

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

WYDZIAŁ TEOLOGII

INSTYTUT NAUK TEOLOGICZNYCH

Ks. Grzegorz Antoni Czerwonka

Nr albumu: 145864

**Posługa duszpasterzy wobec rodzin.
Studium z duszpasterstwa rodzin w świetle badań
prezbiterów w archidiecezji przemyskiej**

Rozprawa doktorska

napisana na seminarium z duszpasterstwa
rodzin pod kierunkiem

ks. dr. hab. Jacka Golenia, prof. KUL

Lublin 2022

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW.....	4
WSTĘP.....	7
Rozdział I. WSKAZANIA KOŚCIOŁA DOTYCZĄCE POSŁUGI PREZBITERÓW	
WOBEC RODZIN.....	17
1. Tożsamość prezbiterów w posoborowym nauczaniu Kościoła.....	17
2. Posługa głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom.....	22
2.1. Przepowiadanie liturgiczne o małżeństwie i rodzinie.....	22
2.2. Katecheza młodzieży, narzeczonych, małżonków i rodziców.....	26
2.3. Rekolekcje dla małżonków i rodzin.....	40
2.4. Kierownictwo duchowe małżonków	42
3. Posługa uświęcania małżonków i rodzin.....	47
3.1. Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego w służbie małżeństwu i rodzinie.....	48
3.2. Posługa uświęcania w sakramentach uzdrowienia.....	52
3.3. Celebracja sakramentu małżeństwa.....	57
3.4. Troska o życie duchowością rodziny.....	59
4. Posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła ukierunkowana na rodzinę.....	71
4.1. Posługa wobec narzeczonych.....	72
4.2. Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom i rodzicom.....	76
4.3. Troska o rodziny w sytuacjach trudnych.....	84
4.4. Towarzyszenie osobom w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich.....	92
Rozdział II. METODOLOGIA BADAŃ EMPIRYCZNYCH.....	99
1. Metody badań i analiz statystycznych.....	101
2. Organizacja i przebieg badań.....	103
3. Charakterystyka badanej grupy.....	103
Rozdział III. GOTOWOŚĆ GŁOSZENIA SŁOWA BOŻEGO MAŁŻONKOM	
I RODZINOM.....	109
1. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie.....	109
2. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa.....	118
3. Realizacja katechezy małżonków i rodziców.....	126
4. Gotowość prowadzenia kierownictwa duchowego małżonków.....	129

Rozdział IV. GOTOWOŚĆ SPEŁNIANIA POSŁUGI UŚWIĘCANIA WOBEC

MAŁŻONKÓW I RODZICÓW.....	135
1. Zaangażowanie w posługę sakramentalną.....	135
2. Wsparcie w życiu duchowością rodziny.....	140

Rozdział V. GOTOWOŚĆ REALIZACJI POSŁUGI MIŁOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ I BUDOWANIA WSPÓLNOTY KOŚCIOŁA.....

147	147
1. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych.....	147
2. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom.....	153
3. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych.....	161
4. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	167

Rozdział VI. WNIOSKI I POSTULATY DOTYCZĄCE UMACNIANIA POSŁUGI

DUSZPASTERSKIEJ WOBEC RODZIN.....	174
1. Motywowanie duszpasterzy do głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom.....	175
2. Umacnianie duszpasterskiej posługi uświęcania małżonków i rodzin.....	181
3. Wspieranie duszpasterzy w posłudze miłości i budowania wspólnoty Kościoła skierowanej do narzeczonych, małżonków oraz rodzin w sytuacjach trudnych i nieuregulowanych.....	185

ZAKOŃCZENIE.....	195
BIBLIOGRAFIA.....	200
SPIS WYKRESÓW.....	259
WYKAZ TABEL.....	260
ANEKSY.....	264
Aneks 1.....	265
Aneks 2.....	272
Aneks 3.....	285

WYKAZ SKRÓTÓW

- AK – „Ateneum Kapłańskie”, Włocławek 1909–
- AL – *Amoris laetitia*. Posynodalna adhortacja apostolska Franciszka o miłości w rodzinie (19.03.2016).
- ChL – *Christifideles laici*. Posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II o powołaniu i misji świeckich w Kościele (30.12.1988).
- CT – *Catechesi tradendae*. Posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II o katechezie w naszych czasach (16.10.1979).
- CV – *Christus vivit*. Posynodalna adhortacja apostolska Franciszka do młodych i całego Ludu Bożego (25.03.2019).
- DA – Sobór Watykański II, *Apostolicam actuositatem*. Dekret o apostołstwie świeckich (18.11.1965).
- DCE – *Deus caritas est*. Encyklika Benedykta XVI o miłości chrześcijańskiej (25.12.2005).
- DCG – Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Directorium Catechisticum Generale* (11.04.1971).
- DCN – *Divinae consortium naturae*. Konstytucja apostolska Pawła VI o sakramencie bierzmowania (15.08.1971).
- DD – *Dies Domini*. List apostolski Jana Pawła II o świętowaniu niedzieli (31.05.1998).
- DDR – Konferencja Episkopatu Polski, *Dyktorium duszpasterstwa rodzin* (11.05.2003).
- DFK – Sobór Watykański II, *Optatam totius*. Dekret o formacji kapłańskiej (28.10.1965).
- DiM – *Dives in Misericordia*. Encyklika Jana Pawła II o Bożym Miłosierdziu (30.11.1980).
- DK – Papieska Rada do spraw Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyktorium o katechizacji* (23.03.2020).
- DOK – Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dyktorium ogólne o katechizacji* (15.08.1997).
- DP – Sobór Watykański II, *Presbyterorum ordinis*. Dekret o posłudze i życiu prezbiterów (7.12.1965).
- DPŻP – Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Dyktorium o posłudze i życiu prezbiterów* (2013).
- EdE – *Ecclesia de Eucharistia*. Encyklika Jana Pawła II o Eucharystii w życiu Kościoła (17.04.2003).
- EG – *Evangelii gaudium*. Adhortacja apostolska Franciszka o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie (8.11.2013).

- EiAm – *Ecclesia in America*. Adhortacja apostolska Jana Pawła II o spotkaniu z żywym Chrystusem, Droga nawrócenia, jedności i solidarności w Ameryce (22.01.1999).
- EiE – *Ecclesia in Europa*. Posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II (28.06.2003).
- EK – *Encyklopedia Katolicka*, t. 1-20, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk i in., Lublin 1973-2014.
- EN – *Evangelii nuntiandi*. Posynodalna adhortacja apostolska Pawła VI o ewangelizacji w świecie współczesnym (8.12.1975).
- EV – *Evangelium vitae*. Encyklika Jana Pawła II o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego (25.03.1995).
- FC – *Familiaris consortio*. Posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym (22.11.1981).
- HV – *Humanae vitae*. Encyklika Pawła VI o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego (25.07.1968).
- KDK – Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym (7.12.1965).
- KK – Sobór Watykański II, *Lumen gentium*. Konstytucja dogmatyczna o Kościele (21.11.1964).
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- KKKK – *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Kielce 2005.
- KL – Sobór Watykański II, *Sacrosanctum Concilium*. Konstytucja o liturgii świętej (4.12.1963).
- KPK – *Kodeks prawa kanonicznego*, Poznań-Pallottinum 2008.
- KSMB – Kongregacja do spraw Duchowieństwa, *Kapłan – Szafarz miłosierdzia Bożego. Pomoce dla spowiedników i kierowników duchowych* (9.03.2011).
- LdR – *Gratissimam sane*. List do Rodzin Jana Pawła II z okazji Roku Rodziny (2.02.1994).
- LTP – *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, M. FIAŁKOWSKI, Lublin 2006.
- mps AB KUL – maszynopis Archiwum Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- MR – *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań-Pallottinum 2009.
- MV – *Misericordiae vultus*. Bulla Franciszka ustanawiająca nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia (11.04.2015).
- NMI – *Novo millennio ineunte*. List apostolski Jana Pawła II na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 (6.01.2001).
- NPR – naturalne planowanie rodziny.
- OP – *Obrzędy sakramentu pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2002.

- OSCH – *Obrzędy sakramentu chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, Katowice 2010.
- OSM – *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2010.
- OsRomPol – „L’Osservatore Romano” (wersja polska). Città del Vaticano 1980–
- PDK – Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa 2001.
- PDV – *Pastores dabo vobis*. Adhortacja apostolska Jana Pawła II o formacji kapłanów w współczesnym świecie (25.03.1992).
- PSM – Papieska Rada do spraw Rodziny, *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa* (13.05.1996).
- PŻMR – *Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie*. Drugi Polski Synod Plenarny (1991-1999).
- QA – *Querida Amazonia*. Adhortacja apostolska Franciszka (2.02.2020).
- RC – *Redemptoris custos*. Adhortacja apostolska Jana Pawła II o świętym Józefie i jego posłannictwie w życiu Chrystusa i Kościoła (15.08.1989).
- RM – *Redemptoris Mater*. Encyklika Jana Pawła II o błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła (25.03.1987).
- RMs – *Redemptoris missio*. Encyklika Jana Pawła II o stałej aktualności posłania misyjnego (7.12.1990).
- RT – *Reconciliatio et paenitentia*. Adhortacja apostolska Jana Pawła II o pokucie i pojednaniu (2.12.1984).
- SC – *Sacramentum caritatis*. Posynodalna adhortacja apostolska Benedykta XVI o Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji Kościoła (22.02.2007).
- SD – *Salvifici doloris*. List apostolski Jana Pawła II o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia (11.02.1984).
- SPMR – Konferencja Episkopatu Polski, *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie* (19.06.2009).
- TE – Kongregacja do spraw Duchowieństwa *Tota Ecclesia*. Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów (31.01.1994).
- TIE – Konferencja Episkopatu Polski, *Trzecia instrukcja episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* (13.12.1989).
- VD – *Verbum Domini*. Posynodalna adhortacja apostolska Benedykta XVI o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła (30.10.2010).
- WFS – Kongregacja Wychowania Katolickiego, *Wskazania na temat formacji seminarzystów odnośnie problemów związanych z małżeństwem i rodziną* (19.03.1995 r.).

WSTĘP

Teologiczna refleksja nad samourzeczywistnianiem się Kościoła, uwzględniająca przemiany społeczno-kulturowe zaowocowała odnowionym rozumieniem posługi pastoralnej¹. Sobór Watykański II stał się istotnym bodźcem odnowy rozumienia i realizacji duszpasterstwa Kościoła. Jej przedłużeniem było nauczanie o tożsamości Ludu Bożego zawarte w konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* oraz konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Dokumenty te podkreślają, że Lud Boży jest wspólnotą posiadającą charakter kapłański. Kapłaństwo powszechne oraz „kapłaństwo służebne, czyli hierarchiczne, choć różnią się istotą, a nie tylko stopniem, są sobie jednak wzajemnie przyporządkowane; jedno i drugie bowiem we właściwy sobie sposób uczestniczy w jedynym kapłaństwie Chrystusa” (KK 10). Prezbiterzy uczestnicząc na płaszczyźnie sakramentalno-ontologicznej w kapłaństwie Jezusa Chrystusa powołani są do służby na rzecz budowania wspólnoty Kościoła (por. DP 1)². Nauczanie to przyczyniło się do odnowy posługi i życia prezbiterów, co również znalazło odzwierciedlenie w dokumentach Vaticanum II, w dekretach *Presbyterorum ordinis*, traktującym o posłudze i życiu prezbiterów oraz *Optatam totius*, dotyczącym formacji kapłańskiej.

Na kanwie soborowych dokumentów powstawały kolejne, które znacząco wpłynęły na przemianę rozumienia tożsamości i posługi kapłańskiej. Istotny wkład wniósł papież Jan Paweł II, który formacji kapłańskiej poświęcił posynodalną adhortację apostolską *Pastores dabo vobis*. Wskazuje w niej na pilną potrzebę właściwej formacji kapłańskiej, która stanowi „jedno z najdelikatniejszych i najważniejszych zadań, od których zależy przyszłość ewangelizacji ludzkości”³. Jest ona niezbędna dla autentyczności i duchowej płodności posługi kapłańskiej⁴. W nauczaniu Jana Pawła II znajdują się liczne refleksje dotyczące rozumienia misji i istoty posługi oraz formacji kapłańskiej. Nauczanie soborowe i papieskie kontynuowane było przez Stolicę Apostolską. Kongregacja ds. Duchowieństwa w roku 1994 wydała *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, a w 2014 r. *Dyrektorium o posłudze i życiu prezbiterów*. Nadto dykasteria ta przygotowała list *Kapłan głosiciel Słowa, szafarz sakramentów i przewodnik w drodze do trzeciego tysiąclecia* z roku 1999 oraz instrukcję – *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* z 2002 r. Warto prócz tego wspomnieć

¹ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Instrukcja *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie nowej ewangelizacji Kościoła*, 1.

² Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce. Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*, 31.

³ PDV 2.

⁴ PVD 72.

o dokumencie Drugiego Polskiego Synodu Plenarnego pt. *Kapłaństwo i życie konsekrowane jako wspólnota życia i posługi Kościoła*, który powstał w roku 2000.

Ważnym dokumentem odnoszącym się do procesu przemian dotyczących posługi duszpasterskiej jest adhortacja *Evangelii gaudium*, zawierająca programowe założenia pontyfikatu papieża Franciszka. Ojciec święty wskazuje drogi odnowy duszpasterstwa Kościoła oraz odkrywania, że Lud Boży jest wspólnotą ewangelizującą. Wezwanie pastoralne i zarysowana przez Franciszka wizja duszpasterstwa wskazują na zaangażowanie misyjne jako istotę życia eklezjalnego. Kościół ewangelizujący, sam potrzebuje nieustannej ewangelizacji i formacji, które są drogą jego wzrastania⁵. W szczególny sposób odnosi się to do prezbiterów, powołanych do służby Bożej⁶. Postulat nawrócenia pastoralnego, jako droga odnowy posługi prezbiterów, któremu Kongregacja ds. Duchowieństwa poświęciła instrukcję *Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła*, należy odnieść również do duszpasterstwa rodzin. Rodzina żyjąca we współczesnych uwarunkowaniach⁷, potrzebuje odnowionej opieki duszpasterskiej, która nie lęka się zaistniałych wyzwań, lecz dzięki nim rozbudza kreatywność misyjną⁸.

Odnowa posługi kapłańskiej obejmuje również duszpasterską posługę wobec rodzin. Kluczowym dokumentem papieskim dotyczącym duszpasterstwa rodzin jest adhortacja Jana Pawła II *Familiaris consortio*. Wskazuje ona na nagłą potrzebę duszpasterskiej troski Kościoła o rodziny, dostrzegając w tej posłudze pierwszoplanową dziedzinę duszpasterstwa⁹. Jej kontynuacją jest adhortacja *Amoris laetitia*. Papież Franciszek odwołując się do nauczania swego poprzednika, wnosi konstruktywny wkład w refleksję na temat duszpasterstwa rodzin. Należy również przywołać dokumenty Stolicy Apostolskiej podejmujące problematykę posługi duszpasterskiej wobec rodzin. Kongregacja Wychowania Katolickiego promulgowała w 1995 roku *Wskazania na temat formacji seminarzystów odnośnie problemów związanych z małżeństwem i rodziną*. Papieska Rada ds. Rodziny opublikowała dokumenty: *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa* (1996 r.) oraz *Vademecum dla spowiedników o niektórych zagadnieniach moralnych dotyczących życia małżeńskiego* (1997 r.). Natomiast Konferencja Episkopatu Polski w dokumentach Drugiego Polskiego Synodu Plenarnego (2000 r.) zamieściła cenny tekst pt. *Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie*, a następnie wydała *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* (2003 r.) i dokument *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie* (2009 r.).

⁵ Zob. P. SAWA, *Drogi odnowy Kościoła według Evangelii gaudium papieża Franciszka*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1/2015, s. 188-197.

⁶ Zob. EG 104.

⁷ AL 31-55.

⁸ Por. Tamże, 55, 35.

⁹ Zob. FC 65; R. KAMIŃSKI, *Troska duszpasterstwa rodzin o małżeństwo i rodzinę*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 8.

Refleksja naukowa nad przemianami posługi kapłańskiej i formacji pastoralnej zaowocowała powstaniem szeregu monografii oraz rozpraw doktorskich poświęconych tym zagadnieniom. Problematykę formacji kapłańskiej w aspekcie formacji duchowej podjął bp Jan Wątroba¹⁰. Ks. Zbigniew Narecki przedstawił posługę kapłańską w parafii¹¹. Ks. Maciej Ostrowski opracował zagadnienie posługi duszpasterskiej wobec pielgrzymów¹². Ks. Tadeusz Borutka zajmował się problematyką kapłaństwa w świetle nauczania Kościoła¹³. Problematykę posługi kapłańskiej w aspekcie teologicznomoralnym przedstawił ks. Jan Kalniuk MS¹⁴. Ks. Tomasz Hałas zajmował się zagadnieniem formacji pastoralnej seminarzystów w Polsce¹⁵. Problematykę formacji ludzkiej prezbiterów opracował ks. Dariusz Sonak¹⁶. Warto też wspomnieć o opracowaniach: ks. Mieczysława Polaka, dotyczącej pastoralnej tożsamości współczesnego prezbitera¹⁷ oraz ks. Dariusza Lipca skoncentrowanej na formacji pastoralnej młodych prezbiterów¹⁸.

Realizacja posługi duszpasterskiej wobec rodzin oraz jej odnowa stały się również przedmiotem refleksji naukowej. Ks. Robert Bieleń SDB opracował zagadnienie duszpasterstwa rodzin we współczesnej Polsce¹⁹. Ks. Zbigniew Zaremski podjął kwestię troski Kościoła w Polsce o małżeństwo i rodzinę po Soborze Watykańskim II²⁰. Natomiast ks. Grzegorz Lipiec przedstawił koncepcje duszpasterstwa rodzin w ujęciu ks. Piotra Poręby i ks. Józefa Wilka²¹. Na szczególną uwagę zasługuje ukazanie się w ostatnich latach kilku monografii zbiorowych powstałych w Katedrze Duszpasterstwa Rodzin Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II²², a także artykułów naukowych poświęconych

¹⁰ Zob. J. WĄTROBA, *Permanentna formacja duchowa kapłanów*, Częstochowa 1999.

¹¹ Zob. Z. NARECKI, *Duszpasterstwo zwyczajne w parafii a urzeczywistnianie Kościoła*, Lublin 2001.

¹² Zob. M. OSTROWSKI, *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą. Posługa duszpasterska wśród pielgrzymów*, Kraków 2005.

¹³ Zob. T. BORUTKA, *Refleksja nad kapłaństwem w świetle nauczania Kościoła*, Kraków 2009.

¹⁴ Zob. J. KALNIUK, *Pasterska posługa kapłana w kontekście daru i zadania. Aspekt teologicznomoralny*, Kraków 2014.

¹⁵ Zob. T. HAŁAS, *Formacja pastoralna seminarzystów w Polsce. Studium teologicznopastoralne w świetle badań diakonów w wybranych wyższych seminariach duchownych*, Lublin 2014, mps AB KUL.

¹⁶ Zob. D. SONAK, *Formacja ludzka prezbiterów w świetle kwartalnika „Pastores” w latach 1998-2016*, Lublin 2018.

¹⁷ Zob. M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna. Pastoralna tożsamość współczesnego prezbitera*, Poznań 2016.

¹⁸ Zob. D. LIPIEC, *Formacja pastoralna młodych prezbiterów w diecezjach w Polsce. Studium teologicznopastoralne*, Lublin 2020.

¹⁹ Zob. R. BIELEŃ, *Duszpasterstwo rodzin we współczesnej Polsce. Uwarunkowania – zadania – prognozy*, Lublin 2001.

²⁰ Zob. Z. ZAREMSKI, *Troska Kościoła w Polsce o małżeństwo i rodzinę po Soborze Watykańskim II. Studium teologicznopastoralne*, Toruń 2013.

²¹ Zob. G. LIPIEC, *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w ujęciu ks. P. Poręby i ks. J. Wilka*, Lublin 2013, mps AB KUL.

²² Zob. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ (red.), *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, Lublin 2013; J. GOLEŃ, D. LIPIEC (red.), *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, Lublin 2016; J. GOLEŃ (red.), *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, Lublin 2017; J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK (red.), *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, Lublin 2018; K. GŁOMBIK, J. GOLEŃ, A. NADBRZEŻNY, *Droga*

odnowie i wyzwaniom duszpasterstwa rodzin²³. Powstały także rozprawy doktorskie poświęcone zadaniom duszpasterstwa rodzin w świetle papieskich adhortacji, autorstwa ks. Jarosława Kamińskiego²⁴ oraz ks. Michała Zurzyckiego²⁵. Przedstawiony stan badań z zakresu teologii pastoralnej, w tym z duszpasterstwa rodzin, nie zawiera całościowego ujęcia problematyki gotowości prezbiterów do posługiwania małżeństwom i rodzinom. Niniejsza dysertacja jest próbą wypełnienia tej luki. Rozprawa stanowi studium z duszpasterstwa rodzin i wpisuje się w naukową refleksję prowadzoną w ramach tejże subdyscypliny teologii pastoralnej.

Duszpasterstwo, w znaczeniu węższym, jest zorganizowaną działalnością zbawczą Kościoła wobec człowieka, obejmującą przepowiadanie słowa Bożego, celebrację sakramentów, posługę miłości pasterskiej oraz świadectwo życia chrześcijańskiego²⁶. Określenie to wywodzi się z ewangelicznego obrazu pasterza i owczarni, który wyraża troskliwą postawę Chrystusa wobec swych uczniów. Od czasów apostoelskich terminem tym określano troskę religijną biskupów i prezbiterów o powierzonych ich opiece wiernych. Tak tradycyjnie pojmowane duszpasterstwo zawęża jego podmiot do hierarchii kościelnej, gdy tymczasem cała wspólnota Ludu Bożego, urzeczywistnia zbawcze dzieło Jezusa Chrystusa²⁷. Dlatego też obecnie pojęcie to wyraża w ścisłym znaczeniu jedynie „specyficzną rolę duchowieństwa w Kościele oraz wynikający z niego zespół funkcji, które polegają na:

miłosierdzia i integracji w adhortacji Amoris laetitia. Perspektywa dogmatyczna, moralna i pastoralna, Lublin 2020.

²³ Zob. P. LANDWÓJTOWICZ, *Duszpasterskie poradnictwo małżeńskie – założenia teoretyczne*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 167–183; G. PYŻLAK, *Duszpasterstwo rodzin wobec młodych małżeństw*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 99–114; A. PRYBA, *Duszpasterstwo rodzin działalnością ewangelizacyjną wobec rodzin*, „Teologia Praktyczna” 17/2016, s. 107–117; B. KMIECIK, *Towarzystwo duchowe małżonkom i osobom w sytuacjach nieregularnych w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Family Forum” 2017, s. 107–124; J. GOLEŃ, *Renewal of the Pastoral Care of Family in the Light of the Exhortation Amoris Laetitia*, „Roczniki Teologiczne” LXIV, z. 6, 2017, s. 95–113; tenże, *The Challenges of Accompanying Families in Light of the Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „Rocznik Teologii Katolickiej” XVII/1, 2018, s. 103–117; K. GRYZ, *Prawo stopniowości w posynodalnych adhortacjach o rodzinie Familiaris consortio i Amoris laetitia*, w: *Spór wokół interpretacji Amoris laetitia*, red. A. PRYBA, Poznań 2018, s. 153–179; M. ZURZYCKI, *Wymiary duchowości rodziny w adhortacji Amoris laetitia*, „Roczniki Teologiczne” t. 65, 6(2018), s. 137–151; NIŚCIGORSKI W., *Pastoralna troska o osoby rozwiedzione żyjące w nowych związkach*, „Nurt SVD” 2(2018), s. 327–341; M. POLAK, *Między ograniczonością ludzką a prawem Bożym. Duszpasterstwo miłosierdzia w sytuacjach nieregularnych*, w: *Spór wokół interpretacji Amoris laetitia*, red. A. PRYBA, Poznań 2018, s. 195–207; KUCZMARSKA E., *Samotne rodzicielstwo wyzwaniem duszpasterskim*, AK 173(2019), s. 120–130; K. LUBOWICKI, *Współczesne uwarunkowania posługi wobec małżeństwa i rodziny*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 28(2020) 2, s. 113–134; M. P. FAGGIONI, *Teologia małżeństwa w adhortacjach Familiaris consortio i Amoris laetitia. Aspekty duszpasterskie*, „Verbum Vitae” 40/1(2022), s. 133–145; J. KOBAC, *Ujęcie duchowości małżeńskiej w adhortacjach Familiaris consortio i Amoris laetitia*, „Verbum Vitae” 40/1(2022), s. 147–157.

²⁴ Zob. J. KAMIŃSKI, *Zadania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostoelskiej „Familiaris consortio” i dokumentów Kościoła w Polsce. Studium z duszpasterstwa rodzin*, Lublin 2009, mps AB KUL.

²⁵ Zob. M. ZURZYCKI, *Zadania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostoelskiej Amoris laetitia*, Lublin 2021, mps AB KUL.

²⁶ R. NIPARKO, *Duszpasterstwo*, w: EK, t. 4, k. 394.

²⁷ R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, *Duszpasterstwo*, w: LTP, s. 201.

kierowaniu wspólnotą, oficjalnym głoszeniu słowa Bożego, szafarstwie sakramentów”²⁸. Nie wyczerpują one całej działalności zbawczej Kościoła, a jedynie częściowo ukazują udział w realizacji zbawczego dzieła Bożego. W szerokim znaczeniu cały Kościół uczestniczy w trosce pasterskiej o zbawienie człowieka²⁹. Jej celem jest, w aspekcie soteriologicznym, wyzwolenie człowieka z niewoli grzechu i śmierci poprzez łaskę zbawienia w Chrystusie oraz w aspekcie eschatologicznym, doprowadzenie wszystkich ludzi do komunii z Bogiem w Chrystusie³⁰. Troska duszpasterska jest zatem przejawem pragnienia Kościoła, zabiegającego o lepsze i skuteczniejsze wypełnienie swego posłannictwa, którym jest realizacja zbawczego dzieła Chrystusa³¹.

Pojęcie duszpasterstwa w ostatnich latach bywa również ujmowane jako szeroko rozumiane towarzyszenie duszpasterskie. Określenie to posiadające głębokie znaczenie teologiczne, często stosuje papież Franciszek w adhortacjach *Evangelii gaudium* i *Amoris laetitia*. Słowo „towarzyszyć” określa czynność asystowania, jak również występowania razem z kimś lub z czymś. Biblijne określenie towarzyszenia wyraża greckie słowo ἀκολουθεῖν, oznaczające czynność „naśladowania kogoś”, „podążania za kimś”, „podążania z kimś”. Nowy Testament odnosi je przede wszystkim do naśladowania Pana Jezusa. Duszpasterskie towarzyszenie należy zatem postrzegać jako naśladowanie Chrystusa. Duszpasterz wierny Bogu towarzyszy Barankowi, dokądkolwiek podąży (por. Ap 14,4). Ikoną duszpasterskiego towarzyszenia jest Zmartwychwstały Pan, który staje się towarzyszem drogi dla uczniów podążających do Emaus (por. Łk 24,13-35). Papież Franciszek zaznacza, że Bóg jest pierwszym towarzyszem drogi życiowej człowieka, który podejmuje inicjatywę zbawczą³². Chrystus posłany przez Ojca dla odkupienia człowieka jest wzorem towarzyszenia dla Kościoła, który podąża za Nim i pragnie naśladować Go na drogach duszpasterstwa³³, stając się towarzyszem ludzkości w jej doświadczeniach. Kościół niesie zatem orędzie zbawienia, urzeczywistniając dzieło Chrystusa³⁴.

Towarzyszenie jest terminem określającym u papieża Franciszka działalność pastoralną wobec rodzin. W adhortacji *Amoris laetitia*, stwierdza on, że Bóg jako pierwszy towarzyszy poprzez swoją obecność i łaskę małżonkom w trudzie ich życia i głoszenia Ewangelii rodziny³⁵.

²⁸ Z. NARECKI, *Duszpasterstwo zwyczajne w parafii a urzeczywistnianie Kościoła*, Lublin 2001, s. 21.

²⁹ Tamże, s. 21-22.

³⁰ J. KŁYS, *Podmiotowe uwarunkowania duszpasterstwa rodzin*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. II, red. K. MAJDAŃSKI, Warszawa 1990, s. 130.

³¹ Por. SPMR 80.

³² EG 24.

³³ J. GOLEŃ, *Wprowadzenie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 16.

³⁴ Por. EG 24.

³⁵ Por. G. CZERWONKA, *Duszpasterze a towarzyszenie małżonkom*, AK 173(2019), z. 2(663), s. 352–353.

Kościół posłuszny swej Głowie, „rozwija duszpasterstwo rodzin, aby im towarzyszyć na różnych etapach życia oraz w różnych sytuacjach”³⁶. Powołanymi do towarzyszenia są w szczególności sposób duszpasterze, których powołanie i posługiwanie zaszczerpione jest w zbawczym posłannictwie Chrystusa. Uzdalnia On powołanych do swojej służby, aby jako duszpasterze kontynuowali w świecie Jego dzieło. Duszpasterz wszczepiony w kapłańską godność Chrystusa otrzymuje udział w Jego władzy duchowej³⁷. Duszpasterz, trwając w Chrystusie jako Winnym Krzewie i podążając za Nim w swym życiu i posłudze, powinien stać się towarzyszem duchowym dla małżeństw i rodzin, jak również dla narzeczonych, którzy kroczą drogą przygotowania do sakramentu małżeństwa³⁸

Ważnym pojęciem w ramach refleksji naukowej podejmowanej w dysertacji jest termin „duszpasterz”. Chodzi tutaj o reprezentanta Kościoła, aktywnie uczestniczącego w urzeczywistnianiu misji zbawczego pośrednictwa Chrystusa, który jest jedynym pośrednikiem między Bogiem a ludźmi, a zarazem, w sensie ścisłym, jedynym duszpasterzem. Chrystus Jezus stał się Sługą miłującym wszystkich. Duszpasterze przyjmując ten służebny charakter swej misji, są powołani do uczestnictwa w Jego pośrednictwie zbawczym i odnajdują w Nim najpełniejszy wzór posługi duszpasterskiej. Posługiwanie duszpasterzy opiera się na naśladowaniu Chrystusa, który przyjął postać Sługi (por. 1 J 3,16; zob. Mt 20,28; Łk 22,27; Flp 2,7). Pomimo iż, jak zaznaczono powyżej, cały Kościół jest podmiotem duszpasterskiej działalności Kościoła, pojęcie duszpasterza nadal często odnosi się w zawężony sposób tylko do osób duchownych. Może to wynikać z tego, że na mocy otrzymanych święceń sprawują oni określoną, zasadniczą rolę w hierarchii i działalności wspólnoty Kościoła³⁹. Posługa duszpasterzy powinna być rozumiana jednak jako naśladowanie Chrystusa poprzez służebny charakter wykonywanych kościelnych urzędów i posług, chrześcijański styl życia, a także działalność charytatywno-społeczną⁴⁰.

Duszpasterstwo rodzin oznacza dwojaką rzeczywistość, komplementarną względem siebie. Jest to przede wszystkim działalność duszpasterska Kościoła, zaadresowana do osób, które tworzą rodzinę lub przygotowują się do jej założenia⁴¹. Celem tejże działalności jest

³⁶ J. GOLEŃ, *Wprowadzenie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 16.

³⁷ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 20–21.

³⁸ G. CZERWONKA, *Duszpasterze a towarzyszenie małżonkom...*, s. 353.

³⁹ J. MIKOŁAJEC, *Duszpasterz*, w: LTP, s. 218–221.

⁴⁰ Zob. R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: LTP, s. 216–218; R. KAMIŃSKI, *Posługa prezbiterów w parafii*, w: *Teologia pastoralna. T. 2. Teologia pastoralna fundamentalna*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2000, s. 359–367.

⁴¹ Por. R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo rodzin jako refleksja naukowa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, s. 23; B. MIERZWIŃSKI, *Rodzin duszpasterstwo*, w: LTP, s. 737; R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. OZOROWSKI, Warszawa-Łomianki 1999, s. 100–101; K. WOJACZEK, *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w „Familiaris consortio”*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. L. SZAFRAŃSKI, Lublin 1985, s. 275–276; J. WILK, *Czym jest duszpasterstwo rodzin?*, „Homo Dei” 67/1998, nr 2, s. 33.

ureczywistnianie zbawczego planu w odniesieniu do małżeństwa i rodziny⁴², poprzez „okazywanie pomocy parze małżeńskiej w odkrywaniu i przeżywaniu przez nich nowego powołania i posłannictwa”⁴³. Papież Rodziny określa duszpasterstwo rodzin, jako pierwszoplanową dziedzinę działalności Kościoła⁴⁴. Natomiast Franciszek dodaje, iż „duszpasterstwo rodzin musi być zasadniczo misyjne, wychodzące, będące blisko ludzi”⁴⁵. Do głównych zadań duszpasterstwa rodzin należą: troska o wspólnotowy charakter rodziny, staranie o sakramentalność małżeństwa, troska o życie ludzkie, przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie, katecheza małżonków i rodziców, poradnictwo małżeńsko-rodzinne, kierownictwo duchowe małżonków, odwiedziny duszpasterskie rodzin, tworzenie wspólnot małżeństw i rodzin, organizacja rekolekcji rodzin, pedagogizacja rodziców, towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych, troska o rodziny w sytuacjach szczególnych oraz pomoc rodzinom dysfunkcyjnym⁴⁶. W drugim znaczeniu duszpasterstwo rodzin stanowi subdyscyplinę teologii pastoralnej, prowadzącą refleksję naukową nad działalnością Kościoła zmierzającą do ureczywistnienia zbawczego dzieła Chrystusa w rodzinie i poprzez rodzinę. Według ks. Ryszarda Kamińskiego jest to refleksja nad „funkcjonowaniem i działalnością małżeństwa i rodziny oraz ureczywistnieniem się jej, jako Kościoła domowego w aktualnie istniejących uwarunkowaniach”⁴⁷, wypracowująca podstawy, normy i zasady dla tejże działalności duszpasterskiej⁴⁸.

Przedmiotem badań niniejszej dysertacji jest ukazanie gotowości duszpasterzy do posługi rodzinom w świetle przeprowadzonych badań empirycznych. Główny problem badawczy rozprawy można wyrazić w pytaniach: W jaki sposób prezbiterzy powinni posługiwać rodzinom w świetle najnowszych dokumentów Magisterium Kościoła? Jaka jest gotowość badanych duszpasterzy do posługi małżonkom i rodzinom? Jak należy formować kapłanów do posługi rodzinom? Rozwiązanie głównego problemu badawczego implikuje rozwiązanie szeregu problemów szczegółowych, takich jak: Na czym polega posługa głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom? W jaki sposób należy pojmować posługę uświęcania rodzin? Na czym polega posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła ukierunkowanej na rodzinę? Na ile badani prezbiterzy realizują posługę głoszenia słowa

⁴² DDR 1.

⁴³ FC 69; zob. J. WILK, *Duszpasterstwo rodzin: zasady praktycznego działania*, „Homo Dei” 4/1998, s. 43-45.

⁴⁴ FC 65; zob. SPMR 82.

⁴⁵ AL 229.

⁴⁶ Zob. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ (red.), *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 309-655; J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK (red.), *Catholic Family Ministry...*, s. 187-499.

⁴⁷ R. KAMIŃSKI, *Pastoral Care of the Family – a Scientific Reflection*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2018, s. 30.

⁴⁸ R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo rodzin jako refleksja naukowa*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 23; R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo rodzin jako działalność zbawcza Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” t. XLI, z. 6, 2014, s. 100.

Bożego małżonkom i rodzinom? W jaki sposób i na ile realizują oni posługę uświęcania małżonków i rodziców? W jakim stopniu badani duszpasterze czują się gotowi realizować posługę miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła wraz z rodzinami? W jaki sposób warto motywować duszpasterzy do głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom? Jakie formy, metody i sposoby mogą sprzyjać umacnianiu duszpasterskiej posługi uświęcania małżonków i rodzin? W jaki sposób można wspierać duszpasterzy w posłudze miłości i budowania wspólnoty skierowanej do narzeczonych, małżonków oraz rodzin w sytuacjach trudnych i nieuregulowanych?

Rozwiązanie głównego problemu badawczego domagało się wykorzystania materiałów źródłowych, do których należy zaliczyć Pismo Święte, teksty liturgiczne oraz dokumenty Magisterium Kościoła podejmujące omawianą problematykę. Pośród nich najważniejsze miejsce zajmują dokumenty Soboru Watykańskiego II, nauczanie papieży oraz Stolicy Apostolskiej. Warto szczególnie wskazać soborową konstytucję duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius* oraz dekret o posłudze i życiu prezbiterów *Presbyterorum ordinis*, a spośród dokumentów papieskich adhortacje apostolskie Jana Pawła II *Familiaris consortio* i *Pastores dabo vobis* oraz adhortację *Amoris laetitia* papieża Franciszka. Wśród dokumentów Stolicy Apostolskiej należy wymienić dokumenty Kongregacji ds. Duchowieństwa: Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów *Tota Ecclesia*, *Kapłan głosiciel Słowa*, *szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze* oraz Instrukcję *Kapłan – pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej*. Materiały źródłowe stanowią również dokumenty Kościoła w Polsce, zwłaszcza *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* oraz *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie*. Ponadto, do źródeł dysertacji należy zaliczyć wyniki badań ankietowych przeprowadzonych pośród prezbiterów archidiecezji przemyskiej, znajdujące się w posiadaniu autora rozprawy. Szczegółowe informacje dotyczące przeprowadzonych badań empirycznych przedstawia II rozdział rozprawy. Do opracowania zagadnienia wykorzystano literaturę przedmiotu, obejmującą liczne opracowania teologiczne, pośród których najważniejszą grupę stanowią publikacje dotyczące posługi duszpasterzy wobec rodzin⁴⁹.

Rozwiązanie głównego problemu badawczego dysertacji dokonuje się przy użyciu wielu metod naukowych wykorzystanych w ramach metamedy (metody wiodącej), którą jest

⁴⁹ Zob. B. KMIECIK, *Towarzystwo duchowe małżonkom i osobom w sytuacjach nieregularnych w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Family Forum”, 2017, s. 107-124; J. GOLEŃ, D. LIPIEC (red.), *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*; J. GOLEŃ (red.), *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie...*; J. GOLEŃ, *Towarzystwo, rozeznawanie i integracja osób w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich*, w: K. GLOMBIK, J. GOLEŃ, A. NADBRZEŻNY, *Droga miłosierdzia i integracji w adhortacji Amoris laetitia...*, s. 113-164.

paradygmat analizy teologii pastoralnej⁵⁰. Pierwszy etap przyjętej metametody, kryteriologiczny ma charakter normatywny. Został on zrealizowany w pierwszym rozdziale dysertacji. Prezentuje on wskazania Kościoła dotyczące posługi prezbiterów wobec rodzin. Zastosowano w nim metody dedukcyjne, do których należą analiza źródeł, interpretacja tekstu, analogia, a także metoda porównawcza⁵¹. Kolejny etap paradygmatu, realizowany lub kairolologiczny, odzwierciedlają rozdziały od drugiego do piątego, przedstawiające wyniki badań empirycznych. Badania empiryczne przeprowadzono w oparciu o metodę sondażową, a w celu uzyskania wyników posłużono się metodami statystycznymi. Ostatniemu etapowi paradygmatu analizy teologii pastoralnej, prakseologicznemu odpowiada rozdział szósty. Sporządzenie wniosków i postulatów pastoralnych dokonuje się przy pomocy metody teologicznopastoralnej interpretacji wyników badań, syntezy, klasyfikacji, a także metody porównawczej⁵². Prowadzenie badań o charakterze interdyscyplinarnym prowadzi do osiągnięcia jasno określonego celu poprzez zastosowanie wielu metod. Służy to utrzymaniu wewnętrznej jedności poszczególnych etapów prowadzonego postępowania badawczego.

Niniejsza dysertacja składa się z sześciu rozdziałów. Pierwszy przedstawia wskazania Kościoła dotyczące posługi prezbiterów wobec małżeństw i rodzin. Prezentuje on pastoralną jedność poszczególnych wymiarów misji kapłańskiej ukierunkowaną na małżeństwa i rodziny. Składają na nią posługa głoszenia słowa Bożego rodzinom, posługa uświęcenia oraz posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła. Realizacja misji kapłańskiej wobec małżeństw i rodzin wyrasta z głębokiego poczucia własnej tożsamości prezbiterów.

Rozdział drugi przedstawia metodologię badań empirycznych prowadzonych w ramach pracy. Prezentuje on metodę badań prezbiterów, charakterystykę grupy badawczej, a także organizację i przebieg badań. Trzy kolejne rozdziały przedstawiają wyniki badań empirycznych dotyczących poczucia gotowości prezbiterów do posługi wobec małżeństw i rodzin. W rozdziale trzecim zaprezentowano gotowość kapłanów do posługi głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom, która dokonuje się poprzez realizację przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie, zaangażowania w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa, realizację katechezy małżonków i rodziców oraz gotowość do prowadzenia kierownictwa duchowego małżonków. Rozdział czwarty przedstawia wyniki badań dotyczące gotowości do spełniania posługi uświęcania małżonków i rodzin, która realizuje się poprzez zaangażowanie w posługę sakramentalną oraz pomoc małżonkom chrześcijańskim z poznawaniu i życiu specyficzną duchowością rodziny. W rozdziale piątym zaprezentowano

⁵⁰ R. KAMIŃSKI, *Metody teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna*. T. 1, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2000, s. 23-25.

⁵¹ Por. R. KAMIŃSKI, *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Siedlce 2017, s. 79-89.

⁵² Por. tamże, s. 26.

wyniki dotyczące gotowości do posługi miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła. Ukazuje on gotowość zaangażowania w posługę wobec narzeczonych, towarzyszenia małżonkom i rodzicom, a także gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych i zaangażowanie w towarzyszenie osobom w małżeńskich sytuacjach nieregularnych.

W rozdziale szóstym niniejszej rozprawy sformułowano wnioski i postulaty pastoralne dotyczące duszpasterskiego towarzyszenia rodzinom. Ukazuje on konieczność umacniania gotowości głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom, inspirowanie posługi uświęcania małżonków i rodzin oraz potrzebę wspierania gotowości pełnienia posługi miłości i budowania wspólnoty Kościoła.

ROZDZIAŁ I

WSKAZANIA KOŚCIOŁA DOTYCZĄCE POSŁUGI PREZBITERÓW WOBEC RODZIN

Duszpasterska posługa wobec rodzin jest pierwszoplanową dziedziną działalności Kościoła⁵³. Wspólnota Ludu Bożego z wielką troską wspiera rodzinę, gdyż w niej jako Kościele domowym urzeczywistnia się zbawcze dzieło Chrystusa⁵⁴. Z tego też względu, służba rodzinie jest jednym z najistotniejszych zadań duszpasterskich, do realizacji którego w szczególności sposób są powołani prezbiterzy. Wszczępieni w Jezusa Chrystusa i obdarzeni Jego posłannictwem wezwani są do duszpasterskiej posługi wobec rodzin, do „pójścia za rodziną i towarzyszenia jej krok w krok na różnych etapach jej formacji i rozwoju”⁵⁵. Z tego też względu Kościół troszczy się o właściwe przygotowanie prezbiterów do służby małżeństwu i rodzinie. „Warunkiem owocności pracy osób duchownych w duszpasterstwie rodzin jest ich kapłańska tożsamość, pasterska wrażliwość, wiedza i kreatywność”⁵⁶. Tożsamość prezbiterów, posługujących rodzinom wyraża się w posłudze głoszenia słowa Bożego, w sprawowaniu sakramentalnych znaków, uświęcających rodziny oraz w posłudze miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła.

1. Tożsamość prezbiterów w posoborowym nauczaniu Kościoła

Scholastyczna zasada *agere sequitur esse*⁵⁷ wskazuje na to, iż działanie ma swe źródło w istnieniu osoby. W myśl tej zasady, podejmując refleksję naukową nad działalnością duszpasterską prezbiterów wobec rodzin, należy wyjść od genezy jego istnienia, od tożsamości kapłańskiej, z której czerpie swe źródło posługa duszpasterska. Jak zauważa Jan Paweł II: „Poznanie natury i misji kapłaństwa służebnego jest niezbędnym warunkiem, a jednocześnie bezpiecznym przewodnikiem i decydującym bodźcem do rozwoju duszpasterskiej działalności Kościoła”⁵⁸. Podejmując zatem namysł nad duszpasterskim zaangażowaniem prezbiterów wobec rodzin, należy wyjść od poznania tożsamości i misji kapłańskiej. Należy podkreślić, że tożsamość prezbiteratu posiada charakter sakramentalno-ontyczny będący wczepieniem

⁵³ FC 65.

⁵⁴ R. KAMIŃSKI, *Wstęp*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 17.

⁵⁵ FC 65.

⁵⁶ J. SZYMOŁON, *Formacja osób pracujących w duszpasterstwie rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 772.

⁵⁷ Zasada ta przypisywana jest św. Tomaszowi z Akwinu. Należy jednak zauważyć, iż w dosłownym brzmieniu nie można jej znaleźć w dziełach Akwinaty; por. TOMASZ Z AKWINU, *Summa contra gentiles*, lib. 3, cap. 69, n. 20.

⁵⁸ PVD 11.

w Chrystusa Sługę⁵⁹. Kapłaństwo jest bowiem zjednoczeniem z Nim i upodobnieniem do Niego, w Jego posłudze – Proroka, Kapłana i Króla⁶⁰. Jezus posłany przez swego Ojca, powołał apostołów, aby kontynuowali Jego zbawczą misję, która trwa nieprzerwanie w Kościele poprzez przekazywany wybranym sakrament święceń⁶¹. Świecenia drugiego stopnia uzdalniają prezbiterów do owocnej posługi *in persona Christi*, nadając im nową i trwałą tożsamość wynikającą z przyjętego sakramentu⁶².

Nauczanie Kościoła podkreśla relacyjny charakter tożsamości kapłańskiej, odnoszący prezbitera do Boga, biskupa, wspólnoty prezbiterium i wiernych⁶³. Sakrament święceń w szczególny sposób łączy prezbitera z Trójcą Świętą ze względu na jego kapłańską służbę wspólnocie Kościoła. Tożsamość ta ma swe źródło w zbawczej miłości Boga Ojca, w kapłaństwie Jezusa Chrystusa, powołującego do swej misji wybranych oraz w darze Ducha Świętego, który uzdalnia do służby Kościołowi⁶⁴. Papież Jan Paweł II za ojcami synodalnymi podkreślił, że ostatecznym źródłem tożsamości kapłańskiej jest miłość Ojca⁶⁵. Dzięki Jezusowi, Pośrednikowi Nowego Przymierza mamy przystęp do Ojca. To Chrystus w Duchu Świętym prowadzi nas do Niego⁶⁶. Dlatego też życie i posługa prezbiterów mają być ukierunkowane na Boga Ojca i Jego chwałę, a jednocześnie powinny się stać odzwierciedleniem Jego ojcostwa⁶⁷.

Prezbiter jest ontologicznie złączony przez sakrament z Arcykapłanem Nowego Przymierza, Jezusem Chrystusem, Nauczycielem, Uświęcicielem i Pasterzem (zob. KK 18-31; DP 2)⁶⁸. Udziela On przez namaszczenie niezatartego uczestnictwa w Jego jedynym kapłaństwie. Kapłan w tajemniczy sposób jest całkowicie włączony w misterium i posłannictwo Chrystusa⁶⁹. Zostaje on wybrany, konsekrowany i posłany, aby skutecznie aktualizować posłanie Chrystusa, którego staje się autentycznym przedstawicielem i wysłannikiem⁷⁰. Zatem tożsamość kapłańska ma swoje źródło w mesjańskiej tożsamości Jezusa. Jezus Chrystus jest jedynym Zbawicielem, posłanym przez Ojca Mesjaszem, który dla urzeczywistnienia planu zbawienia człowieka spełnia trójwymiarową misję swego

⁵⁹ Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 32.

⁶⁰ Zob. PVD 11, 15; DPŻP 2; M. THURIAN, *Tożsamość kapłana*, Kraków 1996, s. 12.

⁶¹ KKK 858, 1536.

⁶² KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 34.

⁶³ Zob. PVD 12, 16; DPŻP 5.

⁶⁴ Por. PVD 12, 16; DPŻP 4; zob. W. ZYKAK, *Kapłaństwo prezbiterów. Studium nauczania Jana Pawła II*, Kraków 2010, s. 68-69, 95-131.

⁶⁵ ZWYCZAJNE ZGROMADZENIE GENERALNE SYNODU BISKUPÓW, *Orędzie Ojców Synodu do Ludu Bożego* (28.10.1990), III, OsRomPol 11/1990; zob. PVD 18; SPŻP 3.

⁶⁶ JAN PAWEŁ II, *List do kapłanów na Wielki Czwartek roku 1997* (16 marca 1997), 2.

⁶⁷ W. ZYKAK, *Kapłaństwo prezbiterów...*, s. 95.

⁶⁸ DPŻP 6; KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 36-38.

⁶⁹ PVD 13-14; DPŻP 6; zob. W. ZYKAK, *Kapłaństwo prezbiterów...*, s. 71.

⁷⁰ DPŻD 5.

posłannictwa. Wymiar prorocki zbawczej misji Jezusa realizuje się w głoszeniu Dobrej Nowiny. Chrystus głoszący ewangelię sam jest Ewangelią, gdyż w Nim słowo Boże przybrało postać osobową. Jego przepowiadanie nie tyle stanowi przekaz treści, co jest orędziem ofiarującym łaskę zbawienia. Drugi wymiar mesjańskiego posłannictwa Chrystusa wskazuje na Jego posługę uświęcania. Łaska zbawienia nie opiera się jedynie na poznaniu, ale na przynależności do świętego Boga. Kapłaństwo Chrystusowe osiągnęło swą pełnię w misterium paschalnym, w tajemnicy Jego krzyża i Zmartwychwstania. On sam jest Kapłanem i Ofiarą, co znajduje swe potwierdzenie w tajemnicy eucharystycznej. Trzeci wymiar – królewskiej godności Chrystusa – nie ma charakteru doczesnego (por. J 18,33-37). Jego mesjańska królewskość objawia się w pełni na Krzyżu, miejscu Jego poniżenia. Z tego uniżenia rodzi się Jego wywyższenie do królewskiej godności i panowania (por. Flp 2,8-11). Trzy zaprezentowane wymiary wzajemnie się dopełniają, wykazując głęboką jedność i spójność, której wyrazem jest biblijny obraz Mesjasza jako pasterza. Jezus jest Dobrym Pasterzem, który całkowicie oddaje się za swe owce⁷¹.

Święcenia kapłańskie wiążą prezbitera z Duchem Świętym, który poprzez namaszczenie naznacza znamieniem sakramentalnym, czyniąc go na wieki sługą Chrystusa i Jego Kościoła⁷². Duch Pocieszyciel „towarzyszy i prowadzi go oraz uczy, przypomina i uobecnia to, co Jezus przekazał Apostołom”⁷³. Uzdalnia On prezbiterów do wypełnienia ich misji, będąc źródłem świętości, a zarazem wezwaniem do uświęcenia. Upodabniając ich do Chrystusa, powierza im posługę prorocką, kapłańską i królewską, którą wykonują w Jego imieniu i zastępstwie. Jego dary i charyzmaty, którymi obdarza kapłanów, budują miłość pasterską, która jest syntezą wartości ewangelicznych oraz mocą prowadzącą ich do pełni doskonałości chrześcijańskiej⁷⁴.

Prezbiterzy, przyjmujący sakrament święceń drugiego stopnia, stają się współpracownikami biskupów (por. DP 2). Są oni złączeni z nimi w realizacji posługi apostołowskiej. Mogą oni wykonywać swoją posługę wyłącznie w jedności z nimi. „Prezbiter bez biskupa (inkardynacji) pozostaje *de facto* w zawieszeniu sprzecznym z własną tożsamością – przez biskupa bowiem i ze względu na niego otrzymał sakramentalny dar Ducha Świętego”⁷⁵. Komunia prezbitera z biskupem jest podstawą budowania braterskiej wspólnoty z prezbiterium diecezjalnym (por. KK 28)⁷⁶.

⁷¹ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 16-20.

⁷² DPŻP 8.

⁷³ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 38.

⁷⁴ PVD 27.

⁷⁵ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 39.

⁷⁶ Zob. S. MOJEK, *Sens sakramentalnego braterstwa kapłańskiego w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, „Roczniki Teologiczne” t. XLI, 1994, z. 5, s. 39; W. ZYŻAK, *Kapłaństwo prezbiterów...*, s. 156-161.

Z kolei relacyjny aspekt tożsamości kapłańskiej odnosi się do wspólnoty Ludu Bożego. Charakteryzuje go służebny charakter posługi prezbiterów, których kapłaństwo istotowo różni się od kapłaństwa powszechnego wiernych, wynikającego z sakramentu chrztu. Kapłaństwo ministerialne służy kapłaństwu wspólnemu. Jej celem jest pomoc Ludowi Bożemu w przyłgnięciu do Chrystusa⁷⁷. Życie i posługa prezbiterów mają wyrastać z Chrystusa, przyjmować Jego kształty, kierować się Duchem Świętym i prowadzić wszystkich do Boga. Zatem pastoralna posługa prezbiterów wyrastająca z posłannictwa Jezusa Chrystusa, z Jego trójwymiarowego charakteru – prorockiego, kapłańskiego i królewskiego, realizuje się również w potrójnej funkcji (*tria munera*): nauczania, uświęcania i pasterskiego urzędu. Są one wpisane w Tradycję Kościoła, a realizują się w posługach głoszenia słowa Bożego, uświęcenia oraz miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła (zob. KK 25-27. 28)⁷⁸.

Posługa głoszenia słowa Bożego (*munus docendi*) w porządku działania jest pierwszą aktywnością duszpasterską kapłanów⁷⁹, „ponieważ podstawą osobistego i wspólnotowego życia chrześcijańskiego jest wiara, którą rodzi słowo Boże i która karmi się tym słowem” (por. Rz 10,17)⁸⁰. Wiara zrodzona ze słuchania stanowi bowiem fundament posługi sakramentalnej i posługi miłości⁸¹. Kapłan głoszący orędzie Boże, uobecnia Chrystusa, uczestnicząc w Jego misji prorockiej⁸². Wynika stąd, że słowo kapłana musi być słowem Chrystusowym, które budzi ufność, podnosi na duchu i prowadzi do Boga⁸³. Z tego też względu prezbiterzy podejmując wezwanie Chrystusa, który posyła ich z orędziem Ewangelii (por. Mk 16,15), stają się sługami słowa Bożego⁸⁴, narzędziami⁸⁵ zwiastującymi światu zbawcze orędzie, które rodzi wiarę i buduje wspólnotę wierzących⁸⁶. Posługa ta wymaga od prezbitera wielkiej pokory, tak, aby nie przysparzał on głoszeniu tegoż orędzia żadnych przeszkód. Nie może on przyćmiewać sobą Bożego orędzia⁸⁷, ale przeciwnie, powinien on przyłgnąć do Chrystusa, rozwijając zażyłość z Jego słowem⁸⁸. „Z sercem uległym i rozmodlonym musi zbliżać się do Słowa, aby ono przeniknęło do głębi jego myśli i uczucia i zrodziło w nim nową mentalność”⁸⁹. Głoszenie słowa Bożego przez prezbiterów wymaga,

⁷⁷ Por. DPŻP 6.

⁷⁸ JAN PAWEŁ II, *List do Kapłanów na Wielki Czwartek* (1979), 3.

⁷⁹ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa, szafarz sakramentów i przewodnik w drodze do trzeciego tysiąclecia*, I, 2.

⁸⁰ JAN PAWEŁ II, *Misja ewangelizacyjna prezbiterów*. Audiencja generalna, 21.04.1993, OsRomPol 7/1993, s. 40.

⁸¹ D. GALANCIAK, *Głoszenie słowa Bożego misją prezbitera*, „Sympozjum” 1/2020, s. 215.

⁸² Por. PDV 26.

⁸³ A. JEŃDRZEJAS, *Tożsamość kapłana w refleksji polskich teologów XX wieku*, Lublin 2010, s. 35.

⁸⁴ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, II, 1; zob. KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej*, 9.

⁸⁵ EG 145.

⁸⁶ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 28.

⁸⁷ Zob. KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, II, 1

⁸⁸ PDV 26; EG 149.

⁸⁹ PDV 26.

aby pierwsi stali się jego słuchaczami. Duchowa więź ze słowem Bożym, wsłuchiwanie się i modlitwa nim, kształtuje w kapłanie służebny charakter jego funkcji prorockiej. Pan Jezus pragnie posługiwać się prezbiterem w tej misji, ale dopiero wówczas, gdy on pozwoli się przeniknąć Jego słowu⁹⁰.

Posługa uświęcania (*munus sanctificandi*) związana jest z szafarstwem sakramentów, zwłaszcza Eucharystii⁹¹. Są one „uprzywilejowanymi momentami udzielania człowiekowi Bożego życia”, dlatego też „zajmują główne miejsce w posłudze kapłanów”⁹². Namaszczeni przez Ducha Świętego, są oni powołani do uświęcania Ludu Bożego⁹³. Zadanie to jest realizacją zbawczej misji Chrystusa, której prezbiter staje się sługą przez szafarstwo sakramentów, uobecniających kapłaństwo Jezusowe⁹⁴. Dlatego też liturgia sakramentalna jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, będącą źródłem i szczytem życia Kościoła (por. KL 7)⁹⁵. Działając w imieniu Chrystusa kapłan osiąga skuteczność działania sakramentalnego przez moc Ducha Świętego, który jest zasadą i źródłem świętości nowego życia. Prezbiter poprzez sakramentalne znaki wzbudza, karmi, odnawia oraz prowadzi do wzrostu nowe życie Boże⁹⁶. Na mocy otrzymanych święceń, staje się żywym narzędziem Chrystusa Kapłana, który uzdalnia go do spełniania czynności skutecznie, dzięki uczestnictwu w działaniu Boga⁹⁷. Doniosłość tego posługiwania winna wzbudzać w kapłanie „głęboką świadomość, że jest sługą oraz że działa w zgodzie ze zobowiązaniami, dobrowolnie i uroczyście przyjętymi w obliczu Boga i wspólnoty”⁹⁸.

Kolejny wymiar misji prezbiterów, jakim jest posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła, wpisuje się w pasterską posługę rządzenia (*munus regendi*), która ma charakter służebny. Prezbiterzy będący sługami łaski, są „żywymi znakami i nosicielami miłosierdzia, które nie jest ich własnością, ale darem Boga. Są oni sługami miłości Boga ku ludziom i szafarzami miłosierdzia. Gotowość do służby należy zatem do istoty kapłańskiej funkcji (...). Prezbiter uobecnia wśród ludzi Jezusa, jako pasterz, który nie przyszedł po to, ‘aby Mu służyli, lecz aby służyć’ (Mt 20,28)”⁹⁹. Kapłani, będąc pasterzami wspólnoty, na wzór Jezusa, Dobrego Pasterza, uczestnicząc w Jego miłości, wezwani są

⁹⁰ EG 149. 151; KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, I, 2.

⁹¹ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 29.

⁹² KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, III, 1.

⁹³ Por. *Obrzędy Święceń Biskupa, Prezbiterów i Diakonów*. Wydanie drugie wzorcowe. Katowice 1999, 126; KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, III, 1; zob. D. KWIATKOWSKI, *Posługa kapłańska i prorocka prezbitera w obrzędach sakramentu święceń prezbiteratu*, „Teologia Praktyczna”, 15/2014, s. 95-107.

⁹⁴ A. JĘDRZEJAS, *Tożsamość kapłana w refleksji polskich teologów...*, s. 40.

⁹⁵ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan, pasterz i przewodnik...*, 15.

⁹⁶ W. ZYZAK, *Kapłaństwo prezbiterów...*, s. 224.

⁹⁷ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, III, 1.

⁹⁸ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan, pasterz i przewodnik...*, 15.

⁹⁹ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, IV, 2; zob. DPŻP 16.

do całkowitego daru z siebie i ofiarnej służby Ludowi Bożemu. Dlatego też miłość pasterska, będąca realizacją służby Kościołowi jest „wewnętrzną zasadą, cnotą ożywiającą i kierującą życiem duchowym kapłana, który wzoruje się na Chrystusie Głowie i Pasterzu”¹⁰⁰. Posługa miłości pasterskiej jest posługą duszpasterską, prowadzącą wspólnotę do pełnego rozwoju duchowego¹⁰¹. Prezbiterzy stają się przewodnikami i pasterzami wiernych, całkowicie oddanych na służbę, zwłaszcza tym, którzy potrzebują miłości i miłosierdzia¹⁰².

2. Posługa głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom

Kościół spełnia zbawczą misję zleconą przez Chrystusa w rodzinach i przez rodzinę. Dokonuje się to w szczególny sposób poprzez głoszenie słowa Bożego. W nim bowiem wspólnota Ludu Bożego objawia rodzinie jej prawdziwą tożsamość, mającą swe źródło w zamysle Bożym¹⁰³. Papież Franciszek we wstępie swej adhortacji poświęconej miłości w rodzinie zauważa, że „chrześcijańskie przepowiadanie dotyczące rodziny to doprawdy dobra nowina”¹⁰⁴. Dlatego też zachęca prezbiterów do uobecniania w Kościele, w tym również w domowym Kościele, żywego słowa Bożego¹⁰⁵. Zadanie przepowiadania orędzia Bożego rodzinom, wzbudza w nich „nową radość oraz nową ewangelizacyjną żywotność”¹⁰⁶.

2.1. Przepowiadanie liturgiczne o małżeństwie i rodzinie

Kościół, będąc posłusznym zleconej przez Chrystusa misji głoszenia Ewangelii (por. Mt 28,19-20; Mk 16,15), czuje się przynaglony do jej głoszenia wszystkim bez wyjątku, a zwłaszcza „powołanym do małżeństwa i przygotowującym się do niego, wszystkim małżonkom i rodzicom całego świata”¹⁰⁷. Głoszenie Ewangelii małżeństwa i rodziny polega na przepowiadania Bożego zamysłu dotyczącego tychże wspólnot. Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Ecclesia in Europa*, bardzo wyraźnie uwrażliwia duszpasterzy na to szczególne zadanie: „Kościół w Europie we wszystkich formach działalności i życia musi wiernie głosić prawdę o małżeństwie i rodzinie. [...] W tym kontekście Kościół powinien głosić z nową mocą to, co Ewangelia mówi o małżeństwie i rodzinie, aby uzmysłwić ich znaczenie i wartość

¹⁰⁰ PDV 23; zob. KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan, pasterz i przewodnik...*, 16; KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 44; *Synod Archidiecezji Poznańskiej 2004-2008. Dokumenty i Statuty*, Poznań 2008, 45.

¹⁰¹ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, IV, 2; DPŻP 16.

¹⁰² W. ZYZAK, *Kapłaństwo prezbiterów...*, s. 234.

¹⁰³ FC 49.

¹⁰⁴ AL 1.

¹⁰⁵ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 28.

¹⁰⁶ EG 11.

¹⁰⁷ FC 3.

w zbawczym planie Bożym. Szczególnie konieczne jest potwierdzenie, że te instytucje w rzeczywistości stanowią wyraz woli Boga”¹⁰⁸. Głoszenie prawdy Bożej o chrześcijańskim małżeństwie i rodzinie jest szczególnym zadaniem prezbiterów.

Prezbiterzy powołani do posługi duszpasterskiej Ludowi Bożemu, winni stać się sługami i głosicielami Ewangelii¹⁰⁹. Z tego wynika zobowiązanie do podejmowania w swej posłudze zadania promowania sakramentalnego małżeństwa i rodziny jako wspólnot podstawowych, mających swe źródło w stwórczym dziele Boga, które zarazem posiadają specyficzne zadanie w dziele zbawienia. Przepowiadanie duszpasterskie powinno być zatem ukierunkowane na wsparcie, które umożliwiłoby pełniejszy rozwój tych instytucji oraz ochronę przed szkodliwymi i niszczącymi tendencjami płynącymi z zewnątrz¹¹⁰. Jest to podstawowe zobowiązanie, wynikające z apostołatu chrześcijańskiego i powołania kapłańskiego, dlatego też dotyczy ono wszystkich kapłanów bez żadnego wyjątku¹¹¹.

Podstawową formą głoszenia słowa Bożego jest przepowiadanie kaznodziejskie, wpisujące się w celebrację liturgiczną. Liturgia bowiem jest uprzywilejowaną przestrzenią słowa Bożego, które dzięki Duchowi Świętemu jest nieustannie żywe i skuteczne (por. Hbr 4,12)¹¹². Prezbiterzy wierni posłudze nauczania wynikającej z przyjętego sakramentu święceń, zaproszeni najpierw do przenikania swego życia słowem Bożym, głoszą w akcie liturgicznym, jakim jest homilia, aktualność przesłania Pisma Świętego¹¹³. Homilia pozwala wiernym odkrywać obecność i skuteczność Bożego słowa w codzienności ich życia. Powinna spełniać zadania, określone w adhortacji *Verbum Domini*: ułatwić zrozumienie celebrowanej tajemnicy, zmotywować do misji, przygotować do sprawowania kolejnych części Eucharystii¹¹⁴. Papież Franciszek, opierając się na nauczaniu Jana Pawła II określa homilię jako „najwznioślejszy moment dialogu Boga ze swoim ludem [...]. Homilia jest podjęciem już podjętego dialogu Pana ze swoim ludem”¹¹⁵. Kaznodzieja jest zaproszony do podjęcia tegoż dialogu, do wsłuchiwania się w słowo Boże, by następnie wiernie przekazywać je całemu zgromadzeniu liturgicznemu¹¹⁶. Troską duszpasterzy powinno być przepowiadanie pozbawione charakteru ogólnego

¹⁰⁸ EE 90.

¹⁰⁹ SPMR 109.

¹¹⁰ S. PAWIŃSKI, *Otoczmy troską życie małżeńskie w przepowiadaniu*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 171; zob. U. DUDZIAK, *Ukierunkowanie małżeństwa na dobro wspólne. Implikacje homiletyczne*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 95-105.

¹¹¹ WFS 14; zob. R. BIELEŃ, *Kapłani i diakoni w posłudze współczesnemu małżeństwu i rodzinie w świetle najnowszych wskazań Kościoła*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 18/2002, s. 153.

¹¹² Zob. VD 52; *Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do Lekcjonarza mszalnego*, 4.

¹¹³ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCIPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium homiletyczne*, 1; zob. KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCIPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, 87.

¹¹⁴ VD 59.

¹¹⁵ EG 137; zob. DD 41.

¹¹⁶ VD 59.

i abstrakcyjnego, czy też opartego o bezużyteczne dywagacje, które przysłaniają Chrystusa i Jego Ewangelię¹¹⁷. Ponadto „nie wolno poprzestawać na głoszeniu czysto teoretycznym i wyizolowanym od rzeczywistych problemów ludzi”¹¹⁸. Dlatego istotne znaczenie posiada głoszenie Ewangelii małżeństwa i rodziny, która stanowi odpowiedź na najgłębsze pragnienia ludzkie. Przepowiadanie to winno, oprócz przedstawienia norm, skupiać się na zaproponowaniu małżonkom i rodzinom autentycznych wartości ewangelicznych, gdyż te odpowiadają głębokim pragnieniom ludzkiego serca¹¹⁹. Formą przepowiadania słowa Bożego paralelną do homilii jest kazanie. Nie jest ono związane z liturgią eucharystyczną, ale z nabożeństwami. Kazanie nie posiada ścisłych ograniczeń w doborze celu, tematu czy materiału źródłowego. Zasadniczo powinno ono jednak posiadać charakter biblijny lub katechizmowy. Jego głównym celem jest ewangelizowanie pobożności ludowej, dokonujące się poprzez przenikanie jej światłem Ewangelii¹²⁰.

Posługa przepowiadania o małżeństwie i rodzinie ma na celu prezentację Bożego zamysłu dotyczącego miłości małżeńskiej, odpowiadającego zarówno godności osoby ludzkiej, jak również personalistycznej wizji wspólnoty małżeńskiej, opartej na antropologii chrześcijańskiej. Tak ujęty zamysł Boży, służy uzasadnieniu obowiązywalności przysięgi małżeńskiej, na którą składają się wymogi jedności i nierozzerwalności, wierności i uczciwości małżeńskiej¹²¹ oraz przyjęcia i katolickiego wychowania potomstwa. Wobec tego, prezbiterzy, wychodząc od przepowiadania o godności osoby ludzkiej, powinni ukazywać małżeństwo jako zjednoczenie (wspólnotę) osób (*communio personarum*) oraz zwracać uwagę na wartość wierności i nierozzerwalności małżeństwa oraz ukazywać piękno miłości wiernej, silnej i trwałej. Wymaga to również podkreślania w przepowiadaniu potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzypersonalne w małżeństwie. Szczególną przestrzenią ich budowania jest współżycie małżeńskie, które w przepowiadaniu winno być ukazywane jako wyraz oraz sposób umacniania wzajemnej miłości i jedności. Istotnym celem przepowiadania homilijnego i kaznodziejskiego, powinno być także ukazywanie prawdy, że każdy akt małżeński ma zachowywać gotowość rodzicielską, to znaczy wyrażać otwartość na poczęcie życia. Tym samym należy podkreślać powołanie małżonków do zrodzenia i wychowania potomstwa oraz wyjaśniać istotę odpowiedzialnego rodzicielstwa.

¹¹⁷ Tamże.

¹¹⁸ AL 201.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ L. SZEWCZYK, *Homilia czy kazanie? O nieuzasadnionym sentymencie kaznodziejów do kazań katechizmowych*, „Przegląd Homiletyczny”, 14/2010, s. 8; zob. B. MIGUT, *Kazanie*, w: EK t. 8, kol. 1265; A. LEWEK, *Kazanie*, w: EK t. 8, kol. 1265-1268.

¹²¹ K. JEŻYNA, *Jak dzisiaj mówić o przymiotach miłości małżeńskiej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 118.

Homilie i kazania dotyczące sakramentu małżeństwa i rodziny powinny ukazywać wielkie misterium zamysłu Bożego wobec tegoż sakramentu i wspólnoty rodzinnej. Winny one dotyczyć godności sakramentu małżeństwa, ukazywać czym jest łaska tego sakramentu i jakie jest jego działanie w życiu małżeńskim. Ponadto troską duszpasterzy przepowiadających słowo Boże powinno być podkreślanie, że rodzina jest najmniejszą wspólnotą kościelną – Kościołem domowym – w której mieszka i działa sam Bóg.

Przed duszpasterzami głoszącymi homilie i kazania staje również ważne zadanie formowania sumień małżonków¹²². Przepowiadanie to jednak nie może ograniczać się jedynie do przedstawienia norm moralnych i objaśniania na czym polegają poszczególne grzechy. Wierni pragną głoszenia zamysłu Bożego oraz przepajania życia małżeńskiego i rodzinnego duchem Ewangelii. Z tego względu należy podejmować tematykę duchowości małżeńskiej, jako drogi realizacji powołania małżonków do świętości¹²³.

Szczególną formą przepowiadania o małżeństwie i rodzinie jest homilia ślubna. *Obrzędy sakramentu małżeństwa* wskazują, że ma ona uwydatniać znaczenie sakramentalnego małżeństwa, miłości, zadań i obowiązków małżeńskich oraz łaski tegoż sakramentu¹²⁴. Warto zaznaczyć ponadto kontekst głoszenia homilii ślubnej, który wiąże się z pewnymi wyzwaniem. *Dyrektorium homiletyczne* utrzymuje, że wielu współczesnych chrześcijan nie postrzega życia małżeńskiego jako powołania. W związku z tym należy ukazywać zamysł Boży wobec małżeństwa jako drogę powołania „zakorzenioną w naśladowaniu Chrystusa, a więc także w tajemnicy Jego śmierci i zmartwychwstania”¹²⁵. Homilia ślubna posiada wymiar chrystocentryczny – podkreśla centralną rolę obecności Chrystusa zarówno podczas sprawowanej celebracji, jak też w życiu małżeństwa i rodziny.

Źródłem homilii ślubnej powinny być przede wszystkim teksty biblijne liturgii słowa. Kaznodzieja przybliżając *kerygmat* czytań mszalnych może wprowadzić wiernych w celebrowane sakramenty małżeństwa i Eucharystii. Ponadto, istotnym źródłem homilii ślubnej są liturgiczne teksty obrzędowe¹²⁶. Duszpasterz przez właściwy ich wykład i aktualizację może wprowadzić uczestników w dokonujące się misterium¹²⁷. Warto również, by w homilii wprowadzać wiernych w misterium sakramentalne poprzez ukazywanie symboliki poszczególnych gestów i symboli związanych z celebracją sakramentu małżeństwa. Treściowym tłem homilii ślubnej ma być historiozbawcza wymowa sakramentu małżeństwa,

¹²² Zob. AL 37, 222, 303.

¹²³ Por. SPMR 105-106.

¹²⁴ OSM, 35.

¹²⁵ *Dyrektorium homiletyczne*, 154; zob. SPMR 30; W. TUROWSKI, *Homilia ślubna głoszeniem nowego życia w Chrystusie*, „Studia Teologiczne” 33(2015), s. 283-298.

¹²⁶ Zob. S. CZERWIK, *Epikleza nad małżonkami w obrzędzie sakramentu małżeństwa źródłem homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 63-72.

¹²⁷ J. TWARDY, *Mistagogia w homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 131-133.

jako znaku, który wspomina, uobecnia, zobowiązuje i zapowiada. Homilia ślubna ma zatem przybliżyć znaczenie i misterium sakramentu małżeństwa oraz ukazywać wypływające z niego zadania i obowiązki, służące uświęceniu małżonków¹²⁸.

Ponadto przepowiadanie związane z celebracją sakramentu małżeństwa powinno mieć charakter egzystencjalny, czyli rzucać Boże światło na szczególną sytuację życiową nowożeńców (por. KL 61)¹²⁹. „Uwzględniając sytuację i wszystkie liczące się tu okoliczności, kapłan ukazać ma w homilii samo misterium – *sacramentum*, które kryje się pod znakami oprawy liturgicznej”¹³⁰.

2.1. Katecheza młodzieży, narzeczonych, małżonków i rodziców

Katecheza jest szczególną formą posługi słowa, prowadzącą do dojrzałości wiary. „Katecheza ma swój początek w wyznaniu wiary i prowadzi do wyznania”¹³¹. Stanowi ona zatem formę pouczenia w wierze, będącego żywym jej przekazem¹³². Jest ona pomocą katechizowanemu w przeżywaniu swojego stanu życia jako dojrzały chrześcijanin¹³³.

Rodzina jako Kościół domowy jest pierwszym podmiotem duszpasterstwa rodzin. Rodzice są pierwszymi głosicielami słowa Bożego dla swych dzieci¹³⁴. Poprzez swoje słowo i świadectwo życia stają się nauczycielami wiary i modlitwy dla swego potomstwa (zob. KK 11; DA 11). Dlatego katecheza rodzinna jest ważnym elementem misji edukacyjnej spoczywającej na rodzicach¹³⁵. W obliczu współczesnych trudności i kryzysów, jakie dotyczą rodzinę, również w obszarze rodzinnego przekazu wiary, niezbędnym wydaje się duszpasterskie wsparcie rodziców w realizacji tej misji. Rodzice będą świadkami wiary dla swoich dzieci wówczas, kiedy sami doświadczą spotkania z żywym Bogiem i uzyskają stosowną formację religijną¹³⁶.

Zasadniczym zadaniem stojącym przed duszpasterzami, wspierającymi swą posługą rodziny jest towarzyszenie przygotowującym się do sakramentu małżeństwa i życia rodzinnego¹³⁷. Małżeństwo chrześcijańskie, mające swoje źródło w Bogu, wymaga

¹²⁸ G. SIWEK, *Homilia w obrzędzie odnowienia przysięgi małżeńskiej (jubileusze, rekolekcje, misje)*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 146.

¹²⁹ H. SŁAWIŃSKI, *Wychowawcze znaczenie homilii ślubnej*, „Teologia i Moralność” t. 12, 2012, s. 114-115.

¹³⁰ B. MOKRZYCKI, *Kościół w świętości*, Warszawa 1984, s. 314.

¹³¹ DOK 82; KKK 185-197; zob. CT 18.

¹³² R. MURAWSKI, *Katecheza*, w: EK, t. 8, kol. 1027.

¹³³ *Katecheza dorosłych we wspólnocie chrześcijańskiej*. Dokument Międzynarodowej Rady do spraw Katechezy, Warszawa 2002, nr 34.

¹³⁴ J. J. PÉREZ-SOBA, *La pastorale familiare. Tra programmazioni pastorali e generazione di una vita*, Siena 2013, s. 132.

¹³⁵ AL 17.

¹³⁶ A. POTOCKI, *Katecheza dorosłych w przemianie*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 68.

¹³⁷ KPK 1063, § 2.

odpowiedniego przygotowania, będącego specyficzną drogą wiary i miłości¹³⁸. Jego doniosłość podkreślają wielokrotnie wypowiedzi Magisterium Kościoła¹³⁹, akcentujące priorytetowość zapewnienia, by sakrament małżeństwa był „aktem wolnym i odpowiedzialnym oraz aby przymierze małżeńskie miało solidne i trwałe podstawy ludzkie i chrześcijańskie”¹⁴⁰. Podstawowym celem tegoż przygotowania jest doprowadzenie narzeczonych do podjęcia w sposób świadomy i wolny decyzji o zawarciu przymierza małżeńskiego, opartego na miłości i nierozzerwalnej jedności¹⁴¹. Jest to opatrnościowy, a zarazem uprzywilejowany moment dla osób, które pragną przyjąć sakrament małżeństwa. Stanowi ono czas Bożej łaski i Jego działania w sercach wierzących, poprzez które wzywa On i uzdalnia ich do rozpoznania powołania małżeńskiego oraz podjęcia życia małżeńsko-rodzinnego¹⁴². Także polski dokument *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie* określa to przygotowanie „priorytetowym działaniem duszpasterskim”, wskazując na potrzebę odkrycia przez duszpasterzy jego ważności dla życia małżeńskiego. Od duszpasterzy oczekuje się zatem zatroskania o jego jakość¹⁴³, gdyż proces ten jest wyrazem troski Kościoła, „aby młodzi narzeczeni przyjęli i docenili zbawienny dar małżeństwa, pogłębiając jego aspekt ludzki i teologiczny oraz jego naturalne i nadprzyrodzone cele”¹⁴⁴.

Zachodzące zmiany społeczne, dotyczą często życia ludzi młodych i ich postaw. Tracą oni nierzadko właściwe postrzeganie hierarchii wartości, co przekłada się na brak jasnych kryteriów postępowania. Owocuje to trudnościami, którym młodzi nie są w stanie sprostać, ani ich rozwiązać¹⁴⁵. Złożona sytuacja społeczna oraz wyzwania, wobec których stają młodzi, wymaga większego zaangażowania duszpasterskiego w przygotowanie do małżeństwa. Potrzeba włączenia w ten proces całej wspólnoty Kościoła¹⁴⁶. Należy dokładać wszelkich starań, aby przygotowanie do życia małżeńskiego i rodzinnego było czasem „intensywnej ewangelizacji, prowadzącej do nawrócenia, czyli – w tym wypadku – odkrycia bądź pogłębienia Bożej wizji małżeństwa oraz zawiązania lub ożywienia osobistej zażyłości

¹³⁸ PSM 10.

¹³⁹ Zob. KDK 52; FC 66; AL 205-216; KPK 1063; KKK 1632; LdR 16.

¹⁴⁰ KKK 1632.

¹⁴¹ BENEDYKT XVI, *Orzeczenia sądowe muszą odzwierciedlać prawdę o małżeństwie*. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej, OsRomPol 3/2011, s. 20-22; por. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* (13 grudnia 1989), nr 6.

¹⁴² PSM 2.

¹⁴³ SPMR 98.

¹⁴⁴ A. M., F. PENNER, *Duszpasterska troska o przygotowanie do małżeństwa*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, t. II, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2011, s. 125.

¹⁴⁵ FC 66; AL 40; zob. W. CZUPRYŃSKI, *Przygotowanie do małżeństwa w obliczu współczesnych wyzwań kulturowych*, „Studia Warmińskie”, 52(2015), s. 215-220; E. PORADA, *Jakie przygotowanie do małżeństwa w Kościele XXI wieku?*, „Studia Salvatoriana Polonica” 8(2014), s. 55-60.

¹⁴⁶ AL 40; zob. XIV Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, *Relatio finale*, 61 (24.10.2015).

z Bogiem”¹⁴⁷. Ma to być zatem okazja do odkrywania miłości odpowiedzialnej i dojrzałej, która jest fundamentem małżeńskiej wspólnoty życia i miłości¹⁴⁸, a także drogą dojrzewania i pogłębiania wiary (itinerarium) prowadzącą do większej otwartości na Boga. Droga ta kształtowana na wzór katechumenatu powinna być formą nowej ewangelizacji przyszłych rodzin¹⁴⁹. Przygotowanie do małżeństwa powinno zostać włączone w proces inicjacji chrześcijańskiej, co wymaga wypracowania odpowiednich programów. Ojcowie synodalni zebrani na synodzie o rodzinie w 2014 r. podkreślili także potrzebę kształtowania cnót, zwłaszcza czystości warunkujących autentyczny rozwój prawdziwej miłości¹⁵⁰.

Jan Paweł II w adhortacji *Familiaris consortio* charakteryzując proces przygotowania do małżeństwa określa go, jako stopniowy, a zarazem ciągły, podzielony na trzy etapy lub momenty przygotowania: dalszego, bliższego i bezpośredniego. Posługa duszpasterska jest istotna na każdym z tych etapów przygotowania. Jest podążaniem i towarzyszeniem młodym na drodze rozwoju ku dojrzałości chrześcijańskiej i formacji do małżeństwa¹⁵¹.

Pierwszy etap przygotowania do życia małżeńskiego powinien rozpocząć się już w dzieciństwie i mieć swój początek w rodzinie¹⁵². Jego adresatami są dzieci i młodzież, natomiast odpowiedzialnymi za przygotowanie do życia małżeńskiego i rodzinnego są w pierwszym rzędzie rodzice¹⁵³. Papież Franciszek zauważa, że ten proces rozpoczyna się właściwie w chwili narodzin. Wzrastanie w rodzinie oraz świadectwo życia małżeńskiego rodziców, naznaczonego bezwarunkową miłością i pełnym oddaniem, pozwala młodym dojrzewać do miłości, którą będą realizowali w ich przyszłych małżeństwach¹⁵⁴. Jak zauważa papież, w przygotowaniu do małżeństwa dokonującym się w rodzinie istotny rolę odgrywa przykład życia rodziców. Rodzina jest miejscem uczenia się znaczenia seksualności i języka miłości. Rodzinny klimat miłości, na który składa się pozytywna obecność rodziców i akceptacja dziecka, stanowi kluczowy czynnik wychowawczy, kształtujący osobowość i emocjonalność dziecka. Sprzyja on nie tylko dojrzewaniu do miłości, ale także przyjęciu

¹⁴⁷ SPMR 98; zob. P. GOLISZEK, *Katecheza młodzieży i dorosłych o małżeństwie i rodzinie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 228-245.

¹⁴⁸ PSM 2.

¹⁴⁹ Por. SPMR 98; R. KUCHARČÍK, *Odnova przygotowania do małżeństwa w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 198-199; P. MAKOSA, *Zadania katechezy przygotowującej do sakramentu małżeństwa w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Roczniki Teologiczne” t. LXIII, z. 11, 2016, s. 113-127; P. KULBACKI, *Katechumenat przedmałżeński narzeczonych*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 133-147.

¹⁵⁰ III Nadzwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, *Relatio Synodi*, 2 (18.10.2014).

¹⁵¹ FC 65-66; por. PSM 21.

¹⁵² DDR 19.

¹⁵³ KPK 226, §1-2.

¹⁵⁴ AL 208; por. PŻMR 36.

i realizacji powołania małżeńskiego¹⁵⁵. Ważnym przejawem tegoż przygotowania jest równocześnie świadectwo życia wiarą, na które składa się między innymi codzienna modlitwa rodzinna oraz uczestnictwo w życiu sakramentalnym Kościoła¹⁵⁶.

Duszpasterskie wsparcie rodziców na tym etapie przygotowania należy przede wszystkim „postrzegać i realizować długofalowo jako duszpasterskie towarzyszenie małżonkom i rodzicom w ich rozwoju oraz wychowaniu dzieci”¹⁵⁷. Duszpasterze towarzyszący rodzicom w przygotowaniu dalszym, powinni wspierać ich zwłaszcza w sytuacjach, w których nieodzowne są specyficzne kompetencje w zakresie wychowania do miłości¹⁵⁸.

Przygotowanie dalsze poza wychowaniem rodzinnym powinno być kontynuowane na wszystkich szczeblach edukacji szkolnej¹⁵⁹. Szkoła oprócz celów edukacyjnych, powinna podejmować również treści wychowawcze, wspomagając rozwój osobowy dzieci i młodzieży. Bardzo ważna w przygotowaniu do życia małżeńskiego jest właściwa edukacja seksualna realizowana w ramach zadań programowych szkoły. Jej założenia powinny wspomagać należyte wychowanie dzieci i młodzieży w dziedzinie płciowości. Wychowawczy wpływ szkoły, zwłaszcza w tej sferze, powinien być polem troski i starań duszpasterzy o dobre przygotowanie młodego pokolenia do rozpoznania swojego powołania i ewentualnego życia w małżeństwie¹⁶⁰. Papież Rodziny zachęcał duszpasterzy, aby na tym etapie przygotowania troszczyli się o formację duchową i katechetyczną, zmierzającą do przedstawienia małżeństwa jako prawdziwego powołania pochodzącego od Boga¹⁶¹. Katecheza szkolna obejmuje nie tylko treści związane z fundamentami wiary i życia chrześcijańskiego, ale również zagadnienia związane z sakramentem małżeństwa i życiem rodzinnym. Duszpasterze realizujący misję nauczania wobec młodego pokolenia winni kłaść nacisk na formację do czystości przedmałżeńskiej, miłości małżeńskiej i rodzicielstwa¹⁶². Uprzywilejowaną przestrzenią tych działań jest parafia, która będąc eklezjalnym miejscem formacji chrześcijańskiej, jest zarazem szkołą życia wspólnotowego (zob. KL 42). Bardzo ważne jest, aby towarzyszący młodym na tym etapie kapłani podjęli współpracę ze szkołą oraz innymi instytucjami wychowawczymi,

¹⁵⁵ J. GOLEŃ, *Rola świadectwa w rodzinie*, „Verbum Vitae” 28 (2015), s. 437-438; zob. PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Wychowanie do czystej miłości. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, nr 22, 27.

¹⁵⁶ Por. G. PYŻLAK, *Preparation for marriage and family life*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2018, s. 232-233; P. ARBASZEWSKI, *Rodzinne wychowanie do życia wiarą w przygotowaniu potomstwa do sakramentu małżeństwa*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. IX, 2010, s. 115-137.

¹⁵⁷ J. GOLEŃ, *Odnova przygotowania narzeczonych do małżeństwa po adhortacji Amoris laetitia*, „Teologia Praktyczna” 20(2019), s. 23.

¹⁵⁸ PAPIESKA RADA DO SPRAW RODZINY, *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, 132.

¹⁵⁹ Por. DDR 19, 174.

¹⁶⁰ Tamże, 21.

¹⁶¹ FC 66.

¹⁶² DDR 22.

które mogą wspomagać rodzinę i parafię w dalszym przygotowaniu do małżeństwa. Nieocenioną wartością stanowią ponadto ruchy i wspólnoty katolickie, będące miejscem formacji ludzkiej i chrześcijańskiej, przez co kształtują młodych ludzi do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny¹⁶³. Potrzeba zatem zintegrowania działań duszpasterstwa młodzieży i duszpasterstwa rodzin w celu efektywnego oddziaływania wobec przygotowujących się do sakramentu małżeństwa¹⁶⁴.

Szczególne rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży, zwłaszcza w dobie obecnej, posiadają środki społecznego przekazu. Mogą one pozytywnie wspierać rodzinę w realizacji jej zadań wychowawczych, ale mogą także być nośnikiem niebezpiecznych i destrukcyjnych treści. Rodzice i duszpasterze powinni z całą pieczołowitością starać się o formowanie młodych ludzi do odpowiedzialnego korzystania z mediów, zwłaszcza mediów społecznościowych¹⁶⁵. Z drugiej strony powinni podejmować się wyszukiwania interesujących publikacji i pomocy multimedialnych, dotyczących życia małżeńsko-rodzinnego, które służyłyby przygotowaniu młodzieży do realizacji powołania małżeńskiego¹⁶⁶.

Kolejny etap przygotowania do małżeństwa stanowi przygotowanie bliższe. Składa się na nie przede wszystkim katecheza, którą Jan Paweł II określa jakby katechumenatem przed narzeczeństwem i zawarciem małżeństwa¹⁶⁷. Powinna ona być zakorzeniona „w procesie inicjacji chrześcijańskiej, z zaakcentowaniem powiązania małżeństwa z chrztem oraz innymi sakramentami”¹⁶⁸. Polskie *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* wskazuje, że odbiorcami przygotowania bliższego jest młodzież szkół średnich¹⁶⁹. Ze względu na różny poziom wiary adresatów przygotowania, należy nadać mu walor ewangelizacyjny tak, aby służyło formowaniu należytego usposobienia moralnego i duchowego¹⁷⁰. Katecheza ta powinna zgłębiać prawdę o chrześcijańskim małżeństwie i rodzinie, jednocześnie uwrażliwiając

¹⁶³ PSM 29; DDR 23.

¹⁶⁴ R. KUCHARČIK, *Odnova przygotowania do małżeństwa w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 199.

¹⁶⁵ Zob. FC 76.

¹⁶⁶ Por. KPK 1063, § 1.

¹⁶⁷ FC 66; por. J. GOLEŃ, *Motywy zawarcia małżeństwa sakramentalnego. Studium z duszpasterstwa rodzin w świetle badań narzeczonych*, Lublin 2013, s. 347.

¹⁶⁸ Por. AL 206; J. GOLEŃ, *Motywy zawarcia małżeństwa sakramentalnego...*, s. 347.

¹⁶⁹ Zob. PSM 24; DDR 24.

¹⁷⁰ *Instrukcja o bliższym i bezpośrednim przygotowaniu do małżeństwa* podkreśla charakter ewangelizacyjny tego etapu przygotowania: „Należy zadbać, aby cały cykl spotkań katechetycznych uwzględnił cztery etapy prawd ewangelizacyjnych: I – Miłość: dar i zadanie; II – W prawdzie o grzechu; III – Chrystus – nowa miłość; IV – Budować z Chrystusem. W każdym z tych etapów, o których mowa w punkcie poprzednim należy przewidzieć dodatkowe spotkanie modlitewne, odpowiadające danej grupie. I tak, dla części pierwszej właściwym jest przeprowadzenie nabożeństwa ewangelizacyjnego. Dla części drugiej szczególnym przeżyciem religijnym winno być nabożeństwo – celebrowanie sakramentu pokuty. Tematy trzeciego etapu prowadzą do największego szczytu miłości, jakim jest Eucharystia. Wreszcie na zakończenie połączone z wręczeniem świadectw ukończenia przewiduje się dzień skupienia”. *Instrukcja o bliższym i bezpośrednim przygotowaniu do małżeństwa*, w: *Synod Archidiecezji Przemyskiej 1995-2000*, Przemysł 2000, s. 331.

na fałszywe teorie i poglądy, a także przygotować do międzyosobowego życia we wspólnocie małżeńsko-rodzinnej. Ponadto okres formacji powinien stać się okazją do rozwoju życia wspólnotowo-liturgicznego¹⁷¹. *Dyrektorium* wskazuje, że przygotowanie dalsze powinno posiadać charakter rocznej katechizacji przedmałżeńskiej. Program katechezy przygotowującej do małżeństwa obejmuje 25 spotkań formacyjnych, dla których najowocniejszą formą wydaje się być praca w małych grupach formacyjnych, w oparciu o metody aktywizujące. Istotne ponadto jest by podejmowane treści zakorzenienie były liturgicznie, sakramentalnie oraz wspólnotowo. Fundamentalne, szczególnie w dobie obecnej, jest również posługiwanie się adekwatnym językiem i odpowiednimi formami przekazu, zwłaszcza w przedstawianiu zagadnień dotyczących seksualności czy naturalnego planowania rodziny¹⁷². W tym duchu papież Franciszek zachęca duszpasterzy do poszukiwania odpowiednich słów, motywacji i świadectw, które poruszałyby najgłębsze zakamarki serc młodych, będących najobfitszym źródłem ich „zdolności do wielkoduszności, zaangażowania, miłości, a nawet heroizmu, aby ich zachęcić do zaakceptowania z entuzjazmem i męstwem wyzwania małżeństwa”¹⁷³.

Dyrektorium określa, że przygotowanie bliższe obejmujące 25 spotkań powinno pozostawać właściwą ścieżką formacji przedmałżeńskiej. Wyjątkowo, jedynie z poważnych względów dopuszcza ono skrócony wariant katechezy przedmałżeńskiej, ograniczający się do minimum 10 spotkań. Obecnie, często ta wyjątkowa forma katechizacji staje się powszechnie praktykowaną przez duszpasterzy ścieżką przygotowania bliższego do małżeństwa. Ponadto w ostatnich dziesięcioleciach coraz popularniejsze stają się również organizowane przez duszpasterzy rekolekcje i dni skupienia dla narzeczonych, przygotowujących się do sakramentu małżeństwa¹⁷⁴. W mocno skondensowany sposób, podczas spotkań weekendowych próbuje się zrealizować właściwy program katechezy przedmałżeńskiej.

¹⁷¹ DDR 24; TIE 11.

¹⁷² DDR 25; E. PORADA, *Jakie przygotowanie do małżeństwa w Kościele XXI wieku?*, „Studia Salvatoriana Polonica”, t. 8, 2014, s. 53-54, 63. W odniesieniu do wypracowania właściwego przekazu warto przywołać głos biskupów włoskich: „Trzeba zdawać sobie sprawę z przesady obecnego w mentalności ludzi, któremu hołduje większa część młodzieży, jakoby Kościół bał się cielesności i zbyt surowo oceniał rzeczywistość ludzkiej miłości. Wychodząc od tekstów biblijnych, należy przedstawić wizję miłości małżeńskiej radykalnie pozytywną. Jednocześnie konieczne jest także ukazywanie kruchości miłości ludzkiej, ciągle atakowanej przez grzech zakorzeniony w ludzkim sercu (por. Rdz 4,7). Zdolność do uczuć i płciowość, które Bóg nam ofiarował z miłości jako dar, byśmy się nim cieszyli, mogą stać się instrumentami egoizmu, pogrążając nas w smutku i przygnębieniu. Wówczas w takich środowiskach należy podejmować w szczególności te tematy, które mówią o koniecznej autonomii w rodzinach, o przyczynach konfliktów, nieporozumień, kłótni i radzeniu sobie z nimi. Każda osoba przygotowująca do sakramentu małżeństwa dozna pomocy w rozwijaniu miłości, wyzwoleniu jej, duchowym wzrastaniu, jeśli zechce otworzyć się na transcendencję”. KOMISJA EPISKOPATU WŁOSKIEGO DO SPRAW RODZINY I ŻYCIA, *Przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie*, w: *Sztuka relacji między ludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2014, s. 365.

¹⁷³ AL 40.

¹⁷⁴ PŻMR 41.

Dla owocnego przebiegu katechezy przedmałżeńskiej duszpasterze odpowiedzialni za formację do sakramentu małżeństwa powinni stworzyć zespół pastoralny, złożony z duszpasterza, doradcy życia rodzinnego oraz przedstawicieli kościelnych wspólnot małżeńskich i rodzinnych. Wspomniany zespół powinien zapoznać się z programem katechezy przedmałżeńskiej oraz czuwać nad jego realizacją. Nie mniej ważne jest również doprowadzenie katechizowanej młodzieży do głębszej integracji ze wspólnotą parafialną. Służyć temu może przybliżenie młodym funkcjonowania parafii, poradnictwa rodzinnego, czy parafialnych wspólnot małżeńskich i rodzinnych, w których po zawarciu sakramentu małżeństwa mogliby znaleźć swe miejsce.

Należy również wyraźnie zaakcentować, iż przygotowanie jest również okazją do rozeznawania powołania. Stwarza to przestrzeń dla towarzyszenia duszpasterskiego młodym w rozeznawaniu ich drogi życiowego powołania. Ważne jest zatem ukazanie wagi wyboru powołania i dopomaganie im w podjęciu rozważnej i dojrzałej decyzji dotyczącej swego życia. Katecheza przedmałżeńska powinna zatem zaprezentować przygotowującym się wszystkie drogi chrześcijańskiego powołania¹⁷⁵.

Według instrukcji Papieskiej Rady ds. Rodziny oraz adhortacji Franciszka *Amoris laetitia* adresatami katechezy przedmałżeńskiej są narzeczeni, we wczesnym okresie narzeczeństwa¹⁷⁶. Duszpasterze odpowiedzialni za formację przedmałżeńską, powinni z wielką troską zabiegać o umocnienie ich wiary i doprowadzenie do jej dojrzałości. Priorytetowym zadaniem powinno być przepowiadanie *kerygmatu*, które stanowić ma rodzaj „inicjacji” do przyjęcia sakramentu małżeństwa¹⁷⁷. Powinien być to, zatem czas poświęcony „wysłuchiwanie się w Słowo Boże interpretowane pod przewodnictwem Magisterium Kościoła, w celu wciąż pełniejszego zrozumienia wiary i dawania jej świadectwa w konkretnym życiu”¹⁷⁸. Nie mniej istotnym w katechezie przygotowującej do małżeństwa jest również jej wymiar mistagogiczny. Chodzi o wprowadzenie w sakramentalny wymiar małżeństwa i pokazanie jak żyć sakramentami¹⁷⁹. Ponadto akcentowanie w przygotowaniu małżeństwa jako więzi, którą należy stale rozwijać, prowadzi do pogłębiania treści dotyczących problematyki seksualności małżeńskiej i odpowiedzialnego rodzicielstwa. Ponadto należyte przygotowanie powinno prowadzić przyszłych małżonków do apostołstwa rodzinnego, podejmowania współpracy z innymi rodzinami czy włączenia się we wspólnoty rodzin¹⁸⁰.

¹⁷⁵ TIE 10; zob. CV 291-298.

¹⁷⁶ PSM 32; por. AL 205-211.

¹⁷⁷ AL 206, 207.

¹⁷⁸ PSM 34.

¹⁷⁹ R. KUCHARČÍK, *Odnova przygotowania do małżeństwa w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 199-200; por. FC 68; zob. P. MAKOSA, *Zadania katechezy przygotowującej do sakramentu małżeństwa...*, „Roczniki Teologiczne” t. LXIII, z. 11, 2016, s. 123-125.

¹⁸⁰ FC 66.

Papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* sugeruje potrzebę tworzenia okazji do wspólnotowego przygotowania wraz z propozycją dobrowolnych konferencji podejmujących istotne dla młodych tematy¹⁸¹. Z tego powodu wzywa do zaangażowania w to przygotowanie całą wspólnotę wierzących, która tworząc odpowiednie programy pozwalałyby uczestnikom doświadczyć rzeczywistego uczestnictwa w życiu Kościoła, a zarazem pogłębiałyby różne przejawy życia rodzinnego. Wielość sposobów organizacji przygotowania do małżeństwa, winna sprzyjać rodzeniu się w narzeczonych pragnienia przyjęcia tegoż sakramentu z najlepszą dyspozycją. Programy te, jak zaznacza Ojciec Święty, nie powinny być nauką całego katechizmu lub nasycone wielością poruszanych kwestii. Istotnym jest, aby program formacyjny proponował właściwe treści posiadające wysoki walor jakościowy oraz były prezentowane w sposób atrakcyjny i przyjazny.

Ponadto papież zachęca duszpasterzy do towarzyszenia przygotowującym się do małżeństwa tak, aby poprzez szczere rozmowy mogli rozpoznać niezgodności lub też czyhające zagrożenia. Duszpasterskie wsparcie powinno pobudzać kandydatów do wyrażania swoich oczekiwań dotyczących życia małżeńskiego i przyszłego współmałżonka, pojmowania czym jest miłość i zaangażowanie oraz planów odnoszących się do wspólnego życia. Przygotowanie bliższe powinno zatem zmierzać do pełnego poznania się kandydatów, pogłębienia i utwierdzenia ich motywacji zawarcia sakramentu małżeństwa, rozpoznania sygnałów ostrzegawczych przed zagrożeniami dotyczącymi więź przyszłych małżonków i stawienia im czoła¹⁸².

Ostatni etap przygotowania do małżeństwa, wpisujący się w posługę głoszenia realizowaną przez prezbiterów, jest określany jako przygotowanie bezpośrednie lub przedślubne. Stanowi ono ukoronowanie dotychczasowej katechezy przedmałżeńskiej i pomoc we właściwym jego przyjęciu. Ważne jest, aby narzeczeni uświadomili sobie, że zawierając sakramentalne przymierze małżeńskie łączą się „w Chrystusie i że w swym życiu rodzinnym muszą postępować w zgodzie z Duchem Świętym”¹⁸³.

Przygotowanie na tym etapie inicjuje spotkanie kandydatów do małżeństwa z duszpasterzem, odbywające się w kancelarii parafialnej przynajmniej na trzy miesiące przed planowanym ślubem (w warunkach polskich). Spotkanie to ma pozwolić duszpasterzowi rozpoznać stopień zaangażowania religijnego nupturientów oraz przygotowania do sakramentu małżeństwa, aby na tej podstawie ustalić kolejne etapy tegoż przygotowania¹⁸⁴. Dokument

¹⁸¹ AL 208.

¹⁸² Tamże, 209-210; zob. M. BRAUN-GAŁKOWSKA, *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa – przygotowanie do życia w relacji*, w: *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, red. A. CZAJA, M. WYŻLIC, Lublin 2008, s. 80-82.

¹⁸³ PSM 53.

¹⁸⁴ TIE 19.

Papieskiej Rady ds. Rodziny określa cele tego etapu katechizacji. Po pierwsze powinien on zsyntezować treści programu przygotowania do małżeństwa, w szczególności chodzi o treści doktrynalne, moralne i duchowe oraz uzupełnić ewentualne braki. Po drugie winien stworzyć dla narzeczonych przestrzeń modlitewnego spotkania z Bogiem, zwłaszcza poprzez zorganizowane rekolekcje lub dni skupienia. Następny cel wskazuje na organizację odpowiedniego przygotowania liturgicznego, służącego aktywnemu uczestnictwu narzeczonych w sakramentach, troszcząc się zwłaszcza o sakrament spowiedzi świętej. Wreszcie chodzi o dowartościowanie przewidzianego prawem kanonicznym tzw. egzaminu narzeczonych¹⁸⁵.

Głównym zadaniem formacyjnym tego etapu przygotowania jest katecheza przedślubna, która powinna obejmować tematykę z zakresu teologii małżeństwa i rodziny, etyki życia małżeńskiego oraz wtajemniczenia w liturgię sakramentu małżeństwa¹⁸⁶. Zagadnienia teologiczne w przygotowaniu bezpośrednim powinny obejmować treści dotyczące miłości małżeńskiej. W kręgu tej problematyki należy podkreślić znaczenie i wartość sakramentu małżeństwa jako znaku jedności pomiędzy Chrystusem i Kościołem. Należy ukazać, iż sakramentalna zgoda małżeńska stanowi fundament miłości, która przeżywana z Chrystusem wymaga realizacji zobowiązań małżeńskich. Ponadto treści teologiczne powinny prowadzić do pogłębienia rozumienia miłości narzeczności, małżeńskiej i rodzinnej. Realizacja tego celu wymaga podkreślenia celu i zadań narzeczeństwa, ukazania zagadnień związanych z miłością łączącą małżonków oraz uwydatnienia odpowiedzialnego rodzicielstwa.

Drugi blok tematyczny przygotowania bezpośredniego dotyczący zagadnień etyki małżeńskiej powinien ukazywać etyczne aspekty miłości małżeńskiej, w tym również etyczne ujęcie komunii osób oraz przedstawienie norm dotyczących etyki małżeńskiej. Ważnym zagadnieniem jest również kultura pożycia małżeńskiego, które jest osobowym aktem miłości i powinno być realizowane w postawie obdarowania i otwartości na nowe życie. Promocja tejże kultury wymaga podkreślenia różnic w przeżywaniu miłości przez kobietę i mężczyznę, znaczenia czystości przedmałżeńskiej oraz istoty pełnego zjednoczenia małżeńskiego. Do zagadnień etycznych zalicza się także szacunek dla świętości życia ludzkiego pojmowanego jako dar Boży. Rodzi to i implikuje etyczne normy w dziedzinie przekazywania życia. Niezbędne jest także uwrażliwianie narzeczonych na znamiona śmierci w rodzinie, którymi są: zagrożenia miłości rodzinnej (pornografia, rozwiązłość, nierząd, cudzołóstwo, gwałt), występki

¹⁸⁵ PSM 50.

¹⁸⁶ PSM 52. Przykłady materiałów programowych katechez przedślubnych, prezentują poniższe publikacje: M. KASZOWSKI, *Kochać – łatwo powiedzieć... Przewodnik dla formacji narzeczonych i małżonków*, Przemysł 2000; S. PUCHAŁA, T. I E. MALICCY, *Narzeczeni, czyli dziewięciospotkaniowe bezpośrednie przygotowanie do małżeństwa prowadzone metodą dialogową*, Katowice 2004; *Spotkania dla Narzeczonych. Konspekty i materiały dla prowadzących*, red. R. BAGIŃSKI, J. KAMIŃSKI, J. KAWCZYŃSKI, Płock 2010.

przeciw życiu (postawa antykoncepcyjna, aborcja, eutanazja), a także przejawy rozpadu wspólnoty małżeńskiej (separacja, rozwód)¹⁸⁷.

Zwieńczeniem katechizacji przedślubnej jest formacja liturgiczna przygotowująca do owocnego celebrowania sakramentu małżeństwa. Osiągnięciu tego celu ma służyć przypomnienie, że sakrament jest znakiem Bożej łaski, poprzez którą Bóg uświęca wierzących. Należy uwypuklić, że sakrament małżeństwa, jako przymierze małżeńskie jest obrazem przymierza Chrystusa Głowy z Mistycznym Ciałem, którym jest Kościół. Szczególnym miejscem celebracji tego przymierza jest Eucharystia. Nieodzowne jest zatem podkreślenie jej ścisłego związku z misterium małżeństwa oraz roli w życiu małżeńskim, szczególnie w aspekcie paschalnym. Zasadniczą rolę posiada wyjaśnienie znaczenia poszczególnych elementów przysięgi małżeńskiej oraz części celebracji sakramentu. Do najważniejszych należą: liturgia słowa, wyrażenie zgody małżeńskiej, poświęcenie oraz nałożenie obrączek, Komunia św. i uroczyste błogosławieństwo¹⁸⁸. Papież Franciszek akcentuje potrzebę przygotowania liturgicznego celebracji sakramentu małżeństwa. Zauważa, że jej zrozumienie i głębokie przeżycie wymaga wyjaśnienia narzeczonym każdego gestu, wpisującego się w celebrację liturgiczną¹⁸⁹. Duszpasterze w katechezie mistagogicznej powinni ukazywać ducha liturgii ślubnej i skutków jakie wywiera ona na życie małżeńskie i rodzinne¹⁹⁰. Pomocne w tym mogą okazać się czytania biblijne, mogące ubogacić poznanie znaczenia symboliki obrączek ślubnych czy innych znaków obrzędu ślubnego¹⁹¹.

Na zakończenie katechez przedślubnych *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* postuluje zorganizowanie dla uczestników dnia skupienia, który pozwoliłby im w pełniejszy sposób przeżyć misterium sakramentalne oraz wprowadził narzeczonych we właściwą atmosferę osobistej modlitwy i refleksji. Dzień skupienia jest zwłaszcza potrzebny narzeczonym zaniedbanym religijnie. Może stać się dla nich doświadczeniem Bożego miłosierdzia w sakramencie pokuty i pojednania oraz obecności Boga w celebracji eucharystycznej, w chwilach ciszy oraz modlitwie¹⁹².

¹⁸⁷ M. KASZOWSKI, *Kochać – łatwo powiedzieć...*, s. 9-116.

¹⁸⁸ DDR 30.

¹⁸⁹ AL 213.

¹⁹⁰ Zob. R. HAJDUK, *O słowach, które uzdrawiają*, cz. 4, „Homo Dei” 69 (1999), nr 4(253), s. 107; P. MAKOSA, *Zadania katechezy przygotowującej do sakramentu małżeństwa...*, „Roczniki Teologiczne” T. LXIII, z. 11, 2016, s. 123-125.

¹⁹¹ AL 216; zob. G. PYŻŁAK, *Preparation for Marriage and Family Life in Pope Francis' Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 18/2019, s. 97.

¹⁹² J. KAMIŃSKI, *Przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” T. 2(57), 2010, s. 116. Przykładowy program dnia skupienia dla narzeczonych prezentuje publikacja: W. SZEWCZYK, *Dzień skupienia dla narzeczonych*, w: KOMISJA EPISKOPATU POLSKI DUSZPASTERSTWA OGÓLNEGO, *Materiały do katechez i konferencji w roku duszpasterskim 1993/94. „Ewangelizacja wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej”*, red. E. SZCZOTOK, A. LISKOWACKA, Katowice 1993, s. 115-140.

Papież Franciszek zaznacza, że duszpasterstwo przedmażeńskie oraz adresowane do małżonków powinno być duszpasterstwem więzi. Dlatego też zachęca duszpasterzy, by wnosili w nie „elementy, które pomagają zarówno w dojrzewaniu miłości, jak i przezwycięzeniu chwil trudnych”¹⁹³. Nauczanie doktrynalne i czerpanie z bogactwa duchowego ma sprzyjać zrozumieniu istoty więzi małżeńskiej oraz poznaniu środków, które służą jej budowaniu. Niezbędne do budowania pedagogiki miłości jest akcentowanie również dróg praktycznych, roli poradnictwa rodzinnego oraz wskazywanie narzeczonym miejsc i ludzi, niosący pomoc w obliczu trudności¹⁹⁴.

Przyjęty przez narzeczonych sakrament małżeństwa jest zaproszeniem do nowego etapu rozwoju wiary, związanego z „nową dynamiką chrześcijańskiego powołania”¹⁹⁵. Kościół proponuje małżonkom i rodzicom dostosowane do ich sytuacji życiowej ścieżki katechizacji w formie katechezy dorosłych¹⁹⁶. Katecheza ta jest ujmowana w nauczaniu eklezjalnym jako najznakomitsza i zarazem centralna forma katechezy¹⁹⁷. Jest ona podstawowym rodzajem formacji chrześcijańskiej, charakteryzującym się ciągłością, systematycznością, spójnością oraz tym, że w sposób całościowy obejmuje elementy życia chrześcijańskiego w procesie formacyjnym¹⁹⁸. Katecheza ta zmierza do osiągnięcia stopnia rozwoju, w którym „dorosły jest w stanie sam zadbać o własne doświadczenie wiary i pragnie ją dalej rozwijać”¹⁹⁹. Katechetyczna droga adresowana do dorosłych obejmuje przyjęcie prawd wiary, pogłębienie życia sakramentalnego i modlitewnego oraz podjęcie starania o życie zgodne z wyznawaną wiarą. W ramach tejże katechezy można ujmować także katechezę małżonków i rodziców, wspierającą ich w życiu łaską sakramentu małżeństwa oraz realizacji powołania małżeńskiego i rodzinnego.

Nowe *Dyrektorium o katechizacji* określa kryteria owocności katechezy dorosłych. Po pierwsze katecheza ta inspirowana misyjnym doświadczeniem katechumenatu, powinna być wyrazem wspólnoty Kościoła, która rodzi wiarę w dorosłych, między innymi poprzez proces katechetyczny. Po drugie katecheza dorosłych powinna kształtować chrześcijańskie życie, jako spójną całość, w oparciu o konkretne i wartościowe doświadczenia życia wiarą, spośród których *Dyrektorium* wymienia zgłębianie nauczania biblijnego i kościelnego, rozwijanie duchowości, pogłębione życie liturgiczne, budowanie braterstwa we wspólnocie kościelnej, apostołstwo, realizujące się poprzez świadectwo życia oraz działalność charytatywną. Następnie, osoba

¹⁹³ AL 211.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ DK 224.

¹⁹⁶ Nowe *Dyrektorium o katechizacji* ujmuje to zagadnienie jako „katecheza z dorosłymi” (zob. DK 257-265).

¹⁹⁷ PDK 12, zob. CT 43; DCE 20.

¹⁹⁸ K. MISIASZEK, *Katecheza małżonków i rodziców w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 68.

¹⁹⁹ DK 260.

dorośla powinna być rozumiana jako pierwszoplanowy uczestnik katechezy, co wymaga szacunku i akceptacji dorosłego jako osoby, posiadającej pewien bagaż doświadczeń i przekonań dotyczących przestrzeni wiary. Kolejne kryterium, zwraca uwagę na potrzebę uwypuklenia rozpoznawania w katechezie dorosłych specyfiki sytuacji życia wiarą jako mężczyzna i kobieta oraz świeckości życia dorosłych. Ostatnim kryterium owocności katechezy dorosłych jest jej koordynacja z duszpasterstwem rodzin i młodzieży oraz z innymi wymiarami życia wiarą (doświadczenie liturgiczne, uczynki miłosierdzia, wymiar społeczno-kulturalny), w celu tworzenia spójnego duszpasterstwa we wspólnocie Kościoła²⁰⁰.

Katecheza dorosłych koncentruje swą uwagę na mężczyźnie i kobiecie, na ich bogactwie duchowym i kulturowym z pełnym poszanowaniem istniejących między nimi różnic, uwzględniając uwarunkowania ich dorosłego życia, ich powołania, a tym samym skupia się na problemach i doświadczeniach osób dorosłych²⁰¹. Podstawowym celem katechezy dorosłych jest doprowadzenie osoby katechizowanej do dojrzałego chrześcijaństwa, to jest do pogłębienia wiary, będącej nie tylko spotkaniem z Jezusem, ale głębokim z Nim zjednoczeniem²⁰². Chodzi o „kształtowanie w dorosłym cech wyróżniających chrześcijanina dojrzałego w wierze, ucznia Pana Jezusa, w łonie wspólnoty chrześcijańskiej, zdolnej do wychodzenia na zewnątrz, czyli włączonej w rzeczywistość społeczno-kulturalną w celu świadczenia wiary i budowania królestwa Bożego”²⁰³ Doprowadzenie dorosłych do dojrzałej wiary zmierza do nadania religijnego charakteru stylowi ich życia, w szczególności rodzinnemu i zawodowemu. Dojrzałość wiary będąca owocem katechizacji powinna stać się odpowiedzią na egzystencjalne potrzeby osoby dorosłej. Tak przeżywana wiara ma towarzyszyć dorosłemu w odpowiedzialnym zaangażowaniu w życie Kościoła, w apostołstwo i sprawy współczesnego świata. W ten sposób uformowany dorosły staje się już nie tyle adresatem katechezy, co jej podmiotem. Jest to szczególnie istotne w życiu rodzinnym, gdzie rodzice są dla swych dzieci nauczycielami wiary²⁰⁴. W katechezie tej „chodzi o takie, wychowanie rodzinne, aby dorastający i dorosły człowiek mógł i chciał samodzielnie wybrać wartości chrześcijańskie, chrześcijański styl życia i działania”²⁰⁵.

²⁰⁰ Tamże, 262.

²⁰¹ MIĘDZYNARODOWA RADA DO SPRAW KATECHEZY, *Katecheza dorosłych we wspólnocie chrześcijańskiej. Niektóre linie i ukierunkowania*, Kraków 2001, 26; zob. DOK 174.

²⁰² R. CHAŁUPNIAK, *Jaka katecheza dorosłych?*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. MISIASZEK K., Warszawa 2002, s. 93-94; zob. PDK 21; CT 5; KKK 426; DOK 80; P. GOLISZEK, *Katecheza młodzieży i dorosłych o małżeństwie i rodzinie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...* s. 226-228.

²⁰³ DK 261.

²⁰⁴ A. POTOCKI, *Katecheza dorosłych w przemianie*, w: *Katecheza dorosłych...*, s. 70-71; zob. DCG 97.

²⁰⁵ J. STALA, *Rola katechezy dorosłych w formacji katechetycznej rodziców*, w: *Katecheza dorosłych w wspólnocie Kościoła*, red. MISIASZEK K., Warszawa 2002, s. 161.

Katecheza skierowana do małżonków i rodziców, będąca formą katechezy dla dorosłych, jest przede wszystkim duszpasterskim wsparciem w kształtowaniu życia religijnego w rodzinie, co w konsekwencji prowadzi do jej apostołatu w świecie. „Jako fundamentalna część katechezy dorosłych stale towarzyszy dorosłemu w odkrywaniu zamysłu Bożego względem małżeństwa i rodziny oraz wskazuje możliwości wypełnienia podstawowych zadań rodziny chrześcijańskiej”²⁰⁶. Powinna ona wprowadzać i zachęcać dorosłych do korzystania ze środków, które przyczyniają się do realizacji tego celu. Należą do nich sakramenty, słuchanie słowa Bożego i celebrowanie liturgii życia rodzinnego. Głębokie życie religijne rodziny, łączy się z działalnością ewangelizacyjną w rodzinie, w Kościele i w życiu społecznym²⁰⁷.

Jedną z form działalności katechetycznej wobec dorosłych jest katecheza sakramentalna, nazywana również mistagogiczną lub liturgiczną, która powinna być adresowana także do małżonków i rodziców²⁰⁸. Stanowi ona okazję do właściwego rozumienia, przygotowania i przeżywania liturgii. Wprowadza wierzących w misterium celebrowanej w Kościele liturgii poprzez ukazywanie bogactwa treści teologicznych zawartych w tekstach, znakach i obrzędach liturgicznych. Jest ona wtajemniczeniem w sprawowane misterium służącym pełnemu i owocnemu w niej uczestnictwu²⁰⁹. Papież Franciszek w adhortacji *Evangelii gaudium* zwraca uwagę na mistagogiczny charakter katechezy i podkreśla, że oznacza ona „niezbędną progresywność doświadczenia formacyjnego, w którym uczestniczy cała wspólnota oraz dowartościowanie liturgicznych znaków inicjacji chrześcijańskiej”²¹⁰.

Pierwszą formą katechezy mistagogicznej jest katecheza młodych małżonków²¹¹, służąca „odkryciu wartości i bogactwa małżeństwa”²¹². Pozwala młodym małżonkom po zawarciu małżeństwa zrozumieć, że „sakrament to nie tylko jakiś moment, który potem staje się częścią przeszłości i wspomnień, ale wywiera on swój wpływ na całe życie małżeńskie w sposób trwały”²¹³. W ten sposób życie małżeńskie staje się poniekąd liturgią²¹⁴, będąc widzialnym znakiem niewidzialnej łaski Bożej działającej w ich życiu małżonków. Chodzi więc o odkrywanie przez małżonków tego, kim stali się dzięki sakramentowi małżeństwa.

²⁰⁶ A. KICIŃSKI, *Katecheza małżonków i rodziców*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 372.

²⁰⁷ Tamże, s. 373-374.

²⁰⁸ Zob. P. MAKOSA, *Terminologiczne podstawy katechezy mistagogicznej*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 4(59) 2012, s. 181-190.

²⁰⁹ C. KRAKOWIAK, *Mistagogia*, w: EK, t. 12, Lublin 2008, k. 1260-1262; zob. KKK 1234; M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 155-161.

²¹⁰ EG 166.

²¹¹ Zob. AL 217-230.

²¹² Tamże, 205.

²¹³ Tamże, 215.

²¹⁴ PIUS XII, Encyklika *Casti connubii*, 583.

Katechetyczna formacja młodych małżonków w oparciu o słowo Boże stanowi możliwość uświadomienia sobie wielkości otrzymanego od Boga daru i posłannictwa²¹⁵.

Ważnym okazją docierania do małżonków z formacją katechetyczną są sytuacje, w których jako rodzice pragną wprowadzić swoje potomstwo w życie sakramentalne. Pierwszą okazją ku temu jest przygotowanie rodziców do chrztu dziecka. Dobrze przygotowana katecheza chrzcielna pozwala na rozwijanie świadomości znaczenia sakramentu chrztu w życiu chrześcijańskim, pobudza rodziców do stawiania się świadkami wiary dla swych dzieci oraz stanowi zaproszenie do przeżywania odkrytego na nowo daru łaski wiary we wspólnocie Kościoła²¹⁶. Cele, jakie stawia sobie adresowana do rodziców katecheza przedchrzcielna, wpisują się w pragnienie wprowadzania dorosłych wierzących w styl życia chrześcijańskiego, poprzez „przyjęcie prawd wiary, pogłębione uczestnictwo w życiu sakramentalnym i modlitewnym, codzienne życie zgodne z wyznawaną wiarą”²¹⁷. Ich realizacja pozwala na pogłębione życie wiarą w rzeczywistości życia małżeńsko-rodzinnego oraz pobudzenie odpowiedzialności za przekaz wiary swemu potomstwu. Kolejną, ważną okazją dotarcia do rodziców z katechezą sakramentalną jest moment przygotowania dzieci do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej: I Komunii Świętej (w tym także do sakramentu pokuty i pojednania) oraz bierzmowania. Katecheza ta pomaga właściwie ukierunkować zaangażowanie rodziców proces chrześcijańskiego wtajemniczenia ich dzieci, by zamiast skupienia się na organizacyjnej stronie celebracji były okazją pogłębienia wiary rodziców lub jej odrodzenia²¹⁸.

Bardzo ważną formę katechezy małżonków i rodziców spełnia działalność formacyjna realizowana w zrzeczeniach rodzin²¹⁹. Jej podstawowym celem jest pogłębienie duchowości małżeńskiej i rodzinnej, służące dążeniu do świętości. Dokonuje się to poprzez głoszenie *kerygmatu* oraz przekaz zamysłu Bożego wobec małżeństwa i rodziny. Katechezy prezentują

²¹⁵ Por. DK 232; AL 227.

²¹⁶ M. TAFELSKA, *Katecheza chrzcielna jako szansa rozwoju religijnego rodziców*, „Teologia i Moralność” 10(2015), nr 1(17), s. 136-140; DK 232.

²¹⁷ KOMISJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI, *Wskazania dotyczące katechezy rodziców i chrzestnych przed chrztem dziecka* (11.04.2018); zob. A. KICIŃSKI, *Katecheza małżonków i rodziców*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 372-373.

²¹⁸ DK 232; A. POTOCKI, *Między szkołą i parafią. W kierunku katechezy sakramentalnej*, „Teologia Praktyczna” 12(2011), s. 76-77, zob. *Zalecenia duszpasterskie episkopatu Polski w związku z „Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci”*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. MAZIAREK, Warszawa 1987, s. 236-240.

²¹⁹ Do najbardziej rozpowszechnionych ruchów i wspólnot formacji małżeństw i rodzin należą: Domowy Kościół – Gałąź rodzinna Ruchu Światło-Życie, Équipes Notre-Dame, Droga Neokatechumenalna, Wspólnota Chemin Neuf, Spotkania Małżeńskie, Ruch Szentszacki, Przymierze Rodzin, Wspólnota Emmanuel, Wspólnoty Jerozolimskie – Wspólnota rodzin, Ruch Focolari, Stowarzyszenie Najświętszej Rodziny przy Zgromadzeniu Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Zob. H. WROŃSKA, *Ruchy i grupy eklezjalne wspierające rodzinę*, „Roczniki Teologiczne” 11/2015, s. 79-94.

integralną wizję osoby ludzkiej, małżeństwa i rodziny. Ponadto katecheza ta podkreśla konieczność dawania świadectwa wiary w świecie²²⁰.

Omawiając formy katechezy małżonków i rodziców, należy również zauważyć działalność katechetyczną realizowaną przy pomocy mediów. Powszechna dostępność mediów (telewizja, radio, prasa, Internet), wskazuje na wysoką skuteczność oddziaływania tych narzędzi w ramach dzieła ewangelizacji i katechezy. Katecheza prowadzona poprzez media może mieć charakter systematycznego przekazywania doktryny wiary lub okolicznościowego podejmowania zagadnień poruszanych w przestrzeni medialnej i opinii publicznej. Katecheza małżonków i rodziców może również dotyczyć ponadto zagadnień odnoszących się do sytuacji szczególnych, w których może znaleźć się rodzina: problem niepłodności, obecność w rodzinie dziecka z niepełnosprawnością, problem bezrobocia, uzależnień itp.²²¹.

2.2. Rekolekcje dla małżonków i rodzin

Duszpasterska troska o małżeństwa i rodziny realizowana poprzez posługę słowa, przybiera formę rekolekcji adresowanych do małżonków i rodzin. Rekolekcje są praktyką religijnego skupienia, zwykle przeżywaną w odosobnieniu, indywidualnie lub wspólnotowo, zmierzającą do odnowy życia duchowego. Duch Święty działający przez duszpasterskie przepowiadanie i sprawowane sakramenty sprawia w wierzących odnowę stylu życia chrześcijańskiego, buduje wspólnotę Kościoła i odnawia oblicze świata przez przesiąknięcie go duchem ewangelicznym²²².

Rekolekcje rodzin w swej treści uwypuklają teandryczny wymiar życia rodzinnego, w którym Bóg ze swą łaską wkracza w rzeczywistość rodziny. Związek rodziny chrześcijańskiej z Bogiem jest źródłem miłości łączącej jej członków i fundamentem ich wspólnego życia. Dlatego też tematyka rekolekcji rodzin powinna dotyczyć podstawowych obszarów życia rodzinnego, jako realizacji powołania do świętości. Wymaga to przełożenia ideału życia chrześcijańskiego na język rzeczywistości życia małżeńskiego i rodzinnego, tak, aby światło Ewangelii padało na relacje małżeńskie, na rodzinną wspólnotę osób, służbę życiu oraz związek rodziny z Kościołem i światem²²³.

Omawiane rekolekcje zmierzają do odnowy życia małżeństw i rodzin. Poszczególne elementy programu rekolekcyjnego, takie jak Eucharystia, homilie, kazania, konferencje, czas wspólnej i indywidualnej modlitwy czy też praca w grupach dzielenia mają zmierzać

²²⁰ A. KICIŃSKI, *Katecheza małżonków i rodziców*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 375-376.

²²¹ Tamże, s. 377-378.

²²² S. DYK, *Rekolekcje*, w: EK, t. 16, k. 1371-1372; por. G. SIWEK, *Rekolekcje*, w: LTP, s. 725.

²²³ S. DYK, *Rekolekcje rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 444; zob. FC 56.

do poruszenia sumienia tak, aby doprowadzić do zmiany określonego aspektu życia rodzinnego związanego z podejmowaną tematyką rekolekcji. Ta powinna odnosić się do głównych wymiarów życia chrześcijańskiego rodziny: relacji małżeńskiej rozumianej jako *communio personarum*, otwartości na nowe życie, wspólnoty rodzinnej, obecności rodziny we wspólnocie Kościoła i społeczeństwie. Źródłem treści rekolekcji dla rodzin jest przede wszystkim Boży zamysł o małżeństwie i rodzinie zawarty w Objawieniu i objaśniany w nauczaniu Kościoła. Ważnym źródłem inspiracji dla przepowiadania rekolekcyjnego jest ponadto chrześcijańskie powołanie do świętości, prawo naturalne, czy też kontekst życia społeczno-kulturowego. Rekolekcje rodzin mogą przybierać formę zamkniętych lub półzamkniętych, organizowanych, jako element formacji w ruchach i wspólnotach religijnych oraz rekolekcji otwartych, zwykle praktykowanych w ramach rekolekcji parafialnych²²⁴.

Parafialne rekolekcje rodzin włączane są często i stanowią część rekolekcji parafialnych. Są one zwykle związane z Adwentem i Wielkim Postem, okresami roku liturgicznego przygotowującymi wiernych do przeżycia misterium paschalnego oraz misterium Wcielenia Syna Bożego. Rekolekcje te zmierzają do wzrostu świętości życia rodzinnego. Rekolekcje wielkopostne posiadają charakter paschalno-chrystologiczny. Ich celem jest objawienie miłości i miłosierdzia Bożego ukazanych w Chrystusie i w Jego paschalnym dziele zbawczym. Chrystusowe dzieło i orędzie paschalne głoszone rodzinie jest źródłem i inspiracją dla miłości małżeńskiej i rodzinnej. Ponadto rekolekcje rodzin mają wymiar sakramentalny, ze szczególnym podkreśleniem sakramentu chrztu oraz pokuty i pojednania. Rekolekcje adwentowe jako przygotowanie do owocnego przeżycia Bożego Narodzenia wprowadzają rodziny w misterium Wcielenia i objawienia Bożego²²⁵.

Zamknięte rekolekcje rodzin są domeną ruchów i wspólnot religijnych, które w tej formie często docierają z treściami formacyjnymi do małżeństw i rodzin, skupionych w danej wspólnocie lub do wszystkich zainteresowanych rodzin. Przekazywane w tej formie treści teologiczno-duchowe ukierunkowane są na uświęcenie małżonków, umacnianie wzajemnej jedności i miłości małżeńskiej oraz budowanie rodziny jako żywej wspólnoty domowego Kościoła²²⁶. Rekolekcje te prowadzone są w oparciu o metody: pouczającą i przeżyciową. Pierwsza, charakteryzuje się akcentowaniem roli pouczeń odnoszących się do ideału życia chrześcijańskiego, których celem jest dokonanie przez słuchaczy konfrontacji własnego życia

²²⁴ Por. S. DYK, *Rekolekcje rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 443-444; S. DYK, *Rekolekcje rodzin w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 80-85; W. PRZYCZYNA, G. SIWEK, *Rekolekcje rodzinne w parafii są jednym ze sposobów wspierania rodziny*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 57-8: 2001, s. 49; PŻMR, 45.

²²⁵ S. DYK, *Family Retreats*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2018, s. 318-319.

²²⁶ R. WAWRO, *Charyzmat Ruchu Światło-Życie i jego realizacja*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 140-141.

z przedstawionym ideałem. Owocem tejże refleksji jest nawrócenie wewnętrzne, które następuje w życiu rekolektanta zwykle po rekolekcjach. Metoda przeżyciowa natomiast łączy czasowo powyższe elementy, zmierzając do wcielenia w życie wierzącego poznanego ideału w trakcie przeżywanych rekolekcji. Rekolekcje tego typu umożliwiają zatem przeżycie nawrócenia i żywej wiary²²⁷.

Inną formą rekolekcji dla rodzin są rekolekcje ewangelizacyjne o charakterze półzamkniętym, organizowane w parafii²²⁸. Treścią tego typu rekolekcji są podstawowe prawdy wiary zawarte *kerygmacie* ewangelizacyjnym²²⁹. Ewangelizacja jest świadčeniem zwyczajnie i wprost o miłości Boga, którą objawił przez zbawcze dzieło Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Głoszenie zbawienia w Chrystusie jest fundamentem, centrum i szczytem wszelkiego przepowiadania²³⁰. Rekolekcje takie mogą być adresowane zarówno do osób niewierzących, słabo wierzących, tych, które utraciły wiarę lub pragną jej ożywienia. Ewangelizacja adresowana do tych osób rozpoczyna proces ich rozwoju „od pierwszego głoszenia przez nawrócenie do dojrzałego wyznawania wiary i świadomego przyjęcia swojego chrztu”²³¹. Rekolekcje te stawiają sobie za cel rozbudzenie tożsamości chrzcielnej wierzących, aby stali się autentycznymi świadkami Jezusa Chrystusa²³².

2.3. Kierownictwo duchowe małżonków

Istotnym wyrazem duszpasterskiej posługi rodzinom wpisującym się w głoszenie słowa Bożego jest kierownictwo duchowe. Określenie to wskazuje na kierunek oraz cel tejże posługi. Jest to działanie zmierzające od wskazania komuś celu i drogi do jego osiągnięcia. Kierownictwo duchowe służy rozpoznaniu i przyjęciu przez osobę wierzącą właściwego kierunku życia w dążeniu do świętości, jako ostatecznego celu swego życia²³³. Jest ono jednocześnie ważnym narzędziem realizacji podstawowego powołania człowieka, jakim jest zjednoczenie z Bogiem w osiągnięciu świętości.

Posługa kierownictwa duchowego jest praktyką zakorzenioną w tradycji Kościoła, dlatego też posiada szerokie pole znaczeniowe. Bywa określana jako „towarzystwo duchowe”,

²²⁷ F. BLACHNICKI, CENTRALNA DIAKONIA DOMOWEGO KOŚCIOŁA, *Oaza Nowego Życia I stopnia dla rodzin. Podręcznik*, Kraków 2013, s. 29.

²²⁸ Zob. F. BLACHNICKI, A. NOWAK, *Rekolekcje ewangelizacyjne. Podręcznik*, Kraków 2013; T. WIELEBSKI, *Istota i sposoby realizacji Nowej Ewangelizacji*, „Studia Aloisiana” 3/2014, s. 77-79.

²²⁹ Zob. EG 165; A. PAWŁOWSKI, *Kerygmat w nowej ewangelizacji*, Poznań 2014; L. KNABIT, *Kerygmat. Praktyczne uwagi*, Toruń 2013; M. OLSZEWSKI, *Kerygmat. Dotknij, zobacz, to Ja jestem*, Kraków 2016.

²³⁰ Por. EN 26, 27; RM 16; EG 11, 164.

²³¹ A. PAWŁOWSKI, *Kerygmat w nowej ewangelizacji*, Poznań 2014, s. 17.

²³² XIII ZWYCZAJNEGO ZGROMADZENIE OGÓLNE SYNOD BISKUPÓW, *Instrumentum laboris. O Nowej Ewangelizacji dla przekazu Wiary chrześcijańskiej*, Watykan 2012, 118.

²³³ A. PIGNA, *Kierownictwo duchowe. Zasady i praktyka*, Poznań 2019, s. 24.

„ojcostwo duchowe”, „prowadzenie duchowe”, czy też „rada duchowa”²³⁴. Kierownictwo duchowe jest indywidualną formą duszpasterstwa, prowadzącą do osobistego spotkania osoby prowadzonej z Chrystusem. Jako forma głoszenia słowa Bożego posługa ta posiada zasadniczo charakter stały i jest realizowana z pewną systematycznością²³⁵. Pomaga ono odczytywać i ukierunkować osobiste pragnienia świętości i wzrostu przyjaźni z Trójjedynym Bogiem. Pragnienia te są podstawą korzystania z tejże posługi²³⁶. Towarzystwo duchowe we właściwym znaczeniu sprawowane jest przez osoby działające z upoważnienia Kościoła, którymi często są duchowni, ale także osoby konsekrowane i świeckie²³⁷.

Pierwszym i najważniejszym przewodnikiem, prowadzącym na spotkanie z Bogiem jest Jezus Chrystus. To On objawia Boga Ojca i prowadzi ku Niemu. Z tego względu w postawie osoby korzystającej z kierownictwa duchowego istotne jest pozwolenie na to prowadzenie²³⁸. Spotkanie z Chrystusem pozwala człowiekowi przyjąć właściwą perspektywę życia i jego kierunek²³⁹. Kierownik duchowy działa w imieniu Chrystusa, naśladując Go w posłudze towarzyszenia²⁴⁰. Wpatrując się w przykład Jezusa, który kierował swych uczniów ku Ojcu, warto kontemplować postawę Chrystusa z Ewangelii według św. Łukasza, mówiącej o uczniach idących do Emaus (Łk 24,13-35). Zmartwychwstały Pan dołącza do swych uczniów i idzie razem z nimi, stając się towarzyszem ich drogi. Pyta o to, co dzieje się w ich sercach, o ich przeżycia, wsłuchuje się w historię ich życia, stając się towarzyszem ich egzystencjalnej rzeczywistości. Kiedy uczniowie opowiedzieli o tym, co przeżyli, Pan Jezus wtedy dopiero rozświetla ich myślenie i życie słowem Bożym, wyjaśniając im wszystko to, co odnosiło się do Niego, Jego męki i śmierci. Dopiero z tej perspektywy, objaśnia uczniom Pisma, rozjaśniając wątpliwości rodzące się w ich sercach. Następnie, Chrystus daje się rozpoznać swym uczniom w znaku łamania chleba (por. Łk 24,30). Wówczas misterium sakramentu Eucharystii umacnia ich wiarę. Istotnym jest to, że słowo Boże i sakramenty są miejscem spotkania z Bogiem, podczas którego Bóg porusza serca swych uczniów, działając przez Ducha Świętego²⁴¹. Oczy uczniów otwierają się na Zmartwychwstałego Pana, dzięki poruszeniu,

²³⁴ Zob. KSMB 64; M. CHMIELEWSKI, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 101; J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 407; S. HIŻYCKI, *Kierownictwo duchowe według Ojców pustyni. Antologia i komentarz*, Kraków 2012, s. 11-14.

²³⁵ Por. J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 407; M. CHMIELEWSKI, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 101.

²³⁶ F. FERNÁNDEZ-CARVAJAL, *Jak dobrze skorzystać z kierownictwa duchowego?*, Kraków 2006, s. 13.

²³⁷ S. URBAŃSKI, *Odkrywanie wartości kierownictwa duchowego dla formacji życia wewnętrznego*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 28/1990/ nr 2, s. 101.

²³⁸ A. PIGNA, *Kierownictwo duchowe...*, s. 45-46.

²³⁹ DCE 1.

²⁴⁰ A. MATTHEEUWS, *Prowadzeni przez Ducha Świętego. Towarzystwo duchowe*, Pelplin 2011, s. 28.

²⁴¹ T. KOT, *Kierownictwo duchowe w Ćwiczeniach duchownych. Refleksje biblijne*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, red. W. KRÓLIKOWSKI, Kraków 2013, s. 24-25.

którego dokonuje Duch Święty, gdyż tylko z Jego pomocą możemy poznawać Jezusa i wierzyć w Niego²⁴². On bowiem jest prawdziwym kierownikiem duchowym²⁴³. Duch Święty, będąc duszą Kościoła, kształtuje wspólnotę wierzących, jak i każdego wiernego na podobieństwo Chrystusa. Każdy wierzący jest więc prowadzony przez Boga, wychowany przez Niego. Natomiast Kościół przez praktykę kierownictwa duchowego podejmuje współpracę z Bogiem w realizacji woli Bożej w osobach prowadzonych²⁴⁴.

Posługa kierownictwa duchowego stanowi ważną pomoc w procesie rozeznawania powołania do małżeństwa, a także kształtowania się motywów zawarcia tegoż sakramentu. Proces rozeznania duchowego łączy się z pragnieniem poszukiwania i odkrywania woli Bożej. Natomiast w samym rozeznaniu powołania chodzi „o dostrzeżenie tajemnicy jedyne go i niepowtarzalnego planu, jaki Bóg ma dla każdego”²⁴⁵. Duszpasterze, wraz z całą wspólnotą Kościoła powinni pomagać młodym ludziom w rozeznawaniu swojego powołania tak, by mogli oni podjąć fundamentalne decyzje dotyczące ich życia²⁴⁶. Pan Bóg rodząc w sercach młodych ludzi dobre pragnienia i dążenia (por. Flp 2,13) pragnie zaproponować właściwe każdemu powołanie. Rodzące się w nich pragnienie miłości i marzenie o spotkaniu osoby, z którą pragną przeżywać życie i stworzyć rodzinę wpisane są oznaką powołania małżeńskiego²⁴⁷. Osoby, które odkryły w sobie pragnienie podjęcia tego powołania są zaproszone do odkrywania jego wartości i piękna. Potrzebują zatem towarzyszenia w dojrzewaniu ich i realizacji miłości. Rozeznawanie decyzji o zawarciu małżeństwa dotyczy zawsze związku z konkretną, umiłowaną osobą²⁴⁸. Duszpasterze powinni ukazywać małżeństwo jako projekt skierowany ku przyszłości²⁴⁹. Kierownictwo duchowe pomaga także podejmować dobre decyzje dotyczące realizacji życiowej drogi służące wypełnieniu swego małżeńskiego powołania²⁵⁰.

Kierownictwo duchowe małżonków służy pomocą w odkrywaniu przez nich głębi ich małżeńskiej więzi, zakorzenionej w łasce sakramentalnej. Poprzez sakrament małżeństwa Chrystus wkracza w życie małżonków, przenikając je, by stało się dla nich drogą doskonałości chrześcijańskiej, uświęcenia i chwały Bożej (por. KDK 48). Kierownictwo duchowe adresowane do małżonków pomaga im w małżeńskim przeżywaniu doświadczenia Boga.

²⁴² A. PIGNA, *Kierownictwo duchowe...*, s. 52.

²⁴³ A. PRYBA, *Posługa sakramentalnej pokuty i kierownictwa duchowego w perspektywie świętości chrześcijańskiej*, „Teologia i Moralność” t. 10(2011), s. 210.

²⁴⁴ Por. P. ROSTWOROWSKI, *Kierownictwo duchowe*, Kraków 2012, s. 14-15, A. PIGNA, *Kierownictwo duchowe...*, s. 58-59.

²⁴⁵ CV 280, zob. 283-286.

²⁴⁶ Por. AL 72; PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa* (13.05.1996), 2; zob. CV 246, 255, 291-298.

²⁴⁷ CV 259.

²⁴⁸ P. MAJER, *Rozeznawanie przedmałżeńskie*, w: *Rozeznanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYŻDZYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 260.

²⁴⁹ Zob. AL 218-222.

²⁵⁰ J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 409.

Kierownicy duchowi powinni zachęcać małżonków do wzrostu w wierze i budowania w rodzinie Kościoła domowego²⁵¹. Wyrażną zachętę do kierownictwa duchowego, pomagającego rodzinom wzrastać w wierze znajdujemy w adhortacji *Amoris laetitia*²⁵². Papież Franciszek podkreśla, że zasadniczym motywem sprawowania tej posługi wobec małżonków „jest sakramentalny charakter tego związku i jego specyficzne powołanie do świętości oraz odpowiadająca mu duchowość małżeńsko-rodzinna”²⁵³.

Duszpasterz towarzyszący małżonkom w kierownictwie duchowym powinien koncentrować się przede wszystkim na ich życiu sakramentalnym, modlitewnym, ascetycznym i apostołskim, nie pomijając przy tym problemów życia małżeńsko-rodzinnego. „Kierownik duchowy winien starać się uwydatniać moc sakramentu małżeństwa, rozlaną w sercach przez Ducha Świętego i ogarniającą integralnie osoby małżonków”²⁵⁴. Powinien także zachęcać ich do korzystania z pozostałych sakramentów oraz uczyć różnych form modlitwy. Małżonkowie szczególnie potrzebują praktykowania wspólnej modlitwy małżeńskiej i rodzinnej, gdyż komunია w modlitwie jest „owocem i wymogiem owej komunii, otrzymanej w sakramentach chrztu i małżeństwa”²⁵⁵. W wymiarze ascetycznym przedmiotem kierownictwa jest „pomoc w samowychowaniu do doskonałości, systematyczności i konsekwencji w działaniu”²⁵⁶, które mogą służyć miłości małżeńskiej. Towarzyszenie duchowe małżonkom powinno wspierać charakter apostołski ich życia i mieć rys ewangelizacyjnej troski o zbawienie własne, współmałżonka, dzieci oraz innych osób. Kierownictwo małżonków ze swej istoty powinno pomagać w budowaniu osobowej więzi miłości małżeńskiej (*communio personarum*), a przez to służyć wypełnianiu zadań rodzicielskich i wychowawczych²⁵⁷.

Towarzyszenie małżonkom jest ukierunkowane na wsparcie w przyjęciu życia i rodzicielskiej trosce o nie. Przekazywanie życia jest darem doniosłym. Otwarcie się na nowe życie wymaga od rodziców miłości i odpowiedzialności, a także postawy wielkodusznej otwartości. Przyjęcie daru życia przez małżonków, wiąże się również z wszechstronną troską na każdym etapie jego rozwoju. Kościół, poprzez duszpasterskie towarzyszenie, pragnie być sługą rodzącego się ludzkiego życia. Duszpasterze w swej posłudze wobec małżonków, powinni podkreślać doniosłość misji rodzicielskiej, wskazując na jej źródło tętniące w dziele

²⁵¹ Por. AL 227; J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 409.

²⁵² AL 227.

²⁵³ M. CHMIELEWSKI, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 100.

²⁵⁴ J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 409-410.

²⁵⁵ FC 59.

²⁵⁶ M. CHMIELEWSKI, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 112.

²⁵⁷ Tamże, s. 115.

stworzenia oraz łasce sakramentu małżeństwa. Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom na wszystkich etapach życia ich dzieci, wspiera ich w realizacji dzieła służby życiu²⁵⁸.

Towarzyszenia duchowego potrzebują także wierzący małżonkowie przeżywający różnorakie kryzysy. Kierownictwo duchowe małżonków przeżywających sytuacje kryzysowe zmierza do rozwiązywania konfliktów, z których zrodził się kryzys. Kierownik duchowy pomaga w rozeznawaniu źródeł powstania kryzysu i stara się pomóc w odnalezieniu drogi wyjścia. Jego obecność i wsparcie może pomóc we właściwym przeżyciu kryzysu małżeńskiego, jako impulsu do przewartościowania życia, dojrzewania więzi małżeńskiej, czy pogłębienia wiary²⁵⁹. Istotnym zadaniem w kierownictwie duchowym małżonków, nękanych sytuacjami konfliktowymi, jest kształtowanie ich zdolności do podejmowania dialogu w atmosferze szczerości i wzajemnego zrozumienia. Dialog małżeński podejmowany w obliczu kryzysu może otwierać małżonków na dar wzajemnego przebaczenia i pojednania²⁶⁰. Kierownik duchowy, wspierając małżonków w tych niełatwych chwilach, powinien głosić im ewangelię rodziny, ukazując zbawczą miłość Chrystusa²⁶¹. Poprzez zachętę i do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania, otwiera przed nimi szansę na budowania na nowo jedności między sobą i Bogiem oraz na oczyszczający dar przebaczenia, przez który Bóg „odbudowuje i udoskonala przymierze małżeńskie i komunie rodzinną”²⁶². Towarzyszenie duchowe małżonkom pomaga im „zaakceptować kryzysy, jakie mogą się pojawić, podjąć wyzwanie i wyznaczyć im miejsce w życiu rodzinnym”²⁶³.

Papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* zachęca, by szczególnym wsparciem otoczyć także małżonków po rozpadzie małżeństwa, czyli osoby żyjące w separacji, rozwiedzione i opuszczone. Kierownictwo duchowe w takiej sytuacji dotyczy przede wszystkim osób osamotnionych, które doświadczyły niesprawiedliwości i skrzywdzenia oraz porzucenia. Zadaniem kierownika duchowego w tej w sytuacji jest wysłuchanie i dowartościowanie cierpienia, jakie spadło na te osoby. Proces przebaczenia doznanych krzywd jest trudną drogą, dlatego też towarzyszenie duchowe łączy się w tym przypadku z duszpasterstwem pojednania. Na tej drodze potrzeba niezbędne jest działanie Bożej łaski. Dlatego kierownik duchowy powinien zachęcać szczególnie osoby, które nie wstąpiły w nowy

²⁵⁸ Por. U. DUDZIAK, *Wspieranie rodzin w przyjęciu i trosce o życie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 332, 339.

²⁵⁹ Por. AL 232; M. CHOLEWA, *Towarzyszenie duchowe w parafii*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 541.

²⁶⁰ Por. tamże, s. 379-383.

²⁶¹ J. GOLEŃ, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 414.

²⁶² FC 58.

²⁶³ AL 232.

związek, aby w Eucharystii odnajdywały pokarm, wspierający je w ich trudnej sytuacji²⁶⁴. Ważnym zadaniem kierownictwa duchowego osób po rozpadzie małżeństwa jest proces rozeznania ich statusu oraz poznania własnej sytuacji przed Bogiem²⁶⁵. Towarzystwo duchowym prowadzi do rozpoznania Bożego zamysłu wobec swojego życia w aktualnej sytuacji²⁶⁶. W prowadzeniu tych osób kluczowe wydaje się zachęcanie do modlitwy, uczestniczenia w życiu sakramentalnym oraz życiu wspólnoty Kościoła.

Towarzystwo duchowe nie wyklucza nikogo. Adhortacja papieża Franciszka wiele miejsca poświęca sytuacji osób rozwiedzionych, które żyją w nowych związkach. Jak zaznacza „są one częścią Kościoła”²⁶⁷, dlatego też nie powinny być „skatalogowane lub zamknięte w zbyt surowych stwierdzeniach, niepozostawiających miejsca dla odpowiedniego rozeznania osobistego i duszpasterskiego”²⁶⁸. Kierownik duchowy powinien z ofiarną miłością i troską duszpasterską służyć parom żyjącym w sytuacjach nieprawidłowych²⁶⁹. Kierownictwo duchowe wobec tych osób zmierza do rozeznania ich specyficznej sytuacji poprzez indywidualne towarzyszenie i rozpoznanie całej złożoności ich życia. Kierownik duchowy wsłuchując się w ich głos z miłością i spokojem, może pomóc²⁷⁰ „dojść do sedna dramatu osób i zrozumieć ich punkt widzenia, aby im pomóc żyć lepiej i rozpoznać swoje miejsce w Kościele”²⁷¹. Towarzystwo i rozeznawanie duchowe i duszpasterskie z osobami żyjącymi w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich zostanie omówione w dalszej części rozprawy, w kontekście posługi miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła.

3. Posługa uświęcania małżonków i rodzin

Kapłańska misja Chrystusa realizowana jest w Kościele szczególnie poprzez posługę uświęcania. Najważniejszym wyrazem uczestnictwa prezbiterów w tej misji jest sprawowanie świętych czynności, poprzez które działają jako słudzy Chrystusa Pana, który wykonuje swe kapłańskie zadanie w liturgii przez Ducha Świętego (por. DK 5). Posługa sakramentalna jest celebrowaniem skutecznych znaków łaski, w których udzielane jest człowiekowi życie Boże²⁷². Sprawowanie sakramentów przez prezbiterów wspomaga wierzących w owocnym

²⁶⁴ Tamże, 242.

²⁶⁵ Por. tamże; G. PYŻLAK, *Towarzystwo rodzinom po rozpadzie*, w: *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 395.

²⁶⁶ A. PIGNA, *Kierownictwo duchowe...*, s. 190.

²⁶⁷ AL 243.

²⁶⁸ Tamże, 298.

²⁶⁹ J. GOLEŃ, *The Renewal of Pastoral Care of the Family in the Light of the Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „Roczniki Teologiczne” LXIV/6/2017, s. 111.

²⁷⁰ A. BRZEMIA-BONAREK, *Rozeznanie w sądzie kościelnym*, w: *Rozeznanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYŻDŻYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 260.

²⁷¹ AL 312.

²⁷² Por. KKK 1131.

przyjmowaniu łaski sakramentalnej (KL 59), na mocy której sam Chrystus uświęca wierzących, by mogli przybliżyć się do Boga. Kapłani na mocy Chrystusowego wybrania stają się „uczestnikami Jego kapłaństwa, sługami tego uświęcania, szafarzami Jego tajemnic, «mostami» spotkania z Nim, Jego pośrednikami między Bogiem i ludźmi oraz między ludźmi i Bogiem”²⁷³.

3.1. Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego w służbie małżeństwu i rodzinie

Duszpasterska posługa uświęcania, skierowana do rodziny, realizowana jest szczególnie w sakramentach wtajemniczenia chrześcijańskiego, do których zalicza się chrzest, bierzmowanie i Eucharystię. Poprzez nie członkowie rodziny „osiągają skarby życia Bożego i postępują w kierunku doskonałej miłości”²⁷⁴.

Życie w łasce Bożej inicjuje w człowieku sakrament chrztu świętego. Jest on fundamentem życia chrześcijańskiego oraz bramą życia duchowego²⁷⁵. Chrzest wyzwala z niewoli grzechu i odradza do życia dzieci Bożych. W nim dokonuje się zjednoczenie ochrzczonych z Chrystusem i Jego Kościołem²⁷⁶. Łaska chrzcielna namaszcza wierzących w Duchu Świętym, który napełniając ich obecnością Bożą czyni z nich duchową świątynię²⁷⁷. Sakrament chrztu ma szczególne znaczenie w życiu małżeńskim. Mężczyzna i kobieta zanurzeni w wodach chrztu zostają włączeni w oblubieńcze przymierze Chrystusa z Kościołem, a małżeńska wspólnota życia i miłości ustanowiona przez Stwórcę, doznaje wywyższenia i włączenia w miłość oblubieńczą Chrystusa oraz wsparta i wzbogacona Jego mocą zbawczą²⁷⁸. Sakrament małżeństwa rozwija więc i dopełnia łaskę otrzymaną w sakramencie chrztu, gdyż na jego mocy miłość, która łączy małżonków zostaje uzdrowiona, udoskonalona i wywyższona (por. KDK 49)²⁷⁹.

Bierzmowanie jest sakramentem dojrzałości chrześcijańskiej, w którym otrzymana pełnia darów Ducha Świętego, dopełnia łaskę chrztu. Duch Święty, który jest Miłością w Bożej rodzinie, buduje w mężczyźnie i kobiecie złączonych sakramentalnym węzłem oraz w ich rodzinie komunie miłości²⁸⁰. Małżonkowie, czerpiąc z przyjętej w bierzmowaniu łaski umacniają swą wiarę i stają się jej świadkami. Jednocześnie przyjmują oni odpowiedzialność

²⁷³ BENEDYKT XVI, *Kapłani darem dla Kościoła i świata*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (05.05.2010), OsRomPol 7/2010, s. 50.

²⁷⁴ DCN.

²⁷⁵ KKK 1213.

²⁷⁶ ChL 10.

²⁷⁷ Tamże, 13.

²⁷⁸ FC 13, 68.

²⁷⁹ W. WIECZOREK, *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 112.

²⁸⁰ Por. AL 11, 134.

za umacnianie siebie nawzajem w wierze oraz wychowanie w niej swego potomstwa²⁸¹. Łaska sakramentu bierzmowania pozwala małżonkom doświadczyć na nowo działania Ducha Świętego, który jest więzią ich miłości²⁸². Dary i charyzmaty pogłębiają w małżonkach życie duchowe i pozwalają budować rodzinną wspólnotę wiary, by móc „coraz bardziej stawać się świątynią, w której mieszka Duch Święty”²⁸³.

Eucharystia jest „źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego” (KK 11). Kapłan jest znakiem Chrystusa, który udziela swą łaskę przede wszystkim w celebracji eucharystycznej. Jej celebracja przez prezbiterów stanowi serce i żywy ośrodek kapłańskiego posługiwania, jest jego początkiem i zarazem celem. Właśnie w Najświętszej Ofierze tkwi bijące źródło kapłańskiej tożsamości²⁸⁴. Soborowy dekret stwierdza: „W Najświętszej Eucharystii zawiera się bowiem całe dobro duchowe Kościoła, to znaczy sam Chrystus, nasza Pascha i Chleb żywy, który przez Ciało swoje ożywione i ożywiający Duchem Świętym daje życie ludziom, zapraszając ich doprowadzając w ten sposób do ofiarowania razem z Nim samych siebie, swojej pracy i wszystkich rzeczy stworzonych” (DK 5). Msza św. jest także centrum duchowego życia rodziny, która podobnie jak cały Kościół Chrystusowy „żyje dzięki Eucharystii”²⁸⁵. Prezbiterzy, będąc sługami Eucharystii niosą duchowy skarb uświęcenia wspólnocie wierzących. Kapłańska posługa uświęcenia rodzin realizująca się w sprawowaniu Eucharystii jest nieustannym uobecnianiem Jezusowej ofiary krzyża, Jego całkowitego daru, jaki ofiaruje nieustannie Kościołowi, daru Jego Ciała i przelanej Krwi. W sprawowaniu Eucharystii znajduje się centrum wszelkiej posługi prezbiterów.

Eucharystia jest również źródłem chrześcijańskiego małżeństwa. W celebracji eucharystycznej „małżonkowie chrześcijańscy znajdują korzenie, z których wyrasta, stale się odnawia i nieustannie ożywia ich przymierze małżeńskie”²⁸⁶. Msza św. stanowi dla rodziny źródło jej świętości i życia duchowego. Bez Eucharystii niemożliwe byłoby dojście do pełni życia rodzinnego, którą człowiek może osiągnąć tylko w łączności z Chrystusem. Życie w komunii z Bogiem i między sobą jest istotą życia rodzinnego. Życie duchowe rodziny karmione Eucharystią przejawia się w budowaniu wspólnoty osób. Najświętsza Ofiara jawi się więc jako sakrament uświęcenia i budowania wspólnoty rodzinnej²⁸⁷. Eucharystia jest nadprzyrodzonym fundamentem miłości i jedności małżonków i życia rodziny. Wspólnota

²⁸¹ Por. W. WIECZOREK, *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 112; LdR 16.

²⁸² Por. AL 315.

²⁸³ AL 29.

²⁸⁴ Por. QA 88; TE 48.

²⁸⁵ EdE 1.

²⁸⁶ FC 57; por. AL 318.

²⁸⁷ M. SŁOWIK, *Wpływ Eucharystii na kształtowanie wspólnoty rodzinnej w nauczaniu Jana Pawła II*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 38 (2000) nr 2, s. 150.

rodzina potrzebuje Eucharystii, gdyż ona buduje każdą wspólnotę chrześcijańską²⁸⁸. Złączenie świętym węzłem małżeńskim i zjednoczenie w prawdziwej miłości dokonuje się bowiem poprzez sakrament Ciała i Krwi Pańskiej (zob. 1 Kor 10,17)²⁸⁹. Pokarm eucharystyczny jest źródłem życia w zgodzie i wierności²⁹⁰. Sakramentalna Ofiara Mszy św. umacnia małżonków we wzajemnej miłości i utrwała ich miłość do Boga²⁹¹.

Jak zauważa Jan Paweł II: „Eucharystia jest samym źródłem małżeństwa chrześcijańskiego”²⁹². Z niej to małżonkowie czerpią siłę i łaskę do przeżywania swego powołania²⁹³. Pokarm eucharystyczny pomnaża łaskę sakramentu małżeństwa i daje siłę do codziennej realizacji powołania małżeńskiego i rodzinnego, dlatego nieodzowne jest przystępowanie do stołu eucharystycznego. Wymaga to, aby prezbiterzy zachęcali i motywowali rodziny do regularnego uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii, poprzez systematyczną i gruntowną formację eucharystyczną wiernych²⁹⁴. Ponadto w przygotowaniu do pełnego przeżywania i przyjmowania Eucharystii istotne znaczenie posiadają sakramenty uzdrowienia.

Wspólnota rodzinna w Eucharystii odnajduje niewyczerpane źródło uświęcenia. Chrystus pragnie z rodziną zasiąść do Wieczerzy eucharystycznej. W niej „małżonkowie mogą zawsze przypieczętować paschalne przymierze, które ich zjednoczyło”²⁹⁵. W Najświętszej Ofierze małżonkowie odnajdują źródło, z którego wypływa i znajduje ożywienie ich *communio personarum*. Msza święta jest bowiem źródłem miłości, również miłości budującej rodzinę chrześcijańską. Jest ona jej podstawą i duchem ożywiającym komunię i posłannictwo²⁹⁶.

Eucharystia jest sakramentem jedności urzeczywistniającej się w Kościele²⁹⁷. Małżonkowie, uczestnicząc w Eucharystii, pogłębiają komunię z Chrystusem, który żyje i działa we wspólnocie Kościoła. „W darze eucharystycznym miłości rodzina chrześcijańska znajduje podstawę i ducha ożywiającego jej ‘komunię’ i jej ‘posłannictwo’”. Chleb eucharystyczny czyni z różnych członków wspólnoty rodzinnej jedno ciało, objawienie szerszej jedności Kościoła i uczestnictwo w niej; uczestnictwo w Ciele ‘wydanym’ i Krwi ‘przelanej’ Chrystusa, staje się niewyczerpanym źródłem misyjnego i apostołskiego dynamizmu rodziny

²⁸⁸ QA 89.

²⁸⁹ Por. MR 79’’; DCE 14.

²⁹⁰ Por. MR 81’’.

²⁹¹ Por. tamże, 85’’.

²⁹² FC 57.

²⁹³ Por. AL 318; B. MIGUT, *Wspólny udział małżonków w Eucharystii*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 104.

²⁹⁴ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 154-155.

²⁹⁵ AL 318.

²⁹⁶ FC 57.

²⁹⁷ EG 91.

chrześcijańskiej”²⁹⁸. Stąd rodzi się zaproszenie do otwartości na bliźnich, zwłaszcza potrzebujących i odrzuconych przez społeczeństwo. Prawdziwe przyjmowanie sakramentu eucharystycznej miłości, czyni wiernych jednym ciałem²⁹⁹.

Eucharystia również dla małżonków staje się szkołą, w której uczą się oni składania w ofierze siebie, sobie nawzajem, wspólnocie rodzinnej i innym ludziom³⁰⁰. W łączności z Ofiarą Pańską, celebrowaną przez prezbiterów ofiarowują samych siebie jako „ofiarę żywą, świętą, Bogu przyjemną” (Rz 12,1). Wraz z Chrystusem powinni ofiarować Bogu swe życie, wypełnione poświęceniem i ofiarą, które są wpisane w powołanie do wzajemnej miłości i do rodzicielstwa. W Eucharystii, która jest Ofiarą Nowego i Wiecznego Przymierza, małżonkowie oddają się coraz pełniej sobie nawzajem i dzieciom³⁰¹.

Kapłan poprzez celebrację Eucharystii przyczynia się do przekształcania rodziny w Kościół domowy, czyli miejsce obecności Chrystusa (por. Mt 18,20). W ten sposób rodzina wypełnia się obecnością Boga, wspólną modlitwą i błogosławieństwem Pana³⁰². Łaska obecności Bożej i Jego błogosławieństwo płynące z Najświętszej Ofiary pozwalają stawiać czoła wyzwaniom życia małżeńsko-rodzinnego³⁰³.

Duszpasterze wprowadzający rodziny w celebrację Eucharystii, powinni propagować również pobożność eucharystyczną, będącą przeżywaniem różnorodnej obecności Jezusa Chrystusa w tej tajemnicy. Chodzi przede wszystkim o zachęcanie do pełnego udziału w Jego Ofierze³⁰⁴. Pobożność eucharystyczna wedle soborowej konstytucji *Sacrosantum Concilium* realizuje się w pobożnym i czynnym uczestnictwie we Mszy świętej. Oznacza to ono kształtowanie serc przez słowo Boże, posilanie się przy stole Ciała Pańskiego, składanie Bogu dziękczynienia, ofiarowanie Bogu Ojcu niepokalanej Hostii oraz kształtowanie postawy składania siebie w ofierze i codziennego doskonalenia się w zjednoczeniu z Panem Bogiem i z bliźnimi za pośrednictwem Chrystusa (KL 48)³⁰⁵. Eucharystia jako i źródło i szczyt życia chrześcijańskiego (por. KK 11), powinna kształtować życie wierzących. Pobożność eucharystyczna powinna prowadzić do zupełnego zjednoczenia się z Chrystusem

²⁹⁸ FC 57.

²⁹⁹ AL 186.

³⁰⁰ I. CELARY, *Znaczenie Eucharystii dla formacji życia rodzinnego*, „Teologia Praktyczna” 6(2005), s. 161; por. W. GRANAT, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, T. 2, Lublin 1974, s. 241.

³⁰¹ I. CELARY, *Znaczenie Eucharystii dla formacji...*, s. 159.

³⁰² Por. AL 15, 318.

³⁰³ Tamże, 38.

³⁰⁴ Z. ZALEWSKI, *Pobożność eucharystyczna, jej cechy i charakter*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 39(4) 1986, s. 313.

³⁰⁵ Zob. W. GŁOWA, *Służba Boża*, Lubaczów 1986, s. 114-119; Z. ZALEWSKI, *Pobożność eucharystyczna...*, s. 314-315.

w codziennym życiu, w dokonywanych wyborach i życiowych postawach, zwłaszcza miłości bliźniego i postawie służby³⁰⁶.

Kult oddawany Chrystusowi obecnemu w Najświętszym Sakramencie może przejawiać się w różnych formach pobożności eucharystycznej. Oprócz udziału w Najświętszej Ofierze, należą do nich różne formy adoracji Najświętszego Sakramentu³⁰⁷. Pobożność eucharystyczna pociąga wiernych do pełnego uczestnictwa w misterium paschalnym i do wdzięcznej odpowiedzi za dar Jezusa Chrystusa, obdarzającego życiem Bożym członki swojego Ciała. Przebywanie przed Najświętszym Sakramentem jest przestrzenią budowania przyjaźni z Jezusem, okazją do otwarcia serca przed Panem. Pobożność ta kształtuje w wierzących postawę oddania, w zjednoczeniu z ofiarą Chrystusa, całego życia Ojcu w Duchu Świętym. Zjednoczenie to pomnaża wiarę, nadzieję i miłość. Trwanie w postawie adoracji przed Panem przedłuża zjednoczenie z Nim, które dokonuje się w obrzędzie przyjęcia komunii świętej. Prezbiterzy powinni słowem i przykładem pociągać rodziny do rozbudzania pobożności eucharystycznej³⁰⁸.

3.2. Posługa uświęcania w sakramentach uzdrowienia

Centralną rolę w uświęcaniu życia rodziny, obok Eucharystii, zajmuje sakrament pokuty i pojednania. Sakrament ten jest źródłem świętości małżeństwa i rodziny jako Kościoła domowego, gdyż jest źródłem wyzwolenia z niewoli grzechów³⁰⁹. W nim „otrzymują od miłosierdzia Bożego przebaczenie zniewagi wyrządzonej Bogu i równocześnie dostępują pojednania z Kościołem, któremu grzesząc zadali ranę, a który przyczynia się do ich nawrócenia miłością, przykładem i modlitwą” (KK 11). Kościół wyznaje i głosi tajemnicę miłosierdzia Bożego, przybliżając wierzących do zbawiennych źródeł łaski sakramentu pokuty. Odkrywanie tej cierplivej i łaskawej miłości Boga jest drogą nawrócenia dla wszystkich wierzących³¹⁰. Kapłan sprawujący ten sakrament, działa *in persona Christi capitis*, który „przyszedł ocalić to, co zginęło” (Mt 18,11). Apostołowie i ich następcy, umocnieni Duchem Świętym, otrzymali władzę odpuszczania grzechów: „Weźmijcie Ducha Świętego!

³⁰⁶ D. KWIATKOWSKI, *Kult adoracji eucharystycznej źródłem autentycznych chrześcijańskich postaw moralnych*, „Teologia i Moralność” 12(2017), nr 2(22), s. 262-263.

³⁰⁷ Adoracja Najświętszego Sakramentu może przybierać formy: zwykłego nawiedzenia, będące krótkim spotkaniem z Chrystusem motywowanym wiarą w Jego obecność; adoracji Najświętszego Sakramentu w monstrancji lub puszcze, odbywającej się według norm liturgicznych; adoracji wieczystej. Por. KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DISCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii...*, 165; I. CELARY, *Znaczenie Eucharystii dla formacji...*, s. 165.

³⁰⁸ *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1995, 55-57; zob. J. PALIŃSKI, *Pobożność eucharystyczna dzisiaj*, „Studia Pastoralne” 1/2005, s. 143-157; P. SOCHA, *Pobożność eucharystyczna dzisiaj*, „Studia Theologica Varsaviensia” 25/1, 1987, s. 183-197; J. TYRAWA, *Kult eucharystyczny*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 8/2, 2000, s. 23-36.

³⁰⁹ W. WIECZOREK, *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 113.

³¹⁰ Por. DiM 13; FC 58.

Którym odpuscicie grzechy, są im odpuszczone, a którym zatrzymacie, są im zatrzymane” (J 20, 22-23)³¹¹. Poprzez posługę jednania sprawowaną przez prezbiterów, Zmartwychwstały Pan wychodzi na spotkanie grzesznemu człowiekowi, a dotykając łaską sakramentalną jego życia, ratuje go od śmierci³¹². Spowiednik pełniący w konfesjonale posługę jednania, staje się znakiem i narzędziem samego Chrystusa, który pochyla się nad każdą ludzką nędzą. W posłudze spowiednika Pan Jezus jako Dobry Pasterz poszukuje owcy, która zabłądziła (por. Łk 15,1-7); jako dobry Samarytanin, wruszony do głębi, pochyla się nad słabością człowieka, by opatrywać jego grzechowe rany (por. Łk 10,30-37); jako miłosierny ojciec wybiega naprzeciw swego marnotrawnego dziecka, by obdarzyć go na nowo dziedzictwem i przyjąć do swego domu (por. Łk 15,11-24)³¹³. W osobie prezbitera, będącego sługą miłosiernej miłości Boga, Pan Jezus wkracza w ciemność grzechu ludzkiego serca i przynosi łaskę pokoju. Podobnie jak po swym zmartwychwstaniu, Jezus jako Król pokoju wkroczył do domu, w którym zgromadzili się apostołowie i przyniósł pokój ich sercom, tak wkracza w ludzką rodzinę, będącą domowym Kościołem, zranioną cierniem grzechu. Kapłan zostaje włączony w tę tajemnicę miłosierdzia Bożego i staje się sługą tajemnicy pojednania. Ściśle zjednoczony z Chrystusem, Zbawicielem i Pasterzem (por. DK 18), w sakramentalnej formule rozgrzeszenia wypowiada słowa „odpuszczam ci grzechy”, które są udziałem w «Ja» Chrystusa- Boga, jako jedyne mogącego rozgrzeszyć³¹⁴.

Szafarz sakramentu pokuty wobec penitentów, w tym także wobec małżonków i rodziców, spełnia posługę sędziego, lekarza i ojca. Pełniąc funkcję sędziego, spowiednik poznaje stan duszy grzesznika, by móc ocenić ciężar jego grzechów oraz skrucę serca. W roli lekarza prezbiter poznaje stan dotkniętego chorobą grzechu penitenta, aby nieść mu zbawienne lekarstwo i uzdrowienie. Spowiedź jest również znakiem spotkania grzesznika z miłosiernym Ojcem, które dokonuje się za pośrednictwem Kościoła poprzez posługę spowiednika. Syn marnotrawny, pomimo upadku, wraca do swego ojca, zawierając mu się na nowo³¹⁵. Spowiednik powinien pomagać penitentowi w integralnym wyznaniu grzechów oraz napomnieć go, aby mógł osiągnąć dostateczny żal za popełnione grzechy przeciwko miłości Boga. Nadto poprzez odpowiednie rady duszpasterz winien pobudzać penitenta do postępu

³¹¹ RT 29; por. JAN PAWEŁ II, *Kapłan – szafarz posługi jednania*. Przemówienie przed modlitwą Anioł Pański (1.04.1990), w: *Anioł Pański z Papieżem Janem Pawłem II. Wybór przemówień Ojca Świętego Jana Pawła II przed modlitwą Anioł Pański*, t. IV, Città del Vaticano 1992, s. 190.

³¹² PENITENCIARIA APOSTOLSKA, *Nota o ważności forum wewnętrznego i nienaruszalności pieczęci sakramentalnej*, Niepokalanów 2019, s. 9.

³¹³ Por. KKK 1465; MV 17; KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan – Szafarz miłosierdzia Bożego. Pomoce dla spowiedników i kierowników duchowych*, 25-27; zob. Z. WANAT, *Spowiednik jako uczestnik rewolucji czułości w świetle nauczania Papieża Franciszka*, „Studia Gdańskie” T. XXXVIII, s. 228-234.

³¹⁴ BENEDYKT XVI, *Podstawowym priorytetem kapłana jest codzienna modlitwa i więź z Chrystusem*. Wieczorne czuwanie w wigilię zakończenia Roku Kapłańskiego (10.06.2010), OsRomPol 8-9/2010, s. 31-35.

³¹⁵ RT 31.

na drodze do świętości³¹⁶. Postawę spowiednika powinna cechować powściągliwość i roztropność w zadawaniu pytań dotyczących grzechów, stroniąca od kierowania się ciekawością, a jednocześnie pozwalająca rozeznąć stan sumienia penitenta³¹⁷.

Owocne spełnianie posługi uzdrawiania w tym sakramencie wymaga nade wszystko chrześcijańskiej miłości i łagodności duszpasterskiej oraz modlitewnego wsparcia penitentów. Wymaga to również permanentnej formacji spowiedników uzupełniającej wiedzę teologiczną, a także znajomość ważnych zagadnień z zakresu medycyny i psychologii pastoralnej. Spowiednik powinien ponadto zabiegać o „rozwój swej osobowości kapłańskiej, by coraz pełniej i owocniej realizować swoje ojcostwo duchowe”³¹⁸. Duszpasterz zatroskany o owce winien być dyspozycyjny w posłudze jednania, a także wyrozumiały wobec ludzkiej słabości³¹⁹. Stosując rozropne rozeznanie, powinien w niektórych sytuacjach zalecić małżonkom wizytę w poradni rodzinnej, w celu uzyskania fachowej pomocy specjalistycznej. Praktyka sakramentalna każe spowiednikowi zmierzyć się z szczególnymi zagadnieniami dotyczącymi moralności małżeńsko-rodzinnej. Ich zakres jest współcześnie bardzo szeroki, dotyczy między innymi etyki seksualnej³²⁰, kwestii bioetycznych³²¹, życia na sposób małżeński w sytuacjach nieprawidłowych³²².

Owocna spowiedź wymaga właściwego przygotowania przystępujących do niej. Dlatego warto zatroszczyć się o zapewnienie penitentom pomocy w formie odpowiednich tekstów rachunku sumienia, wychodzących naprzeciw zmieniającym się warunkom życia małżeńsko-rodzinnego³²³. Należy także podkreślać wartość kierownictwa duchowego, które może być zakorzenione w praktyce spowiedzi sakramentalnej³²⁴. W posłudze duszpasterskiej należy uwypuklić formacyjny charakter sakramentu pojednania, służący kształtowaniu sumień

³¹⁶ Por. K. PALUCH, *Obowiązki i zadania spowiednika*, „Symposium” R. XX 2016, nr 1(30), s. 14; P. DZIUK, *Obowiązki prezbitera jako spowiednika*, „Resovia Sacra” R. 23 (2016) s. 56.

³¹⁷ A. BARTOSZEK, *Problematyka seksualności w sakramencie pokuty w świetle nowego odczytania adhortacji apostolskiej *Reconciliatio et paenitentia**, „Studia Theologica Varsaviensia” 2/2014, s.186.

³¹⁸ DDR 53.

³¹⁹ Por. VS 104; M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 162.

³²⁰ Zob. A. BARTOSZEK, *Problematyka seksualności w sakramencie pokuty w świetle nowego odczytania adhortacji apostolskiej *Reconciliatio et paenitentia**, „Studia Theologica Varsaviensia” 2/2014, s.165-188; K. GLOMBIK, *Spowiednik w konfrontacji z problemami etycznymi sfery seksualnej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” (2015), nr 35, s. 235-254; D. BRYL, *Zapłodnienie in vitro w kontekście sakramentu pojednania i pokuty*, „Teologia i Moralność”, t. 10, 2011, s. 69-90; J. ORZESZYNA, *Spowiednik wobec antykoncepcji. W 40. rocznicę opublikowania encykliki Pawła VI *Humanae vitae**, „Family Forum” 1(2011), s. 227-238.

³²¹ Zob. I. MROCZKOWSKI, *Sakrament pokuty a obrona życia ludzkiego*, „Studia Płockie” t. XXXIV/2006, s. 161-167; A. DZIUBA, *Spowiednik wobec penitenta z problemami bioetycznymi*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. XIV/2, 2015, s. 87-96.

³²² Zob. W. GÓRALSKI, *Problem udziału w życiu sakramentalnym osób żyjących w niekanonicznych związkach małżeńskich*, „Roczniki Nauk Prawnych”, T. XIV, z. 2, 2004, s. 95-107; A. MARCOL, *Spowiednik wobec małżeństw niesakramentalnych*, „Collectanea Theologica” 61/4,1991, s. 107-118.

³²³ DDR 53.

³²⁴ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...*, III,3.

penitentów. Właściwie uformowane sumienie jest wydatnym wsparciem w realizacji powołania do świętości³²⁵. W tej ważnej posłudze kształtowania sumień, duszpasterze winni kierować się wskazaniami Kościoła³²⁶.

Sakrament pokuty i pojednania jest dla chrześcijańskich małżonków spotkaniem z Bogiem bogatym w miłosierdzie, który nieustannie okazując miłość potężniejszą niż grzech, odbudowuje jedność z Bogiem³²⁷. Spowiedź jest drogą ustawicznej przemiany. Małżeństwo, jako znak oblubieńczej miłości Chrystusa do Kościoła jest szkołą miłowania na wzór Chrystusa, oddającego się do końca swej Oblubienicy. Małżonkowie upodabniają się do Pana Jezusa, realizując miłość jako powołanie do ciągłej przemiany, przekraczania siebie, aby miłować jak Chrystus (por. J 15,12)³²⁸. Na tej drodze, ze względu na ludzką słabość, niestałość i skłonność do grzechu, duszpasterze powinni pobudzać małżonków, by przychodzili w duchu pokory i z wytrwałością do przebaczonego Boga, który udziela swej miłosiernej miłości³²⁹. Istotne znaczenie w tym względzie posiada wzbudzanie i umacnianie w wiernych przekonania, że regularne korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania stanowi podstawowy wymóg życia chrześcijańskiego. Dlatego też duszpasterze powinni włączać problematykę duszpasterstwa pokuty i pojednania w przepowiadanie³³⁰.

Zadaniem duszpasterza rodzin posługującego w sakramencie pokuty i pojednania, wypływającym z miłości i sprawiedliwości pastoralnej, jest miłosierne i cierpliwe towarzyszenie osobom formującym się w drodze osiągnięcia „dzień po dniu” możliwych etapów ewangelicznego ideału. Podstawową troską spowiednika jest zabieganie o to, by spowiedź św. była zawsze przestrzenią doświadczania miłosiernej miłości Boga, który podnosząc z grzechu, zachęca do spełniania możliwego dobra. Kapłan jako sługa i znak miłosierdzia Bożego ma nieść pociechę oraz dar miłości Boga, który działając tajemniczo zbawia człowieka, niezależnie od jego słabości i grzechów³³¹.

Papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* wskazuje duszpasterzom na powinność zachęcania rodzin do rozwoju życia duchowego, poprzez częste praktykowanie sakramentu pokuty i pojednania. Ponadto kapłańska łagodność i czułość powinny być fundamentem posługi

³²⁵ J. MIZIAK, *Formacyjny wymiar sakramentu pokuty*, „Teologia i Moralność” t. 10, 2011, s. 186; zob. J. SZYMAŃSKI, *Spowiednik jako formator sumienia penitenta*, „Studia Włocławskie” 8(2005), s. 97-105; zob. J. AUGUSTYN, *Świat ludzkich uczuć*, s. 135-154.

³²⁶ Zob. HV; FC; EV; AL; *Vademecum dla spowiedników o niektórych zagadnieniach moralnych dotyczących życia małżeńskiego*.

³²⁷ DDR 53.

³²⁸ Por. A. DZIUBA, *Spowiedź małżonków: życie małżeńskie a sakramentalna posługa pokuty i pojednania (zagadnienia wybrane)*, Kraków 2000, s. 21.

³²⁹ HV 25.

³³⁰ DDR 53.

³³¹ Por. JAN PAWEŁ II, List apostolski *Misericordia Dei*, Wrocław 2003, s. 6; AL 44; MV 9.

uzdrowienia³³². Duszpasterz w konfesjonale „winien przyjmować postawę ojca z przypowieści o synu marnotrawnym, przygarniającego skruszonego grzesznika i radującego się z jego powrotu. Łagodność kapłana w konfesjonale sprawi, że penitent doświadczy bliskości miłosiernego Boga, poczuje się ważny i kochany, dozna radości i przebaczenia i otrzyma zachętę do postępowania według zasad Ewangelii”³³³.

Istotnym elementem kapłańskiej posługi uświęcania realizowanej w konfesjonale jest znalezienie przez małżonków stałego spowiednika. Jego zadaniem jest prowadzenie penitentów do pogłębienia więzi z Bogiem. Spowiednik towarzyszący małżonkom w regularnej spowiedzi świętej pomaga im w odkrywaniu Bożego zamysłu w ich życiu. Winien on pomagać im poznawać Bożą wizję ich powołania i zadań, które z niego wypływają³³⁴.

Uzdrowiająca posługa uświęcania wobec rodzin jest ponadto związana ze sprawowaniem sakramentu namaszczenia chorych. Doświadczenie cierpienia czy choroby jest wpisane życie wspólnoty rodzinnej. Duszpasterze, podejmując posłannictwo Chrystusa, wkraczają w rzeczywistość ludzkiego cierpienia i niosą Jego zbawienną łaskę. Przez znak namaszczenia i „modlitwę prezbiterów cały Kościół poleca chorych cierpiącemu i uwielbionemu Panu, aby ich podźwignął i zbawił” (KK 11; por. Jk 5,14-15)³³⁵. Łaska sakramentu umacnia w sercach chorych ufność Bogu, uzbraja przeciw pokusom szatana i trwodze śmierci, by mogli znosić dolegliwości związane z chorobą lub podeszłym wiekiem, a także przewycięzać je i odzyskać zdrowie, jeżeli jest to pożyteczne dla zbawienia ich duszy³³⁶. Osoba dotknięta chorobą i cierpieniem przez dar zjednoczenia z paschalnym misterium Chrystusa staje się w sposób szczególny uczestnikiem zbawczego dzieła Jezusa³³⁷.

Kapłańska troska o chorych, chcących przyjąć święte namaszczenie, powinna obejmować właściwe przygotowanie ich do przyjmowania sakramentu chorych oraz wsparcie modlitewne³³⁸. Posługa ta powinna budzić w rodzinach dotkniętych cierpieniem swoich członków nadzieję i umacniać wiarę w Chrystusa umęczonego i uwielbionego. Prezbiter, przynosząc choremu pełne miłości współczucie Matki – Kościoła i pociechę płynącą z wiary, pragnie „podnosić na duchu wierzących, a uwagę innych kierować ku wartościom

³³² AL 227, 310.

³³³ R. HAJDUK, *Łagodność pastoralna*, Homo Dei 2018, s. 114.

³³⁴ Por. A. PRYBA, *Sakrament pokuty pomocą w drodze do małżeńskiej świętości*, „Teologia i Moralność” 10(2015), s. 162-163; A. PRYBA, *Posługa sakramentalnej pokuty i kierownictwa duchowego w perspektywie świętości chrześcijańskiej*, „Teologia i Moralność” 10(2011), s. 209; K. PALUCH, *Szafarz sakramentu pokuty*, „Symposium” 1/2008, s. 64.

³³⁵ Zob. JAN PAWEŁ II, *Namaszczenie chorych w Kościele – wspólnocie kapłańskiej i sakramentalnej*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (29.04.1982), w: *Wierzę w Kościół jeden, święty, powszechny i apostołski*, Città del Vaticano 1996, s. 139-143; J. STEFAŃSKI, *Sakrament namaszczenia chorych w reformie Soboru Watykańskiego II*, Poznań 1988.

³³⁶ *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, 6.

³³⁷ KKK 1520-1521; zob. SD 19, 24.

³³⁸ KKK 1516.

nieprzemijającym”³³⁹. Posługa prezbiterów wobec chorych nie może ograniczać się jedynie do celebracji sakramentu namaszczenia. Duszpasterskie odwiedziny chorych, mające na celu udzielenie duchowego wsparcia poprzez niesienie łaski sakramentu pokuty, czy daru komunii świętej, w tym również wiatyku. Chorzy bardzo potrzebują umocnienia słowem Bożym i otoczenia ich modlitwą wstawienniczą³⁴⁰.

3.3. Celebrowanie sakramentu małżeństwa

Życie sakramentalne rodziny zapoczątkowuje sakrament małżeństwa, który jest pierwotnym i właściwym środkiem jej uświęcenia. Na pierwszym miejscu w życiu małżonków należy zatem postawić uświęcający dar samego sakramentu małżeństwa, „który podejmuje i rozwija łaskę uświęcającą chrztu”³⁴¹. Małżeństwo sakramentalne służy uświęceniu wierzących, którzy poprzez przymierze małżeńskie zawiązują głęboką wspólnotę życia i miłości³⁴². Mocą tego sakramentalnego przymierza ludzka miłość zostaje przez Chrystusa uzdrowiona, udoskonalona i wyniesiona szczególnym darem Jego łaski i miłości (por. KDK 49)³⁴³, mającym swe źródło w Jego paschalnym misterium męki, śmierci i zmartwychwstania (por. KL 61). Małżonkowie przypieczętowują „swoją zgodę na wzajemne oddanie się sobie przez dar własnego życia, jednocząc się z ofiarą Chrystusa za Kościół, uobecnioną w Ofierze eucharystycznej”³⁴⁴. W ten sposób przyrzekają sobie wzajemne oddanie, wierność i otwartość na dar życia. To wzajemne obdarowanie małżonków ma swe źródło w łasce chrztu, który tworzy fundamentalne przymierze człowieka z Bogiem, dokonujące się w Kościele³⁴⁵. Duch Święty pieczętuje w sakramencie małżeństwa ich przymierze, będąc „zawsze żywym źródłem ich miłości, mocą, dzięki której będzie odnawiać się ich wierność”³⁴⁶.

Zawarcie małżeństwa sakramentalnego obejmuje sam moment przysięgi małżeńskiej, jak również całe życie i misję nowo utworzonej wspólnoty. Zbawcze działanie nie ogranicza się jedynie do celebrowania sakramentu małżeństwa³⁴⁷. „Dar Jezusa Chrystusa [...], towarzyszy małżonkom przez całe ich życie”³⁴⁸, przenikając i uświęcając życie małżeńskie i rodzinne. Otrzymała łaska sakramentu małżeństwa uzdalnia do życia autentyczną i głęboką duchowością

³³⁹ *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, 35.

³⁴⁰ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 164.

³⁴¹ FC 56.

³⁴² J. KRAJCZYŃSKI, *Posłannictwo kapłańskie małżeństwa chrześcijańskiego*, „Ius Matrimoniale”, 11(17) 2006, s. 57.

³⁴³ Por. FC 56.

³⁴⁴ KKK 1621.

³⁴⁵ AL 73.

³⁴⁶ KKK 1624.

³⁴⁷ K. GŁOMBIK, *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 37(2017), s. 108.

³⁴⁸ FC 56.

małżeńską i rodzinną, to jest do odkrywania obecności Chrystusa w więzi małżeńskiej i komunii rodzinnej. Od momentu zaślubin nowo zawiązana rodzina staje się wspólnotą realizującą powszechne powołanie do świętości, będące uczestnictwem w świętości Boga³⁴⁹. Sobór Watykański II naucza, że: „Do stałego wypełnienia tego chrześcijańskiego powołania jest wymagana szczególna moc, dlatego małżonkowie umocnieni łaską na prowadzenie świętego życia winni ustawicznie troszczyć się i wypraszać w modlitwie stałość w miłości, wielkoduszność i ducha ofiary” (KDK 49). Z tego względu, poprzez ten sakrament małżeństwo i rodzina staje się wspólnotą zbawczą, w której małżonkowie uświęcają się przez wzajemną miłość, przyczyniając się do zbawienia swojego i swoich dzieci. Staje się ona także wspólnotą kultu, która wyprasza Boże dary dla wspólnego życia oraz nieustannie uwielbia Boga i dziękuje Mu za Jego miłość do ludzi i miłość Jezusa Chrystusa do Kościoła³⁵⁰.

Małżonkowie są właściwymi szafarzami sakramentu małżeństwa. Jako „szafarze łaski Chrystusa udzielają sobie nawzajem sakramentu małżeństwa, wypowiadając wobec Kościoła swoją zgodę”³⁵¹, poprzez którą jednocześnie oddają się sobie i wzajemnie się przyjmują. Jednakże kapłan, będący ministrem sakramentu małżeństwa, spełnia niezbędną posługę, jako reprezentant Chrystusa i wspólnoty Kościoła. Poprzez swoją posługę działa *in persona Christi* będąc znakiem Jego obecności oraz zbawczego działania w celebracji sakramentu małżeństwa³⁵². Spełnia on „niezbędną posługę, gdyż reprezentuje wspólnotę Kościoła oraz Chrystusa – mówi i działa *in persona Christi*, sygnifikuje Jego aktywną obecność we wspólnocie Kościoła oraz Jego zaangażowanie w celebrowaniu zainicjowania małżeństwa”³⁵³ (por. KL 77).

Sakrament małżeństwa jest wydarzeniem samorealizacji Kościoła, będącego pierwotnym sakramentem³⁵⁴. Jego „najgłębszą istotę stanowi głoszenie w Kościele Dobrej Nowiny o miłości małżeńskiej, czyli słowa Bożego, które ‘objawia’ i ‘wypełnia’ mądry i pełen miłości zamysł Boga wobec małżonków, wprowadzonych w tajemnicze i rzeczywiste uczestnictwo w miłości samego Boga do ludzkości”³⁵⁵. Prezbiterzy posługujący małżonkom są zobowiązani do troski duszpasterskiej o to, by stan małżeński zachował ducha

³⁴⁹ JAN PAWEŁ II, *Chrześcijananie w pełnym tego słowa znaczeniu. Msza św. i beatyfikacja bpa Józefa Sebastiana Pelczara* (Rzeszów, 2.06.1991), OsRomPol 5/1991, s. 14.

³⁵⁰ Por. FC 55; J. GRZEŚKOWIAK, *Podstawowe funkcje Kościoła w rodzinie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 7/1985, s. 49.

³⁵¹ KKK 1623; por. LdR 10; AL 75.

³⁵² K. GLOMBIK, *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, w: *Sakramentalna przysięga małżeńska w obliczu wyzwań współczesnego świata. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, S. PAWIŃSKI, Opole 2017, s. 45.

³⁵³ K. GLOMBIK, *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 37(2017), nr 2, s. 120.

³⁵⁴ Cz. RYCHLIICKI, *Problem osoby szafarza sakramentu małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 4(1999), s. 133.

³⁵⁵ FC 51; zob. G. STRZELCZYK, *Niespójności katolickiej doktryny o sakramencie małżeństwa*, „Studia Teologii Dogmatycznej” T. 2(2016), s. 118.

chrześcijańskiego, a liturgia tego sakramentu była sprawowana owocnie. Powinni oni wpoić nowożeńcom, że podczas celebracji są oni uczestnikami tajemnicy jedności i miłości Chrystusa i Kościoła³⁵⁶. Bardzo ważne jest staranne przygotowanie przez prezbitera asystującego celebracji sakramentu małżeństwa liturgii³⁵⁷. Zagadnienie to zostanie szerzej omówione w części dotyczącej duszpasterskiego towarzyszenia narzeczonemu.

3.4. Troska o życie duchowością rodziny

Termin „duchowość” w odniesieniu do wiary chrześcijańskiej wiąże się z doświadczeniem duchowym człowieka wierzącego, jego relacji z Bogiem. Tożsame z nim jest pojęcie „życie duchowe”, które posiada charakter podmiotowy, a zarazem personalistyczny i określa duchowość zapodmiotowioną w życiu człowieka³⁵⁸. Duchowość jest doświadczeniem wiary realizowanym w życiu codziennym człowieka³⁵⁹, dzięki której wierzący spełnia się w swoim człowieczeństwie i osiąga zbawienie. Duchowość jest zatem przeżywaniem wiary w konkretnych uwarunkowaniach życia wierzącego, jej aktualizacją w realiach ludzkiej egzystencji³⁶⁰.

Życie duchowe jest „formą duchowego życia religijnego, która ma na celu zjednoczenie z Bogiem przez Osobę Jezusa Chrystusa”³⁶¹ i z tego względu wymaga uległości Duchowi Świętemu, który uzdalnia wierzącego do świętości. Doświadczenie Jego mocy realizuje się w kształtowaniu człowieka, by odzwierciedlić w nim postawę Chrystusa³⁶². Wierzący poddany Jego działaniu i łasce, pozwala być formowanym duchowo, by w ten sposób upodabniać się do Chrystusa³⁶³. „W centrum życia duchowego jest Osoba Chrystusa, zaś źródłem jego dynamiki – poszukiwanie Go”³⁶⁴. Duch Święty będący Sprawcą dzieła duchowego prowadzi wierzącego drogą poszukiwania Chrystusa, aby ten mógł się z Nim zjednoczyć³⁶⁵.

Głównym celem życia duchowego chrześcijanina jest oddawanie chwały Bogu, czyli dokonujące się w człowieku dzieło uświęcenia i zbawienia. Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boże (por. Rdz 1,26) jest zaproszony do świętości jako odzwierciedlenia

³⁵⁶ OSM, 13, 14; por. KPK 1063.

³⁵⁷ OSM, 29.

³⁵⁸ Por. M. CHMIELEWSKI, *Duchowość według Jana Pawła II. Studium na podstawie encyklik i adhortacji*, Lublin 2013, s. 74.

³⁵⁹ Por. RM 48; M. ZURZYCKI, *Wymiary duchowości rodziny w adhortacji Amoris laetitia*, „Roczniki Teologiczne” T. LXV, 6(2018), s. 138.

³⁶⁰ Por. M. CHMIELEWSKI, *Duchowość według Jana Pawła II...*, s. 64-72.

³⁶¹ A. PRYBA, *Święta Rodzina wzorem duchowości rodzinnej*, „Salvatoris Mater” 11(2009) nr 3, s. 69.

³⁶² Por. W. WIECZOREK, *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 106; T. GOFFI, *Duchowość małżeńska*, Kraków 2001, s. 141.

³⁶³ Por. RMS 87.

³⁶⁴ M. CHMIELEWSKI, *Duchowość według Jana Pawła II...*, s. 76.

³⁶⁵ Zob. A. M. SICARI, *Życie duchowe chrześcijanina*, Pallottinum-Poznań 1999, s. 63-66.

w sobie miłości i mądrości Bożej³⁶⁶. Duchowość małżeńska i rodzinna jest realizacją powołania do świętości w rzeczywistości życia małżonków i we wspólnocie rodzinnej³⁶⁷. Cała duchowość chrześcijańska, w tym także duchowość rodziny, polega na formowaniu człowieka na obraz i podobieństwo Chrystusa (por. Ga 4,19). Jest to proces chrystoformizacji, w którym Duch Święty kształtuje wierzącego w „formie” Chrystusa. Nie jest to jedynie naśladowanie Syna Bożego w życiu chrześcijanina, ale dynamiczny proces dojrzewania do pełni, która jest w Jezusie Chrystusie. Osiąganie jej jest głęboką i całościową przemianą człowieka, aż do zmiany tożsamościowej, w której wierzący poddaje się Chrystusowi³⁶⁸. Podobnie życie duchowe rodziny jest drogą stopniowego rozwoju zdolności do miłowania podobnie jak Chrystus (por. J 15,12). Rodzina kontemplując tę pełnię w komunii Trójcy Świętej, w miłości Jezusa do Jego Kościoła oraz naśladując Świętą Rodzinę z Nazaretu i wzory innych świętych, realizuje swoje życie duchowe i powołanie do miłości. Wezwanie do dążenia do pełni miłości i jedności jest istotą duchowości rodzinnej³⁶⁹.

Fundamentem życia duchowego rodziny jest przebywanie Trójjedynego Boga w komunii małżeńskiej. Duchowość małżeńska jest duchowością więzi, którą buduje i w której zamieszkuje Bóg. Wiąż małżeńską i rodzinną tworzą tysiące prawdziwych i konkretnych gestów, darów i spotkań, które budują jedność i miłość. Bóg, zamieszkując w konkretnej rodzinie ze wszystkimi jej doświadczeniami cierpienia, zmagań, radości, umacnia swoją łaską więź małżeńsko-rodzinną, by przez miłość stała się drogą do świętości. Należy w tym miejscu podkreślić fundamentalną zasadę odnoszącą się do troski o życie duchowe rodziny. Żadne więzy ludzkie, w tym małżeńskie i rodzinne nie powinny przesłaniać osobistej relacji z Bogiem. W Bożym zamyśle komunია rodzinna jest prawdziwą drogą mistycznego zjednoczenia z Bogiem³⁷⁰. Małżonkowie kontemplując pełną jedność Chrystusa z Kościołem, dostrzegają też pragnienie całkowitej przynależności do siebie, aby w swej dozgonnej wierności odzwierciedlić wierność miłującego Boga. W decyzji wierności małżonkowie stają się dla siebie znakiem i narzędziem bliskości Pana, który pragnie zamieszkiwać w sercach małżonków i stanowić centrum ich życia³⁷¹. Dlatego też ważnym zadaniem duszpasterskim jest nieustanne podkreślanie i ukazywanie obecności Trójjedynego Boga w miłości małżeńskiej i rodzinnej, w sanktuarium rodziny.

³⁶⁶ A. RYBICKI, *Duchowość rodziny w duszpasterstwie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 276.

³⁶⁷ FC 56.

³⁶⁸ A. RYBICKI, *Duchowość rodziny...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 277.

³⁶⁹ AL 325.

³⁷⁰ Zob. tamże, 314-316, 320.

³⁷¹ Por. tamże, 319-320.

Miłujący Bóg zaprasza małżonków do wzajemnej miłości, opieki i wsparcia. Małżonkowie są dla swych najbliższych współpracownikami łaski Bożej i świadkami wiary, w których odbija się Boża miłość. Miłość małżeńska będąca znakiem Bożej miłości, objawia się konkretnymi gestami pocieszenia i wsparcia, które pobudzają małżonków do wzrostu duchowego. Bóg, który zaszczepił w człowieku dobro, spogląda na niego z miłością oczyma Jezusa, który jest wzorem troski o każdego. Naśladując Chrystusa członkowie rodziny uczą się zatroskania o siebie nawzajem³⁷². Ponadto rodzina żyjąc swą specyficzną duchowością, nie zamyka się w sobie, ale otwiera się, wykraczając poza swoje granice, aby obdarować dobrem również innych³⁷³. W ten sposób jest ona obrazem Kościoła, który z macierzyńską miłością otacza ubogich i opuszczonych, który ma swe źródło w miłości Bożej i jest uobecnieniem *kerygmatu*³⁷⁴.

Istotnym aspektem duchowości rodzinnej jest paschalność jedności małżeńskiej. Rodzina skoncentrowana na Chrystusie, odnajduje w Nim źródło swej jedności, szczególnie w godzinie trudności i cierpienia. Zjednoczenie z Chrystusem w tajemnicy Jego krzyża pozwala czerpać siłę na najtrudniejsze chwile. Paschalny wymiar zjednoczenia z Panem przekształca rodzinne krzyże w ofiarę miłości, które prowadzą do zmartwychwstania. Misterium paschalne jest bowiem drogą przejścia „ze śmierci do życia”. Rodzina w codzienności swego życia buduje przestrzeń doświadczenia mocy Ukrzyżowanego Pana, jak i mistycznej obecności, w której Zmartwychwstały Chrystus powołuje do nowego życia³⁷⁵. Potrzeba zatem, aby posługa duszpasterzy wobec rodzin wiązała się z ukazywaniem roli ofiarności i poświęcenia, wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w zbawczym dziele Chrystusa. Paschalny wymiar życia małżeńskiego i rodzinnego wymaga ponadto wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie. Ponadto, właśnie prezbiterzy w pierwszym rzędzie wezwani są do formowania postawy kapłańskiej rodzin chrześcijańskich tak, by z pomocą łaski Bożej poprzez życie sakramentalne i modlitwę ich członkowie uczyli się stawać ofiarą duchową dla Boga (por. 1 P 2,5)³⁷⁶.

Duszpasterska troska o duchowość rodzinną obejmuje również ukazywanie współczesnym małżeństwom i rodzinom Świętej Rodziny z Nazaretu, jako pierwowzoru i przykładu rodzin chrześcijańskich. Stanowi ona autentyczną regułę życia duchowego dla wspólnot małżeńskich i rodzinnych³⁷⁷. Jan Paweł II wskazywał, że „rodziny chrześcijańskie

³⁷² Por. tamże, 321-323.

³⁷³ Tamże, 324.

³⁷⁴ Tamże.

³⁷⁵ Por. AL 317; A. RYBICKI, *Duchowość rodziny...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 281-282.

³⁷⁶ Por. FC 59.

³⁷⁷ Por. FC 86; RC 7; M. POLAK, *Święta Rodzina w duszpasterstwie rodzin*, „*Salvatoris Mater*” 11(2009) nr 3, s. 80.

powinny upodabniać się do Świętej Rodziny³⁷⁸, która jest ikoną Trójcy Świętej i pozwala dostrzegać prawdę o tym, że w każdej rodzinie dokonuje się misterium wcielenia Syna Bożego. W centrum Świętej Rodziny znajduje się Chrystus. Wspólnota rodzinna wpatrując się w jej życie, stawia również w swym centrum Pana Jezusa i stara się Go naśladować. Święta Rodzina jest ponadto żywym obrazem Kościoła domowego. Rozwój duchowy ma pozwolić rodzinom chrześcijańskim budować Kościół w realiach jej życia. W końcu kontemplując Świętą Rodzinę jako wzór życia duchowego, należy ukazywać Maryję i Józefa, jako wzory do naśladowania³⁷⁹. Nazaretańscy Małżonkowie są pierwszymi włączonymi w świętość Chrystusa, dlatego też mogą być nie tylko silną inspiracją, ale także przemożnymi orędownikami w kształtowaniu postaw chrześcijańskich małżonków i rodziców³⁸⁰. Pobożność skoncentrowana na Świętej Rodzinie staje się dla rodziny duchową drogą wzrostu w wierze i miłości.

Troskę o życie duchowością małżeństwa i rodziny należy uznać za priorytetowe zadanie posługi duszpasterskiej. Pastoralne zaangażowanie na rzecz rozwoju tej duchowości jest dla współczesnego Kościoła potrzebą chwili, zwłaszcza w obliczu kryzysu jaki w obecnym czasie przeżywa instytucja małżeństwa i rodziny³⁸¹. Papież Franciszek w adhortacji *Evangelii gaudium* zachęca prezbiterów do budowania klimatu życzliwej otwartości wobec rodzin, aby zbawcza działalność Kościoła mogła stać się odpowiedzią na zwykłe lub złożone problemy życia wierzących. Wobec rozprzestrzeniania się nowych ruchów religijnych, które proponują duchowość bez Boga, pilnym wyzwaniem dla Kościoła, a szczególnie dla duszpasterzy małżeństw i rodzin oraz małżonków sakramentalnych jest krzewienie katolickiej duchowości rodziny³⁸². Kapłani stają dziś przed wyzwaniem odpowiedzenia we właściwy sposób na pragnienie Boga, które żywi wielu ludzi świeckich. Pragnienie to, wyraża się w poszukiwaniu „duchowości, która ich uzdrowi, wyzwoli, napełni życiem i pokojem i która jednocześnie wezwie ich do solidarnej komunii i misyjnej płodności”³⁸³. Papież Franciszek nalega więc, by duszpasterze nie gasili go „przez wyobcowane propozycje lub przez Jezusa bez ciała i bez zaangażowania się na rzecz drugiego człowieka”³⁸⁴. Prezbiter, by mógł stać się sługą

³⁷⁸ RC 7; por. Por. JAN PAWEŁ II, *Rozważanie przed modlitwą Anioł Pański* (27.12.1998).

³⁷⁹ Por. MR, *Niedziela w oktawie Narodzenia Pańskiego. Świętej Rodziny: Jezusa, Maryi i Józefa*, 37-; Tamże, *Msza za rodzinę*, 175'-176''; AL 325; A. RYBICKI, *Duchowość rodziny...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 279-280; zob. I. WERBIŃSKI, *Nazaretański styl życia duchowego w rodzinie*, AK 147(2006), z. 1(584); A. SOBCZYK, *Biblijne podstawy duchowości świętorodzinnej w nauczaniu sługi Bożego księdza Jana Berthiera, założyciela Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” R. LXII (2009) nr 1, s. 53-65; A. SOBCZYK, „*Communio caritatis*” *Świętej Rodziny z Nazaretu jako wzór życia duchowego współczesnej rodziny katolickiej*, Kazimierz Dolny 2010.

³⁸⁰ Zob. A. SKRECZKO, *Józef i Maryja wzorem świętości małżeńskiej*, „*Salvatoris Mater*” 5(2003) nr 1, s. 125-138; J. BOLEWSKI, *Oblubieńcza miłość Maryi i św. Józefa*, „*Salvatoris Mater*” 11(2009) nr 3, s. 21-39; A. SERRA, *Maryja i Józef: kobieta i mężczyzna nowych czasów*, „*Salvatoris Mater*” 11(2009) nr 4, 32-42.

³⁸¹ SPMR 106.

³⁸² Por. EG 63.

³⁸³ Tamże, 89.

³⁸⁴ Tamże.

duchowości rodzinnej, musi troszczyć się o własne życie duchowe. Może ono bowiem podlegać defektom swoistej izolacji, która wyklucza Boga (nadmierny indywidualizm, kryzys tożsamości, spadek gorliwości), które zamykają drogę spotkania z innymi, zaangażowania, czy też pasji ewangelizowania³⁸⁵.

Korzeniem i niewyczerpalnym źródłem życia duchowego rodzin jest życie sakramentalne, które karmi i umacnia ich wytrwałość w realizacji powołania³⁸⁶. Wiara w moc sakramentów, pozwala czerpać rodzinom łaskę uświęcającą potrzebną w realizacji powołania. Trzeba podkreślić szczególne znaczenie sakramentu Eucharystii, który umacnia i inspiruje małżonków do przeżywania swego przymierza jako Kościoła domowy³⁸⁷. Istotnym elementem życia duchowego rodziny jest także modlitwa. Duchowość rodziny w modlitwie odnajduje swe źródło i właściwy przejaw³⁸⁸. Modlitwa rodzinna jest szczególnym środkiem wyrażania i umacniania wiary³⁸⁹, a także budowania komunii. Modlitwa rodzinna jest z natury modlitwą, którą tworzą mąż i żona, rodzice i dzieci, jest zatem modlitwą wspólną³⁹⁰. Chrystus jest obecny w tej wspólnotce, która zwraca się w modlitwie do Boga. Papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* podkreśla wezwanie adresowane do rodzin, aby stawały się „wieczernikami” wspólnej, codziennej modlitwy pozwalającej rozwijać coraz bardziej stawać się przestrzenią obecności Chrystusa (por. Mt 18,20) i świątynią Ducha Świętego³⁹¹.

Modlitwa rodzinna jest otwarciem się na Boga, na Jego żywą obecność w rodzinie. Jest ona najpierw darem i dziełem Boga, który zaprasza człowieka do podjęcia dialogu z Nim³⁹². Odpowiadając na to zaproszenie, wierzący wkracza w związek przymierza z dobrym Ojcem, Jego Synem i Duchem Świętym. Modlitwa w istocie jest dziełem Ducha Świętego, który stwarza przestrzeń przymierza Boga i człowieka w Chrystusie³⁹³. Patrząc od strony ludzkiej modlitwa rodzinna czerpie swą treść z codziennego życia. Wszystko, co jest wpisane w rodzinną codzienność może stać się „substancją” rodzinnego dialogu z Bogiem³⁹⁴. Codzienna modlitwa może stać się przestrzenią zjednoczenia z żywym Panem, aby powierzyć Jemu całe życie i potrzeby, prosić o pomoc, wyrażać miłość ku Niemu, dziękować za życie i otrzymane dobro. Może to być również okazja, aby polecać wstawienniczo Bogu członków

³⁸⁵ EG 78.

³⁸⁶ EiAm 29.

³⁸⁷ AL 318.

³⁸⁸ M. CHMIELEWSKI, *Duchowość według Jana Pawła II...*, s. 72.

³⁸⁹ AL 318.

³⁹⁰ Por. FC 59.

³⁹¹ Por. AL 15, 29, 325.

³⁹² W. ZATORSKI, *Modlitwa chrześcijańska. Refleksje nad IV częścią Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Kraków 2017, s. 19.

³⁹³ Por. KKK 2564, 2565.

³⁹⁴ Por. FC 59; W. WIECZOREK, *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 116-117.

rodziny oraz osoby przeżywające trudności³⁹⁵. Należy również zaznaczyć, że osobiste spotkanie z Bogiem członków rodziny, będące fundamentem modlitwy małżeńskiej i rodzinnej, powinno prowadzić do rodzinnego przeżywania liturgicznej modlitwy Kościoła, a zwłaszcza sakramentu Eucharystii³⁹⁶.

Papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* wzywa duszpasterzy, by zachęcali rodziny do wzrostu w wierze, poprzez tworzenie rodzinnych przestrzeni modlitwy. Kapłani powinni inspirować do wspólnej modlitwy rodzinnej. Papież uzasadnia to stwierdzeniem, że modlitwa buduje rodzinną wspólnotę wiary, „ponieważ rodzina, która razem się modli, trwa razem”³⁹⁷. Jednocześnie prezbiterzy powinni zachęcać małżonków do podejmowania modlitwy osobistej, tak by każdy mógł powierzyć Bogu swoje życie oraz jego tajemne krzyże, dzieląc się z Nim wszystkim tym, co niepokoi serce, prosząc Go o łaskę uzdrowienia ran oraz o światło na dalszą drogę. Papież mobilizuje również duszpasterzy do tworzenia wspólnoty modlitewnej podczas odwiedzin rodziny w jej domu. Można wówczas zaprosić wszystkich domowników do modlitwy „jedni za drugich” oraz powierzania rodziny w ręce Pana³⁹⁸.

Jawi się tutaj również bardzo ważne zadanie rodziców do wychowania religijnego swych dzieci. Duszpasterze towarzyszący rodzinom powinni nieustannie uwrażliwiać ich na ten obowiązek. Papież Franciszek zauważa, że „wychowanie dzieci powinno być naznaczone procesem przekazywania wiary, [...] rodzina musi pozostać miejscem, w którym uczymy się dostrzegania motywów i piękna wiary, modlitwy oraz służby innym”³⁹⁹. Istotne zatem jest, aby rodzice przeżywając realne doświadczenie Boga dzielili się nim ze swym potomstwem. Świadectwo ich wiary, rozmodlenia może skutecznie pobudzać do tego samego dzieci. Ważne jest to, aby dzieci widziały, że dla ich rodziców życie wiarą i trwanie na modlitwie są naprawdę ważne⁴⁰⁰. Rodzice powinni być zatem nauczycielami i świadkami modlitwy dla swych dzieci, wprowadzającymi ich w Boże misterium i uczącymi osobistej rozmowy z Bogiem⁴⁰¹. Zasadniczą troską duszpasterzy i rodziców powinno być wprowadzanie dzieci do modlitwy liturgicznej, czemu służyć może uczestnictwo wszystkich członków rodziny w Mszy św. czy w innych sakramentach. Nieocenioną wartość posiada również liturgia domowa, pomagająca w rodzinnym obchodzeniu świąt i okresów liturgicznych. Wspólna modlitwa rodzinna pomoże odkrywać przed dziećmi różnorodność form modlitwy⁴⁰².

³⁹⁵ Por. AL 318.

³⁹⁶ Por. FC 61; J. KOBĄK, *Ujęcie duchowości małżeńskiej w adhortacjach...*, s. 151.

³⁹⁷ AL 227.

³⁹⁸ Por. AL 227.

³⁹⁹ Tamże, 287.

⁴⁰⁰ Zob. AL 287, 288; KDK 48; FC 60.

⁴⁰¹ J. GOLEŃ, *Rola świadectwa w rodzinie...*, s. 449.

⁴⁰² FC 61.

Uprzywilejowaną formą modlitwy osobistej i rodzinnej jest karmienie się słowem Bożym⁴⁰³. Jest ono Dobrą Nowiną, „księgą życia każdego wierzącego, każdej rodziny i całego społeczeństwa”⁴⁰⁴. Papież Benedykt XVI w adhortacji *Verbum Domini* zwraca uwagę na związek jaki zachodzi między słowem Bożym a małżeństwem i rodziną chrześcijańską. Kościół głosząc słowo Boże „objawia rodzinie chrześcijańskiej jej prawdziwą tożsamość, to, czym ona jest i czym powinna być wedle zamysłu Pana”⁴⁰⁵. Słowo Boże leży u początków małżeństwa (por. Rdz 2,24) i samego stworzenia mężczyzny i kobiety, powołanych do miłości wiernej, wzajemnej oraz płodnej⁴⁰⁶.

Rodzinna lektura Pisma świętego jest szkołą życia duchowego, w której Duch Święty pozwala, by słowo Boże stało się pokarmem duchowym i światłem dla wyzwań życia małżeńskiego i rodzinnego⁴⁰⁷. Owocowanie sakramentu małżeństwa może dokonywać się poprzez słowo Boże, w którym tkwi moc uświęcająca. Zbawcze słowo nie tylko umacnia wzajemne oddanie się małżonków, ale również buduje domowego Kościół, będący wspólnotą łaski i modlitwy, szkołą cnót i miłości. Podobnie jak w całym Kościele, tak również w rodzinie chrześcijańskiej, wiara rodzi się i umacnia dzięki słuchaniu słowa Bożego (por. Rz 10,17). Dlatego też „wspólnota kościelna powinna ich wspierać i im pomagać we wdrażaniu modlitwy w rodzinie, słuchania słowa i znajomości Biblii”⁴⁰⁸. Troską duszpasterzy powinno być to, aby słowo Boże było intronizowane w rodzinie. Rodzinne przyjęcie słowa Bożego pozwoli na rozwój duchowy całej rodziny. Poprzez święty tekst sam Bóg wychowuje małżonków i ich potomstwo. Słowo Boże jest szkołą poznawania woli Bożej i modlitwy, będącej dialogiem z Bogiem. Prezbiterzy zatroskani o życie duchowe rodzin powinni zachęcać do rodzinnego, modlitewnego czytania słowa Bożego, służącego owocowaniu duchowemu małżonków i rodziny. Pomocne będzie w tym względzie uczenie rozważania słowa Bożego. Rodzinna lub osobista lektura Pisma świętego, refleksja i modlitwa niewątpliwie mogą przyczynić się do wzrostu wiary w rodzinie⁴⁰⁹.

Duszpasterska troska o duchowość rodzinną obejmuje również staranie się o rodzinne przejawy pobożności ludowej, które należy uznać za dopełnienie duchowości i jej praktyczny korelat⁴¹⁰. Praktykowane formy pobożności budują rodzinę jak domowy Kościół, nadając jej

⁴⁰³ Por. FC 51.

⁴⁰⁴ JAN PAWEŁ II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. w Pelplinie* (6.06.1999), w: JAN PAWEŁ II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, Kraków 2012, s. 1022-1028.

⁴⁰⁵ VD 85.

⁴⁰⁶ Tamże.

⁴⁰⁷ Por. AL 227; VD 85.

⁴⁰⁸ VD 85.

⁴⁰⁹ S. HAREZGA, *Rola Słowa Bożego w chrześcijańskim małżeństwie i rodzinie*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, s. 46-48; J. WYSOCKI, *Rytuał rodzinny*, Olsztyn 1984, s. 12-13.

⁴¹⁰ Por. RM 48; M. CHMIELEWSKI, *Duchowość według Jana Pawła II...*, s. 69.

Boże oblicze⁴¹¹. Pobożność ta dla wielu rodzin stanowi prawdziwy, duchowy skarb⁴¹². Duch Święty prowadzi rodzinną wspólnotę modlitwy do osiągnięcia dojrzałej i głębokiej wiary jako spotkania z tajemnicą Chrystusa. Pobożność ludowa w jej wielorakich przejawach jest wyrazem wcielenia się wiary w określoną rzeczywistość życia, jest ona wyrazem pragnienia Boga⁴¹³, które „delikatnie przenika osobistą egzystencję każdego wierzącego”⁴¹⁴. Stanowi niezbędny punkt wyjścia prowadzący do pogłębienia wiary ludu Bożego, aby była dojrzała i bardziej owocna⁴¹⁵.

Obecnie pilna wydaje się potrzeba zaproszenia Jezusa Chrystusa do życia małżeńskiego i rodzinnego, aby rozpałił je swoją miłością i łaską. Bardzo ważną pomocą, służącą królowaniu Jezusa w gronie rodzinnym, może stać się poświęcenie rodziny Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Jak zauważa papież Franciszek: „Jeśli rodzinie udaje się skupić na Chrystusie, to jednoczy On i rzuca światło na całe życie rodzinne”⁴¹⁶. Uświęcająca moc Ducha Świętego pozwala w rodzinie poświęconej Sercu Bożemu osiągać świętość, a tajemnica krzyża Chrystusa przekształca cierpienia i trudności w ofiarę miłości⁴¹⁷. Święty Józef Sebastian Pelczar pisze, że „Rodziny, w których zapanuje cześć Boskiego Serca, otrzymają pomoc w utrapieniach i pociechę w przeciwnościach. Rozerwane niezgodą dostąpią łaski i pokoju i pojednania; serca grzeszne nawrócą się do Boga”⁴¹⁸. Chrystus pragnie, by poświęcenie Jego Najświętszemu Sercu stało się fundamentem królestwa Bożego w rodzinach, które stają się wówczas szkołami prawdziwej miłości⁴¹⁹.

Akt poświęcenia rodziny Sercu Jezusowemu jest oświadczeniem, że odtąd należy ona do Niego i pragnie być wierna Jego Ewangelii. Rodzina poświęcona Chrystusowemu Sercu, ogłasza Go swym Panem i Królem. Całe życie rodzinne zostaje Mu powierzone i ofiarowane. Odtąd również wspólnota rodzinna wkracza do szkoły Jezusowego Serca, które uczy cnót i wartości mających w Nim swe źródło. Serce Jezusa obdarza rodzinę łaską dającą siłę do budowania Kościoła domowego, wspólnoty ofiarnej miłości, wiary i szacunku dla życia. Rodzina poświęcona Najświętszemu Sercu Pana Jezusa pozwala się prowadzić Jego drogami miłości. Wpatrując się nieustannie w Jezusowe Serce staje się ona autentycznym świadkiem

⁴¹¹ J. WYSOCKI, *Rytuał rodzinny*, Olsztyn 1984, s. 8.

⁴¹² AL 318.

⁴¹³ Por. EG 123; EN 48.

⁴¹⁴ *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy: Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w nim życie* (29 czerwca 2007), 261.

⁴¹⁵ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCIPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii...*, 64.

⁴¹⁶ AL 317.

⁴¹⁷ Tamże.

⁴¹⁸ J. S. PELCZAR, *Nabożeństwo do Najśw. Serca Jezusowego według objawień danych św. Małgorzacie Marii i żywot teże świętej*, Przemyśl 1921, s. 261.

⁴¹⁹ J. GAWĘŁ, *Najświętsze Serce Jezusa. Nadzieja dla świata*, Kraków 2017, s. 141.

miłości Bożej. Pozwala bowiem, aby Chrystus kształtował ją na podobieństwo swego Serca. Poświęcenie rodzin Najświętszemu Sercu Pana Jezusa służy głębszemu przeżywaniu wiary, prowadzeniu autentycznego życia chrześcijańskiego oraz kształtowaniu życia rodzinnego w oparciu o Ewangelię Jezusa Chrystusa. Poprzez to poświęcenie nawiązana zostaje głębsza i osobista więź oraz przyjaźń z naszym Zbawicielem. Ten akt wymaga konsekwentnego przenoszenia go na codzienne życie rodziny, która ma się nim kierować na co dzień. Nie może być on jedynie aktem formalnym, ma być aktem życiowego zawierzenia się Jezusowi do końca⁴²⁰.

W duchowości rodzinnej rolę nie do przecenienia spełnia również pobożność maryjna. „Wpływa ona z wiary i miłości ludu Bożego do Chrystusa, Odkupiciela rodzaju ludzkiego oraz ze sposobu rozumienia zbawczej misji, którą Bóg powierzył Maryi z Nazaretu i w której jest Ona nie tylko Matką Pana i Zbawiciela, lecz również, na płaszczyźnie łaski, Matką wszystkich ludzi”⁴²¹. Pobożność maryjna praktykowana w rodzinie, pozwala jej na budowanie duchowej zażyłości z Maryją, która pragnie każdą rodzinę chronić swym macierzyńskim płaszczem (por. KK 62)⁴²². Maryja pragnie być Matką i Królową rodziny. Jej macierzyńska pomoc i opieka jest wsparciem w odzwierciedleniu w rodzinie tajemnicy Kościoła Chrystusowego. Maryja może stać się dla małżonków i rodzin wzorem świętości, wzorem wielkodusznego i pokornego przyjęcia i pełnienia woli Bożej⁴²³. W domowym Kościele okazuje się Ona być Matką i Wychowawczynią. Jest Ona blisko rodzinnego życia, ponieważ zna je z własnego doświadczenia. Jej Macierzyńska obecność we wspólnocie rodzinnej wyraża się poprzez orędownictwo u Syna oraz poprzez wzór życia chrześcijańskiego. Jest zatem Nieustającą Pomocą, Matką wstawiającą się za swymi dziećmi, a zarazem przykładem, który pociąga i zachęca do świętości, życia wiarą i miłością na co dzień⁴²⁴. Duszpasterską troską prezbiterów powinno być kształtowanie w rodzinach zdrowej pobożności maryjnej, która stałaby się zaczynem ożywienia duchowego i pomocą w rodzinnej drodze wiary. Kapłani powinni przybliżać wiernym, a szczególnie rodzinom osobę Maryi, która pragnie prowadzić wszystkich do swego Syna i umacniać wiarę. Należy zachęcać rodziny do ufego zawierzenia

⁴²⁰ L. KRÓL, *Znaczenie kultu Serca Jezusowego dla życia duchowego według św. Józefa S. Pelczara*, „Studia Wroclawskie” 9 (2006), s. 233-236; B. HANUSIAK, *Rodzinna księga modlitwy. Panie, króluj w naszej rodzinie*, Kraków 2014, s. 195; zob. L. POLESZAK, *Intronizacja Najświętszego Serca Jezusowego. Wypowiedzi Magisterium Kościoła, historia i teologia*, Kraków 2008; L. POLESZAK, *Poświęcenie się Bożemu Sercu jako forma kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa*, „Symposium” R. XXIV 2020, nr 1(38), s. 111-125.

⁴²¹ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCIPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii...*, 183; por. KKK 971.

⁴²² AL 318.

⁴²³ Por. MR, *Prefacja o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, 224*; FC 86.

⁴²⁴ Por. J. KUMALA, *Maryja Wychowawczyni rodzin*, Licheń 2007, s. 22, 26; PAWEŁ VI, *Signum Magnum*. Adhortacja apostołska o czci i naśladowaniu najświętszej panny Maryi, Matki Kościoła i wzoru wszystkich cnót, 1.

Maryi. Wiele rodzin posłusznych woli Jezusa Chrystusa, pragnie bowiem przyjąć Maryję do siebie, do życia osobistego i rodzinnego (por. J 19,27)⁴²⁵. Zawierzenie to polega na duchowym zjednoczeniu się z Nią, przebywaniu na co dzień i na trwaniu w żywej osobowej relacji. Zawierzenie się Matce Bożej, zjednoczenie z Nią, w istocie staje się zjednoczeniem z Jej Synem i upodobnieniem się do Niego⁴²⁶. Maryja pragnie być obecna w życiu rodzinnym. Pragnie być Strażniczką życia, które poczyna się i rozwija w rodzinie, a jednocześnie towarzyszyć w każdym doświadczeniu. Przychodzi, aby dotknąć ran, które trawią rodziny, jednoczyć wspólnoty rozbite i skonfliktowane, umacniać rodziców i dzieci w trudnościach. Maryja w rodzinie, która została Jej oddana i w której jest czczona, jest Matką nawrócenia i przemiany, Nowego Życia⁴²⁷.

Szczególną drogą rodzinnego zawierzenia Matce Bożej jest modlitwa różańcowa. Papież Paweł VI widział w niej najwspanialszą i najskuteczniejszą modlitwę, która powinna być praktykowana w rodzinie⁴²⁸. W modlitwę tą można wpleść wszystkie sprawy składające się na rzeczywistość rodziny tak, aby pulsowała ona niejako życiem rodzinnym⁴²⁹. Jan Paweł II upatrywał w różańcu rodzinnym narzędzie budowania jej jedności i wspólnoty oraz ratunek w sytuacjach kryzysowych⁴³⁰. Rodzina modląca się różańcem odtwarza poniekąd klimat domu w Nazarecie, gdzie „Jezusa stawia się w centrum, dzieli się z Nim radości i cierpienia, w Jego ręce składa się potrzeby i projekty, od Niego czerpie się nadzieję i siłę na drogę”⁴³¹.

Obok pobożności maryjnej poczesne miejsce w duchowości rodzinnej zajmować powinno oddawanie czci św. Józefowi, Oblubieńcowi Maryi i Opiekunowi Syna Bożego⁴³². Jego ojcowska opieka, którą otaczał Jezusa, rozpościera się przez wieki na cały Kościół, w którym szczególne miejsce zajmuje każda rodzina. Zapatrzona w przykład życia świętego Józefa, odnaleźć w nim może wzór do naśladowania w drodze uświęcenia życia rodzinnego⁴³³. Święty Józef jest ojcem, prowadzącym nieustannie wierzących drogą życia, orędownikiem u Boga wyprasającym łaskę, miłosierdzie i odwagę oraz ratunkiem przed wszelkim złem⁴³⁴. Jest on wzorem wiary, wyrażającej się w ufny przyjęciu zbawczych planów Bożej

⁴²⁵ Por. RM 45.

⁴²⁶ W. WOŁYNIĘC, *Tajemnica zawierzenia Maryi w nauczaniu Jana Pawła II*, „Salvatoris Mater” 7(2005) nr 1, s. 320-322.

⁴²⁷ J. KUMALA, *Maryja Wychowawczyni rodzin*, s. 25-26.

⁴²⁸ PAWEŁ VI, Adhortacja apostolska *Marialis cultus*, 54.

⁴²⁹ JAN PAWEŁ II, List apostolski o Różańcu świętym *Rosarium Virginis Mariae*, 2.

⁴³⁰ Tamże, 6, 41.

⁴³¹ Tamże, 41.

⁴³² MR, *Prefacja o świętym Józefie*, 236*; tamże, *Uroczystość świętego Józefa, Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny*, 39’.

⁴³³ RC 24.

⁴³⁴ FRANCISZEK, *Patris corde*. List apostolski z okazji 150. rocznicy ogłoszenia świętego Józefa Patronem Kościoła powszechnego, Pallottinum 2020, s. 27.

Opatrzności, a także szczerzej pobożności i pracowitości⁴³⁵. Poza tym współcześni mężczyźni, mężowie i ojcowie mogą odnaleźć w świętym Józefie wzór dla realizacji swej życiowej tożsamości⁴³⁶.

Komponentem duchowości małżeńskiej i rodzinnej jest także kult świętych i błogosławionych, których przykład życia i orędownictwo pobudza wierzących do świętości⁴³⁷. Za szczególnych orędowników i wzory do naśladowania dla chrześcijańskich małżonków należy uznać wyniesione na ołtarze małżeństwa: świętych Ludwika i Zelię Martin oraz błogosławionych Luigiego i Marię Beltrame Quattrocchi. W drodze na ołtarze są także następne pary małżeńskie i rodziny, zwłaszcza Rodzina Wiktorii i Józefa Ulmów z Dziećmi⁴³⁸.

Bardzo ważną rolę w pogłębianiu życia duchowego rodziny stanowi świętowanie niedzieli i świąt. Świętowanie stanowi głęboką potrzebę człowieka. Jest ono potwierdzeniem wartości życia i stworzenia, przerwą w monotonii życia codziennego i podporządkowaniu się konieczności zarobkowania. Święto jest wyrazem wolności, dążenia do pełni szczęścia i wychwalania Bożej hojności⁴³⁹. Pierwszym i najstarszym świętem chrześcijańskim jest niedziela, będącą pamiątką Zmartwychwstania Chrystusa (KL 106). Jako Dzień Pański jest szczególnym czasem spotkania z żywym Bogiem. Najważniejszym tego wyrazem jest udział w Eucharystii, który powinien być sercem tego dnia. Zgromadzenie niedzielne jest sakramentalnym spotkaniem z żywym Bogiem i przestrzenią budowania jedności Kościoła. „Chrześcijańskie rodziny znajdują w nim jeden z najbardziej wyrazistych znaków swej tożsamości i posługi jako kościoły domowe”⁴⁴⁰. Troską duszpasterzy powinno być zatem wprowadzanie rodzin w celebrowanie Dnia Pańskiego, a szczególnie niedzielnej Eucharystii⁴⁴¹. Świąteczny charakter niedzieli, odznaczający się stylem życia przesiąkniętym pokojem i radością, płynącymi ze Zmartwychwstania Chrystusa, nie może ograniczać się jedynie do świątecznej Eucharystii czy rodzinnej modlitwy. Również inne momenty świątecznego dnia, w tym również spotkania rodzinne lub przyjacielskie, a także różne formy wypoczynku i rozrywki, mogą stać się sposobnością „do wzajemnego otwarcia się na siebie i do dialogu,

⁴³⁵ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii...*, 219; zob. Z. JANIEC, *Święty Józef – kairos dla trzeciego tysiąclecia*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 36(2020), s. 125-142.

⁴³⁶ Zob. M. WANDRASZ, *Święta Rodzina wzorem dla naszych rodzin*, w: *Rodzina miłością wielką (?)*, red. W. SURMIAK, Katowice 2014, s. 300; W. WESOŁY, *Wychowawcza rola ojca w rodzinie*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 20/2013, s. 328.

⁴³⁷ MR, *Druga prefaceja o świętych*, 248*.

⁴³⁸ Zob. W. GUZEWICZ, *Maria Elżbieta Szulikowska, Markowskie bociany. Opowieść o bohaterskiej rodzinie Wiktorii i Józefa Ulmów*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemysł 2017, ss. 208 + 16, „Civitas et Lex” 2019/2(22), s. 91-93.

⁴³⁹ KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii...*, 232.

⁴⁴⁰ DD 36; NMI 36.

⁴⁴¹ DD 36.

ale także do wspólnej, głębszej refleksji, która pozwala wprowadzić pewne elementy formacyjne”⁴⁴².

W kontekście świętowania warto proponować rodzinom poszukiwanie specjalnych form modlitwy, zwłaszcza Liturgią Godzin. Świętowanie niedzieli, świąt i uroczystości jest najlepszą okazją do rodzinnego pochylenia się nad słowem Bożym. Modlitewna lektura Pisma świętego podejmowana w rodzinnym gronie, połączona z liturgicznym przepowiadaniem może budować życie duchowe wspólnoty rodzinnej. Pomocne mogą okazać się inicjatywy duszpasterskie zmierzające do przybliżenia wiernym treści i bogactwa czytań mszalnych przeznaczonych na dni świąteczne. Odpowiedzialność i troska o to, aby rodzina żyła słowem Bożym spoczywa na duszpasterzach⁴⁴³. Duchowe przeżywanie świątecznych dni jest okazją do praktykowania wiary w różnorodnych przejawach religijności, jak choćby w pielgrzymowaniu. „Często wierni korzystając z niedzielnego odpoczynku udają się do sanktuariów, aby spędzić tam kilka godzin i przeżyć - czasem w gronie całej rodziny - głębsze doświadczenie wiary. Są to chwile przesycone szczególną łaską, którym winna towarzyszyć odpowiednia ewangelizacja i mądre kierownictwo duszpasterskie”⁴⁴⁴. Duszpasterze powinni stwarzać okazje do rodzinnego pielgrzymowania do sanktuariów. Warto propagować także twórcze przeżywanie dni świątecznych poprzez odwiedzanie chorych i samotnych, odwiedziny grobów zmarłych, dbałość o świąteczny posiłek przy wspólnym, rodzinnym stole, czy też znaczenie odświętnego ubioru⁴⁴⁵.

W życie duchowością rodziny wpisują się również błogosławieństwa. Bóg będąc źródłem i początkiem wszelkiego błogosławieństwa, pragnie obdarzać swoje dzieci łaską. Błogosławieństwa sprawowane w Kościele są widzianymi znakami, wyrażającymi i urzeczywistniającymi uświęcenie w Jezusie Chrystusie. Niosą one wiernym duchowe skutki dzięki wstawiennictwu Kościoła. Obrzęd błogosławieństwa jest formą sprawowania Chrystusowego kapłaństwa, tak służebnego, jak również powszechnego. Rodzice na mocy władzy rodzicielskiej mogą sprawować niektóre obrzędy błogosławieństw we wspólnocie rodzinnej⁴⁴⁶. Należą do nich błogosławieństwa, które odnoszą się do życia rodzinnego, między

⁴⁴² Tamże, 52.

⁴⁴³ Tamże, 40, 52.

⁴⁴⁴ Tamże, 52; zob. *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy: Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w nim życie* (29 czerwca 2007), 259-260.

⁴⁴⁵ DDR 55, 61-63; List pasterski Episkopatu Polski na Niedzielę Świętej Rodziny. *Zachowujcie niedzielę, a niedziela zachowa waszą rodzinę*, Warszawa 2012, nr 2, <http://www.gosc.pl/doc/1406488.ZACHOWUJCIE-NIEDZIELE-A-NIEDZIELA-ZACHOWA-WASZA-RODZINE/2> (27.10.2021); B. WOLAŃSKI, *Niedziela dniem Pańskim i świętem rodziny*, „Teologia Praktyczna”, t. 12, 2011, s. 84; T. WIELEBSKI, *Horyzontalny wymiar świętowania niedzieli w Polsce. Od nauczania Magisterium do działań duszpasterskich*, „Teologia Praktyczna” t.15, 2014, s. 45.

⁴⁴⁶ *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2010, 1, 9-10, 18.

innymi błogosławienie dzieci i całej rodziny, domu, narzeczonych przed celebracją sakramentu małżeństwa, chorego dziecka, dzieci przed podróżą, pokarmów przed rodzinnym posiłkiem⁴⁴⁷. Prezbiterzy powinni ukazywać rodzicom wartość błogosławieństw, które mogą oni sprawować w ramach liturgii rodzinnej, zwłaszcza warto propagować błogosławieństwo udzielane dzieciom. Szczególnymi momentami jego udzielania mogą stać się: wieczorne błogosławieństwo dzieci, błogosławieństwa związane z uroczystością I Komunii św., bierzmowania czy małżeństwa, błogosławieństwa potomstwa opuszczającego dom rodzinny przez podjęcie nauki, pracy itp.⁴⁴⁸

Troska o życie duchowością rodziny oraz jej rozwój obejmuje ponadto staranie o rozwój cnót małżonków i członków rodziny. Dbłość o postęp duchowy i doskonałość chrześcijańską, domaga się jednak podejmowania ascezy i walki duchowej. Asceza w życiu rodzinnym obejmuje walkę z trzema destrukcyjnymi „wrogami” człowieka. Wierzący podejmuje walkę z szatanem, który pragnie każdego zniewolić, ze „światem”, jako środowiskiem ludzi żyjących bez Boga i pochłoniętych jedynie przyziemnymi sprawami, z „ciałem”, czyli z wrodzonymi skłonnościami, pociągającymi człowieka do złego⁴⁴⁹. W omawianym kontekście szczególnie ważne wydaje się podejmowanie walki z własnymi grzechami i słabościami, które mają negatywny wpływ na wspólnotę rodzinną. W tym aspekcie asceza i walka duchowa polega na wzmożonej pracy nad sobą z pomocą łaski Bożej, w celu osiągnięcia wewnętrznej wolności dzieci Bożych (por. Rz 8,21).

4. Posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła ukierunkowana na rodzinę

Duszpasterstwo jest zorganizowaną działalnością Kościoła urzeczywistniająca zbawcze dzieło Chrystusa, obecnie i na przyszłość. Jego źródłem jest wewnętrzne życie Trójcy Świętej. Bóg podejmując plan zbawienia człowieka, wyszedł ku niemu z miłością i uzdolnił go do uczestnictwa w Jego życiu. Zarówno włączenie jak i trwanie we wspólnocie z Bogiem dokonuje się przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Celem duszpasterstwa jest ciągła aktualizacja w ludzkich sercach zbawienia dokonanego przez mękę, śmierć na krzyżu i zmartwychwstanie Chrystusa. Duszpasterska posługa wiernym została przez papieża Franciszka wyrażona zakorzenionym biblijnie, bogatym treściowo terminem „towarzystwo duszpasterskie”.

⁴⁴⁷ K. KONECKI, *Błogosławieństwa w życiu Kościoła*, „Studia Włocławskie” 5/2002, s. 154.

⁴⁴⁸ J. J. KOPEĆ, *Błogosławieństwa w polskiej tradycji religijnej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 13/1997, s. 48.

⁴⁴⁹ Por. A. RYBICKI, *Duchowość rodziny w duszpasterstwie*, w: *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie...*, s. 278-279.

4.1. Posługa wobec narzeczonych

Duszpasterskie towarzyszenie narzeczonym jest wpisane w całokształt życia wspólnoty kościelnej⁴⁵⁰. Papież Franciszek w adhortacji apostołskiej *Amoris laetitia* określa podmiot towarzyszenia narzeczonym, wskazując, że są nimi przed wszystkim duszpasterze oraz dojrzały małżonkowie, dający świadectwo wiary i miłości małżeńskiej⁴⁵¹. Papież ukazuje także cele tegoż towarzyszenia, wśród których wymienia: pomoc w rozwoju wiary narzeczonych⁴⁵², odkrywanie łaski sakramentu małżeństwa⁴⁵³ oraz wspieranie w doświadczeniu Bożej miłości, pokonującej wszelkie przeciwności⁴⁵⁴. Nakreślone cele implikują zadania, do których należą: wsparcie rozwoju wiary oraz doświadczenia uczestnictwa we wspólnocie Kościoła, pogłębienie rozumienia różnych aspektów życia rodzinnego⁴⁵⁵, pomoc narzeczonym w procesie wzajemnego poznawania się i dojrzewania więzi miłości⁴⁵⁶, a także pomoc w rozpoznaniu istniejących niezgodności i zagrożeń⁴⁵⁷. Realizacja tych celów i zadań wymaga zaangażowania i kreatywności duszpasterskiej, które sprzyjałyby dojrzewaniu miłości narzeczonych⁴⁵⁸. Bliskość i świadectwo dawane przez duszpasterzy, małżeństwa i rodziny włączone w towarzyszenie narzeczonym, są nieodzownymi środkami jego realizacji⁴⁵⁹. Potrzeba, aby duszpasterskie towarzyszenie narzeczonym realizowało ukazane powyżej zadania⁴⁶⁰.

Duszpasterskie towarzyszenie narzeczonym po pierwsze powinno być pomocą w rozwoju wiary. Jest to okazja do ewangelizacji narzeczonych poprzez głoszenie *kerygmatu* oraz przekaz treści, które pomogłyby narzeczonym zaangażować się z wielkoduszością i wolnością w proces rozwoju wiary i miłości, trwający całe życie⁴⁶¹.

Po drugie, pastoralna troska o narzeczonych powinna posiadać wymiar mistagogiczny. Towarzyszenie to powinno być staraniem o owocne przeżycie celebracji sakramentu małżeństwa przez narzeczonych, którzy stają się szafarzami tegoż sakramentu. Chodzi najpierw o położenie właściwych akcentów tak, aby miłość, jednocząca narzeczonych, „umocniona i uświęcona przez łaskę” sakramentalną, została przedłożona ponad wszystkie inne elementy związane ze ślubem i przyjęciem weselnym⁴⁶². Przyczynić się do tego może zatroskanie duszpasterzy o odpowiednie przygotowanie liturgiczne przyszłych małżonków. Powinno ono

⁴⁵⁰ Zob. AL 206.

⁴⁵¹ Por. tamże, 200, 202.

⁴⁵² Por. tamże, 211.

⁴⁵³ Por. tamże, 212.

⁴⁵⁴ Por. tamże, 200.

⁴⁵⁵ Tamże, 206-207.

⁴⁵⁶ Tamże, 208, 211.

⁴⁵⁷ Tamże, 209-210.

⁴⁵⁸ Por. tamże, 208-209, 212; J. GOLEŃ, *Odnova przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 24.

⁴⁵⁹ AL 208.

⁴⁶⁰ Por. FC 66; AL 205-216; PSM 2.

⁴⁶¹ Tamże, 207.

⁴⁶² Tamże, 212.

mieć charakter „inicjacji do sakramentu małżeństwa, który zapewni im niezbędne elementy, aby mogli go przyjąć z najlepszą dyspozycją i rozpocząć życie rodzinne”⁴⁶³. Papież Franciszek postuluje wyjaśnienie nowożeńcom każdego gestu podczas celebracji liturgicznej, aby im pomóc w jej zrozumieniu i głębokim przeżyciu⁴⁶⁴. Ślub kościelny nie może stać się jedynie formą ceremonii religijnej, pozbawionej głębi. Sakrament małżeństwa opiera się na osobowym spotkaniu nowożeńców z Chrystusem, który przez nadprzyrodzony dar łaski pieczętuje zgodę małżeńską i zjednoczenie ciał jako znak Jego miłości do Kościoła. Dlatego też słowa i gesty celebracji liturgicznej czynione przez miłujących się wierzących, którzy są szafarzami sakramentu małżeństwa, stają się językiem wiary, wyrażającym i urzeczywistniającym tajemnicę⁴⁶⁵. Poza tym warto z pomocą czytań biblijnych wyjaśnić i rozważyć znaczenie obrączek ślubnych lub innych znaków będących częścią obrzędu⁴⁶⁶. Duszpasterz powinien więc zaproponować narzeczonym wspólną medytację nad tekstami biblijnymi przeznaczonymi na celebrację sakramentu małżeństwa, która pozwoli nowożeńcom na jej głębsze przeżycie. Potrzeba również wraz z narzeczonymi omówić liturgię słowa Bożego, w tym również zaproponować możliwość wyboru odpowiednich czytań mszalnych, a także zastanowić się nad innymi formami aktywnego udziału narzeczonych w uroczystości ślubnej⁴⁶⁷.

Papież utrzymuje, że duszpasterze winni w szczególny sposób uwrażliwić narzeczonych na duchowe przygotowanie do chwili zaślubin, poprzez wzajemne otoczenie siebie modlitewnym wsparciem. Modlitewne spotkanie z Bogiem w tym szczególnym momencie, powinno łączyć się z prośbą o Bożą pomoc w realizacji powołania, w duchu wierności i hojności, jak również pytaniem skierowanym ku Bogu, dotyczącym Jego woli wobec ich życia. W tym modlitewnym przygotowaniu nie powinno zabraknąć zawierzenia swej miłości i przyszłego życia opiece Maryi⁴⁶⁸. Fundamentalne znaczenie w duszpasterskim towarzyszeniu narzeczonym posiada wprowadzanie ich w duchowość małżeńską i rodzinną. Chodzi o to, aby narzeczonym, którzy w sakramencie małżeństwa zostaną umocnieni nadprzyrodzoną łaską, nieustannie podążali drogą powołania do świętości. Pedagogia świętości służy przełożeniu łaski sakramentalnej na rzeczywistość życia małżeńskiego i rodzinnego. Chrystus, poprzez swoją nadprzyrodzoną obecność, wkracza w komunie małżeńską, a następnie wspólnotę rodzinną, przemieniając i umacniając ich wzajemną miłość. Dlatego potrzeba nieustannie otwierać się na tę Bożą obecność poprzez życie liturgiczne i modlitewne, trwanie w słowie Bożym.

⁴⁶³ Tamże, 207.

⁴⁶⁴ Tamże, 213.

⁴⁶⁵ Tamże.

⁴⁶⁶ AL 216.

⁴⁶⁷ A. TOMKIEWICZ, *Rozmowa duszpasterska...*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 501.

⁴⁶⁸ AL 2016.

Nieocenioną pomoc w życiu duchowością rodziny niosą wspólnoty małżonków i rodzin, które wspomagają małżonków w realizacji powołania do świętości. Duszpasterze powinni zatem już na etapie narzeczeństwa propagować duchowość małżeńską i rodzinną oraz proponować przestrzeń pogłębiania wiary i miłości w grupach i wspólnotach kościelnych dedykowanych dla formacji małżeńsko-rodzinnej⁴⁶⁹. Perspektywa towarzyszenia duszpasterskiego powinna zostać także przeniesiona w przyszłość, jako możliwość obecności duszpasterza w życiu nowożeńców w małżeństwie i rodzinie⁴⁷⁰.

Złożoność sytuacji współczesnych narzeczonych wymaga, by duszpasterska opieka była zindywidualizowaną pomocą w uczeniu się miłości do konkretnej osoby, z którą pragnie dzielić swe życie⁴⁷¹. Dla realizacji tego celu nieodzowne jest poznanie sytuacji narzeczonych oparte na dialogu budowanym w atmosferze bliskości, zaufania, cierpliwości i delikatności⁴⁷². Wychodząc od słuchania pełnego szacunku można odnaleźć drogi rozwoju, rozbudzić pragnienie doskonałości chrześcijańskiej, chęć dania odpowiedzi na miłość Bożą oraz pragnienie rozwijania otrzymanych darów Bożych⁴⁷³. Myśl wskazująca na towarzyszenie drogom rozwoju, sformułowana w adhortacji papieża Franciszka *Evangelii gaudium* znajduje aplikację we wspieraniu narzeczonych i małżonków. Ojciec święty uwrażliwia duszpasterzy, by podejmowali starania wyjaśnienia narzeczonym, „aby nie postrzegali pobrania się jako końca drogi, ale aby podjęli małżeństwo jako powołanie, które wymaga stanowczej i realistycznej decyzji, aby wspólnie przejść przez wszystkie próby i chwile trudne”⁴⁷⁴. Dlatego wskazuje też, że towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym jest duszpasterstwem więzi, wspomagającym w dojrzewaniu miłości i przezwyciężaniu trudności⁴⁷⁵. Stąd potrzeba sukcesywnego towarzyszenia, krok po kroku, wspomagającego narzeczonych w osiągnięciu dojrzałości ich decyzji dotyczącej wspólnego życia w małżeństwie. Nie jest to krótkotrwały proces, ale wymaga on odpowiedniego czasu i wielkiej cierpliwości⁴⁷⁶. Towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym jest zatem podążaniem z nimi drogą rozwoju ich więzi, która w sakramencie małżeństwa zostanie pobłogosławiona i umocniona łaską Bożą.

Duszpasterskie towarzyszenie narzeczonym jest wsparciem w poznaniu motywacji, jakie nimi kierują w odniesieniu do decyzji zawarcia związku małżeńskiego. Chodzi bowiem o to, by była to decyzja świadoma i podjęta z pełną odpowiedzialnością, a nie oparta jedynie

⁴⁶⁹ FC 56; M. POLAK, *Towarzyszenie narzeczonym...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 305-306.

⁴⁷⁰ A. TOMKIEWICZ, *Rozmowa duszpasterska...*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 501.

⁴⁷¹ Tamże, 208.

⁴⁷² M. POLAK, *Towarzyszenie narzeczonym we wspólnocie kościelnej*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 301.

⁴⁷³ EG 171.

⁴⁷⁴ AL 211.

⁴⁷⁵ Tamże.

⁴⁷⁶ Por. EG 171; J. GOLEŃ, *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 25.

o poruszenia emocjonalne⁴⁷⁷. Rozmowy duszpasterskie podejmowane w tym okresie przygotowania, powinny zmierzać do kształtowania dojrzałej decyzji oddania się sobie w miłości małżeńskiej. Duszpasterz powinien więc pomóc narzeczonym w formowaniu rozumienia małżeńskiej miłości, jedności i nierozzerwalności⁴⁷⁸.

Obserwacja współczesnych narzeczonych pozwala dostrzec, że wielu z nich nigdy nie poznało się nawzajem. Poznanie takie jest niezbędne dla podjęcia decyzji postawienia na właściwą relację. Duszpasterze powinni zatem pobudzać i pomagać narzeczonym w wyrażaniu wzajemnych oczekiwań w odniesieniu do małżeństwa, pojmowania miłości i zaangażowania, pragnień odnoszących się do drugiej osoby, obrazu przyszłego, wspólnego życia. Wzajemne poznanie siebie, swoich mocnych i słabych stron, sprzyja bowiem budowaniu stabilnego związku, zdolnego do wypełnienia powołania małżeńskiego⁴⁷⁹. Potrzeba więc, aby duszpasterze stwarzali przestrzeń dla wzajemnego poznawania się narzeczonych, kształtowania miłości i pogłębiania motywacji ich powołania. Odpowiednim obszarem realizacji tych celów mogą być zajęcia duszpasterskie i przeżycia religijne, przyczyniające się do budowania komunii osób oraz komunikacji interpersonalnej. Papież Franciszek proponuje tworzenie grup narzeczonych oraz konferencje podejmujące istotną dla młodych ludzi tematykę, która służyłaby dla rozwoju ich więzi⁴⁸⁰.

Ważnym kierunkiem towarzyszenia narzeczonym jest także wspieranie ich w rozpoznaniu niezgodności i zagrożeń. Występują one zazwyczaj na poziomie psychicznym oraz moralnym, a także odnoszą się do motywacji społeczno-bytowej. Mogą wywierać znaczący wpływ na motywację zawarcia małżeństwa, a przez to powodować wadliwość zgody małżeńskiej. Podobne skutki mogą powodować niedojrzałe postawy, będące pochodną nieuzdrowionych zranień z przeszłości, które mogą przerodzić się w pewną zależność psychiczną, a przez to utrudniać budowanie relacji w przyszłym związku małżeńskim i w rodzinie⁴⁸¹. Duszpasterze towarzyszący narzeczonym na tej drodze poznawania sygnałów ostrzegawczych zagrożeń, a także szukania zaradzających im środków, powinni zapraszać narzeczonych na rekolekcje i warsztaty, które pogłębiałyby wzajemną więź w obszarze psychicznym i duchowym, jak również proponować wydłużoną i pogłębioną formację wykorzystującą pracę w małych grupach, opartą na metodach dialogowych i warsztatowych wraz z towarzyszeniem ich formacji przez dojrzałych małżonków i specjalistów. Formy te mogą pomóc w odkryciu

⁴⁷⁷ Por. SC 29.

⁴⁷⁸ A. TOMKIEWICZ, *Rozmowa duszpasterska...*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 500.

⁴⁷⁹ AL 210.

⁴⁸⁰ Tamże, 208; J. GOLEŃ, *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 26-27.

⁴⁸¹ Por. AL 209, 210, 239; J. GOLEŃ, *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 27.

niedojrzałości i zaburzeń osobowościowych i emocjonalnych, uzależnień, które utrudniają tworzenie więzi małżeńskiej i rodzinnej, a niekiedy wprost uniemożliwiają ich budowanie⁴⁸².

Współcześni narzeczeni, oprócz tradycyjnego modelu narzeczeństwa, rozpoczynającego się od momentu zaręczyn, podążają niekiedy alternatywnymi drogami, wiodącymi do zawarcia sakramentalnego związku. Należy zatem, podążając za sugestią papieża, odróżnić tradycyjną drogę przygotowania do małżeństwa od sytuacji osób żyjących w wolnych związkach lub połączonych kontraktem cywilnym, ale bez ślubu kościelnego⁴⁸³. We wspomnianych sytuacjach warto również dostrzegać znaki miłości, które w jakiś sposób „odzwierciedlają odblask miłości Boga”⁴⁸⁴. Sytuacje te wymagają cierpliwego towarzyszenia z miłosierną miłością, tak aby stopniowo przekształcać je w świetle Ewangelii ku pełni życia małżeńskiego i rodzinnego⁴⁸⁵. Niewątpliwie, wymaga to poszukiwania odpowiednich słów, motywacji i świadectw, które porusząby najgłębsze zakamarki serc młodych ludzi, stanowiące „najobfitsze źródła ich zdolności do wielkoduszności, zaangażowania, miłości, a nawet heroizmu, aby ich zachęcić do zaakceptowania z entuzjazmem i męstwem wyzwania małżeństwa”⁴⁸⁶.

4.2. Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom i rodzicom

Wraz z uroczystą celebracją sakramentu małżeństwa, rozpoczyna się nowy etap życia nowożeńców i zarazem otwierają się przestrzenie towarzyszenia duszpasterskiego, gdyż jak zauważa papież Franciszek małżeństwa nie można pojmować jako czegoś zakończonego. „Małżonkowie [...] stają się twórcami własnej historii i twórcami projektu, który trzeba rozwijać razem. Spojrzenie skierowane jest ku przyszłości, którą należy budować dzień po dniu z pomocą Bożej łaski”⁴⁸⁷. Dlatego potrzeba, ażeby duszpasterze podtrzymywali więź duszpasterskiego towarzyszenia zbudowaną w okresie przygotowania do małżeństwa. *Amoris laetitia* eksponuje zadanie troski pastoralnej o młode małżeństwa w pierwszych latach wspólnego życia. Częste nieporozumienia, które rodzą się w tym czasie pomiędzy małżonkami mają swe źródło w kryzysowych sytuacjach wynikłych z dziedzictwa rodzin pochodzenia, a często także z nieprzepracowanych zranień rodzinnych⁴⁸⁸. Wymagają tego, aby nowożeńcy uzupełnili proces dojrzewania do małżeństwa. „Niezbędne staje się towarzyszenie małżonkom

⁴⁸² Por. AL 2011; J. GOLEŃ, *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 27-28.

⁴⁸³ Por. M. POLAK, *Towarzyszenie narzeczonym...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 300; M. POLAK, *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania duszpasterstwa narzeczonych*, „Teologia Praktyczna” 2001, t. 2, s. 109.

⁴⁸⁴ AL 294.

⁴⁸⁵ Tamże.

⁴⁸⁶ AL 40.

⁴⁸⁷ AL 218.

⁴⁸⁸ Por. tamże, 239-240.

w pierwszych latach wspólnego życia, aby ubogacić i pogłębić świadomy i wolny wybór przynależności do siebie i miłowania siebie aż do końca⁴⁸⁹. Nie mniej istotnym zadaniem duszpasterskiej opieki roztoczonej nad młodymi małżonkami jest pomoc w dojrzwaniu w nich postawy rodzicielskiej otwartości na potomstwo i na proces wychowania⁴⁹⁰.

Zasadniczym miejscem duszpasterskiej troski o małżeństwa jest parafia, będąca wspólnotą wzrostu życia chrześcijańskiego, dzięki przepowiadaniu słowa Bożego, adoracji i celebracji oraz świadectwu ofiarnej miłości⁴⁹¹. Jest ona uprzywilejowanym miejscem, w którym wierni mogą doświadczać Chrystusa i Kościoła⁴⁹². Na różne sposoby może ona służyć trosce i ożywianiu duchowemu małżeństw i rodzin⁴⁹³.

Jedną z form towarzyszenia małżeństwom od początku ich zaistnienia są duszpasterskie odwiedziny rodzin, które podtrzymują i pogłębiają więź ze wspólnotą parafialną. Pozwalają one duszpasterzom uczestniczyć w życiowych troskach małżonków oraz nieść im umocnienie w Panu. Stwarzają ponadto możliwość zaoferowania pomocy w wypełnianiu obowiązków powołania małżeńskiego, szczególnie w obliczu niedomagań oraz wspomagają wzrost życia duchowego w rodzinach⁴⁹⁴. Towarzyszyć im winna pastoralna troska i życzliwość, pozbawiona urzędowego formalizmu. Odwiedziny rodzin mają ważne znaczenie w szczególnych momentach życia małżonków: powitanie nowych rodzin w parafii, oddzielne zamieszkanie, przyjście na świat potomstwa, doświadczenie choroby czy kryzysy małżeńskie⁴⁹⁵. W polskiej rzeczywistości Kościoła wizyta duszpasterska rodzin odbywa się raz w roku, w okresie Bożego Narodzenia. Nazywana jest ona „kolędą”. Jest ona okazją do spotkania z rodzinami. Odwiedziny duszpasterskie pozwalają duszpasterzom uczestniczyć w codziennych troskach i nieść wsparcie w trudach. Wizyta ta jest okazją do nawiązania więzi z parafianami oraz poznania ich problemów. Może także prowadzić do pogłębienia relacji z rodzinami⁴⁹⁶. Duszpasterskie odwiedziny rodzin, nie tylko stwarzają okazję do poznawania parafian i zacieśnienia z nimi więzi, ale są dobrym środkiem ewangelizacyjnym, przyczyniającym się do budowania wspólnoty parafialnej⁴⁹⁷. Zwykle na odwiedziny kolędowe rodzin składają się:

⁴⁸⁹ Tamże, 217, 221; D. LIPIEC, *Duszpasterskie towarzyszenie młodym małżonkom*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 323-325.

⁴⁹⁰ AL 223.

⁴⁹¹ EG 28.

⁴⁹² *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy: Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w nim życie* (29 czerwca 2007), 304.

⁴⁹³ AL 229.

⁴⁹⁴ KPK 529, § 1.

⁴⁹⁵ D. LIPIEC, *Duszpasterskie towarzyszenie młodym małżonkom*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 325-326.

⁴⁹⁶ W. ŚMIGIEL, *Wizyta duszpasterska, zwana kolędą, jako szansa na ewangelizację osób dystansujących się od Kościoła*, „Teologia Praktyczna” t. 14, 2013, s. 118.

⁴⁹⁷ PŻMR, 45; J. ADAMCZYK, *Kolędowa wizyta duszpasterska aspekt prawno-pastoralny*, „Studia Prawnicze KUL”

wspólna modlitwa z domownikami, udzielone im błogosławieństwo oraz rozmowa duszpasterska, która daje możliwość oddziaływania na rodziny⁴⁹⁸. Kolęda ma być sposobnością dotarcia duszpasterzy do rodzin. Z różnych przyczyn może to być niemożliwe lub ograniczone. Ważna, zatem może okazać się pomoc rodzin, bardziej związanych z parafią, a które pozwoliłyby nawiązać łączność z rodzinami oddalonymi od Kościoła⁴⁹⁹.

Ważną formą pomocy, które warto proponować młodym małżonkom jest włączenie się do stowarzyszeń, ruchów i wspólnot kościelnych⁵⁰⁰. Papież Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* przypomniał, że w nich ujawnia się i żyje Kościół. Przyczyniają się one do doskonałości chrześcijańskiej, formacji religijnej i apostołatu poprzez „rozbudzanie w wiernych żywego poczucia solidarności, ułatwianie prowadzenia życia inspirowanego Ewangelią i wiarą Kościoła, kształtowanie sumień według chrześcijańskich wartości, a nie według opinii publicznej, zachęcanie do dzieł wzajemnej miłości oraz miłości do innych”⁵⁰¹.

Kluczowe znaczenie posiada obecność duszpasterza, towarzyszącego formacji w ruchach, grupach i wspólnotach rodzin. Towarzyszący kapłan jest po pierwsze znakiem obecności Chrystusa, będąc przez sakrament święceń Jego uprzywilejowanym przedstawicielem, uobecniającym Go w tej małej wspólnocie Kościoła⁵⁰². Jest on zatem wysłannikiem, który czuwa nad tym, aby wspólnota żyła autentycznym orędziem Ewangelii i nie straciła z oczu celu jakim jest zbawienie⁵⁰³. Następnie prezbiter, będąc znakiem Zbawiciela, staje się zarazem znakiem Kościoła. Przedłuża on obecność Głowy w Jego Mistycznym Ciele. Kapłan włączony w formacyjną drogę wspólnot małżeństw i rodzin jest gwarantem ich eklezjalności. Zarazem pełni on funkcję eklezjotwórczą, łącząc komunie małej wspólnoty z Kościołem powszechnym, poprzez zdrową naukę, życie w łasce oraz strukturę hierarchiczną. Zadaniem kapłana jest stanie na straży zdrowej nauki, głoszenie jej we wspólnocie kościelnej. Jego posługa wynikająca ze święceń rozlewa życie łaski przez sprawowanie sakramentów świętych. Małżonkowie i rodziny otwarci na działanie sakramentalne, pomnażają w sobie owoce miłości Bożej. W końcu prezbiter włączony we wspólnotę rodzin jest przedstawicielem hierarchicznej

1(73) 2018, s. 10-11.

⁴⁹⁸ D. LIPIEC, *Wizyta duszpasterska zwana kolędą szansą aktywizacji religijnej rodzin w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 119; R. KAMIŃSKI, *Kolęda*, w: LTP, s. 386.

⁴⁹⁹ A. POTOCKI, *Wizyta duszpasterska - kolęda: instytucjonalizacja kontroli w grupie parafialnej*, „Normy, Dewiacje i Kontrola Społeczna” 17-18/2017, s. 30-31.

⁵⁰⁰ AL 223.

⁵⁰¹ FC 72.

⁵⁰² F. BLACHNICKI, *Pary animatorskie a kapłani-moderatorzy w ruchu „Domowy Kościół”*, w: *Domowy Kościół. Listy do wspólnot rodzinnych*, Kraków 2003, t. 2, s. 377-378.

⁵⁰³ M. KASZOWSKI, *Posługa kapłana w stowarzyszeniach rodzin*, Przemyśl 1996, s. 19; *Kapłan Doradca duchowy i towarzyszenie duchowe w Équipes Notre-Dame*, red. H. I.P. KUKOŁOWICZOWIE, Kraków 2019, s. 17.

struktury Kościoła, zapewniającym łączność i jedność z biskupami i kapłanami. Jest ona zapewnieniem autentycznego rozwoju wspólnoty⁵⁰⁴.

Duszpasterska troska o małżonków, zwłaszcza w pierwszych latach wspólnego życia, nierzadko wymaga różnego rodzaju pomocy i wsparcia świadczonego w ramach poradnictwa rodzinnego⁵⁰⁵. Jak zauważa papież Franciszek „Kościół oferuje przestrzenie towarzyszenia i poradnictwa w kwestiach związanych z rozwojem miłości, przewycięzania konfliktów i wychowywania dzieci”⁵⁰⁶. Oprócz samych małżonków, to duszpasterze są w pierwszym rzędzie odpowiedzialni za zachowanie ducha chrześcijańskiego w rodzinach⁵⁰⁷. Szczególną rolę w udostępnianiu poradnictwa małżeńsko-rodzinnego spełnia proboszcz. Na nim spoczywa odpowiedzialność za parafialne poradnictwo rodzinne⁵⁰⁸. Do głównych zadań parafialnej poradni rodzinnej należą: ukazywanie właściwego wymiaru miłości małżeńskiej i rodzinnej, uwrażliwianie na godność każdego człowieka, kształtowanie postaw prorodzinnych, nauczanie zasad odpowiedzialnego rodzicielstwa oraz NPR, ukazywanie wychowawczych zadań rodziców oraz pomoc w sytuacjach kryzysowych⁵⁰⁹. Parafialne poradnictwo rodzinne, dla realizacji swych celów musi swoją ofertę pomocy kierować do każdej rodziny. Oprócz parafialnych poradni rodzinnych szczególną pomocą małżonkom mogą służyć poradnie specjalistyczne działające na terenie diecezji. Oferują one dostęp do integralnej pomocy niesionej przez zespół specjalistów, do których należą: duszpasterz, doradcy rodzinni, nauczyciele NPR, psychologowie, pedagodzy, psychoterapeuci, prawnicy, lekarze, terapeuci uzależnień i inni specjaliści⁵¹⁰. Wsparcie oferowane w poradni dotyczy pomocy duszpasterza, poradnictwa rodzinnego, profilaktyki lub terapii i dotyka wielu sfer życia wiernych i rodzin⁵¹¹. Ważnym jest, aby kapłani informowali swych wiernych o pracy poradni w czasie ogłoszeń parafialnych oraz na stronach internetowych parafii. Ponadto duszpasterze towarzyszący małżeństwom w ramach sakramentu pokuty i kierownictwa duchowego, jak również przy okazji duszpasterskich rozmów i odwiedzin powinni proponować im możliwość korzystania

⁵⁰⁴ J. MIKULSKI, *Rola kapłana w Domowym Kościele – gałęzi rodzinnej Ruchu Światło-Życie*, Kraków 2011, s. 11-13; M. KASZOWSKI, *Posługa kapłana w stowarzyszeniach rodzin*, s. 21-24.

⁵⁰⁵ Zob. DDR 37; J. GOLEŃ, *Poradnictwo małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 378-379.

⁵⁰⁶ AL 38.

⁵⁰⁷ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Kapłan, pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* (4.08.2002), 2.

⁵⁰⁸ Por. DDR 38, 41-42; J. GOLEŃ, *Poradnictwo małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 378-379; zob. J. ADAMCZYK, *Zadania proboszcza w zakresie poradnictwa rodzinnego*, „Ius Matrimoniale” 28(2017), nr 2, s. 71-81.

⁵⁰⁹ Por. DDR 39; J. GOLEŃ, *Poradnictwo małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 380-389.

⁵¹⁰ Por. DDR 43.

⁵¹¹ Por. E. TRUBIŁOWICZ, *Specjalistyczne poradnie małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 397-398.

z pomocy poradni rodzinnych i specjalistycznych. Praktyczną pomocą mogą okazać się ulotki wręczone wiernym w konfesjonale czy kancelarii parafialnej⁵¹².

Ważnym wyzwaniem towarzyszenia małżonkom są sytuacje kryzysowe dotyczące małżeństwa i rodziny. Kryzys jest stanem, który charakteryzuje duże napięcie emocjonalne, uczucie przerażenia i strachu, obawą przed utratą kontroli, poczuciem bezradności i winy⁵¹³. Zjawisko to wpisuje się w funkcjonowanie małżeństwa i rodziny, powodując niejednokrotnie osłabienie więzi. Składać się na niego mogą pilna potrzeba zmiany aktualnej sytuacji, poważna przyczyna lub też przyczyny, stanowiące zagrożenie dla wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej, które godzą w ich przyszłość. Kryzys jest jednak stanem normalnym, związanym z naturalnym procesem rozwoju małżeństwa i rodziny. Właściwie i konstruktywnie przeżyta sytuacja kryzysowa może stać się czynnikiem rozwoju⁵¹⁴.

Papież Franciszek wskazuje na możliwe rodzaje sytuacji kryzysowych, a dotyczących małżeństwa i rodziny: kryzys początków, związany z rozpoczęciem wspólnego życia; sytuacje związane z przyjściem na świat i wychowanie potomstwa; kryzysy okresu dojrzewania dzieci; kryzys „pustego gniazda”, czy w końcu kryzys związany ze starzeniem się i śmiercią rodziców. Ponadto różnego rodzaju kryzysy osobiste mogą destabilizować życie małżeńskie i rodzinne oraz wpływać na nie destrukcyjnie⁵¹⁵. Należy zaznaczyć, iż towarzyszenie małżonkom przez duszpasterzy powinno mieć przede wszystkim charakter uprzedzający, zapobiegający konfliktom i kryzysom. Głoszenie Ewangelii rodziny może przyczynić się do rozwijania świadomości celu wspólnego życia, pogłębienia miłości, a przede wszystkim więzi z Bogiem⁵¹⁶.

W duszpasterstwie należy zachęcać małżonków do stawiania czoła kryzysom, szukając w nich przestrzeni do odnowienia miłości i więzi⁵¹⁷. „Każdy kryzys pociąga za sobą pewne uczenie się, które pozwala na pogłębienie intensywności wspólnego życia, albo chociaż znalezienie nowego znaczenia doświadczenia małżeńskiego. Żadną miarą nie wolno poddawać się rezygnacji i godzić się na opadanie, nieuchronne pogorszenie, na przeciętność, którą trzeba znosić”⁵¹⁸. Potrzeba zatem, by duszpasterze towarzysząc małżonkom, pomagali im dostrzec

⁵¹² DDR 41; zob. L. SZYMCZYK, *Poradnictwo rodzinne jako forma wsparcia małżeństwa i rodziny*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 1/2016, s. 183-197. 191.

⁵¹³ Por. AL 235; I. SZAJKOWSKA, *Towarzyszenie małżeństwu w kryzysach w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Nurt SVD” 2 (2019), s. 249; zob. A. JACYNIAK, Z. PŁUŻEK, *Świat ludzkich kryzysów*, Kraków 1997, s. 95-110.

⁵¹⁴ P. LANDWÓJTOWICZ, *Duszpasterskie wsparcie małżonków i rodzin w kryzysach*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 373-374; zob. M. PRUDACZUK, *Kryzys powołania małżeńsko-rodzinnego*, „Nurt SVD” 1/2020, s. 261-272.

⁵¹⁵ AL 235.

⁵¹⁶ Por. P. LANDWÓJTOWICZ, *Duszpasterskie wsparcie małżonków...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 379.

⁵¹⁷ AL 238.

⁵¹⁸ Tamże, 232.

w sytuacjach trudnych i kryzysowych wyzwanie⁵¹⁹, które pozytywnie może wpłynąć na ich życie. Warto również zapraszać i stwarzać okazje do towarzyszenia małżonkom przez doświadczonych i uformowanych małżonków⁵²⁰. Duszpasterzy wspierających małżonków i rodziny w kryzysie powinna cechować postawa zrozumienia i otwartości. Ważnym zadaniem towarzyszenia małżonkom jest kształtowanie ich zdolności do podjęcia dialogu. W pierwszym odruchu sytuacja kryzysowa rodzi reakcję ucieczki, izolacji i oporu. „W takich chwilach trzeba stworzyć przestrzeń, aby mówić z serca do serca”⁵²¹. Bardzo ważne w kryzysie jest właściwe komunikowanie się małżonków, pozwalające na uniknięcie nieporozumień i konfliktów. Dlatego bezcenna może być w tym miejscu pomoc duszpasterza, który byłby towarzyszem mediacji⁵²².

Kolejnym zadaniem duszpasterskiego towarzyszenia małżonkom w kryzysie jest wsparcie w procesie pojednania i przebaczenia. Niejednokrotnie wymagać to będzie wsparcia łaski płynącej z sakramentu pokuty i pojednania. Spotkanie z Bogiem bogatym w miłosierdzie, przebaczącym nasze przewinienia, może pomóc w odbudowaniu i udoskonaleniu przymierza małżeńskiego i wspólnoty rodzinnej⁵²³.

Podstawowym wymiarem realizacji powołania małżeńskiego jest odpowiedzialne rodzicielstwo. Dotyczy ono w sensie ścisłym „bezpośrednio i wprost tego momentu, w którym mężczyzna i kobieta, łącząc się ze sobą ‘jako jedno ciało’, mogą stać się rodzicami”⁵²⁴. Jest to odpowiedź małżonków na wezwanie Boże, w którym Bóg, stwarzając człowieka, wpisał w jego naturę zdolność do miłości płodnej i rodzącej, która pomnaża się, dzieląc się życiem (por. Rdz 1,28). Małżonkowie będąc jednością zaproszeni są do miłości przekraczającej ich samych, otwartej na poczęcie nowego życia⁵²⁵. Bogactwo płodnej miłości małżeńskiej nie ogranicza się do fizycznego rodzenia potomstwa, ale obejmuje sobą również przekazywanie dzieciom wartości moralnych, duchowych i nadprzyrodzonych w dziele wychowania⁵²⁶.

⁵¹⁹ Wyzwanie jest określeniem dotyczącym trudnego zadania, które wymaga wysiłku i poświęcenia, będącego jednocześnie okazją do sprawdzenia kompetencji i odporności. J. GOLEŃ, *The Challenges of Accompanying Families in Light of the Apostolic Exhortation „Amoris Laetitia”*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. 17, z. 1, 2018, s. 103-104.

⁵²⁰ AL 232.

⁵²¹ AL 234; P. LANDWÓJTOWICZ, *Duszpasterskie wsparcie małżonków...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 382.

⁵²² Zob. M. LUBER, M. SKOCZYLAŚ, *Mediacja jako narzędzie pomocy rodzinie*, w: *Wymiar współczesnych zagrożeń człowieka w teorii i zagadnieniach praktycznych – ujęcie interdyscyplinarne. Tom V*, red. M. STRADOMSKA, Łódź 2021, s. 69-80; M. OCHOŃSKA, *Mediacja rodzinna w poradniach przyparafialnych szansą dla małżeństw w kryzysie?*, w: *Człowiek w relacji do... Rozważania o człowieku jako istocie relacyjnej*, red. G. WACHOŁ, Kraków 2020, s. 103-116.

⁵²³ FC 58; AL 236, 234; P. LANDWÓJTOWICZ, *Duszpasterskie wsparcie małżonków...*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie...*, s. 383-384.

⁵²⁴ LdR 12.

⁵²⁵ Por. EV 43; G. CZERWONKA, *Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom w odpowiedzialnym rodzicielstwie*, „Roczniki Teologiczne” 6/2020, s. 106-107.

⁵²⁶ FC 28.

Jednym z zadań kapłanów towarzyszących małżonkom w ich misji jest niesienie im wsparcia dla małżonków w dziele odpowiedzialnego rodzicielstwa poprzez przepowiadanie ewangelii życia. Ma ono miejsce w działalności kaznodziejskiej i katechetycznej, której odbiorcami są młodzież, narzeczeni, małżonkowie i rodzice. Ewangelia życia jest odważnym głosem Kościoła podkreślającym świętość każdego ludzkiego życia oraz wezwaniem małżonków do ofiarnej służby życiu. Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom w realizacji powołania do odpowiedzialnego rodzicielstwa, wymaga jasnego ukazywania nauczania moralnego Kościoła, dotyczącego etyki życia małżeńskiego oraz odpowiedzialnej prokreacji⁵²⁷. Zadanie to jest realizowane przez duszpasterzy towarzyszących narzeczonemu i małżonkom w różnorodnych formach tejże posługi, tak aby mogli oni „realizować swoją płciowość w służbie miłości, w ramach małżeństwa i rodziny, z otwarciem się na prokreację”⁵²⁸.

Odpowiedzialne rodzicielstwo, będące służbą życiu, nieodłącznie związane jest z wychowaniem potomstwa. Rodzina jest bowiem najważniejszym i podstawowym środowiskiem wychowawczym człowieka. „Zadaniem Kościoła jest kształtowanie pozytywnego stosunku rodziców do swego powołania rodzicielskiego oraz pomoc w jego realizacji”⁵²⁹. Duszpasterskie wsparcie rodziców w dziele wychowania dzieci obejmuje proces pedagogizacji, która stara się budzić w rodzicach postawy celowego polepszenia sytuacji wychowawczej rodziny. Kapłani towarzyszący rodzicom mogą organizować spotkania formacyjne dla nich, poruszające kwestie wychowawcze. Mogą one odbywać się podczas rekolekcji parafialnych, czy w ramach katechezy sakramentalnej dla rodziców, odbywającej się w ramach przygotowań do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego przez ich dzieci. Warto również inicjować w środowisku kościelnym, spotkania dla rodziców, na które można zapraszać specjalistów, zwłaszcza pedagogów i psychologów⁵³⁰.

Rodzina jest wspólnotą domowego Kościoła, w której wybrzmiewa słowo Boże, przenikniętą uświęcającą łaską Bożą, która pobudza jej członków do posługi miłości. Jest ona zatem szkołą apostołatu. Rodzina zasłuchana w słowo Boże jest środowiskiem wiary praktykowanej na co dzień, która inspiruje do dzieła ewangelizacji. Wymaga to jednak dojrzałości wiary, zakorzenionej w słowie Bożym, życiu sakramentalnym i w modlitwie. Uświęcająca moc sakramentów małżeństwa, Eucharystii i pokuty przenika duchem

⁵²⁷ G. CZERWONKA, *Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom...*, s. 107-108.

⁵²⁸ D. KORNAS-BIELA, *Pedagogika prenatalna*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, t. 4, red. B. ŚLIWERSKI, Gdańsk 2010, s. 167.

⁵²⁹ J. GOLEŃ, *Wspieranie rodzin w wychowaniu seksualnym*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 351; por. R. KUCHARČIK, *Odnowa przygotowania do małżeństwa w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 202-203.

⁵³⁰ G. CZERWONKA, *Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom...*, s. 109-110.

ewangelicznym wspólnotę rodzinną i umacnia w drodze do świętości. Chwile wspólnej, rodzinnej modlitwy jednoczą z Bogiem i zacieśniają więzi wewnątrzrodzinne. Rodzina Bogiem silna jest wspólnotą miłości, będącej służbą dla innych, nie tylko dla członków rodziny⁵³¹. Dlatego też formacja apostołska w rodzinie jest źródłem misyjnego i apostołskiego dynamizmu wiary, obejmującego wszystkich bez wyjątku. Stąd potrzeba, aby duszpasterze towarzyszący rodzinom inspirowali je do dzieł apostołskich realizowanych w parafii lub w szerszym środowisku eklezjalnym.

Potrzeba również, aby ta działalność apostołska miała charakter aktywności charytatywnej, świadczącej chrześcijańskie miłosierdzie. Członkowie rodziny obdarowani przez Boga Jego miłością, są wezwani do niesienia jej najpierw sobie nawzajem, a także osobom starszym oraz wymagającym wsparcia i opieki w rodzinie, by w końcu wyjść poza krąg najbliższych osób i świadczyć o Bożej miłości wobec ubogich i potrzebujących. Świat współczesny potrzebuje świadectwa miłości dawanej przez rodzinę⁵³². Może ono przybierać różnorodne formy: solidarności z ubogimi, otwarcia na różnorodność osób, ochrony stworzenia, solidarności moralnej i materialnej z innymi rodzinami, a zwłaszcza najbardziej potrzebującymi poprzez praktykowanie uczynków miłosierdzia co do ciała i co do duszy⁵³³. Dzięki temu rodzina zdaje się być żywą Ewangelią i wiarygodnym znakiem dla współczesnego świata⁵³⁴. Duszpasterskie towarzyszenie rodzinom jest zatem okazją do rozpalania miłości służebnej wobec najbardziej potrzebujących. Warto zatem promować wśród rodzin idee szeroko pojętego wolontariatu realizowanego w działalności charytatywnej.

Kapłan jest powołany by być człowiekiem modlitwy. Obowiązek modlitwy kapłańskiej realizuje się w szczególny sposób w modlitwie Liturgii Godzin. Jest ona modlitwą całego Kościoła oraz wyrazem pasterskiej troski o powierzona owczarnię Chrystusową. Kapłani wzięci pośród ludu i dla niego ustanowieni, zgodzili się nieustannie zanosić modlitwy za Lud Boży, aby pomagać mu w dążeniu do Boga. Naśladując Jezusa Chrystusa Najwyższego Kapłana, zanoszą do Wszechmogącego Ojca modlitwy uwielbienia, dziękczynienia, prześlania i prośby za wspólnotę Kościoła, jak również za cały świat⁵³⁵. Jako duszpasterze

⁵³¹ D. LIPIEC, *Rodzina szkołą apostołatu*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 734-738; zob. W. ŚMIGIEL, *Kręgi apostołatu rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 739-746; M. FIAŁKOWSKI, *Działalność apostołska rodziny w środowisku lokalnym*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013 w *parafii...*, s. 153-167.

⁵³² W. PRZYGODA, *Rodzina szkołą miłosierdzia chrześcijańskiego*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 173-189.

⁵³³ AL 290.

⁵³⁴ BENEDYKT XVI, *Rodzina szkołą wartości ludzkich i chrześcijańskich*. Przesłanie do uczestników Spotkania Rodzin (15-17.01.2009), OsRomPol 12/2009, s. 23.

⁵³⁵ M. CYRKLAFF, *Obowiązek sprawowania Liturgii godzin w Kościele*, „Studia Gdańskie” 43/2018, s. 181.

rodzin wezwani są do modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny, aby wspierać ich w realizacji życiowego powołania, wypraszać potrzebną łaskę oraz błogosławieństwo Boże.

4.3. Troska o rodziny w sytuacjach trudnych

Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom wspiera ich w odpowiedzialnej realizacji powołania do rodzicielstwa. Pragnienie posiadania potomstwa przez małżonków, niekiedy napotyka na problemy związane z funkcją rozrodczą. Jednym z głównych dramatów i zmartwień współczesnych małżeństw są ograniczenia płodności. Niepłodność jest częściowym lub całkowitym brakiem predyspozycji do wytwarzania pełnowartościowych gamet lub niezdolnością zajścia w ciążę⁵³⁶. Problem niepłodności może dotyczyć kobiety, mężczyzny lub obojga małżonków jednocześnie. Trudności z poczęciem dziecka mogą mieć podłoże w zaburzeniach gospodarki hormonalnej, mogą występować w przebiegu niektórych chorób przewlekłych lub być związane z niezdrowym stylem życia⁵³⁷.

Duszpasterze towarzyszący małżeństwom przeżywającym dramat niepłodności powinni promować naprotechnologię, która jest terapią medyczną służącą leczeniu niepłodności, zgodną z nauczaniem moralnym Kościoła⁵³⁸. Ponadto mogą wskazywać im adopcję jako drogę „poszerzenia i otwarcia ich miłości małżeńskiej oraz pełen miłości akt obdarzania rodziną tych, którzy jej nie mają⁵³⁹. Kapłani powinni ukazywać ją jako przygarnięcie życia już zrodzonego, a pozbawionego miłości i opieki. Miłość będąca motywem takiej decyzji, ożywiona doświadczeniem niemożności posiadania własnego potomstwa może ujawnić szczególną płodność doświadczenia małżeńskiego⁵⁴⁰. W sytuacji gdy oboje małżonkowie nie będą gotowi na adopcję, duszpasterz powinien towarzyszyć i wspierać ich w uznaniu i przyjęciu ich dramatu jako drogi krzyżowej oraz okazji do podjęcia różnych form zaangażowania na rzecz potrzebujących⁵⁴¹.

⁵³⁶ Niezdolność zajścia w ciążę dotyczy, co najmniej 12 miesięcy pomimo regularnego współżycia bez zastosowania antykoncepcji i nieodstępowania od współżycia w czasie potencjalnej płodności. K. SZYNCEL, *Sztuczne zapłodnienie*, Kraków 2010, s. 11; E. KOWALSKI, *Osoba i bioetyka. Zagadnienia bioetyczne dla duszpasterzy i katechetów*, Kraków 2009, s. 118.

⁵³⁷ Por. M. BIDZAN, *Niepłodność w ujęciu bio-psycho-społecznym*, Kraków 2010, s. 53; zob. J. WRÓBEL, *Niepłodność i możliwości jej przezwyciężenia z perspektywy bioetyki katolickiej*, „Symposium” 2/2017, s. 118-124.

⁵³⁸ Por. J. CZERNIAK, *Naprotechnologia – dobra diagnostyka i skuteczne leczenie*, „Teologia i Moralność” 12(2017), s. 141-161; J. WRÓBEL, *Niepłodność i możliwości jej przezwyciężenia z perspektywy bioetyki katolickiej*, „Symposium”, 2/2017, s. 131-134.

⁵³⁹ AL 179.

⁵⁴⁰ Por. AL 180; C. BRESCIANI, PŁCIOWOŚĆ, MAŁŻEŃSTWO, RODZINA, w: *Moralne działanie chrześcijanina*, red. L. MELINA, Pallottinum-Poznań 2008, s. 375; zob. M. BRZEZIŃSKI, *Duszpasterska troska o rodziny adopcyjne*, „Studia Teologiczne Białystok Drohiczyn Łomża” 1/2010, s. 213-226.

⁵⁴¹ DDR 67.

Współcześnie obserwuje się rozpowszechnienie zjawiska rodzin niepełnych. Rodzina taka jest strukturą, w której jeden rodzic sprawuje opiekę nad co najmniej jednym dzieckiem. Przyczyny powstawania sytuacji samotnego rodzicielstwa są związane z przemianami społecznymi życia małżeńsko-rodzinnego, a jednocześnie mogą posiadać podłoże zindywidualizowane, związane z wczesną inicjacją seksualną lub urazami kobiet wobec do mężczyzn. Do najczęstszych przyczyn zaistnienia rodzin niepełnych zalicza się separacje, rozwody, porzucenie rodziny, śmierć jednego z małżonków oraz urodzenia pozamałżeńskie. Samotne rodzicielstwo może ponadto mieć charakter czasowy, związany z wyjazdami spowodowanymi warunkami pracy lub leczenia, pobytem za granicą lub w więzieniu. Zadaniem duszpasterzy rodzin troszczących się o trwałość małżeństw jest ukazywanie wartości małżeństwa i rodziny w homiliach lub kazaniach rekolekcyjnych, proponowanie małżeństwom (zwłaszcza młodym) włączenie się do wspólnot rodzin. Szczególną troską duszpasterską należy otoczyć małżeństwa doświadczające kryzysów i problemów, które potencjalnie mogą wiązać się z ryzykiem rozpadu rodziny. Przeciwdziałając temu, kapłani powinni zachęcać do korzystania z pomocy specjalistów przyjmujących w poradniach, a także wspierać organizowanie w parafiach spotkań i rekolekcji dotyczących dialogu małżeńskiego i komunikacji. Natomiast w sytuacji faktycznego rozpadu rodziny potrzeba by proboszczowie z pasterską miłością wspierali osoby samotnie wychowujące potomstwo. Nierzadko potrzebują one kierownictwa duchowego lub spotkań duszpasterskich dających im wsparcie w zmaganiu się z trudnościami i życiu zgodnym z moralnością katolicką. Niekiedy trzeba również zaoferować pomoc psychologiczną, a czasem także wsparcie materialne lub pobyt w Domu Samotnej Matki. Rozpad rodziny jest najbardziej dotkliwy dla dzieci, które przeżywają osobiste dramaty i często sprawiają problemy wychowawcze⁵⁴². Dzieci te wymagają szczególnej opieki duszpasterskiej, dzięki której mogłyby doświadczyć miłości od wspólnoty Kościoła. Jak zauważa papież Franciszek, dzieci te „potrzebują rodzinnego oblicza Kościoła”⁵⁴³, który może je przyjąć i wspierać poprzez towarzyszenie i wskazywanie im pozytywnych wzorców⁵⁴⁴. Cenną pomocą mogą okazać się również świetlice działające przy parafii. Ważne jest ponadto tworzenie przestrzeni spotkania dla dzieci i młodzieży, również poprzez współpracę z „Caritasem” oraz instytucjami pomocowymi⁵⁴⁵.

⁵⁴² AL 242; J. GOLEŃ, *Duszpasterstwo rodzin niepełnych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 517-526.

zob. PŻMR, 51; G. PYŻLAK, *Rodzina niepełna i jej wpływ na sytuację wychowawczą dziecka*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 91-104.

⁵⁴³ AL 246.

⁵⁴⁴ Tamże.

⁵⁴⁵ Zob. CV 216.

Zagadnienie rodzin niepełnych wiąże się ze zjawiskiem migracji⁵⁴⁶, które jest jednym z ważniejszych problemów dzisiejszego świata. Wpływa ono na funkcjonowanie rodziny. Papież Franciszek zauważa, że migracje są znakiem czasu, który wspólnota Kościoła musi zauważyć i zrozumieć, z całym ciężarem konsekwencji dla życia rodzinnego⁵⁴⁷. Wskazuje ponadto, że zjawisko to jest wyzwaniem dla Kościoła, który z ojcowską troską i opieką winien wychodzić do migrujących rodzin. Chodzi tutaj o duszpasterskie towarzyszenie szczególnego rodzaju. Duszpasterze wspierający rodziny migrantów powinni bowiem troszczyć się o ich integrację i poszanowanie kulturowych oraz duchowych wartości i potrzeb⁵⁴⁸. Wymaga to także pomocy wyspecjalizowanych poradni rodzinnych, które niosłyby profesjonalne wsparcie dla migracyjnych rodzin, rozdzielonych przez rozłąkę⁵⁴⁹. Małżeństwa i rodziny pozostające w rozłące, często przeżywają poważne problemy wynikające z destrukcji więzi rodzinnych. Potrzeba zatem by proboszczowie usilnie upowszechniali nauczanie o personalistycznym charakterze małżeństwa⁵⁵⁰. Istotną pomocą jest tworzenie w Kościele środowiska wsparcia dla rodzin doświadczonych przez migrację⁵⁵¹. Bardzo często rodziny migrantów będą potrzebować również pomocy materialnej, niwelującej ich braki egzystencjalne. Kościelną pomoc rodzinom migrantów niesie diecezjalna „Caritas” jak również parafialne zespoły charytatywne. Kwestia rodzin dotkniętych migracją ściśle związana jest z problemem ubóstwa, który niekiedy zmusza członków lub całe rodziny do emigracji zarobkowej.

Kościół naśladując swą Głowę utożsamia się z ubogimi i angażuje się w dzieło przewycięzania ubóstwa. Jest ono przejawem braku lub niedostatku wystarczających środków materialnych lub środków utrzymania. Ubogimi są ponadto osoby pozbawione niezbędnej opieki zdrowotnej, miejsca zamieszkania lub odpowiednich warunków mieszkaniowych, osoby

⁵⁴⁶ Migracja jest ruchem osób w granicach danego państwa lub ruchem polegającym na przekroczeniu granicy międzypaństwowej. Określenie obejmuje wszelkiego rodzaju przepływy ludności, niezależnie od czasu ich trwania, przebiegu i przyczyn. Migrantami są zatem: uchodźcy, wysiedleńcy, migranci ekonomiczni, jak również osoby przemieszczające się z innych powodów, w tym także w ramach łączenia rodzin. Należy również wspomnieć, że migracją międzynarodową określa się ruch ludności, opuszczającej państwo swego pochodzenia albo stałego pobytu, w celu osiedlenia się na stałe lub czasowo na terytorium innego państwa. M. PACHOCKA, J. MISIUNA, *Migracje międzynarodowe – dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, w: *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, red. J. OSIŃSKI, Warszawa 2015, s. 295.

⁵⁴⁷ AL 46.

⁵⁴⁸ Por. tamże; EiE 103; I. CELARY, *Troska duszpasterska o rodziny migrantów*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 429-431.

⁵⁴⁹ PAPIESKA RADA DS. DUSZPASTERSTWA MIGRANTÓW I PODRÓŻNYCH, Instrukcja *Erga migrantes caritas Christi* (3.05.2003), 75-78.

⁵⁵⁰ J. MIKOŁAJEC, *Pomoc małżonkom przeżywającym rozłąkę ze względu na emigrację zarobkową*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 578-580.

⁵⁵¹ Zob. G. PYŻLAK, *Troska o rodziny w sytuacjach trudnych*, s. 140; J. MIKOŁAJEC, *Pomoc małżonkom przeżywającym rozłąkę ze względu na emigrację zarobkową*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 585-588.

bezrobotne, pozbawione udziału w systemie produkcji, jak również osoby zepchnięte na margines życia społecznego, politycznego i gospodarczego⁵⁵². Jan Paweł II wskazuje, że należy podjąć odważne kroki dla przezwyciężenia tej dramatycznej sytuacji⁵⁵³. Troska o rodziny dotknięte ubóstwem jest szczególnie ważnym obszarem działalności duszpasterstwa rodzin, gdyż jak zauważa papież Franciszek: „Jeśli wszyscy napotykają trudności, to w domu bardzo ubogim stają się one jeszcze trudniejsze”⁵⁵⁴.

Naśladując Chrystusa Dobrego Pasterza, który umiłował wszystkich ubogich, cały Kościół, a zwłaszcza kapłani wezwani są do wielkodusznej i bezinteresownej troski o ubogich i ich rodziny, zepchnięte na margines. Realizacja miłości preferencyjnej na rzecz ubogich jest w pierwszej kolejności zadaniem prezbiterów, którzy powinni wziąć sobie do serca los biednych⁵⁵⁵. Podstawowym wymogiem pasterskiej troski o biednych jest „szacunek do ubogiego, opierający się na wartości osoby samej w sobie w bezinteresownej relacji wobec biednego”⁵⁵⁶. Natomiast zadaniem kapłańskiej miłości wobec ubogich jest głoszenie im dobrej nowiny i zapewnienie im opieki duchowej⁵⁵⁷. Dopiero wówczas duszpasterze we współpracy z wiernymi oraz z kościelnymi i państwowymi instytucjami charytatywnymi, mogą zabiegać o wsparcie materialne mogące odmienić los ubogich rodzin. Należy również wspomagać bezrobotnych członków ubogich rodzin, w poszukiwaniu miejsca pracy, w celu poprawy warunków ich życia⁵⁵⁸.

Kolejnym wyzwaniem towarzyszenia małżeństwu w sytuacjach trudnych jest małżeństwo mieszane. Zagadnienie to dotyczy małżeństwa katolika z osobą nieochrzczoneą, z ochrzczoneym spoza wspólnoty Kościoła katolickiego, z osobą, która odłączyła się od Kościoła katolickiego w sposób formalny albo deklaracyjny⁵⁵⁹. Papież Franciszek podkreśla w odniesieniu do małżeństw mieszanych, iż należy doceniać i rozwijać elementy, które ze sobą wnoszą, będące wewnętrzną wartością oraz wkładem w ruch ekumeniczny⁵⁶⁰. Jednak wiążą się one również ze „szczególnymi trudnościami, zarówno w odniesieniu do tożsamości

⁵⁵² Por. FC 5; SRS 14; J. KUPNY, *Opcja na rzecz ubogich*, „Roczniki nauk społecznych” 27(1) 1999, s. 52. 59.

⁵⁵³ FC 85.

⁵⁵⁴ AL 49.

⁵⁵⁵ Por. FC 47; EG 48, 186-187, 197-199; M. KLUZ, *Opcja preferencyjna na rzecz ubogich realizacja przykazania miłości: z perspektywy globalnej i Polski*, „Studia Elckie” 14/2012, s. 412-413.

⁵⁵⁶ M. PABIAŃCZYK, *Świętość kapłana na łamach „Pastores” w latach 1998-2018*, Kraków 2020, s. 190.

⁵⁵⁷ Zob. EG 200; FRANCISZEK, *Żyjemy w epoce miłosierdzia*. Przemówienie podczas spotkania z kapłanami diecezji rzymskiej (6.03.2014), OsRomPol 3-4/2014, s. 30; W. PRZYGODA, *Papieża Franciszka troska pastoralna o ubogich i wykluczonych*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. LIPIEC, Lublin 2015, s. 97-99.

⁵⁵⁸ Por. DDR 47; Ł. DUTKIEWICZ, *Niektóre aspekty duszpasterskiej troski Kościoła katolickiego o bezrobotnych w Polsce*, „Studia Pelplińskie”, 53(2019), s. 151-162; R. BIELEŃ, *Kościół katolicki w Polsce w służbie rodzinom dotkniętym bezrobociem*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 1/2003, s. 231-245.

⁵⁵⁹ DDR 36.

⁵⁶⁰ AL 248; FC 78.

chrześcijańskiej rodziny, jak i wychowania religijnego dzieci”⁵⁶¹. Wymaga to zapewnienia szczególnej opieki duszpasterskiej. Problematyka ta powinna być podejmowana już w trakcie przygotowania bliższego do małżeństwa, gdzie należy podkreślać racje przemawiające za zawieraniem związków małżeńskich z osobami wierzącymi własnego wyznania. Przygotowanie do małżeństwa osób przynależących do odmiennych wspólnot wyznaniowych, wymaga od duszpasterzy poszanowania zasady wolności sumienia kandydatów do małżeństwa, jak również „pouczenia o jedności i nierozzerwalności zawartego małżeństwa, z dążeniem do zrozumienia przez nupturientów nauki katolickiej w tym zakresie, jak też wskazania trudności w religijnym wychowaniu potomstwa w małżeństwie religijnie zróżnicowanym”⁵⁶². Należy również wskazywać na obowiązek strony katolickiej dotyczący praktykowania wiary, ochrzcenia potomstwa i zapewnienia mu wychowania w wierze katolickiej⁵⁶³. Duszpasterze towarzyszący małżeństwom mieszanym powinni szczególnie troszczyć się o życie wiary obu małżonków i ich dzieci, poziom wiedzy religijnej oraz ich postawy moralne. Poza tym prezbiterzy winni wspierać ich w organizowaniu praktyk religijnych i wspólnego obchodzenia świąt. Należy również budzić u katolickiego małżonka zrozumienie i życzliwość wobec troski strony niekatolickiej o sprawy oraz potrzeby jej Kościoła⁵⁶⁴.

Do bardzo trudnych i bolesnych doświadczeń, spadających na rodzinę należą choroba i śmierć. Są one wyzwaniem, niosącymi ze sobą ogromne obciążenie. Choroba i cierpienie są jednak nieodłączną częścią ludzkiej egzystencji. Rodzina w obliczu choroby może w tej trudnej i ciężkiej chwili odnaleźć impuls do umocnienia więzów rodzinnych, jak również ważny czynnik oddziaływania wychowawczego na dzieci⁵⁶⁵. Duszpasterska opieka nad osobami chorymi w rodzinie wiąże się z odwiedzinami duszpasterskimi. Niosą one pokrzepienie i są okazją do pouczenia chorego o duchowym znaczeniu choroby. Przede wszystkim są okazją do posługi sakramentalnej w sakramentach pokuty i Eucharystii, a szczególnie namaszczenia chorych. Chorzy bardzo potrzebują pocieszenia płynącego ze słowa Bożego i wspólnej modlitwy. Duszpasterze towarzyszący chorym powinni ponadto zachęcać ich do ofiarowywania cierpienia w różnych intencjach⁵⁶⁶. Duszpasterze powinni otaczać szczególną troską osoby nieuleczalnie chore i dotknięte chorobą psychiczną. Oprócz

⁵⁶¹ AL 248.

⁵⁶² W. BAR, *Duszpasterstwo małżeństw mieszanych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 539.

⁵⁶³ Por. FC 78; R. BIELEŃ, *Duszpasterstwo ludzi starszych ze szczególnym uwzględnieniem osób owdowiałych*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 1/2011, s. 29.

⁵⁶⁴ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Instrukcja episkopatu Polski w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej*, (14.03.1987), V.1-4.

⁵⁶⁵ AL 277.

⁵⁶⁶ T. WIELEBSKI, *Duszpasterstwo chorych w Polsce. Między teorią i praktyką*, „Teologia Praktyczna” 16/2015, s. 47-48; zob. *Sakramenty Chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, 4, 42-45.

odwiedzin duszpasterskich ważną rolę w niesieniu pomocy chorym w rodzinie, odgrywa również promowanie czasopism adresowanych do ludzi chorych⁵⁶⁷ oraz środków masowego przekazu, pozwalających im na udział w wydarzeniach religijnych⁵⁶⁸.

Szczególną miłością i opieką pasterską należy otaczać rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym⁵⁶⁹. Pierwszym krokiem wsparcia duszpasterskiego jest pomoc rodzicom w przyjęciu dziecka z jego schorzeniem⁵⁷⁰. Rozmowy duszpasterskie z rodzicami dziecka z niepełnosprawnością dotyczyć mogą ukazywania jego godności osobowej, która nie jest pomniejszona przez fizyczne czy umysłowe ograniczenia⁵⁷¹. Pomoc takim rodzinom może wymagać ponadto wsparcia materialnego związanego z zapewnieniem osobie z niepełnosprawnością odpowiednich warunków życia⁵⁷².

Następnym wyzwaniem towarzyszenia rodzinom przez duszpasterzy jest doświadczenie starości. Jan Paweł II podkreślał, że Kościół nie może nie doceniać znaczenia lat starości, z całym spectrum doświadczeń pozytywnych i negatywnych, które pozwalają w zrozumieniu i przeżyciu paschalności wpisanej w duchowość małżeńską i rodzinną⁵⁷³. Troską kapłanów powinno być wspieranie osób starszych, wrażliwość na ich potrzeby, a zarazem pobudzanie wszystkich do „odkrycia i docenienia zadania osób starszych we wspólnocie świeckiej i kościelnej, a zwłaszcza w rodzinie”⁵⁷⁴. Rodzina jest bowiem naturalnym środowiskiem życia dla osób starszych, które zostają ubogacone ich mądrością życiową, wsparciem i otuchą, życzliwą radą, a często także darem modlitwy wstawienniczej. Świadectwo ufego znoszenia przez osoby starsze cierpienia i choroby mogą być szczególną lekcją życia dla pozostałych członków rodziny⁵⁷⁵. Potrzeba zatem, by duszpasterze w swym nauczaniu poruszali kwestie chrześcijańskiego przeżywania cierpienia i choroby oraz wielkiej wartości osób starszych we wspólnocie rodzinnej i eklezjalnej. Zasadniczym wsparciem duszpasterskim, skierowanym

⁵⁶⁷ L. SZOT, *Pomoc rodzinie w sytuacji choroby i śmierci*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 606.

⁵⁶⁸ JAN PAWEŁ II, *Rodzina wobec środków społecznego przekazu*. Orędzie na XIV Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, (1.05.1980), OsRomPol 6/1980, s. 4.

⁵⁶⁹ Niepełnosprawność jest ujmowana w czterech kategoriach: osoby głuche i niedosłyszące, niewidomi i niedowidzący, a także z niepełnosprawnością ruchową i z niepełnosprawnością intelektualną. G. PYŻLAK, *Troska o rodzinę w sytuacjach trudnych*, Lublin 2020, s. 33-34.

⁵⁷⁰ Por. FC 26.

⁵⁷¹ D. LIPIEC, *Duszpasterstwo rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 85.

⁵⁷² D. LIPIEC, *Duszpasterstwo rodzin osób niepełnosprawnych*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 3(58) 2011, s. 363-378; D. LIPIEC, *Duszpasterstwo niepełnosprawnych w diecezji*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 4(59) 2012, s. 65-79; Tenże, *Formacja presbiterów do duszpasterstwa osób z niepełnosprawnością*, „Teologia i Człowiek” 54(2021) 2, s. 27-44.

⁵⁷³ FC 77.

⁵⁷⁴ Tamże, 27.

⁵⁷⁵ JAN PAWEŁ II, *List do moich braci i siostr - ludzi w podeszłym wieku* (1.10.1999), 13.

do osób, starszych jest posługą sakramentalną, zwłaszcza w sakramencie namaszczenia chorych. Potrzebne jest podkreślanie znaczenia tegoż sakramentu⁵⁷⁶.

Duszpasterskie wsparcie osób doświadczonych dramatem śmierci wiąże się z towarzyszeniem procesowi żałoby. Jej celem jest „ułatwienie osobie, która utraciła bliskiego rzeczywistego zaakceptowania utraty, doświadczenia bólu, żalu, objawów wegetatywnych i emocjonalnych”⁵⁷⁷. Pomoc ta może przybierać formę kierownictwa duchowego lub rozmów duszpasterskich będących okazją do duchowego pokrzepienia tychże osób. Troska duchowa i modlitewna jest nieocenionym wsparciem dla rodzin przeżywających żałobę. Duszpasterze towarzyszący im powinni głosić ewangeliczną prawdę o zmartwychwstaniu i życiu wiecznym, a także o tym, że śmierć nie jest ostateczną rozłąką ze zmarłym⁵⁷⁸. Warto, aby zachęcali do modlitwy za zmarłych⁵⁷⁹. W szczególnych sytuacjach potrzeba będzie zaproponować pomoc psychologiczną lub psychiatryczną, która pomoże osobom dotkniętym dramatem śmierci przeżyć to trudne doświadczenie.

Z omawianym powyżej wyzwaniem wiąże się duszpasterstwo osób owdowiałych. Doświadczenie wdowieństwa związane jest z dramatem śmierci współmałżonka. Osoby te w obliczu śmierci najbliższej osoby znajdują się w stanie bezradności i zamętu. Dlatego też ważną pomocą jest kontakt personalny wdowy lub wdowca z duszpasterzem. Wsparcie duchowe na tym etapie powinno być pomocą w wyjściu z żałoby, tak, aby uniknąć negatywnych jej skutków w sferze psychofizycznej. Kapłani towarzyszący osobom owdowiałym mogą organizować w parafii spotkania gromadzące osoby doświadczone dramatem śmierci współmałżonka, które byłyby okazją do wspólnej modlitwy za bliskich zmarłych oraz rozmów mogących koić żal po stracie. Warto również organizować dla takich osób rekolekcje oraz zaprosić je do włączenia się do wspólnoty modlitewnej lub formacyjnej działającej przy parafii. Szczególną okazją do pogłębienia duchowości tej grupy jest obrzęd konsekracji wdów i wdowców, będący wyrazem poświęcenia się Bogu⁵⁸⁰.

Na funkcjonowanie rodziny destrukcyjnie oddziałują uzależnienia. Są one zjawiskiem behawioralnym i poznawczym, charakteryzującym się silnym pragnieniem, czy przymusem przyjmowania substancji psychoaktywnych oraz zależnością psychiczną od spełniania określonych czynności⁵⁸¹. Uzależnienia mogą prowadzić do wyniszczenia fizycznego, czy też

⁵⁷⁶ J. KALINOWSKI, *Troska o życie ludzkie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 335.

⁵⁷⁷ L. SZOT, *Pomoc rodzinie w sytuacji choroby i śmierci*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 608.

⁵⁷⁸ J. KALINOWSKI, *Troska o życie ludzkie*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 338-339.

⁵⁷⁹ AL 257.

⁵⁸⁰ R. BIELEŃ, *Aspekt pastoralny wdowieństwa*: w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 614-615.

⁵⁸¹ J. CHWASZCZ, *Uzależnienie*, w: EK, t. 19, kol. 1444.

psychicznego, deprawacji społecznej, a tym samym do zaburzeń funkcjonowania rodziny oraz jej rozpadu. Wśród najbardziej rozpowszechnionych uzależnień należy wymienić alkoholizm, nikotynizm, narkomanię, lekomanię⁵⁸².

Problem ten wymaga podejmowania działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych, adresowanych do wszystkich osób, które narażone są na niszczący wpływ uzależnień. Wsparcie duszpasterstwa rodzin może poprzez działania zapobiegawcze i korekcyjne nieść pomoc rodzinom z tym problemem. Prezbiterzy niosący wsparcie rodzinom z problemem uzależnienia mogą oddziaływać na osoby uzależnione, ich współmałżonków lub rodziców, dzieci oraz całe rodziny. Opieka duszpasterska może być zindywidualizowana poprzez posługę sakramentu pokuty i pojednania lub kierownictwa duchowego, jak również może odnosić się do całych rodzin, dotkniętych problemem współuzależnienia poprzez zapraszanie ich do wspólnot formacyjnych, modlitewnych i samopomocowych działających w parafii⁵⁸³. II Polski Synod Plenarny zachęca duszpasterzy, aby niosąc wsparcie rodzinom dotkniętym alkoholizmem, tworzyli na grupy trzeźwościowe i abstynenckie oraz w swym nauczaniu i działalności upowszechniali obyczajowość, która przeciwstawia się zagrożeniom niszczącym rodzinę. Ponadto kapłani powinni proponować rodzinom dotkniętym problemem uzależnienia korzystanie z pomocy poradni rodzinnych i specjalistycznych, telefonów zaufania, poradni psychologiczno-pedagogicznych i ośrodków pomocy dla osób dotkniętych nałogami oraz ich rodzin⁵⁸⁴.

Duszpasterskie towarzyszenie rodzinom powinno obejmować także wsparcie osób będących ofiarami przemocy domowej. Rozumie się przez nią każde działanie lub również jego zaniechania dokonywane przez jednego z członków rodziny, który wykorzystując przewagę siły i władzy, powoduje u ofiary przemocy szkody psychiczne czy też fizyczne. Skutki przemoczonego działania mogą oddziaływać niszcząco na psychikę, sferę życia fizycznego, seksualnego i ekonomicznego (zaniechania). Najczęściej ofiarami przemocy są kobiety i dzieci⁵⁸⁵. Papież Franciszek sygnalizując wielki problem przemocy domowej, zauważa, że jest

⁵⁸² G. PYŻLAK, *Rodzina dysfunkcyjna i formy jej pomocy*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” Rok XII 2013 nr 1 (22), s. 122; zob. DDR 69.

⁵⁸³ I. NIEWIADOMSKA, J. CHWASZCZ, A. NESTERENKO, *Pomoc rodzinom z problemem uzależnienia od środków psychoaktywnych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 618.

⁵⁸⁴ PŻMR 45-46; zob. DDR 69.

⁵⁸⁵ Przemoc fizyczna może objawiać się w biciu ręką (klapsy, policzkowanie itp.) lub różnymi przedmiotami, kopaniem, szarpaniem, popychaniem, zadawaniu ran, duszeniu i dokonywaniu oparzeń. Przemoc psychiczna wobec ofiary przejawia się najczęściej w izolacji, ograniczaniu dostępu do pożywienia i odpoczynku, narzucaniu własnych sądów, agresji werbalnej (wyzwiska, poniżanie, upokarzanie, groźby). Czynna przemoc fizyczna objawia się w fizycznym zadawaniu bólu i ranieniu ofiar przez agresora. Działanie przemocowe w sferze seksualnej odnosi się do różnego rodzaju zachowań seksualnych, których celem jest uzyskanie własnej przyjemności seksualnej. Ostatnią grupę zachowań przemocowych stanowią zaniechania, będące długotrwałym niezaspokojeniem podstawowych potrzeb biologicznych i psychicznych słabszego członka rodziny. I. NIEWIADOMSKA, J. CHWASZCZ, *Pomoc rodzinom doznającym przemocy fizycznej i psychicznej*,

ona źródłem urazów i nienawiści w podstawowych relacjach międzyludzkich⁵⁸⁶. Rodziny dotknięte tym nieszczęściem charakteryzują się brakiem komunikacji i wsparcia okazywanego członkom rodziny. Ich miejsce zajmują relacje konfliktowe i gwałtowne, nacechowane wzajemną wrogością⁵⁸⁷.

Ważnym przejawem duszpasterskiego wsparcia jest również towarzyszenie rodzinom dotkniętym przez dramat przemocy. Duszpasterze niosący pomoc jej ofiarom powinni towarzyszyć im poprzez rozmowy duszpasterskie, kierownictwo duchowe czy posługę sakramentalnego pojednania. Niekiedy potrzeba będzie zaproponować im skorzystanie z pomocy specjalistów, którzy w strukturach poradni specjalistycznych, zapewniają różne formy wsparcia i pomocy ofiarom przemocy domowej⁵⁸⁸. W sytuacjach krytycznych, duszpasterz wspierający ofiary przemocy, może zasugerować potrzebę izolacji od sprawcy poprzez separację. Wiązać się to może z koniecznością zakwaterowania ofiar przemocy w bezpiecznym miejscu, jak na przykład ośrodek caritas czy Dom Samotnej Matki⁵⁸⁹. Osoby dotknięte przemocą bardzo często izolują się od innych. Dlatego też duszpasterze powinni tworzyć we wspólnocie Kościoła przestrzenie otwartości i wsparcia dla osób skrzywdzonych. W ten sposób parafie i inne instytucje kościelne mogą pośredniczyć w trosce i ożywianiu rodzin⁵⁹⁰.

4.4. Towarzyszenie osobom w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich

Kościół, naśladując swego Dobrego Pasterza, który z miłosierną miłością troszczy się o wszystkich, pragnie nie wyłączać nikogo i z podobną postawą duszpasterską wychodzić do tych, którzy żyją w związkach przypominających małżeństwo, czyli w różnych sytuacjach nieuregulowanych. Towarzyszenie duszpasterskie tym osobom jest przede wszystkim wsparciem „w odkryciu Bożej pedagogii łaski w ich życiu oraz w osiągnięciu pełni planu Boga”⁵⁹¹, posługą nacechowaną ofiarną miłością i troską duszpasterską⁵⁹². Duszpasterz będący towarzyszem życiowej drogi powinien cechować się wrażliwością duchową, która pozwala

w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 643-644; AL 54, 153; E. WISZOWATY, *Agresja i przemoc jako problem duszpasterski*, „Studia Warmińskie” 43/2006, s. 204.

⁵⁸⁶ AL 51.

⁵⁸⁷ Tamże.

⁵⁸⁸ Tamże, 204.

⁵⁸⁹ Zob. AL 241; P. LANDWÓJTOWICZ, *Model kompleksowego wsparcia samotnych matek w Domu Matki i Dziecka w Opolu-Grudziach*, „Family Forum” 2/2012, s. 165-182.

⁵⁹⁰ AL 229.

⁵⁹¹ J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji w adhortacji Amoris laetitia. Perspektywa dogmatyczna, moralna i pastoralna*, K. GŁOMBIK, J. GOLEŃ, A. NADBRZEŻNY, Lublin 2020, s. 113.

⁵⁹² J. GOLEŃ, *The Renewal of Pastoral Care...*, s. 111.

posługiwać w klimacie spotkania, bliskości oraz kontemplacji misterium obecności Boga w życiu człowieka⁵⁹³

Duszpasterze, realizując posługę miłości pasterskiej wobec wszystkich, powinni śpieszyć ku tym osobom z dobrą nowiną o zbawieniu w Jezusie Chrystusie oraz towarzyszyć im na drogach życia. Towarzystwo to obejmuje różne grupy osób żyjących w związkach, które są moralnie i prawnie nieprawidłowe. Zalicza się do nich: osoby żyjące w wolnych związkach; katolików złączonych jedynie ślubem cywilnym; osoby będące w separacji lub rozwiedzione, które nie zawarły nowego związku oraz rozwiedzionych, którzy zawarli nowe związki cywilne lub nieuregulowane prawnie.

Pierwsza grupa wiernych, żyjących w związkach nieformalnych, które są również określane jako „wolne związki” czy związki „na próbę”. Są to „związki bez żadnej uznanej publicznie więzi instytucjonalnej, ani cywilnej, ani religijnej”⁵⁹⁴. Papież Franciszek zauważa, że zjawisko to może mieć zróżnicowane przyczyny, które niekoniecznie mogą być wyrazem negacji małżeństwa i rodziny⁵⁹⁵. Współcześnie, często z tej grupy wywodzą się narzeczeni, którzy po pewnym czasie wspólnego zamieszkania decydują się na zawarcie sakramentu małżeństwa. Duszpasterze powinni głosić tym osobom Ewangelię rodziny i ukazywać łaskę sakramentu małżeństwa. Należy poszukiwać okazji ewangelizacyjnego dotarcia do tych osób, aby pomagać im odkrywać Bożą obecność i Jego działanie w ich życiu. Warunkiem owocności tych działań jest zaangażowanie duchowe i praktyczne wspólnoty eklezjalnej oraz towarzyszenie i świadectwo doświadczonych małżonków⁵⁹⁶. Potrzeba poszukiwać takich słów, motywacji i świadectw, które poruszyłyby serca, do podjęcia wyzwania małżeństwa⁵⁹⁷.

Osobną grupę stanowią wierni związani jedynie ślubem cywilnym. Jan Paweł II podkreśla, że sytuacji tych osób nie można zrównać z sytuacją pozostających w wolnych związkach, istnieje tu bowiem przynajmniej jakieś wspólne „zobowiązanie do określonej i prawdopodobnie trwałej sytuacji życiowej, chociaż często decyzji tej nie jest obca perspektywa ewentualnego rozwodu”⁵⁹⁸. Papież Franciszek jeszcze mocniej wskazuje na potrzebę zrozumienia tych osób ze względu na złożone przyczyny powstawania tych związków i akcentuje docenianie „znaków miłości, które są odbiciem miłości Boga”⁵⁹⁹. Działania duszpasterskie powinny jednak zmierzać do konfrontacji tych sytuacji przekształcania ich w możliwość dążenia ku pełni małżeństwa i rodziny. Potrzeba

⁵⁹³ EG 172; B. KMIECIK, *Towarzystwo duchowe małżonkom i osobom w sytuacjach nieregularnych w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Family Forum” 2017, s. 110.

⁵⁹⁴ FC 81.

⁵⁹⁵ Por. AL 40.

⁵⁹⁶ J. GOLEŃ, *Towarzystwo, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 124.

⁵⁹⁷ AL 40.

⁵⁹⁸ FC 82.

⁵⁹⁹ AL 294.

z cierpliwością i delikatnością głosić im Dobrą Nowinę⁶⁰⁰, uzmysławiając potrzebę harmonii ich życia z wyznawaną wiarą. Postawa miłości pasterskiej, musi wyrażać się w wyjściu do tych osób, zrozumieniu ich i przyjęciu we wspólnocie Kościoła, ponieważ są one pozbawione możliwości korzystania z sakramentów⁶⁰¹.

Kolejną grupą są osoby żyjące w separacji, rozwiedzione, czy też opuszczone przez współmałżonka, które nie wstąpiły w nowy związek. Ważną formą towarzyszenia małżonkom po rozpadzie jest rozmowa duszpasterska, podczas której „trzeba przede wszystkim wysłuchać i dowartościować cierpienie, tych którzy doświadczyli niesprawiedliwej separacji, rozwodu lub porzucenia albo zostali zmuszeni, wskutek maltretowania przez współmałżonka, do zerwania pożycia”⁶⁰². Rozmowa z duszpasterzem jest pomocą w procesie przebaczenia doznanej niesprawiedliwości, który wymagać może również posługi pojednania. W towarzyszeniu tym należy akcentować rolę uczestnictwa w życiu sakramentalnym i wspólnotowym Kościoła⁶⁰³. Pokarm Eucharystyczny będzie bowiem najcenniejszym wsparciem duchowym dla tychże osób. Należy zachęcać rodziny rozbite do włączania się życie wspólnoty Kościoła. Oprócz walorów duchowych może to pomóc im także ustrzec się przed marginalizacją lokalnej społeczności⁶⁰⁴. Duszpasterze powinni również wraz ze wspólnotą parafialną towarzyszyć tymże osobom i ich dzieciom, wówczas gdy doświadczają poważnego ubóstwa, do którego często dochodzi w sytuacji rozpadu rodziny.

Grupę wymagającą szczególnej uwagi i troski tworzą wierni, którzy po rozpadzie swego małżeństwa weszli w nowe związki cywilne, bądź żyją wspólnie bez żadnej regulacji prawnej. Zauważyć należy, że obecnie problem rozwodów jest plagą, która często niszczy sakramentalne małżeństwa, rozbija rodziny i prowadzi do wchodzenia przez rozwiedzionych w nowe związki. Kościół pragnie służyć im posiadanymi przez siebie środkami zbawienia⁶⁰⁵. Dlatego też nie ma powodu, aby osoby te dystansowały się od życia wiarą oraz od wspólnoty Kościoła⁶⁰⁶. Nie powinni czuć się wykluczeni ze wspólnoty Kościoła, czy pozbawieni Bożego miłosierdzia i miłości braterskiej⁶⁰⁷. Aby tak się nie stało, potrzeba życzliwego i poszukującego ich z miłością podejścia duszpasterzy oraz całej lokalnej wspólnoty kościelnej.

⁶⁰⁰ Tamże.

⁶⁰¹ FC 82.

⁶⁰² AL 242.

⁶⁰³ G. CZERWONKA, *Duszpasterze a towarzyszenie małżonkom*, AK 173(2019), z. 2(663), s. 359.

⁶⁰⁴ Por. AL 242; G. PYŻŁAK, *Towarzyszenie rodzinom po rozpadzie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 395-396.

⁶⁰⁵ FC 84.

⁶⁰⁶ J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 129.

⁶⁰⁷ FRANCISZEK, *Przemówienie do biskupów polskich przybyłych „Ad limina Apostolorum”* (7.02.2014).

Sytuację tych osób należy rozpatrywać indywidualnie, dlatego też „nie pomniejszając wartości ewangelicznego ideału, należy z miłosierdziem i cierpliwością towarzyszyć możliwym etapom wzrastania formujących się dzień po dniu”⁶⁰⁸. Duszpasterskie towarzyszenie tym osobom, będzie najpierw zaproszeniem do podjęcia rozmowy, aby wsłuchać się w subiektywne racje i powody stylu ich życia. Stwarza to okazję do zaproponowania drogi pojednania i powrotu do opuszczonego współmałżonka. Można zaproponować im wówczas specjalne rekolekcje lub warsztaty. Jeśli osoba nie widzi jednak możliwości powrotu do sakramentalnego współmałżonka, wtedy duszpasterskie wsparcie będzie zachętą do trwania na modlitwie i rozwoju duchowego, prowadzącego do uzdrowienia wewnętrznego. Duszpasterze w swych działaniach powinni zachęcać osoby żyjące w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i w Jego prowadzenie. Na tym etapie może być niewystarczające towarzyszenie i wsparcie kapłana. Potrzeba będzie skorzystać z pomocy specjalistycznej, prowadzącej do przejścia procesu przebaczenia i pojednania. W duszpasterskim wsparciu osób żyjących w nowych związkach ważna jest także zachęta i pomoc w zwróceniu się tych osób do sądu kościelnego z prośbą o zbadanie ważności zawartego wcześniej małżeństwa⁶⁰⁹. Jednak w sytuacji, gdy trybunał orzeknie, iż małżeństwo zostało zawarte w sposób ważny, wówczas towarzyszący im prezbiter będzie ich wspierał w zachowaniu wiary i ufności. Proponowana droga trwania na modlitwie, wsłuchiwanie się w słowo Boże, udziału we Mszy świętej czy pobożności eucharystycznej może stanowić istotną pomoc w zachowaniu życia chrześcijańskiego. Duszpasterz powinien ponadto zachęcać do trwania we wzajemnej miłości i wierności oraz do chrześcijańskiego wychowania dzieci. Niezbędne jest również indywidualne kierownictwo duchowe, które pozwoli przeprowadzić wstępne rozpoznanie tego, czy w danej sytuacji można rozpocząć pogłębioną drogę rozeznania odpowiedzialności moralnej dla coraz pełniejszego życia wolą Bożą i integracji eklezjalnej⁶¹⁰.

Priorytetowym etapem duszpasterskiego towarzyszenia osobom żyjącym w nowych związkach jest droga rozeznawania⁶¹¹. Jest ono odkrywaniem Bożej obecności i Jego działania w życiu człowieka, aby mógł on podążać drogami Jego woli⁶¹². Rozeznanie to jest dziełem osoby prowadzonej i duszpasterza, wspólnym poszukiwaniem „możliwych dróg odpowiedzi Bogu i rozwoju pośród ograniczeń”⁶¹³. Jest ono pomocą dla sumienia osoby wierzącej w poznaniu i przyjęciu konkretnej możliwości czynienia dobra, do którego wzywa

⁶⁰⁸ EG 44.

⁶⁰⁹ Por. R. SKRZYPCZAK, *Okaleczone relacje a duch miłosierdzia. Trudna recepcja adhortacji „Amoris laetitia” papieża Franciszka*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXIX/4/2016, s. 100.

⁶¹⁰ J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 129-133.

⁶¹¹ FC 84; AL 79.

⁶¹² Por. EG 169.

⁶¹³ AL 305.

ją Pan na aktualnym etapie jej życia⁶¹⁴. Papież Franciszek podkreśla, że „chodzi w nim o dostrzeżenie tajemnicy jedynej i niepowtarzalnego planu, jaki Bóg ma dla każdego i który realizuje się w najróżniejszych kontekstach i ograniczeniach”⁶¹⁵.

Papież wskazuje na potrzebę pastoralnego rozeznania sytuacji osób w nowych związkach w oparciu o prawo stopniowości, sformułowane przez Jana Pawła II w adhortacji *Familiaris consortio*. Dotyczy ono dobra moralnego, które człowiek rozpoznaje, miłuje i czyni, realizując je odpowiednio do etapów swego rozwoju⁶¹⁶. Kard. Francesco Coccopalmerio stwierdza, iż prawo to zakłada, że „osoba może być niezdolna albo napotykać duże trudności w zastosowaniu w praktyce normy prawnej – przynajmniej w jej pełni, ze wszystkimi wymogami – ze względu na własną słabość”⁶¹⁷. Zadaniem duszpasterzy jest nie tylko wskazywanie im wzoru w pełnej formie, z jej wymogami, ale również troska o uleczenie słabości i o wzrost zdolności działania, poprzez przepowiadanie i sakramenty.

Papież Franciszek, wprowadzając prawo stopniowości do towarzyszenia duszpasterskiego osobom w nowych związkach, przywołuje ważne uwarunkowanie wedle, którego „poczytalność i odpowiedzialność za działanie mogą zostać zmniejszone, a nawet zniesione, na skutek niewiedzy, nieuwagi, przymusu, strachu, przyzwyczajzeń, nieopanowanych uczuć oraz innych czynników psychicznych lub społecznych”⁶¹⁸. Papież podając w adhortacji *Amoris laetitia* zasady duszpasterskiego rozeznania nie zmienia żadnych obiektywnych norm. Podejmuje jedynie intuicję Jana Pawła II, który zauważał niejednoznaczność oceny moralnej sytuacji osób rozwiedzionych, a przez to wymagającej wnikliwego procesu rozeznawania⁶¹⁹. Duszpasterze towarzyszący osobom rozwiedzionym, które weszły w nowe związki, powinni wraz z nimi, wsłuchując się na modlitwie w głos Ducha Świętego, podejmować drogę rozeznawania działania Boga oraz ich odpowiedzialności moralnej.

Papież Franciszek wskazuje ponadto na pewne okoliczności stwarzające możliwość pomocy sakramentalnej, poprzez owocne przyjęcie sakramentów pokuty i pojednania i Eucharystii. Nie obejmuje ona jedynie osób, które zobowiązują się do życia w pełnej wstrzeźliwości seksualnej⁶²⁰, ale również rozwiedzionych, którzy przeszli proces rozeznania swej odpowiedzialności moralnej dotyczącej sytuacji sakramentalnego małżeństwa

⁶¹⁴ M. P. FAGGIONI, *Teologia małżeństwa w adhortacjach Familiaris consortio i Amoris laetitia. Aspekty duszpasterskie*, „Verbum Vitae” 40/1(2022), s. 141.

⁶¹⁵ EG 170.

⁶¹⁶ Por. FC 34; AL 295; G.L. MÜLLER, *Przedmowa (Dlaczego adhortacja „Amoris laetitia” może i powinna być rozumiana w sensie ortodoksyjnym)*, w: R. BUTTIGLIONE, *Przyjacielska odpowiedź krytykom „Amoris laetitia”*, Kraków 2018, s. 26.

⁶¹⁷ F. COCCOPALMERIO, *Radość miłości. Przewodnik po ósmym rozdziale adhortacji „Amoris laetitia” papieża Franciszka*, Kraków 2017, 4.3.

⁶¹⁸ AL 302; por. KKK 1735.

⁶¹⁹ Por. FC 84.

⁶²⁰ Tamże.

i sytuacji obecnej. Na podstawie adhortacji *Amoris laetitia* szczegółowe warunki umożliwiające ewentualne dopuszczenie do sakramentów zostały sformułowane przez kardynała Francesco Coccopalmerio. Należą do nich: 1) postawa miłości i odpowiedzialności oraz praktykowanie pozostałych cnót chrześcijańskich; 2) postawa skruchy, dążenia do nawrócenia i zadośćuczynienia, a także pragnienie życia w łasce sakramentalnej; 3) niemożność rozstania się z ważnego powodu (na przykład wychowanie dzieci); 4) brak aktualnej gotowości zobowiązania się do życia we wstrzeźliwości seksualnej; 5) poczucie grzeszności swojej sytuacji życiowej, szczerzy żal oraz pragnienie odmiany sposobu życia, które w aktualnej sytuacji jest niemożliwe do realizacji⁶²¹.

Proces rozeznania jest drogą nawrócenia, na którą składają się małe kroki podejmowane wraz ze spowiednikiem czy kierownikiem duchowym. Wytyczne diecezji rzymskiej stwierdzają, że spowiednik po czasie wnikliwego rozeznania i modlitwy może wziąć na siebie odpowiedzialność za decyzję udzielenia rozgrzeszenia oraz dopuszczenia do komunii sakramentalnej, która powinna odbywać się w sposób dyskretny. Podjęcie tej decyzji przez spowiednika nie kończy procesu towarzyszenia i rozeznawania, ale wymaga kontynuacji w celu pomocy we wzroście duchowym⁶²².

Celem tej drogi rozeznawania jest coraz głębsza integracja ze wspólnotą Kościoła. Wspólnoty eklezjalne nie mogą bowiem pozostawiać samym sobie osób rozwiedzionych żyjących w nowych związkach. Rozeznawanie wraz z duszpasterzem swej sytuacji i odkrycie prawdy o Bożym działaniu w ich życiu, jest ważnym etapem stopniowej integracji ze wspólnotą Kościoła. Ważnym obszarem integracji dla wiernych żyjących w nowych związkach jest integracja duchowa, przejawiająca się w modlitewnym powierzeniu się Bogu i prośbie o pomoc. Rozważanie słowa Bożego jest otwieraniem się na światło Bożej woli pośród wyzwań codziennego życia. Nieocenionym skarbem w procesie integracji duchowej pozostaje udział w Eucharystii oraz adoracja Najświętszego Sakramentu. Są one okazją do odkrycia w swym życiu wymiaru kapłańskiego, który wzywa do ofiarowania Bogu siebie wraz ze swoimi różnorodnymi trudnościami i słabościami, w łączności z Ofiarą Chrystusa. Duszpasterze powinni zatem motywować osoby w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św. Spotkanie eucharystyczne jest zawsze spotkaniem z Bogiem bogatym w miłosierną miłość, który przyjmuje każdego i do tego samego wzywa wspólnotę dzieci Bożych⁶²³. Dlatego też Kościół naśladując swego Mistrza, pomaga tym osobom w znalezieniu swego miejsca, to jest

⁶²¹ Zob. F. COCCOPALEMERIO, *Radość miłości...*, 3.3-5; J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 160.

⁶²² J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 161.

⁶²³ Por. AL 318.

sposobu uczestnictwa w życiu eklezjalnym. Osoby te, jak zauważa papież Franciszek, nie są wyłączone ze wspólnoty, co więcej „mogą żyć i rozwijać się, jako żywe członki Kościoła, odczuwając, że jest on matką, która ich zawsze przyjmuje, troszczy się o nich z miłością i wspiera ich na drodze życia i Ewangelii”⁶²⁴. Potrzeba zatem mądrego, inspirowanego miłością Bożą przezwyciężenia różnych form eklezjalnego wykluczenia liturgicznego, duszpasterskiego, edukacyjnego, czy w końcu instytucjonalnego⁶²⁵. Jak zauważają ojcowie synodalni: „Kluczem duszpasterskiego towarzyszenia im jest logika integracji, aby osoby te nie tylko wiedziały, że należą do Ciała Chrystusa, którym jest Kościół, lecz aby mogły mieć tego radosne i owocne doświadczenie. Są ochrzczeni, są braćmi i siostrami, Duch Święty rozlewa w nich dary i charyzmaty dla dobra wszystkich”⁶²⁶. Dlatego też warto, aby towarzyszący prezbiterzy proponowali osobom żyjącym w nowych związkach adekwatne do ich sytuacji formy posługiwania. Zaangażowanie osób rozwiedzionych może odbywać się w dziełach charytatywnych, w niektórych posługach liturgicznych, we wspólnotach religijnych, również tych adresowanych dla związków niesakramentalnych⁶²⁷. Potrzeba organizowania przez kapłanów spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych wydaje się być duszpasterskim wyzwaniem obecnego czasu.

⁶²⁴ Tamże, 299.

⁶²⁵ Tamże.

⁶²⁶ Tamże.

⁶²⁷ J. GOLEŃ, *Towarzystwo, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 159-160.

ROZDZIAŁ II

METODOLOGIA BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Badania naukowe, zmierzające do postępu wiedzy są prowadzone w oparciu o adekwatnie dobrane metody. Osiągnięcie wartościowych wyników badań wymaga świadomego i celowego stosowania metod w procesie postępowania badawczego. Za metodę naukową uznaje się „świadomie i systematycznie stosowany sposób skutecznego i racjonalnego działania”⁶²⁸. Aplikacja odpowiednich metod uwarunkowana jest dyscypliną oraz celem badawczym.

Teologia pastoralna jako refleksja nad zbawczą działalnością Kościoła, prowadzi badania naukowe o charakterze interdyscyplinarnym, w tym również empirycznym. Przyświeca im cel teologiczny, któremu podporządkowane są wyniki badań empirycznych⁶²⁹. Wykorzystanie różnych metod, z odpowiednimi dla nich technikami i narzędziami badawczymi, podporządkowane jest realizacji założonego celu, z przestrzeganiem wymogów metody wiodącej. Zasady te mają zastosowanie również w badaniach prowadzonych na gruncie duszpasterstwa rodzin, które jest subdyscypliną teologii pastoralnej (praktycznej). W ramach tejże refleksji naukowej, wykorzystuje się wiele metod badawczych, w tym również niektóre metody stosowane w naukach społecznych. Metodą wiodącą najczęściej stosowaną w badaniach naukowych z zakresu duszpasterstwa rodzin jest paradygmat analizy teologii pastoralnej⁶³⁰. Paradygmat ten jest realizowany na trzech etapach postępowania badawczego: normatywnym, realizowanym oraz postulowanym⁶³¹. Niniejszy rozdział jest metodologicznym wprowadzeniem do etapu realizowanego dysertacji, dotyczącego posługi duszpasterzy wobec rodzin. Badania empiryczne przeprowadzone na potrzeby tejże dysertacji zmierzały do zweryfikowania poczucia gotowości duszpasterzy do posługi rodzinom. Przedmiot ten obejmuje zagadnienia szczegółowe dotyczące realizacji przez prezbiterów misji nauczania, uświęcania i kierowania w odniesieniu do rodzin. Rozdział ten prezentuje zastosowane metody badań i analiz statystycznych, przedstawia organizację i przebieg badań oraz charakterystykę badanej grupy.

Sformułowanie problemu badawczego w ramach nauk empirycznych wymaga osadzenia własnej refleksji naukowej w kontekście dotychczasowych osiągnięć naukowych⁶³².

⁶²⁸ J. MIKOŁAJEC, *Problem metody teologii pastoralnej*, „Studia Pastoralne” 1/2005, s. 23; zob. S. KAMIŃSKI, *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992, s. 202.

⁶²⁹ R. KAMIŃSKI, *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna*, red. tenże, T. 1: *Teologia pastoralna fundamentalna*, Lublin 2000, s. 21-24.

⁶³⁰ R. KAMIŃSKI, *Duszpasterstwo rodzin jako refleksja naukowa*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 30-31.

⁶³¹ Por. tamże s. 30.

⁶³² M. ŁOBOCKI, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 21.

Spośród podejmowanych dotychczas badań wśród prezbiterów i seminarzystów oraz badań z zakresu duszpasterstwa rodzin należy wspomnieć o badaniach dotyczących formacji świeckich pracowników duszpasterstwa rodzin przeprowadzonych przez ks. Grzegorza Pyżłaka⁶³³. Ks. Tomasz Hałas badał diakonów w wybranych polskich seminariach w aspekcie formacji pastoralnej⁶³⁴. Warto zwrócić uwagę na badania ks. Dariusza Lipca dotyczące formacji pastoralnej młodych prezbiterów⁶³⁵ oraz na badania kandydatów do święceń prezbiteratu prowadzone przez ks. Krzysztofa Pawlinę⁶³⁶. Tematyka posługi duszpasterzy wobec rodzin nie była dotąd obszerniej opracowywana. Z tego względu w ramach niniejszej dysertacji zrealizowane zostały badania empiryczne nad gotowością prezbiterów do tej posługi wobec rodzin. Dzięki uzyskanym wynikom możliwe jest bowiem sformułowanie pewnych wniosków oraz postulatów teologiczno-pastoralnych.

Obecny, drugi etap badawczy (realizowany) zmierza do przeprowadzenia badań i ukazania rzeczywistego poczucia gotowości prezbiterów do posługi rodzinom. Dla realizacji tegoż celu zostały sprecyzowane poszczególne problemy szczegółowe⁶³⁷. W niniejszej dysertacji łączą się one z obszarami wynikającymi z operacjonalizacji pojęcia „duszpasterz rodzin”. Można je ująć w formie pytań: Na ile badani prezbiterzy posiadają gotowość przepowiadania małżeństwom i rodzinom? W jakim stopniu czują się oni przygotowani i gotowi do katechizowania rodzin? Na ile potwierdzają oni swoje kompetencje w zakresie przygotowania narzeczonych do małżeństwa? W jakim stopniu czują się gotowi do podejmowania posługi kierownictwa duchowego w ramach duszpasterstwa rodzin? Jak prezentuje się gotowość badanych kapłanów do realizacji posługi sakramentalnej rodzinom? W jakim stopniu są oni gotowi do ukazywania narzeczonym i małżonkom duchowości małżeńsko-rodzinnej? Jaka jest gotowość prezbiterów do towarzyszenia narzeczonym oraz małżonkom? W jakim stopniu czują się przygotowani do towarzyszenia rodzinom w sytuacjach szczególnych? Jaka jest gotowość duszpasterzy do posługi osobom i parom w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich? Pośród szczegółowych problemów badawczych ważne znaczenie posiada również oddziaływanie zmiennych niezależnych na wyniki badań.

⁶³³ Zob. G. PYŻŁAK, *Formacja świeckich pracowników duszpasterstwa rodzin. Studium z duszpasterstwa rodzin w świetle badań doradców życia rodzinnego i absolwentów diecezjalnych studiów rodziny*, Lublin 2013.

⁶³⁴ Zob. T. HAŁAS, *Formacja pastoralna seminarzystów w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne w świetle badań diakonów w wybranych wyższych seminariach duchownych*, Lublin 2014, mps AB KUL.

⁶³⁵ Zob. D. LIPIEC, *Formacja pastoralna młodych prezbiterów w diecezjach w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin 2020.

⁶³⁶ Zob. K. PAWLINA, *Powołania kapłańskie AD 2020*, Warszawa 2020.

⁶³⁷ Problem badawczy powinien spełniać następujące warunki: wyczerpywać zakres niewiedzy autora zawarty w temacie badań, zawierać wszystkie ogólne zależności między zmiennymi, być rozstrzygalne w sposób empiryczny oraz posiadać wartość praktyczną. Por. T. PILCH, T. BAUMAN, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 43-44.

W badaniach uwzględniono wpływ takich zmiennych jak: wiek, rodzina pochodzenia, liczba rodzeństwa, staż kapłański oraz odbycie dodatkowej formacji pastoralnej.

1. Metody badań i analiz statystycznych

Dla realizacji zamierzonego celu badawczego dotyczącego posługi prezbiterów wobec małżeństw i rodzin skonstruowano „Kwestionariusz ankiety do badań nad posługą duszpasterzy wobec rodzin” (zob. Aneks 2). Narzędzie to zostało przygotowane w kilku etapach. Na wstępie, w oparciu o przeprowadzoną analizę teoretyczną, ustalono jedenaście obszarów treściowych charakteryzujących posługę duszpasterzy wobec rodzin. Na podstawie analizy teoretycznej z zakresu teologii pastoralnej, w oparciu o źródła i literaturę przedmiotu, wygenerowano 139 twierdzeń dotyczących duszpasterskiej posługi adresowanej do rodzin. Zakresy wyodrębnionych obszarów treściowych, odnoszących się do posługi duszpasterzy wobec rodzin zostały podzielone na trzy części dotyczące posługi przepowiadania wobec rodzin, posługi uświęcania oraz posługi miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła. Część odnosząca się do posługi przepowiadania wobec rodzin obejmowała cztery obszary dotyczące: realizacji przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie, zaangażowania w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa, realizacji katechezy małżonków i rodziców oraz gotowości do prowadzenia kierownictwa duchowego małżonków. Część dotycząca posługi uświęcenia zawierała dwa obszary obejmujące zaangażowanie w posługę sakramentalną i duszpasterską pomoc w życiu duchowością rodziny. Trzecia część dotyczyła kapłańskiej posługi miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła. Zawierała ona cztery obszary treściowe: zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych, gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom, gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych, zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych. Ostatnia część zawierała jeden obszar dotyczący umacniania własnej tożsamości duszpasterskiej.

Kolejny etap przygotowania narzędzia badawczego stanowiły badania pilotażowe przeprowadzone metodą audytoryjną na próbie 48 prezbiterów. Ich celem była standaryzacja twierdzeń zawartych w kwestionariuszu, czyli stwierdzenie, na ile są one zrozumiałe dla respondentów oraz w jaki sposób respondenci wykorzystują umieszczoną w kwestionariuszu skalę badawczą. Następnie twierdzenia kwestionariusza zostały poddane ocenie sędziów kompetentnych⁶³⁸. Eksperti, biorąc pod uwagę cechy istotne poszczególnych obszarów treściowych dotyczących duszpasterskiej posługi wobec rodzin, oceniali stopień przydatności i czytelności twierdzeń do pomiaru gotowości prezbiterów do posługi wobec rodzin

⁶³⁸ Zespół sędziów kompetentnych stanowili: 3 doktorów habilitowanych nauk teologicznych, 1 doktor habilitowany nauk o zdrowiu, 7 magistrów licencjatów z nauk teologicznych, 2 magistrów nauk o zdrowiu.

(3 – pozycja posiada istotne znaczenie dla testu; 2 – pozycja jest użyteczna, ale nie ma istotnego znaczenia; 1 – pozycja jest zbędna i nie powinna znaleźć się w teście). W oparciu o pozyskane opinie oszacowano trafność treściową skali poprzez zastosowanie metody Lawshe'a (CVR)⁶³⁹, a następnie usunięto twierdzenia o niezadowalającej trafności (CVR<0,500). Z puli twierdzeń usunięto te, które zostały ocenione jako nietrafne, niezrozumiałe lub wieloznaczne. Ostatecznie w skład narzędzia badawczego weszło 118 twierdzeń dotyczących posługi duszpasterzy wobec rodzin.

W poszczególnych obszarach mieściło się od 7 do 18 twierdzeń. Obszar realizacji przepowiadania liturgicznego zawierał 18 twierdzeń; przepowiadania katechetycznego – 7; przepowiadania związanego z przygotowaniem do sakramentu małżeństwa – 9; głoszenia orędzia Bożego w ramach kierownictwa duchowego – 7. Obszar dotyczący posługi sakramentalnej zawierał 8 twierdzeń, zaś obszar realizacji troski duszpasterskiej o duchowości małżeńskiej i rodzinnej obejmował 13 twierdzeń. Z kolei obszar towarzyszenia narzeczonemu – 10; towarzyszenia małżonkom – 15; towarzyszenia rodzinom w sytuacjach szczególnych – 10 oraz towarzyszenia osobom w sytuacjach nieregularnych – 10 twierdzeń. W końcu obszar umacniania własnej tożsamości duszpasterskiej zawierał 11 twierdzeń. Zostały one również poprzedzone instrukcją oraz opatrzone pięciostopniową skalą odpowiedzi wyrażającą stopień gotowości do posługi duszpasterskiej wobec rodzin⁶⁴⁰. Format ten umożliwił ocenę stopnia nasilenia stosunku do treści danego twierdzenia na kontinuum od „1” do „5”, przy czym 1 oznaczało „nie zgadzam się”, 2 – „raczej nie zgadam się”, 3 – „raczej zgadzam się”, 4 – „zgadzam się”, 5 – „zdecydowanie zgadzam się”. W kwestionariuszu zamieszczono także metryczkę złożoną z 5 pytań zamkniętych, umożliwiających zapis informacji dotyczących respondentów oraz jedno pytanie półotwarte (zob. Aneks 1).

Do obliczeń wyników badań skorzystano z metod statystycznych. Dane ilościowe, to jest ocenę punktową odpowiedzi, zaprezentowano za pomocą metod statystyki opisowej: średniej z odchyleniem standardowym ($\bar{x} \pm SD$) oraz miary położenia: mediany (Me). Żaden z parametrów nie posiadał cech rozkładu normalnego, co potwierdzono za pomocą testu Shapiro-Wilka. Do porównania wyników między grupami wyodrębnionymi ze względu na zmienne niezależne wykorzystano test Chi2 Pearsona. Do porównań wyników jakościowych wykorzystywano test Manna-Whitney'a dla dwóch grup oraz test Kruskala-Wallisa dla trzech i więcej porównywanych grup. Porównanie dwóch parametrów ilościowych zostało

⁶³⁹ Trafność treściowa C.H. Lawshe'a jest narzędziem badawczym określającym adekwatność próbki zadań testowych wobec całościowej gamy zadań dotyczących badanych przekonań czy umiejętności. Por. M. MAŃKOWSKA. *Wprowadzenie do psychometrii*, Lublin 2010, s. 78.

⁶⁴⁰ Gotowość jest tutaj ujmowana jako chęć (zmotywowanie) działania w określony sposób; osobiste przekonanie do danego działania, jak również poczucie kompetencji w pełnieniu danej posługi.

przeprowadzone z wykorzystaniem testu korelacji rang Spearmana, gdzie uzyskana wartość R była interpretowana zgodnie z wyjaśnieniem przedstawionym w tabeli 1. Za istotne statystycznie różnice między porównywanymi grupami uznawano te parametry, dla których wartość $p < 0,05$.

2. Organizacja i przebieg badań

Badania duszpasterzy zostały przeprowadzone w okresie od stycznia do października 2020 roku wśród prezbiterów archidiecezji przemyskiej. Udział w badaniu miał charakter dobrowolny. Respondenci zostali zapewnieni o anonimowości i poufności wypowiedzi. Metodą audytoryjną przebadano 63. prezbiterów z różnym stażem kapłańskim zebranych na diecezjalnych spotkaniach formacyjnych. Pozostałe 288 wypełnione kwestionariusze zebrano dzięki badaniom internetowym⁶⁴¹ przeprowadzonym wśród prezbiterów archidiecezji przemyskiej z wykorzystaniem narzędzia Formularze Google⁶⁴². Łącznie zebrano 351 wypełnionych kwestionariuszy ankiety. Następnie uzyskane wyniki zostały poddane obliczeniom statystycznym za pomocą pakietu SPSS 14.0PL⁶⁴³. Do przeprowadzenia analizy i prezentacji wyników wykorzystano pakiet MS Excel 2016 oraz Statistic 13. Na podstawie uzyskanych wyliczeń statystycznych opracowano tabele oraz wykresy przedstawiające wyniki badań.

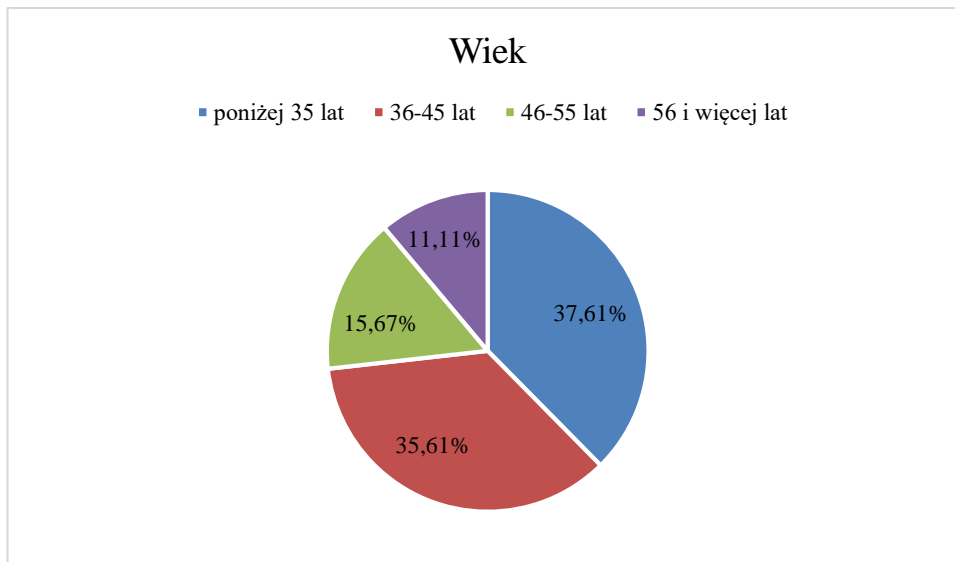
3. Charakterystyka badanej grupy

Badana grupa, obejmująca 351 prezbiterów archidiecezji przemyskiej składała się z czterech kategorii wiekowych. Grupa obejmowała 132 kapłanów poniżej 35 roku życia, 125 prezbiterów w wieku 36-45 lat, 55 respondentów w przedziale wiekowym 46-55 oraz 39 ankietowanych mających 56 i więcej lat. Przedstawione dane ilustruje wykres 1.

⁶⁴¹ Badanie przeprowadzone w oparciu o kwestionariusz internetowy. Odpowiedzi respondentów automatycznie zapisane zostają w bazie danych – *Computer Assisted Web Interview (CAWI)*. Por. J. PRZEWŁOCKA, *CAWI – specyfika, wykorzystanie, perspektywy rozwoju*, w: *Ewaluacja wobec wyzwań stojących przed sektorem finansów publicznych*, red. A. HABER, M. SZALAŁAJ, Warszawa 2009, s. 97. (97-108).

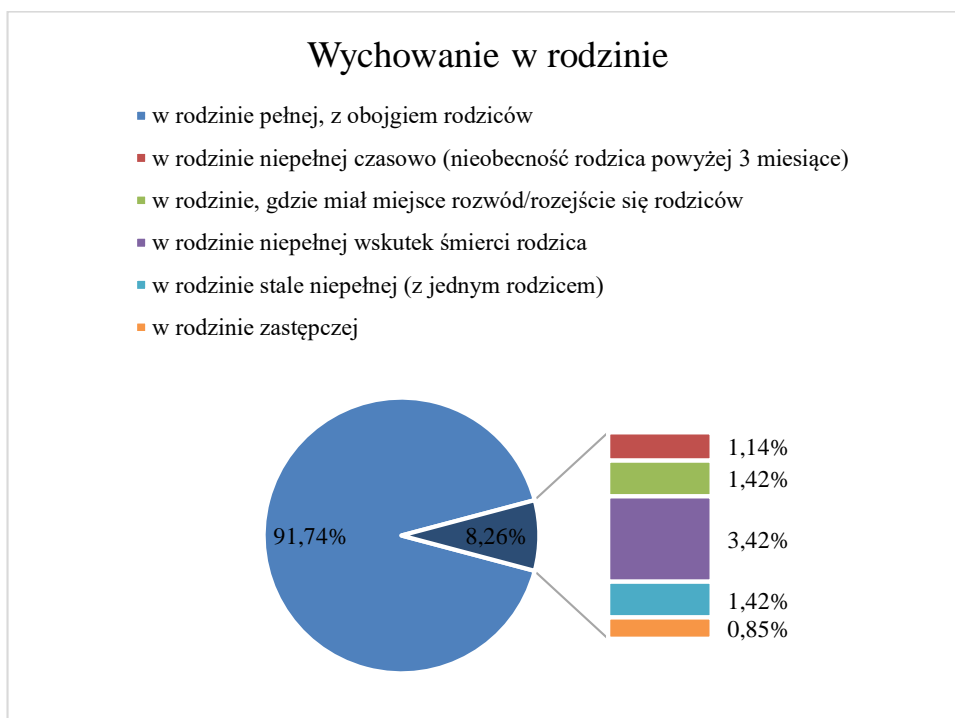
⁶⁴² https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdTH9ocLP2OIF-lw5_hmAYnAHTtbaD6dxBBHhUYFHnibpvT9Q/viewform?usp=sf_link

⁶⁴³ SPSS INC. (2007) for Windows. Version 14,0PL. Chicago SPSS Inc.

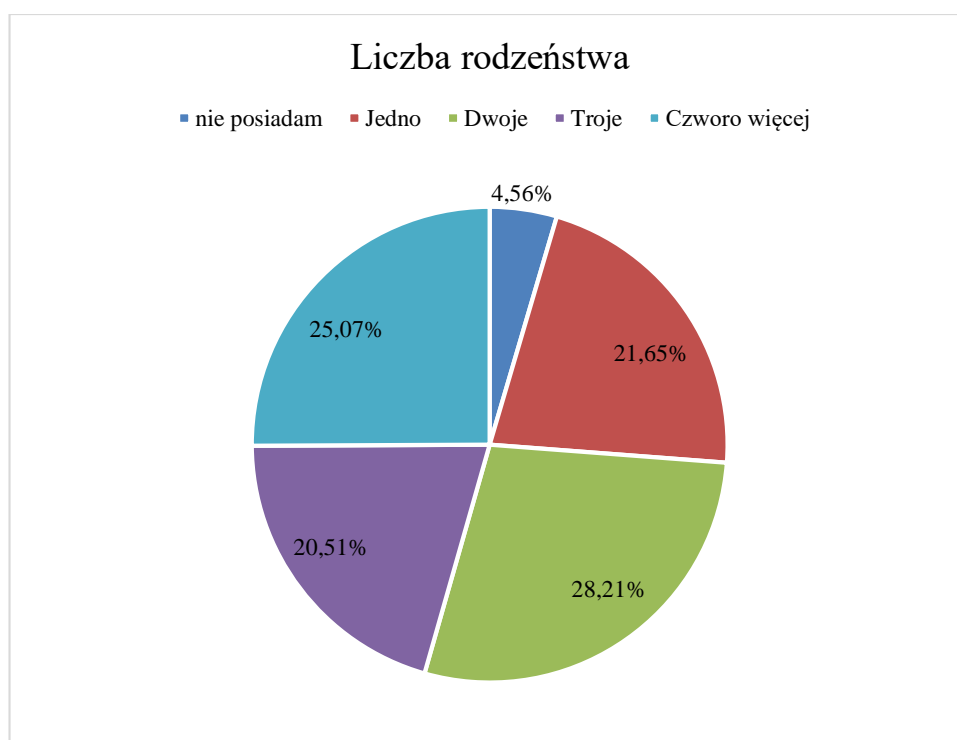
Wykres 1. Charakterystyka respondentów ze względu na wiek.

W badanej grupie aż 91,74% (322 osoby) stanowili prezbiterzy pochodzący z pełnej rodziny, z obojgiem rodziców. Wśród pozostałych respondentów 3,42% stanowili badani wychowujący się w rodzinie niepełnej w skutek śmierci rodzica (12 osób), po 1,42% (5 osób) stanowili kapłani wychowani w rodzinie, gdzie miał miejsce rozwód, czy rozejście rodziców oraz pochodzący z rodzin stale niepełnych (z jednym rodzicem). Zaledwie kilku prezbiterów wychowywało się w rodzinie niepełnej czasowo z powodu nieobecności rodzica powyżej 3 miesięcy (4 osoby) lub w rodzinie zastępczej (3 osoby) – zob. wykres 2.

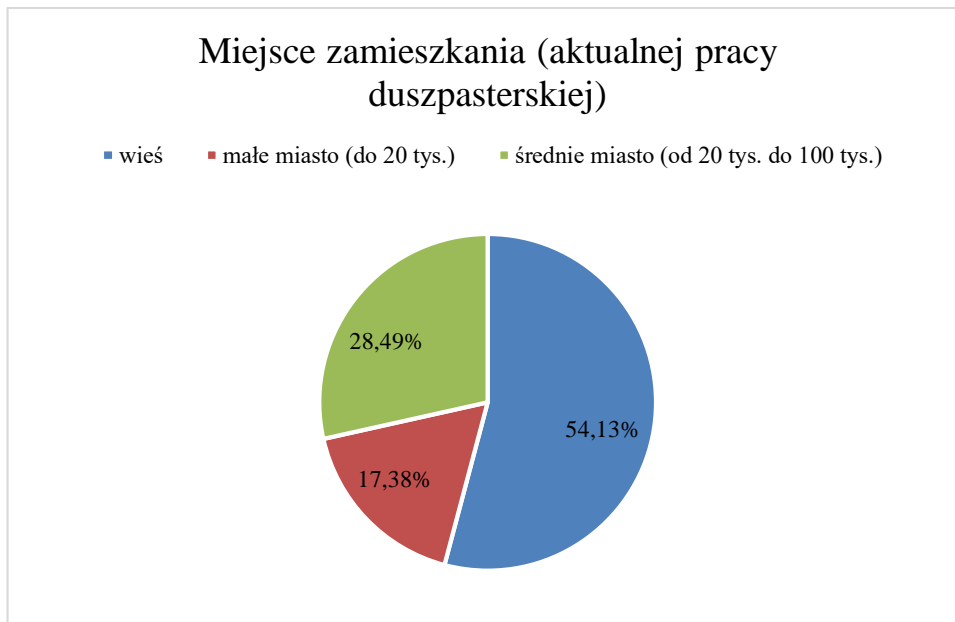
Wykres 2. Charakterystyka respondentów ze względu na rodzinę pochodzenia.

W badaniach przeanalizowano ponadto zróżnicowanie respondentów ze względu na liczbę posiadanego rodzeństwa. Osiemdziesięciu ośmiu badanych prezbiterów (25,07%) posiadało czworo i więcej rodzeństwa, a siedemdziesięciu dwóch respondentów (20,51%) miało troje rodzeństwa. Największą grupę stanowili respondenci posiadający dwoje rodzeństwa (99 osób; 28,21%). Siedemdziesięciu sześciu respondentów (21,65%) posiadało jednego brata lub siostrę, a tylko szesnastu badanych prezbiterów (4,56%) nie posiadało rodzeństwa. Dane przedstawia wykres 3.

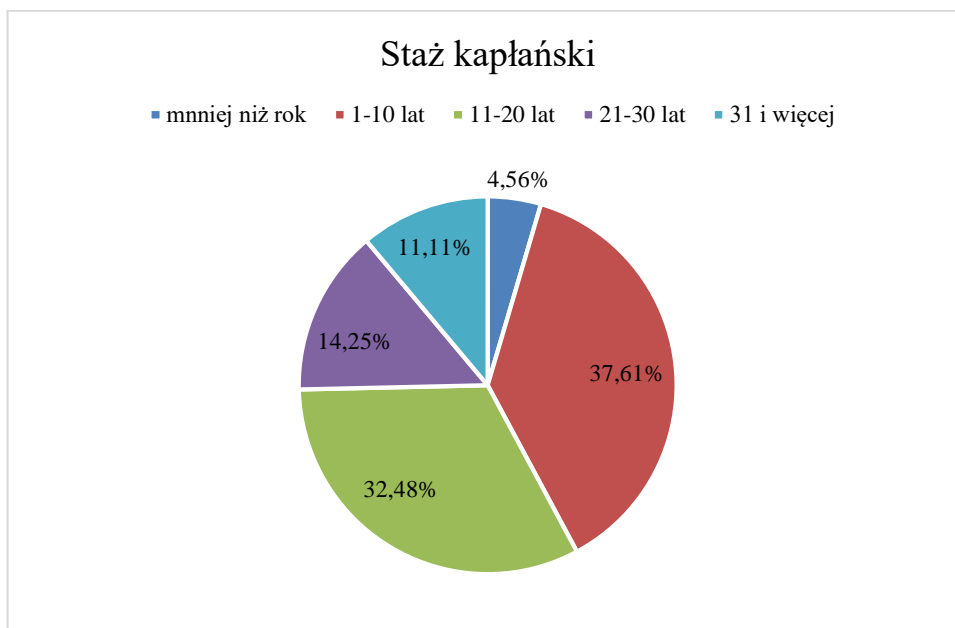
Wykres 3. Charakterystyka respondentów ze względu na liczbę posiadanego rodzeństwa.

Badaną grupę respondentów różnicowało miejsce zamieszkania, za które uznano miejsce aktualnej pracy duszpasterskiej. Na potrzeby badań zastosowano trzy przedziały odzwierciedlające specyfikę zaludnienia archidiecezji przemyskiej. Stworzone grupy odnosiły się do wsi, małego miasta, obejmującego do 20 tysięcy ludności oraz średniego miasta, zamieszkałego przez populację liczącą od 20 do 100 tysięcy mieszkańców. Najliczniejszą grupę (190 osób) stanowili prezbiterzy pracujący duszpastersko na wsi (54,13%). Grupa respondentów pracujących w średnim mieście obejmowała sto osób (28,49%), a najmniej liczna była grupa badanych zamieszkujących w małym mieście (61 osób; 17,38%) – zob. wykres 4.

Wykres 4. Charakterystyka respondentów ze względu na miejsce zamieszkania.

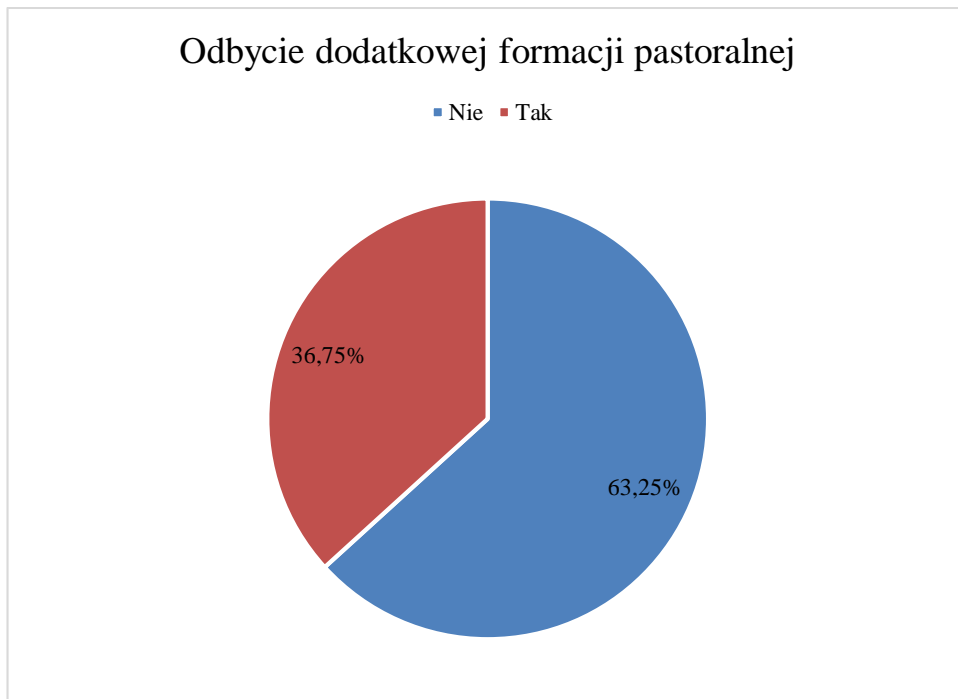
Ze względu na staż kapłański wyróżniono pięć grup: neoprezbiterów, czyli kapłanów posiadających niespełna roczny staż kapłański oraz prezbiterów posługujących przez okres od 1 do 10 lat, od 11 do 20 lat, od 21 do 30 lat oraz 31 i więcej lat. Największe grupy stanowili kapłani mający od 1 do 10 lat doświadczenia duszpasterskiego (37,61%) oraz księża pracujący od 11 do 20 lat (32,48%). Mniej liczne były grupy badanych ze stażem od 21 do 30 lat kapłaństwa (14,25%) oraz ze stażem ponad 30 letnim (11,11%). Najmniej liczną grupę stanowili neoprezbiterzy, posługujący mniej niż jeden rok (4,56%). Dane prezentuje wykres 5.

Wykres 5. Charakterystyka respondentów ze względu na staż kapłański.

Respondentów różnicowało także odbycie dodatkowej formacji pastoralnej. Większość badanych prezbiterów nie odbyło dodatkowej formacji (222 osoby; 63,25%). Jednak aż 129 kapłanów (36,75%) odbyło różnego rodzaju dodatkowe formy kształcenia pastoralnego. Dziewięciu kapłanów, choć zadeklarowało odbycie dodatkowej formacji pastoralnej, to nie doprecyzowało odpowiedzi. Jedną formę dodatkowej formacji zaznaczyło 78 prezbiterów. W tym 34 kapłanów odbyło formację do posługi w zrzeczeniach kościelnych, 11 formację spowiedników, 9 formację ewangelizacyjną, a 1 formację spowiedników. Z kolei 23 badanych wskazało różnego rodzaju doksztalcenie: 6-ciu wskazało studia z teologii pastoralnej, 3 – studia w Instytucie Formacji Liturgiczno-Pastoralnej KUL, 2 – studia specjalistyczne, 2 – studia doktoranckie, 2 – studia z duchowości. Pozostali kapłani wskazali: uniwersytet w Rzymie, podyplomowe studia pastoralne w Katowicach, kurs doktorancki UKSW, studia pedagogiczne, studia z duchowości i prawa kanonicznego oraz inne.

Dwa obszary dodatkowej formacji wzmiankowało 33 respondentów, spośród których 15 odbyło formację do posługi w zrzeczeniach kościelnych i formację ewangelizacyjną, 3 odbywało formację do posługi w zrzeczeniach kościelnych i formację kierowników duchowych, a formację do posługi w zrzeczeniach kościelnych i studia licencjackie. Po dwóch odbywało formację ewangelizacyjną i formację spowiedników oraz formację do posługi w zrzeczeniach kościelnych i innego rodzaju studia. Ponadto prezbiterzy deklarując dodatkową formację w dwóch obszarach zamieścili następujące odpowiedzi: formacja spowiedników i formacja kierowników duchowych; formacja do posługi w zrzeczeniach kościelnych i formacja spowiedników; formacja do posługi w zrzeczeniach kościelnych i formacja poradnictwa rodzinnego; formacja do posługi w zrzeczeniach kościelnych i studia w Instytucie Formacji Liturgiczno-Pastoralnej KUL; formacja do posługi w zrzeczeniach kościelnych i studia doktoranckie z patrologii; formacja kierowników duchowych i dodatkowe studia; formacja kierowników duchowych i studia z teologii pastoralnej PWT we Wrocławiu; formacja spowiedników i formacja ekumeniczna. Odbycie trzech form dodatkowej formacji pastoralnej deklarowało pięciu prezbiterów, odbycie czterech form – trzech kapłanów, a odbycie pięciu form wskazał jeden badany prezbiter. Ogólny wynik prezentuje wykres 6.

Wykres 6. Charakterystyka respondentów ze względu na odbycie dodatkowej formacji pastoralnej.

ROZDZIAŁ III

GOTOWOŚĆ GŁOSZENIA SŁOWA BOŻEGO MAŁŻONKOM I RODZINOM

Soborowy dekret o posłudze i życiu prezbiterów wskazuje na priorytetowe znaczenie głoszenia słowa Bożego w ich posługiwaniu. Kapłańska służba Ewangelii wymaga, aby całe ich życie było podporządkowane tej misji (por. 1 Kor 9,16)⁶⁴⁴. Realizując nakaz misyjny Pana Jezusa zobowiązani są do dzielenia się z wszystkimi prawdą Dobrej Nowiny. Wiara, która rodzi się ze słuchania słowa Chrystusa (por. Rz 10,17), wymaga, aby prezbiterzy jako współpracownicy biskupów, przepowiadali wszystkim Ewangelię Bożą (por. DP 4). Z tego wynika również obowiązek przepowiadania zamysłu Bożego dotyczącego małżeństwa i rodziny. Słowo Boże objawia rodzinie jej chrześcijańską tożsamość, zapewnia im pełną żywotność, rozwój ludzki oraz chrześcijański, jak również przyczynia się do odnowy społeczeństwa i Kościoła⁶⁴⁵. Papież Franciszek za Janem Pawłem II wskazuje, że głoszenie Ewangelii małżeństwom i rodzinom pozwala doświadczyć, że jest ona spełnieniem najgłębszych pragnień i nadziei człowieka związanych z nimi⁶⁴⁶. Podobnie polskie *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, podkreśla konieczność karmienia wspólnot małżeńskich i rodzinnych słowem Bożym, co implikuje potrzebę gotowości prezbiterów do realizacji tego wzniesłego zadania⁶⁴⁷.

1. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie.

Celebracja liturgiczna jest uprzywilejowaną przestrzenią dla głoszenia słowa Bożego⁶⁴⁸. Najwznioślejszą formą tegoż głoszenia jest przepowiadanie liturgiczne. Homilia, będąca częścią czynności liturgicznych ma pomóc w pełniejszym zrozumieniu słowa Bożego oraz przyczynić się do jego oddziaływania na życie wierzących. Przepowiadanie liturgiczne uaktualnia przesłanie biblijne, ażeby wierni zdołali odkryć obecność oraz skuteczność słowa Bożego w ich życiu⁶⁴⁹. Dlatego też nie może być ono abstrakcyjne i ogólne, a także oderwane od codziennego życia⁶⁵⁰. Z tego też względu papież Franciszek wzywa prezbiterów do przepowiadania ewangelii rodziny, która jako proklamacja zamysłu Bożego o małżeństwie i rodzinie jest Bożą odpowiedzią na najgłębsze pragnienia serca ludzkiego⁶⁵¹.

⁶⁴⁴ Zob. SPMR 109.

⁶⁴⁵ FC 3.

⁶⁴⁶ Zob. AL 201; por. FC 3.

⁶⁴⁷ DDR 52.

⁶⁴⁸ VD 52.

⁶⁴⁹ Zob. VD 59; SC 46; KONGREGACJA BISKUPÓW, Instrukcja na temat pasterskiej posługi biskupów *Ecclesiae imago*, 59.

⁶⁵⁰ Zob. VD 59; AL 201.

⁶⁵¹ Zob. AL 201.

Respondenci określili na ile czują się gotowi do liturgicznego przepowiadania o małżeństwie i rodzinie. Wyniki przedstawione w tabeli 1. informują, iż ponad cztery piąte respondentów łącznie potwierdza i zdecydowanie potwierdza gotowość nauczania o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia (94,1%), ukazywania wartości nierozzerwalności małżeństwa (91,1%), ukazywania piękna miłości wiernej, silnej i trwałej (90,6%), ukazywania małżeństwa jako wspólnoty osób (89,2%), głoszenia o rodzinie jako najmniejszej wspólnocie kościelnej (87,9%), głoszenia o powołaniu małżonków do świętości (87,1%), ukazywania małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa (86,9%), przepowiadania o godności osoby ludzkiej (85,8%), ukazywania potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie (85,5%) oraz ukazywania, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu (84,6%). Podobny odsetek badanych presbiterów potwierdza gotowość do objaśniania istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa (84,6%), objaśniania, na czym polegają poszczególne grzechy (84,1%), ukazywania współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości (82,6%), głoszenia homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego (81,8%) oraz głoszenia homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego (81,2%). Ponadto łącznie ponad trzy czwarte respondentów deklaruje, że są przygotowani do przypominania, że każdy akt małżeński powinien być otwarty na poczęcie życia (76,9%), a ponad dwie trzecie zapewniło o gotowości nauczania o kobiecości i męskości w świetle antropologii (67,6%). Warto podkreślić w tym miejscu, że jednocześnie 77,5% badanych wyraża gotowość pogłębieniami wiedzy teologicznomoralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji ich powołania, a 63,8% deklaruje chęć zgłębiania problematyki małżeńsko-rodzinnej (zob. tab. A 18). Nieco słabszy wynik dotyczy gotowości głoszenia rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców (łącznie 44,1%) – zob. tabela 1.

Tabela 1. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji posługi przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie.

Przepowiadanie liturgiczne	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	0	0,0	6	1,7	60	17,1	163	46,4	122	34,8	4,14	0,75	4,0
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	0	0,0	4	1,1	60	17,1	182	51,9	105	29,9	4,11	0,71	4,0
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	1	0,3	4	1,1	45	12,8	160	45,6	141	40,2	4,24	0,74	4,0
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	0	0,0	3	0,9	42	12,0	163	46,4	143	40,7	4,27	0,70	4,0
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie	0	0,0	4	1,1	47	13,4	178	50,7	122	34,8	4,19	0,70	4,0

Przepowiadanie liturgiczne	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	0	0,0	6	1,7	48	13,7	172	49,0	125	35,6	4,19	0,73	4,0
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	0	0,0	3	0,9	28	8,0	136	38,7	184	52,4	4,43	0,67	5,0
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	0	0,0	3	0,9	35	10,0	160	45,6	153	43,6	4,32	0,68	4,0
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	1	0,3	7	2,0	53	15,1	174	49,6	116	33,0	4,13	0,75	4,0
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	0	0,0	1	0,3	20	5,7	95	27,1	235	67,0	4,61	0,61	5,0
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	0	0,0	2	0,6	31	8,8	140	39,9	178	50,7	4,41	0,67	5,0
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	0	0,0	6	1,7	40	11,4	160	45,6	145	41,3	4,26	0,72	4,0
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnocie kościelnej (Kościół domowy)	0	0,0	1	0,3	42	12,0	153	43,6	155	44,2	4,32	0,69	4,0
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na poczęcie życia)	1	0,3	13	3,7	67	19,1	154	43,9	116	33,0	4,06	0,83	4,0
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	0	0,0	10	2,8	46	13,1	180	51,3	115	32,8	4,14	0,74	4,0
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	1	0,3	8	2,3	45	12,8	190	54,1	107	30,5	4,12	0,73	4,0
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	1	0,3	20	5,7	93	26,5	162	46,2	75	21,4	3,83	0,84	4,0
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	16	4,6	65	18,5	115	32,8	97	27,6	58	16,5	3,33	1,09	3,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

W obliczeniach uwzględniono wpływ zmiennej wieku duszpasterzy. Porównano ze sobą trzy grupy respondentów w wieku poniżej 35 lat, w wieku 36-45 lat oraz prezbiterów powyżej 45 lat. W realizacji tegoż celu posłużono się testem statystycznym Kruskala-Wallisa. Istotne statystycznie różnice pomiędzy wynikami wystąpiły aż w przypadku czternastu twierdzeń dotyczących realizacji posługi przepowiadania liturgicznego. Badani w wieku powyżej 45. roku życia wyraźnie częściej niż pozostali badani odczuwali gotowość: ukazywania wartości nierozzerwalności małżeństwa ($p<0,001$), nauczania o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia ($p<0,001$), ukazywania piękna miłości wiernej, silnej i trwałej ($p<0,001$), objaśniania, na czym polegają poszczególne grzechy ($p<0,001$), objaśniania istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa ($p<0,001$), ukazywania małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa ($p=0,001$), ukazywania współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości ($p=0,002$), ukazywania potrzeby ciągłej troski

o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie ($p=0,004$), głoszenia homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego ($p=0,007$), ukazywania, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu ($p=0,007$), przypominania, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską ($p=0,008$), głoszenia homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego ($p=0,020$), ukazywania małżeństwa jako zjednoczenia osób ($p=0,030$) oraz głoszenia o rodzinie jako najmniejszej wspólnoty kościelnej ($p=0,039$). Warto zaznaczyć, że nieco rzadziej przekonanie to podzielali respondenci w wieku 36-45 lat, a najrzadziej zgadzali się z nim badani w wieku poniżej 35 lat. Wyniki przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a wiek respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	P
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	poniżej 35 lat	3,99	0,80	4,0	0,327	9,934	0,007
	36-45 lat	4,17	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,32	0,66	4,0			
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	poniżej 35 lat	3,98	0,74	4,0	0,257	7,850	0,020
	36-45 lat	4,14	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,23	0,68	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	poniżej 35 lat	4,18	0,78	4,0	0,116	1,300	0,522
	36-45 lat	4,26	0,71	4,0			
	46 i więcej lat	4,30	0,72	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	poniżej 35 lat	4,21	0,75	4,0	0,192	4,866	0,088
	36-45 lat	4,23	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,40	0,66	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie	poniżej 35 lat	4,07	0,74	4,0	0,315	10,945	0,004
	36-45 lat	4,18	0,67	4,0			
	46 i więcej lat	4,38	0,64	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	poniżej 35 lat	4,07	0,77	4,0	0,304	10,027	0,007
	36-45 lat	4,17	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,37	0,67	4,0			
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	poniżej 35 lat	4,30	0,72	4,0	0,335	16,727	<0,001
	36-45 lat	4,40	0,62	4,0			
	46 i więcej lat	4,64	0,64	5,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	poniżej 35 lat	4,21	0,71	4,0	0,235	7,023	0,030
	36-45 lat	4,34	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,45	0,67	5,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	poniżej 35 lat	4,01	0,84	4,0	0,365	12,782	0,002
	36-45 lat	4,08	0,70	4,0			
	46 i więcej lat	4,37	0,64	4,0			
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	poniżej 35 lat	4,47	0,69	5,0	0,349	20,079	<0,001
	36-45 lat	4,59	0,55	5,0			
	46 i więcej lat	4,82	0,49	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	poniżej 35 lat	4,30	0,72	4,0	0,364	19,526	<0,001
	36-45 lat	4,34	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,66	0,56	5,0			
	poniżej 35 lat	4,11	0,74	4,0	0,333	13,010	0,001

Przepowiadanie liturgiczne	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	P
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	36-45 lat	4,29	0,72	4,0			
	46 i więcej lat	4,45	0,68	5,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnocie kościelnej (Kościół domowy)	poniżej 35 lat	4,24	0,74	4,0	0,236	6,474	0,039
	36-45 lat	4,27	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,48	0,60	5,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na początek życia)	poniżej 35 lat	3,94	0,91	4,0	0,337	9,681	0,008
	36-45 lat	4,02	0,78	4,0			
	46 i więcej lat	4,28	0,75	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	poniżej 35 lat	3,92	0,83	4,0	0,395	15,712	<0,001
	36-45 lat	4,23	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,32	0,63	4,0			
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	poniżej 35 lat	3,91	0,76	4,0	0,399	20,614	<0,001
	36-45 lat	4,21	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,31	0,70	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	poniżej 35 lat	3,72	0,91	4,0	0,206	3,331	0,189
	36-45 lat	3,86	0,78	4,0			
	46 i więcej lat	3,93	0,81	4,0			
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	poniżej 35 lat	3,24	1,10	3,0	0,182	1,534	0,464
	36-45 lat	3,42	1,03	3,0			
	46 i więcej lat	3,33	1,18	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienne odnoszące się do rodziny pochodzenia respondentów i posiadania przez nich rodzeństwa nie różnicują badań dotyczących poczucia gotowości posługi przepowiadania liturgicznego (zob. tabele A 1 i A 2). W badaniach zweryfikowano także oddziaływanie zmiennej niezależnej miejsca zamieszkania respondentów. Dokonano porównania wyników osiągniętych przez duchownych realizujących posługę duszpasterską na wsi, w małym lub średnim mieście. W celu porównania wyników posłużono się testem statystycznym Kruskala-Wallisa. W trzech przypadkach stwierdzono występowanie różnic istotnych statystycznie. Proboszczowie duszpasterzujący w średnich miastach częściej niż kapłani mieszkający na wsi i badani pracujący w małych miastach czują się gotowi ukazywać potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie ($p=0,015$), objaśniać, na czym polegają poszczególne grzechy ($p=0,043$) oraz nauczać o kobiecości i męskości w świetle antropologii ($p=0,022$). Wyniki zostały zestawione w tabeli 3.

Tabela 3. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a miejsce zamieszkania respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	wieś	4,15	0,75	4,0	0,088	0,509	0,775
	małe miasto	4,08	0,78	4,0			
	średnie miasto	4,17	0,75	4,0			

Przepowiadanie liturgiczne	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	wieś	4,09	0,71	4,0	0,216	3,975	0,137
	małe miasto	3,98	0,72	4,0			
	średnie miasto	4,20	0,71	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	wieś	4,18	0,76	4,0	0,171	3,444	0,179
	małe miasto	4,26	0,70	4,0			
	średnie miasto	4,35	0,70	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	wieś	4,28	0,68	4,0	0,252	5,237	0,073
	małe miasto	4,10	0,72	4,0			
	średnie miasto	4,35	0,70	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzypersonalne w małżeństwie	wieś	4,17	0,69	4,0	0,340	8,454	0,015
	małe miasto	4,00	0,75	4,0			
	średnie miasto	4,34	0,65	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	wieś	4,19	0,72	4,0	0,105	1,119	0,571
	małe miasto	4,11	0,71	4,0			
	średnie miasto	4,22	0,76	4,0			
ukazywanie wartości nierozdzielności małżeństwa	wieś	4,48	0,66	5,0	0,129	2,524	0,283
	małe miasto	4,39	0,64	4,0			
	średnie miasto	4,35	0,73	4,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	wieś	4,31	0,66	4,0	0,081	1,602	0,449
	małe miasto	4,28	0,64	4,0			
	średnie miasto	4,36	0,76	5,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	wieś	4,14	0,74	4,0	0,200	2,246	0,325
	małe miasto	4,00	0,84	4,0			
	średnie miasto	4,20	0,74	4,0			
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	wieś	4,63	0,61	5,0	0,082	1,355	0,508
	małe miasto	4,62	0,52	5,0			
	średnie miasto	4,55	0,66	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	wieś	4,43	0,66	5,0	0,198	4,860	0,088
	małe miasto	4,26	0,66	4,0			
	średnie miasto	4,46	0,70	5,0			
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	wieś	4,25	0,73	4,0	0,117	2,284	0,319
	małe miasto	4,21	0,66	4,0			
	średnie miasto	4,33	0,77	4,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnoty kościelnej (Kościół domowy)	wieś	4,28	0,70	4,0	0,106	1,549	0,461
	małe miasto	4,30	0,69	4,0			
	średnie miasto	4,39	0,67	4,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na poczęcie życia)	wieś	4,11	0,80	4,0	0,160	1,673	0,433
	małe miasto	3,95	0,88	4,0			
	średnie miasto	4,02	0,86	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	wieś	4,13	0,72	4,0	0,329	6,288	0,043
	małe miasto	3,95	0,85	4,0			
	średnie miasto	4,28	0,71	4,0			
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	wieś	4,11	0,75	4,0	0,042	0,145	0,930
	małe miasto	4,15	0,65	4,0			
	średnie miasto	4,14	0,75	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	wieś	3,74	0,81	4,0	0,273	7,660	0,022
	małe miasto	3,80	0,91	4,0			
	średnie miasto	4,01	0,83	4,0			

Przepowiadanie liturgiczne	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	wieś	3,23	1,11	3,0	0,228	3,139	0,208
	małe miasto	3,43	1,07	3,0			
	średnie miasto	3,46	1,07	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

W obliczeniach uwzględniono wpływ zmiennej stażu kapłańskiego respondentów. Porównano ze sobą trzy grupy badanych mających 10 i mniej lat kapłaństwa, respondentów między 11-20 rokiem życia kapłańskiego oraz duszpasterzy powyżej 21 stażu kapłańskiego. W tym celu posłużono się testem statystycznym Kruskala-Wallisa. Istotne statystycznie różnice pomiędzy wynikami wystąpiły w przypadku aż czternastu twierdzeń dotyczących realizacji posługi przepowiadania liturgicznego. Badani posiadający doświadczenie 21 i więcej lat kapłaństwa częściej niż pozostali respondenci deklarowali swoją gotowość, aby: ukazywać wartość nierozzerwalności małżeństwa ($p<0,001$), nauczać o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia ($p<0,001$), ukazywać piękno miłości wiernej, silnej i trwałej ($p<0,001$), objaśniać istotę odpowiedzialnego rodzicielstwa ($p<0,001$), ukazywać potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzysobowe w małżeństwie ($p=0,002$), ukazywać współżycie małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości ($p=0,002$) oraz objaśniać, na czym polegają poszczególne grzechy ($p=0,002$). Ta sama grupa częściej wyrażała także gotowość, ażeby: ukazywać małżonkom ich powołanie do zrodzenia i wychowania potomstwa ($p=0,005$), przypominać, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską ($p=0,008$), głosić homilie i kazania dotyczące małżeństwa sakramentalnego ($p=0,011$), ukazywać, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu ($p=0,017$), ukazywać małżeństwo jako zjednoczenie osób ($p=0,037$), głosić homilie i kazania odnoszące się do życia rodzinnego ($p=0,045$) oraz głosić o rodzinie jako najmniejszej wspólnoty kościelnej ($p=0,046$). Wyniki najczęściej rozkładały się tak, że nieco rzadziej gotowość taką deklarowali respondenci między 11 a 20 rokiem życia kapłańskiego, a najrzadziej badani poniżej 10 lat kapłaństwa. Wyniki przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a wiek respondentów a staż kapłański respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	10 lat i mniej	4,03	0,78	4,0	0,310	9,083	0,011
	11-20 lat	4,14	0,76	4,0			
	21 i więcej	4,34	0,66	4,0			
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	10 lat i mniej	4,01	0,73	4,0	0,229	6,221	0,045
	11-20 lat	4,13	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,24	0,67	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	10 lat i mniej	4,16	0,81	4,0	0,178	2,433	0,296
	11-20 lat	4,33	0,62	4,0			

Przepowiadanie liturgiczne	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	21 i więcej	4,27	0,73	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	10 lat i mniej	4,23	0,75	4,0	0,165	3,940	0,139
	11-20 lat	4,23	0,65	4,0			
	21 i więcej	4,39	0,67	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie	10 lat i mniej	4,07	0,74	4,0	0,337	12,551	0,002
	11-20 lat	4,18	0,66	4,0			
	21 i więcej	4,40	0,63	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	10 lat i mniej	4,09	0,76	4,0	0,272	8,127	0,017
	11-20 lat	4,18	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,36	0,68	4,0			
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	10 lat i mniej	4,31	0,72	4,0	0,341	17,049	<0,001
	11-20 lat	4,40	0,62	4,0			
	21 i więcej	4,65	0,62	5,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	10 lat i mniej	4,22	0,71	4,0	0,226	6,615	0,037
	11-20 lat	4,34	0,66	4,0			
	21 i więcej	4,45	0,66	5,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	10 lat i mniej	4,02	0,84	4,0	0,362	12,752	0,002
	11-20 lat	4,08	0,68	4,0			
	21 i więcej	4,38	0,63	4,0			
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	10 lat i mniej	4,47	0,68	5,0	0,365	21,218	<0,001
	11-20 lat	4,61	0,56	5,0			
	21 i więcej	4,83	0,46	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	10 lat i mniej	4,30	0,71	4,0	0,354	17,275	<0,001
	11-20 lat	4,36	0,65	4,0			
	21 i więcej	4,65	0,57	5,0			
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	10 lat i mniej	4,13	0,76	4,0	0,299	10,712	0,005
	11-20 lat	4,32	0,67	4,0			
	21 i więcej	4,43	0,71	5,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnotie kościelnej (Kościół domowy)	10 lat i mniej	4,22	0,75	4,0	0,249	6,170	0,046
	11-20 lat	4,32	0,66	4,0			
	21 i więcej	4,47	0,60	5,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na poczęcie życia)	10 lat i mniej	3,94	0,91	4,0	0,342	9,607	0,008
	11-20 lat	4,04	0,76	4,0			
	21 i więcej	4,28	0,75	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	10 lat i mniej	3,97	0,81	4,0	0,337	12,215	0,002
	11-20 lat	4,24	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,30	0,63	4,0			
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	10 lat i mniej	3,94	0,74	4,0	0,387	20,017	<0,001
	11-20 lat	4,20	0,68	4,0			
	21 i więcej	4,33	0,72	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	10 lat i mniej	3,75	0,89	4,0	0,160	2,106	0,349
	11-20 lat	3,86	0,77	4,0			
	21 i więcej	3,91	0,82	4,0			
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	10 lat i mniej	3,28	1,10	3,0	0,111	0,489	0,783
	11-20 lat	3,39	1,02	3,0			
	21 i więcej	3,33	1,18	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W toku analiz sprawdzono wpływ zmiennej niezależnej odbycia dodatkowej formacji pastoralnej. Porównano ze sobą wyniki uzyskane przez dwie grupy prezbiterów: tych, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną oraz tych, którzy jej nie odbywali. W celu porównania posłużono się testem statystycznym U Manna-Whitney'a. Istotną pod względem statystycznym różnicę pomiędzy wynikami z powyższych grup wykryto w przypadku dwunastu twierdzeń zawartych w tej części kwestionariusza. Duszpasterze odbywający dodatkową formację pastoralną częściej niż pozostali badani twierdzą, że są dysponowani, by: przepowiadać o rodzinie jako Kościele domowym ($p < 0,001$), głosić rekolekcje ewangelizacyjne dla małżonków i rodziców ($p < 0,001$), nauczać o kobiecości i męskości w świetle antropologii ($p = 0,001$), ukazywać współżycie małżeńskie jako wyraz wzajemnej miłości ($p = 0,002$), ukazywać piękno miłości wiernej, silnej i trwałej ($p = 0,002$) oraz głosić homilie i kazania odnoszące się do życia rodzinnego ($p = 0,006$). Ta sama grupa badanych częściej niż pozostali jest gotowa ukazywać małżonkom ich powołanie do zrodzenia i wychowania potomstwa ($p = 0,008$), głosić homilie i kazania dotyczące małżeństwa sakramentalnego ($p = 0,019$), przepowiadać o godności osoby ($p = 0,020$), ukazywać potrzebę ciągłej troski o miłość i więzi międzypersonalne w małżeństwie ($p = 0,024$), ukazywać, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu ($p = 0,032$) oraz objaśniać, na czym polegają poszczególne grzechy ($p = 0,036$). Szczegółowe wskaźniki prezentuje tabela 5.

Tabela 5. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	P
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	tak	4,28	0,66	4,0	0,216	2,342	0,019
	nie	4,06	0,79	4,0			
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	tak	4,25	0,65	4,0	0,226	2,738	0,006
	nie	4,02	0,73	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	tak	4,36	0,72	4,0	0,181	2,320	0,020
	nie	4,18	0,74	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	tak	4,33	0,73	4,0	0,099	1,553	0,120
	nie	4,23	0,68	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzypersonalne w małżeństwie	tak	4,30	0,67	4,0	0,176	2,260	0,024
	nie	4,13	0,71	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	tak	4,29	0,70	4,0	0,173	2,150	0,032
	nie	4,12	0,74	4,0			
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	tak	4,47	0,64	5,0	0,072	0,820	0,412
	nie	4,40	0,70	5,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	tak	4,40	0,67	4,0	0,133	1,814	0,070
	nie	4,27	0,69	4,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	tak	4,29	0,71	4,0	0,246	3,064	0,002
	nie	4,04	0,77	4,0			

Przepowiadanie liturgiczne	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	P
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	tak	4,67	0,56	5,0	0,095	1,365	0,172
	nie	4,57	0,63	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	tak	4,53	0,66	5,0	0,202	3,034	0,002
	nie	4,33	0,67	4,0			
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	tak	4,40	0,69	5,0	0,206	2,634	0,008
	nie	4,19	0,74	4,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnocie kościelnej (Kościół domowy)	tak	4,48	0,66	5,0	0,260	3,596	<0,001
	nie	4,22	0,69	4,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na początek życia)	tak	4,14	0,85	4,0	0,131	1,703	0,089
	nie	4,01	0,82	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	tak	4,24	0,75	4,0	0,159	2,094	0,036
	nie	4,08	0,74	4,0			
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	tak	4,20	0,70	4,0	0,125	1,470	0,142
	nie	4,08	0,75	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	tak	4,02	0,80	4,0	0,312	3,409	0,001
	nie	3,71	0,84	4,0			
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	tak	3,64	1,01	4,0	0,495	4,174	<0,001
	nie	3,15	1,10	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

2. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa.

Prezbiterzy, będący pierwszymi współpracownikami biskupów jako działający z ich mandatu są wychowawcami w wierze (por. DP 6). Z tego względu spoczywa na nich zobowiązanie ożywiania, koordynowania i kierowania działalności katechetycznej w powierzonych im trosce wspólnocie⁶⁵². Jedną z podstawowych przestrzeni tejże działalności jest przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa. Jest ono ważnym procesem formacyjnym i katechetycznym, stanowiącym pomoc w świadomym i wolnym przyjęciu sakramentu małżeństwa oraz podjęciu życia małżeńskiego i rodzinnego⁶⁵³. Troska o właściwe przygotowanie do małżeństwa powinna motywować duszpasterzy do zaangażowania i zabiegania o jakość tego procesu⁶⁵⁴.

Wyniki przedstawione w tabeli 6. informują, że łącznie ponad cztery piąte respondentów zgadza się i zdecydowanie zgadza się z tym, że są gotowi do wyjaśniania narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa (98,9%) oraz zapraszania narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa (81,5%). Niecałe trzy czwarte badanych łącznie deklaruje gotowość do ukazywania narzeczonym sposobów działania Boga

⁶⁵² DPŻP 65.

⁶⁵³ Zob. AL 207.

⁶⁵⁴ SMPR 98.

w ich życiu osobistym i pary (72,3%), ukazywania dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego (72,3%), prowadzenia katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa (71,8%) oraz prowadzenia katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej (71,3%). Natomiast ponad dwie trzecie prezbiterów potwierdza poczucie przygotowania do pomocy narzeczonemu w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny (69%) oraz prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii (68,6%). Tylko połowa respondentów deklaruje gotowość ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji (52,7%) oraz prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej (45,6%). Natomiast co trzeci badany duszpasterz (37,7%) potwierdza dyspozycyjność do prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym. Jednocześnie trzeba wyraźnie dostrzec, że prawie jedna trzecia respondentów deklaruje brak poczucia gotowości prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym (29,6%) oraz prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej (22,8%). Zastanawia również to, iż jedna szóstka respondentów deklaruje brak gotowości ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji, a niewielka część prezbiterów nie potwierdza gotowości prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii (8,5%) – zob. tabela 6.

Tabela 6. Liczbowy i procentowy rozkład zaangażowania w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	5	1,4	18	5,1	76	21,7	156	44,4	96	27,4	3,91	0,90	4,0
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	6	1,7	15	4,3	80	22,8	168	47,9	82	23,4	3,87	0,88	4,0
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	22	6,3	58	16,5	111	31,6	101	28,8	59	16,8	3,33	1,12	3,0
wyjaśnienie narzeczonemu sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	0	0,0	6	1,7	47	13,4	153	43,6	145	41,3	4,25	0,75	4,0
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	2	0,6	12	3,4	51	14,5	151	43,0	135	38,5	4,15	0,83	4,0
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	27	7,7	77	21,9	115	32,8	89	25,4	43	12,3	3,13	1,12	3,0
ukazywanie narzeczonemu sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	5	1,4	13	3,7	79	22,5	171	48,7	83	23,6	3,89	0,85	4,0
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	4	1,1	12	3,4	81	23,1	176	50,1	78	22,2	3,89	0,82	4,0

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	1	0,3	17	4,8	91	25,9	167	47,6	75	21,4	3,85	0,82	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Zmienna wieku znacząco różnicuje uzyskane rezultaty badań w przypadku siedmiu twierdzeń. Najstarsi badani duszpasterze (powyżej 46 lat) częściej niż pozostałe grupy respondentów czują się kompetentni do prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii ($p<0,001$), prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej ($p<0,001$), pomocy narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny ($p<0,001$), ukazywania dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego ($p=0,001$), prowadzenia katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej ($p=0,007$) oraz prowadzenia katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa ($p=0,019$). W przypadku gotowości do ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji wyraźnie częściej przodują duszpasterze w przedziale wiekowym 36-45 ($p=0,046$). Wyniki prezentuje tabela 7.

Tabela 7. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a wiek respondentów.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	poniżej 35 lat	3,72	1,00	4,0	0,333	7,954	0,019
	36-45 lat	4,01	0,81	4,0			
	46 i więcej lat	4,05	0,85	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	poniżej 35 lat	3,75	0,98	4,0	0,335	9,810	0,007
	36-45 lat	3,83	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,09	0,86	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	poniżej 35 lat	3,58	1,01	4,0	0,544	20,949	<0,001
	36-45 lat	3,97	0,85	4,0			
	46 i więcej lat	4,13	0,89	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	poniżej 35 lat	3,33	1,08	3,0	0,306	6,144	0,046
	36-45 lat	3,63	0,94	4,0			
	46 i więcej lat	3,54	1,11	4,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	poniżej 35 lat	2,95	1,13	3,0	0,649	26,102	<0,001
	36-45 lat	3,54	1,02	4,0			
	46 i więcej lat	3,60	1,11	4,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	poniżej 35 lat	4,14	0,85	4,0	0,196	2,452	0,293
	36-45 lat	4,28	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,34	0,66	4,0			
	poniżej 35 lat	4,13	0,92	4,0	0,114	0,552	0,759

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	36-45 lat	4,12	0,84	4,0			
	46 i więcej lat	4,23	0,69	4,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	poniżej 35 lat	3,07	1,11	3,0	0,148	1,083	0,582
	36-45 lat	3,22	1,09	3,0			
	46 i więcej lat	3,09	1,19	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	poniżej 35 lat	3,79	0,94	4,0	0,233	4,016	0,134
	36-45 lat	3,91	0,79	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,79	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	poniżej 35 lat	3,71	0,90	4,0	0,416	14,228	0,001
	36-45 lat	3,90	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,13	0,75	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	poniżej 35 lat	3,65	0,86	4,0	0,466	17,469	<0,001
	36-45 lat	3,86	0,79	4,0			
	46 i więcej lat	4,12	0,73	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienna rodziny pochodzenia badanych prezbiterów nie różnicuje uzyskanych wyników badań (tabela A 3). Natomiast różnicuje je liczba rodzeństwa respondentów, w przypadku gotowości wyjaśniania narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa. Respondenci posiadający dwoje rodzeństwa częściej deklarowali taką gotowość, niż pozostali badani ($p=0,019$). Wyniki prezentuje tabela 8.

Tabela 8. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a liczba rodzeństwa respondentów.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	brak/ jedno	3,87	1,01	4,0	0,151	2,554	0,279
	dwoje	4,02	0,89	4,0			
	troje i więcej	3,87	0,85	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	brak/ jedno	3,87	0,85	4,0	0,114	2,645	0,266
	dwoje	3,94	0,99	4,0			
	troje i więcej	3,83	0,82	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	brak/ jedno	3,71	0,97	4,0	0,237	4,140	0,126
	dwoje	3,89	1,04	4,0			
	troje i więcej	3,94	0,88	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	brak/ jedno	3,38	1,09	3,0	0,207	2,220	0,330
	dwoje	3,44	1,07	4,0			
	troje i więcej	3,59	1,01	4,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	brak/ jedno	3,22	1,13	3,0	0,197	2,243	0,326
	dwoje	3,41	1,23	4,0			
	troje i więcej	3,35	1,06	3,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	brak/ jedno	4,16	0,86	4,0	0,271	7,905	0,019
	dwoje	4,43	0,63	5,0			
	troje i więcej	4,18	0,73	4,0			
	brak/ jedno	4,13	0,89	4,0	0,244	4,596	0,100

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	dwoje	4,31	0,72	4,0			
	troje i więcej	4,07	0,86	4,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	brak/ jedno	3,13	1,21	3,0	0,013	0,027	0,987
	dwoje	3,13	1,14	3,0			
	troje i więcej	3,12	1,07	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	brak/ jedno	3,87	0,90	4,0	0,080	1,287	0,526
	dwoje	3,95	0,93	4,0			
	troje i więcej	3,88	0,78	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	brak/ jedno	3,75	0,96	4,0	0,199	2,449	0,294
	dwoje	3,95	0,86	4,0			
	troje i więcej	3,93	0,71	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	brak/ jedno	3,76	0,93	4,0	0,139	0,973	0,615
	dwoje	3,85	0,83	4,0			
	troje i więcej	3,90	0,75	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Wyraźne zróżnicowanie odnotowujemy natomiast w przypadku zmiennej miejsca pochodzenia, która różnicuje wyniki w sposób istotny statystycznie w pięciu przypadkach. Prezbyterzy duszpasterzujący w średnich miastach częściej niż pozostałe grupy badanych odczuwają gotowość: zapraszania narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa ($p < 0,001$), prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym ($p < 0,001$), wyjaśniania narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa ($p = 0,005$), prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej ($p = 0,012$) oraz ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji ($p = 0,036$). Zestawienie wyników zawiera tabela 9.

Tabela 9. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a miejsce zamieszkania respondentów.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	wieś	3,83	0,92	4,0	0,190	3,865	0,145
	małe miasto	4,02	0,74	4,0			
	średnie miasto	4,01	0,95	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	wieś	3,78	0,93	4,0	0,265	3,325	0,190
	małe miasto	4,05	0,72	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,86	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	wieś	3,81	0,95	4,0	0,146	1,731	0,421
	małe miasto	3,95	0,83	4,0			
	średnie miasto	3,93	1,03	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	wieś	3,36	1,05	3,0	0,302	6,655	0,036
	małe miasto	3,64	0,98	4,0			

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	wieś	3,83	0,92	4,0	0,190	3,865	0,145
	małe miasto	4,02	0,74	4,0			
	średnie miasto	4,01	0,95	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	wieś	3,78	0,93	4,0	0,265	3,325	0,190
	małe miasto	4,05	0,72	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,86	4,0			
	średnie miasto	3,66	1,06	4,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	wieś	3,16	1,15	3,0	0,377	8,890	0,012
	małe miasto	3,52	1,09	3,0			
	średnie miasto	3,54	1,05	4,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	wieś	4,13	0,76	4,0	0,288	10,495	0,005
	małe miasto	4,31	0,76	4,0			
	średnie miasto	4,42	0,67	5,0			
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	wieś	4,04	0,85	4,0	0,388	16,414	<0,001
	małe miasto	4,05	0,88	4,0			
	średnie miasto	4,43	0,71	5,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	wieś	2,93	1,12	3,0	0,544	15,692	<0,001
	małe miasto	3,18	1,13	3,0			
	średnie miasto	3,47	1,04	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	wieś	3,86	0,86	4,0	0,097	1,601	0,449
	małe miasto	3,89	0,75	4,0			
	średnie miasto	3,96	0,91	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	wieś	3,88	0,78	4,0	0,130	2,427	0,297
	małe miasto	3,82	0,79	4,0			
	średnie miasto	3,95	0,93	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	wieś	3,85	0,82	4,0	0,199	2,776	0,250
	małe miasto	3,72	0,80	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,84	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienna wieku w sposób wyraźny różnicuje poczucie gotowości respondentów w zakresie zaangażowania w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa. Respondenci posiadający powyżej 21 lat stażu kapłańskiego częściej niż pozostałe grupy deklarują gotowość: prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii ($p < 0,001$), pomocy narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny ($p < 0,001$), ukazywania dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego ($p = 0,002$), prowadzenia katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej ($p = 0,007$) oraz prowadzenia katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa ($p = 0,030$).

Natomiast kapłani posiadający staż od 11 do 20 lat kapłaństwa i powyżej 21 lat częściej niż najmłodszy stażem są gotowi prowadzić katechezy przedślubne dla narzeczonych w poradni rodzinnej ($p < 0,001$). Wyniki przedstawia tabela 10.

Tabela 10. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a staż kapłański respondentów.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	10 lat i mniej	3,74	1,00	4,0	0,313	7,001	0,030
	11-20 lat	4,02	0,78	4,0			
	21 i więcej	4,06	0,86	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	10 lat i mniej	3,74	0,98	4,0	0,353	9,963	0,007
	11-20 lat	3,87	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,09	0,87	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	10 lat i mniej	3,63	1,02	4,0	0,495	17,485	<0,001
	11-20 lat	3,97	0,80	4,0			
	21 i więcej	4,12	0,93	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	10 lat i mniej	3,37	1,08	3,0	0,251	3,808	0,149
	11-20 lat	3,62	0,92	4,0			
	21 i więcej	3,53	1,14	4,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	10 lat i mniej	3,01	1,14	3,0	0,566	22,307	<0,001
	11-20 lat	3,57	1,00	4,0			
	21 i więcej	3,57	1,13	4,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	10 lat i mniej	4,16	0,84	4,0	0,193	2,433	0,296
	11-20 lat	4,28	0,67	4,0			
	21 i więcej	4,35	0,66	4,0			
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	10 lat i mniej	4,12	0,91	4,0	0,092	0,115	0,944
	11-20 lat	4,15	0,82	4,0			
	21 i więcej	4,21	0,71	4,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	10 lat i mniej	3,11	1,12	3,0	0,137	0,609	0,737
	11-20 lat	3,19	1,06	3,0			
	21 i więcej	3,06	1,21	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	10 lat i mniej	3,78	0,95	4,0	0,216	3,545	0,170
	11-20 lat	3,96	0,73	4,0			
	21 i więcej	4,00	0,81	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	10 lat i mniej	3,74	0,88	4,0	0,387	12,871	0,002
	11-20 lat	3,90	0,78	4,0			
	21 i więcej	4,12	0,75	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	10 lat i mniej	3,67	0,85	4,0	0,466	17,884	<0,001
	11-20 lat	3,86	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,13	0,74	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Sprawdzenie wpływu zmiennej niezależnej jaką jest odbycie dodatkowej formacji pastoralnej na uzyskane wyniki badań dowiodło, że zmienna ta znacząco różnicuje uzyskane rezultaty dotyczące gotowości do zaangażowania się w posługę przygotowania do małżeństwa.

Różnice istotne statystycznie wystąpiły aż w dziewięciu przypadkach. Duszpasterze, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną częściej niż ci, którzy jej nie odbyli odczuwają gotowość: prowadzenia katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej ($p<0,001$), ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji ($p<0,001$), prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej i nikotyną ($p<0,001$), prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym ($p<0,001$), prowadzenia katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa ($p=0,002$), ukazywania dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego ($p=0,002$), ukazywania narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary ($p=0,003$), ukazywania narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary ($p=0,003$) oraz prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii ($p=0,004$). Wyniki prezentuje tabela 11.

Tabela 11. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Zaangażowanie w przygotowanie do małżeństwa	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	tak	4,10	0,85	4,0	0,299	3,132	0,002
	nie	3,80	0,92	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	tak	4,09	0,77	4,0	0,342	3,572	<0,001
	nie	3,74	0,91	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	tak	4,06	0,85	4,0	0,310	2,881	0,004
	nie	3,75	0,99	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	tak	3,81	0,96	4,0	0,508	4,500	<0,001
	nie	3,31	1,05	3,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	tak	3,63	1,01	4,0	0,466	3,709	<0,001
	nie	3,16	1,16	3,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	tak	4,34	0,70	4,0	0,152	1,756	0,079
	nie	4,19	0,77	4,0			
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	tak	4,20	0,85	4,0	0,075	0,982	0,326
	nie	4,13	0,83	4,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	tak	3,47	1,05	4,0	0,537	4,453	<0,001
	nie	2,93	1,12	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	tak	4,07	0,81	4,0	0,277	2,991	0,003
	nie	3,79	0,86	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	tak	4,05	0,81	4,0	0,261	3,072	0,002
	nie	3,79	0,82	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	tak	4,01	0,81	4,0	0,251	2,976	0,003
	nie	3,76	0,82	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

3. Realizacja katechezy małżonków i rodziców

Chrystusowa Dobra Nowina powinna przeniknąć wszystkie wymiary życia ludzkiego, w tym szczególnie życie małżeńskie i rodzinne. Jeśli jest ono przeżywane w zgodzie z zamysłem Bożym, wówczas samo w sobie jest głoszeniem Ewangelii, która objawia bezinteresowną miłość Boga do człowieka. Małżonkowie złączeni sakramentalnym węzłem urzeczywistniają nie tylko obraz miłości Boga do człowieka, ale uczestniczą także w misterium płodnej miłości i jedności Chrystusa i Kościoła. Działalność katechetyczna Kościoła powinna odkrywać przed małżonkami i rodzicami dar Bożej łaski zaszczerpionej w nich w sakramencie małżeństwa⁶⁵⁵. Jej zadaniem jest pomoc małżonkom i rodzicom w odczytywaniu powołania małżeńskiego i rodzicielskiego oraz misji do zaangażowania życie Kościoła i społeczeństwa⁶⁵⁶. Katechizacja małżonków i rodziców wpisująca się w katechezę dorosłych, wspomaga rozwój duchowości małżeńskiej i rodzinnej, pozwala na odkrywanie oblubieńczego charakteru przymierza między Bogiem i ludźmi oraz roli wspólnoty rodzinnej w budowaniu królestwa Bożego⁶⁵⁷. Szczególną rolę w realizacji katechezy adresowanej do małżonków i rodziców spoczywa na prezbiterach, którzy są sługami Ewangelii⁶⁵⁸.

Wyniki zaprezentowane w tabeli 12. informują, że łącznie około cztery piąte prezbiterów zgadza się i zdecydowanie zgadza się z twierdzeniami dotyczącymi ich poczucia gotowości do prowadzenia katechez dla rodziców przed pierwszą Komunią św. (81,8%), prowadzenia katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu (81,5%), prowadzenia katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci (78,9%). Natomiast mniejszy procent, bo około dwie trzecie badanych potwierdza swoją gotowość do poszukiwania interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego (66,3%) i prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych (66,1%). Zastanawia to, że 8,5% kapłanów deklaruje brak gotowości do prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych, a 6,3% rozbijając szczerze potwierdza brak zainteresowania poszukiwaniem interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego (zob. tabela 12).

⁶⁵⁵ DK 228.

⁶⁵⁶ Por. E. OSEWSKA, *Ograniczenia i możliwości katechezy w rodzinie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 11/1995, s. 81-97.

⁶⁵⁷ DK 232.

⁶⁵⁸ Por. KPK 1063, § 1.; DDR 52; SPMR 109.

Tabela 12. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji katechezy małżonków i rodziców.

Działalność katechetyczna	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	4	1,1	26	7,4	89	25,4	149	42,5	83	23,6	3,80	0,92	4,0
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	0	0,0	13	3,7	52	14,8	173	49,3	113	32,2	4,10	0,78	4,0
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	1	0,3	10	2,8	53	15,1	152	43,3	135	38,5	4,17	0,80	4,0
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	2	0,6	10	2,8	62	17,7	161	45,9	116	33,0	4,08	0,82	4,0
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	1	0,3	21	6,0	96	27,4	150	42,7	83	23,6	3,83	0,86	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

W obliczeniach uwzględniono także wpływ zmiennej wieku duszpasterzy. Z uzyskanych danych wynika, że różnice istotne statystycznie wystąpiły w trzech przypadkach. Badani prezbiterzy z najstarszej grupy wiekowej częściej niż kapłani w wieku 36-45 lat i poniżej 35 lat czują się gotowi prowadzić w parafii katechezy dla dorosłych ($p=0,002$), katechezy dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu ($p=0,005$), a także katechezy dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci ($p=0,017$). Wyniki prezentuje tabela 13.

Tabela 13. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a wiek respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	poniżej 35 lat	3,55	1,06	4,0	0,447	12,516	0,002
	36-45 lat	3,91	0,76	4,0			
	46 i więcej lat	4,00	0,84	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	poniżej 35 lat	3,95	0,88	4,0	0,362	10,678	0,005
	36-45 lat	4,10	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,31	0,70	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	poniżej 35 lat	4,08	0,84	4,0	0,190	3,406	0,182
	36-45 lat	4,19	0,77	4,0			
	46 i więcej lat	4,27	0,79	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	poniżej 35 lat	3,92	0,86	4,0	0,289	8,105	0,017
	36-45 lat	4,14	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,21	0,81	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	poniżej 35 lat	3,77	0,91	4,0	0,192	2,870	0,238
	36-45 lat	3,82	0,86	4,0			
	46 i więcej lat	3,96	0,82	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Zmienne niezależne rodziny pochodzenia oraz liczby posiadanego potomstwa nie różnicują w istotny statystycznie sposób wyników badań dotyczących gotowości prowadzenia katechezy dorosłych (zob. tabele A 4 i A 5). Natomiast zmienna miejsca zamieszkania respondentów różnicuje wyniki w dwóch przypadkach. Duszpasterze pracujący w średnich miastach częściej niż pozostali potwierdzają gotowość poszukiwania interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego ($p=0,005$) oraz prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych ($p=0,023$). Wyniki zawiera tabela 14.

Tabela 14. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a miejsce zamieszkania respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	wieś	3,68	0,92	4,0	0,271	7,530	0,023
	małe miasto	3,93	0,81	4,0			
	średnie miasto	3,95	0,96	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	wieś	4,01	0,83	4,0	0,245	5,412	0,067
	małe miasto	4,15	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,25	0,69	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	wieś	4,13	0,81	4,0	0,169	1,700	0,428
	małe miasto	4,30	0,69	4,0			
	średnie miasto	4,17	0,87	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	wieś	4,07	0,81	4,0	0,030	0,190	0,909
	małe miasto	4,10	0,77	4,0			
	średnie miasto	4,09	0,87	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	wieś	3,73	0,84	4,0	0,328	10,705	0,005
	małe miasto	3,79	0,95	4,0			
	średnie miasto	4,06	0,83	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienna stażu kapłańskiego respondentów różnicuje wyniki w sposób istotny statystycznie w trzech przypadkach. Kapłani mający powyżej 20 lat stażu kapłańskiego częściej niż pozostali deklarują poczucie gotowości działalności katechetycznej w następujących obszarach: prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych ($p=0,004$), a także prowadzenia katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu ($p=0,010$) oraz katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci ($p=0,020$). Wyniki zawiera tabela 15.

Tabela 15. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a staż kapłański respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	10 lat i mniej	3,58	1,06	4,0	0,408	11,069	0,004
	11-20 lat	3,94	0,68	4,0			
	21 i więcej	3,99	0,87	4,0			

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	10 lat i mniej	3,96	0,86	4,0	0,333	9,170	0,010
	11-20 lat	4,13	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,29	0,71	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	10 lat i mniej	4,08	0,85	4,0	0,177	3,074	0,215
	11-20 lat	4,21	0,73	4,0			
	21 i więcej	4,26	0,81	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	10 lat i mniej	3,94	0,86	4,0	0,274	7,812	0,020
	11-20 lat	4,16	0,72	4,0			
	21 i więcej	4,21	0,83	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	10 lat i mniej	3,78	0,89	4,0	0,144	1,565	0,457
	11-20 lat	3,84	0,86	4,0			
	21 i więcej	3,92	0,83	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W toku analiz statystycznych zweryfikowano także oddziaływanie zmiennej niezależnej odbycia dodatkowej formacji pastoralnej na uzyskane wyniki. Występowanie różnicy istotnej statystycznie stwierdzono w dwóch przypadkach. Proboszczowie z doświadczeniem odbycia dodatkowej formacji pastoralnej częściej niż pozostali badani są gotowi prowadzić w parafii katechezy dla dorosłych ($p < 0,001$) oraz katechezy dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu ($p = 0,007$). Zestawienie wyników zawiera tabela 16.

Tabela 16. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	tak	4,06	0,85	4,0	0,413	4,104	<0,001
	nie	3,65	0,93	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	tak	4,25	0,72	4,0	0,235	2,695	0,007
	nie	4,01	0,80	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	tak	4,25	0,74	4,0	0,126	1,195	0,232
	nie	4,12	0,84	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	tak	4,16	0,76	4,0	0,131	1,293	0,196
	nie	4,03	0,85	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	tak	3,91	0,83	4,0	0,126	1,246	0,213
	nie	3,79	0,88	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, U - test Manna-Whitney'a, p - poziom istotności.

4. Gotowość prowadzenia kierownictwa duchowego małżonków

Soborowy dekret o formacji kapłańskiej wskazuje na potrzebę odpowiedniego przygotowania do pełnienia posługi kierownictwa duchowego, które ma na celu

przysposobienie wiernych do w pełni świadomego życia chrześcijańskiego i apostołskiego, a także do wypełnienia obowiązków stanu (por. DFK 19). Kierownictwo duchowe adresowane do małżonków jest pomocą w odkrywaniu tajemnicy *communio personarum*, zaszczipionej w nich przez łaskę sakramentu małżeństwa. Służy doświadczeniu w ich życiu bliskości Boga⁶⁵⁹. Papież Franciszek zachęca prezbiterów do towarzyszenia duchowego małżonkom. Gotowość prowadzenia tegoż kierownictwa może przyczynić się do wzrastania w wierze i budowania w rodzinie Kościoła domowego⁶⁶⁰.

Wyniki przedstawione w tabeli 17. informują, że łącznie ponad trzy czwarte badanych duszpasterzy wyraża i zdecydowanie wyraża gotowość pomagania młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa (78,4%), a ponad dwie trzecie odczuwa gotowość pomagania małżonkom w budowaniu więzi duchowej (70,3%). Oprócz tego, łącznie około trzech piątych potwierdza poczucie kompetencji do: zachęcania małżonków do ascezy i wyrzeczeń (61,5%), posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców (57,8%), towarzyszenia duchowego osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne (57,2%) oraz towarzyszenia duchowego osobom po rozpadzie małżeństwa (56,4%). Mniej niż połowa respondentów (47,0%) deklaruje gotowość do posługi kierownictwa duchowego wobec osób żyjących w związkach niesakramentalnych. Jednocześnie prawie jedna piąta deklaruje brak gotowości bycia kierownikami duchowymi osób żyjących w związkach niesakramentalnych (18,5%). Zastanawia również fakt, iż pewien procent duszpasterzy stwierdza brak gotowości do posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców (11,7%), towarzyszenia duchowego osobom po rozpadzie małżeństwa (11,7%), towarzyszenia duchowego osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne (10%) oraz zachęcania małżonków do ascezy i wyrzeczeń (6,8%) – zob. tabela 17.

Tabela 17. Liczbowy i procentowy rozkład gotowości do posługi kierownictwa duchowego małżonków.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	1	0,3	5	1,4	70	19,9	173	49,3	102	29,1	4,05	0,75	4,0
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	9	2,6	32	9,1	107	30,5	137	39,0	66	18,8	3,62	0,97	4,0
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	8	2,3	27	7,7	115	32,8	137	39,0	64	18,2	3,63	0,94	4,0
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	5	1,4	19	5,4	111	31,6	157	44,7	59	16,8	3,70	0,86	4,0
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	1	0,3	11	3,1	92	26,2	170	48,4	77	21,9	3,89	0,79	4,0

⁶⁵⁹ M. CHMIELEWSKI, *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii...*, s. 100.

⁶⁶⁰ AL 227.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	5	1,4	36	10,3	112	31,9	132	37,6	66	18,8	3,62	0,95	4,0
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	15	4,3	50	14,2	121	34,5	112	31,9	53	15,1	3,39	1,04	3,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Podobnie jak we wcześniej badanych kwestiach, tak również i w zakresie gotowości do posługi kierownictwa duchowego zmienna wieku znacząco różnicuje wyniki badań. Respondenci powyżej 46. roku życia częściej niż młodsi badani czują się gotowi, aby: zachęcać małżonków do ascezy i wyrzeczeń ($p=0,001$), towarzyszyć duchowo osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne ($p=0,002$), posługiwać w kierownictwie duchowym osobom żyjącym w związkach niesakramentalnych ($p=0,025$) oraz towarzyszyć duchowo osobom po rozpadzie małżeństwa ($p=0,045$). Wyniki zawiera tabela 18.

Tabela 18. Gotowość do posługi kierownictwa duchowego małżonków a wiek respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	poniżej 35 lat	4,03	0,78	4,0	0,122	1,293	0,524
	36-45 lat	4,02	0,79	4,0			
	46 i więcej lat	4,14	0,67	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	poniżej 35 lat	3,50	1,03	4,0	0,234	3,132	0,209
	36-45 lat	3,67	0,96	4,0			
	46 i więcej lat	3,73	0,91	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	poniżej 35 lat	3,42	0,97	3,0	0,434	12,748	0,002
	36-45 lat	3,70	0,88	4,0			
	46 i więcej lat	3,85	0,93	4,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	poniżej 35 lat	3,55	0,92	4,0	0,412	13,061	0,001
	36-45 lat	3,67	0,80	4,0			
	46 i więcej lat	3,96	0,80	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	poniżej 35 lat	3,83	0,81	4,0	0,196	5,003	0,082
	36-45 lat	3,85	0,76	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,79	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	poniżej 35 lat	3,45	1,01	3,5	0,322	6,189	0,045
	36-45 lat	3,68	0,91	4,0			
	46 i więcej lat	3,78	0,89	4,0			
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	poniżej 35 lat	3,21	1,11	3,0	0,405	7,371	0,025
	36-45 lat	3,42	1,01	3,0			
	46 i więcej lat	3,62	0,94	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Zmienne rodziny pochodzenia respondentów oraz liczby rodzeństwa nie różnicują w sposób istotny statystycznie wyników badań (zob. tabele A 6 i A 7). Z kolei zmienna miejsca zamieszkania (posługi) respondentów istotnie różnicuje wyniki badań w dwóch przypadkach. Duszpasterze pracujący w średnich miastach częściej niż kapłani posługujący na wsiach i znacznie częściej niż prezbiterzy z małych miast czują się zmotywowani do pomagania młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa ($p=0,035$) oraz do posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców ($p=0,043$). Wyniki prezentuje tabela 19.

Tabela 19. Gotowość do posługi kierownictwa duchowego małżonków a miejsce zamieszkania respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	wieś	3,99	0,76	4,0	0,253	6,732	0,035
	małe miasto	3,97	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,22	0,75	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	wieś	3,57	0,97	4,0	0,265	6,313	0,043
	małe miasto	3,52	0,85	3,0			
	średnie miasto	3,79	1,04	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	wieś	3,65	0,93	4,0	0,145	2,090	0,352
	małe miasto	3,52	0,83	3,0			
	średnie miasto	3,67	1,04	4,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	wieś	3,72	0,83	4,0	0,140	2,488	0,288
	małe miasto	3,59	0,80	3,0			
	średnie miasto	3,73	0,95	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	wieś	3,92	0,77	4,0	0,225	4,741	0,093
	małe miasto	3,70	0,76	4,0			
	średnie miasto	3,93	0,83	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	wieś	3,58	0,99	4,0	0,252	4,491	0,106
	małe miasto	3,51	0,87	3,0			
	średnie miasto	3,76	0,92	4,0			
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	wieś	3,32	1,00	3,0	0,249	4,930	0,085
	małe miasto	3,33	1,01	3,0			
	średnie miasto	3,57	1,12	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Obliczenia wykazały, że zmienna odbycia dodatkowej formacji pastoralnej różnicuje wszystkie rezultaty porównań dotyczących gotowości podejmowania posługi kierownictwa duchowego. Respondenci po odbyciu dodatkowej formacji pastoralnej częściej niż ci, którzy jej nie odbyli deklarują, że czują się gotowi do posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców ($p<0,001$), pomagania małżonkom w budowaniu więzi duchowej ($p<0,001$),

towarzyszenia duchowego osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne ($p=0,001$), kierownictwa duchowego osób żyjących w związkach niesakramentalnych ($p=0,001$), towarzyszenia duchowego osobom po rozpadzie małżeństwa ($p=0,007$) oraz pomagania młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa ($p=0,016$). Zestawienie wyników zawiera tabela 20.

Tabela 20. Gotowość do posługi kierownictwa duchowego małżonków a staż kapłański respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	10 lat i mniej	4,04	0,77	4,0	0,166	2,192	0,334
	11-20 lat	3,99	0,79	4,0			
	21 i więcej	4,16	0,67	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	10 lat i mniej	3,50	1,03	4,0	0,230	3,725	0,155
	11-20 lat	3,70	0,93	4,0			
	21 i więcej	3,73	0,93	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	10 lat i mniej	3,44	0,98	3,0	0,415	11,616	0,003
	11-20 lat	3,71	0,84	4,0			
	21 i więcej	3,85	0,95	4,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	10 lat i mniej	3,55	0,93	4,0	0,430	14,307	0,001
	11-20 lat	3,68	0,76	4,0			
	21 i więcej	3,98	0,81	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	10 lat i mniej	3,82	0,81	4,0	0,221	6,386	0,041
	11-20 lat	3,84	0,74	4,0			
	21 i więcej	4,04	0,80	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	10 lat i mniej	3,47	1,03	4,0	0,314	5,707	0,058
	11-20 lat	3,68	0,84	4,0			
	21 i więcej	3,79	0,91	4,0			
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	10 lat i mniej	3,25	1,12	3,0	0,357	5,714	0,057
	11-20 lat	3,41	0,98	3,0			
	21 i więcej	3,61	0,95	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Obliczenia wykazały, że zmienna odbycia dodatkowej formacji pastoralnej różnicuje wszystkie rezultaty porównań dotyczących gotowości do podjęcia posługi kierownictwa. Respondenci po odbyciu dodatkowej formacji pastoralnej częściej niż ci, którzy jej nie odbyli, czują się kompetentni do posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców ($p<0,001$), do pomagania małżonkom w budowaniu więzi duchowej ($p<0,001$), do towarzyszenia duchowego osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne ($p=0,001$), kierownictwa duchowego osób żyjących w związkach niesakramentalnych ($p=0,001$), towarzyszenia duchowego osobom po rozpadzie małżeństwa ($p=0,007$) oraz pomagania młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa ($p=0,016$). Zestawienie wyników zawiera tabela 21.

Tabela 21. Gotowość do posługi kierownictwa duchowego małżonków a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	tak	4,18	0,74	4,0	0,196	2,414	0,016
	nie	3,98	0,75	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	tak	3,85	0,96	4,0	0,362	3,619	<0,001
	nie	3,49	0,96	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	tak	3,84	0,94	4,0	0,324	3,223	0,001
	nie	3,51	0,93	4,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	tak	3,84	0,88	4,0	0,228	2,420	0,016
	nie	3,62	0,84	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	tak	4,08	0,80	4,0	0,303	3,763	<0,001
	nie	3,77	0,76	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	tak	3,79	0,98	4,0	0,268	2,707	0,007
	nie	3,52	0,92	4,0			
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	tak	3,60	1,10	4,0	0,334	3,216	0,001
	nie	3,27	0,99	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

ROZDZIAŁ IV

GOTOWOŚĆ SPEŁNIANIA POSŁUGI UŚWIĘCANIA WOBEC MAŁŻONKÓW I RODZIN

Bóg, który sam jest święty zapragnął wybrać spośród ludzi towarzyszy i pomocników dzieła uświęcania. Prezbiterzy konsekrowani przez posługę biskupa stają się w szczególny sposób uczestnikami Chrystusowego kapłaństwa. Sprawując święte czynności jako słudzy uświęcania wykonują urząd jedyne go i najwyższego Kapłana, którym jest Chrystus Pan (por. DP 5)⁶⁶¹. Uświęca On wierzących poprzez sakramentalne znaki, które są skutecznymi znakami łaski Bożej⁶⁶². Papież Rodziny podkreślał, że Kościół sprawujący sakramenty wzbogaca, umacnia i uświęca rodziny chrześcijańskie łaską Chrystusową, ażeby stawały się chwałą Ojca niebieskiego⁶⁶³. Rodzina włączona w Lud Boży „poprzez sakrament małżeństwa, z którego wyrasta i z którego czerpie pokarm, jest stale ożywiana przez Chrystusa Pana i przez Niego wzywana i zobowiązana do dialogu z Bogiem poprzez życie sakramentalne, ofiarę życia i modlitwę”⁶⁶⁴. Duszpasterska posługa uświęcania sprawowana wobec małżeństw i rodzin wpisuje się w pasterską odpowiedzialność za powierzony Kościołowi dar świętości. Prezbiterzy będąc sługami uświęcenia zobowiązani są do gorliwego spełniania tejże posługi⁶⁶⁵.

1. Zaangażowanie w posługę sakramentalną

Kapłańska posługa uświęcania realizuje się w szczególny sposób poprzez celebrowanie sakramentów. Prezbiterzy będąc ich depozytariuszami i szafarzami są odpowiedzialni za uobecnienie w sakramentalnych znakach dar świętości. Poczucie odpowiedzialności powinno przyczynić się do sumiennego, gorliwego i godnego sprawowania czynności sakramentalnych, które są źródłami świętości⁶⁶⁶. Rodzina chrześcijańska wezwana do świętości w sakramentach odnajduje pomoc Bożą. Dlatego też zaangażowanie kapłańskie w realizację misji przybliżenia rodzinom łaski sakramentów owocuje w dziele ich uświęcenia.

Wyniki zaprezentowane w tabeli 22. informują, że łącznie ponad 90% prezbiterów deklaruje i zdecydowanie deklaruje poczucie gotowości do zachęcania małżonków do korzystania z sakramentu pojednania (94%), wyjaśniania rodzinom, czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii (92%) oraz niesienia posługi sakramentalnej i wsparcia

⁶⁶¹ Zob. BENEDYKT XVI, *Kapłani darem dla Kościoła i świata...*, s. 49.

⁶⁶² Zob. KKK 1131.

⁶⁶³ FC 49.

⁶⁶⁴ FC 55.

⁶⁶⁵ M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 151.

⁶⁶⁶ Tamże, s. 152.

duchowego chorym w rodzinach (91,5%). Ponad cztery piąte respondentów potwierdza gotowość pogłębiania w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną (86,6%) oraz zachęcania do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca (84,9%). Natomiast łącznie około trzy czwarte stwierdza gotowość do proponowania małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia (77,6%) oraz zachęcania w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych (75%). Natomiast łącznie 62,4% badanych duszpasterzy odczuwa gotowość podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków. Jednocześnie, co może zadziwiać, aż 8,5 % respondentów deklaruje brak gotowości podjęcia tejże posługi (zob. tabela 22).

Tabela 22. Twierdzenia odnoszące się do różnych aspektów w zakresie zaangażowania w posługę sakramentalną.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	1	0,3	5	1,4	41	11,7	169	48,1	135	38,5	4,23	0,73	4,0
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	0	0,0	2	0,6	26	7,4	144	41,0	179	51,0	4,42	0,65	5,0
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	0	0,0	3	0,9	16	4,6	130	37,0	202	57,5	4,51	0,63	5,0
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	0	0,0	3	0,9	27	7,7	149	42,5	172	49,0	4,40	0,67	4,0
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	0	0,0	10	2,8	58	16,5	183	52,1	100	28,5	4,06	0,75	4,0
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	6	1,7	24	6,8	102	29,1	142	40,5	77	21,9	3,74	0,93	4,0
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	0	0,0	16	4,6	72	20,5	162	46,2	101	28,8	3,99	0,82	4,0
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	2	0,6	3	0,9	48	13,7	145	41,3	153	43,6	4,26	0,77	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Zmienna niezależna wieku respondentów w sposób istotny statystycznie różnicuje uzyskane wyniki w czterech przypadkach. Duszpasterze w najstarszej grupie wiekowej (powyżej 45 lat) częściej niż pozostali kapłani czują się gotowi, aby zachęcać w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych ($p=0,001$), zachęcać do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca ($p=0,001$) oraz wyjaśniać rodzinom, czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii? ($p=0,015$). Natomiast gotowość podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków wyraźnie częściej niż postali wyrażali prezbiterzy w wieku między 36 a 45. rokiem życia. Wyniki przedstawia tabela 23.

Tabela 23. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a wiek respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	poniżej 35 lat	4,20	0,83	4,0	0,175	3,569	0,168
	36-45 lat	4,18	0,67	4,0			
	46 i więcej lat	4,35	0,63	4,0			
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	poniżej 35 lat	4,35	0,73	4,0	0,258	8,464	0,015
	36-45 lat	4,37	0,64	4,0			
	46 i więcej lat	4,61	0,51	5,0			
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	poniżej 35 lat	4,45	0,72	5,0	0,202	5,511	0,064
	36-45 lat	4,48	0,58	5,0			
	46 i więcej lat	4,65	0,52	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	poniżej 35 lat	4,32	0,73	4,0	0,214	4,853	0,088
	36-45 lat	4,38	0,64	4,0			
	46 i więcej lat	4,53	0,58	5,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	poniżej 35 lat	4,02	0,84	4,0	0,144	1,636	0,441
	36-45 lat	4,04	0,71	4,0			
	46 i więcej lat	4,16	0,66	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	poniżej 35 lat	3,58	0,96	4,0	0,297	6,510	0,039
	36-45 lat	3,88	0,95	4,0			
	46 i więcej lat	3,78	0,86	4,0			
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	poniżej 35 lat	3,77	0,90	4,0	0,426	14,837	0,001
	36-45 lat	4,08	0,79	4,0			
	46 i więcej lat	4,19	0,68	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	poniżej 35 lat	4,15	0,87	4,0	0,370	14,411	0,001
	36-45 lat	4,19	0,72	4,0			
	46 i więcej lat	4,52	0,62	5,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienne rodziny pochodzenia respondentów i liczby rodzeństwa nie różnicują znacząco wyników badań (zob. tabele A 8 i A 9), a zmienna miejsca zamieszkania i posługi badanych różnicuje wyniki w jednym przypadku. Proboszczowie pracujący w średnim mieście częściej od duszpasterzujących na wioskach oraz jeszcze częściej niż pracujący w małym mieście, czują się przygotowani do podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków ($p=0,016$). Wyniki zawiera tabela 24.

Tabela 24. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a miejsce zamieszkania respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	wieś	4,23	0,75	4,0	0,053	0,456	0,796
	małe miasto	4,20	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,25	0,73	4,0			
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	wieś	4,42	0,68	5,0	0,049	0,226	0,893
	małe miasto	4,46	0,62	5,0			
	średnie miasto	4,41	0,64	4,0			
	wieś	4,51	0,66	5,0	0,065	0,233	0,890

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	małe miasto	4,48	0,65	5,0			
	średnie miasto	4,54	0,56	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	wieś	4,36	0,67	4,0	0,112	1,969	0,374
	małe miasto	4,39	0,69	5,0			
	średnie miasto	4,47	0,64	5,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	wieś	4,03	0,76	4,0	0,249	5,507	0,064
	małe miasto	3,95	0,72	4,0			
	średnie miasto	4,20	0,74	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	wieś	3,72	0,89	4,0	0,121	1,592	0,451
	małe miasto	3,69	0,92	4,0			
	średnie miasto	3,81	1,02	4,0			
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	wieś	3,96	0,81	4,0	0,393	8,261	0,016
	małe miasto	3,79	0,95	4,0			
	średnie miasto	4,18	0,73	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	wieś	4,29	0,79	4,0	0,114	1,749	0,417
	małe miasto	4,18	0,74	4,0			
	średnie miasto	4,26	0,75	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

W dalszych obliczeniach szczegółowych zbadano wpływ zmiennej stażu kapłańskiego respondentów na uzyskane wyniki badań duszpasterzy. Różnica istotna statystycznie wystąpiła w przypadku czterech twierdzeń. Respondenci z 21-letnim i dłuższym stażem kapłańskim częściej niż badani z pozostałych grup czują się gotowi do: zachęcania do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca ($p=0,001$), zachęcania w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych ($p=0,002$) oraz wyjaśniania rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii ($p=0,005$). Odmienna tendencja występuje w przypadku gotowości do podejmowania posługi stałego spowiednika małżonków. Duszpasterze ze stażem 11-20 lat kapłaństwa częściej czują się gotowi do tejże posługi niż pozostałe grupy prezbiterów ($p=0,018$). Wyniki zaprezentowano w tabeli 25.

Tabela 25. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a staż kapłański respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pogłębiania w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	10 lat i mniej	4,18	0,83	4,0	0,184	3,141	0,208
	11-20 lat	4,20	0,65	4,0			
	21 i więcej	4,36	0,63	4,0			
wyjaśniania rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	10 lat i mniej	4,33	0,73	4,0	0,298	10,608	0,005
	11-20 lat	4,39	0,62	4,0			
	21 i więcej	4,63	0,51	5,0			

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	10 lat i mniej	4,45	0,72	5,0	0,206	5,412	0,067
	11-20 lat	4,49	0,55	5,0			
	21 i więcej	4,65	0,52	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	10 lat i mniej	4,30	0,73	4,0	0,224	5,252	0,072
	11-20 lat	4,41	0,64	4,0			
	21 i więcej	4,53	0,59	5,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	10 lat i mniej	4,01	0,85	4,0	0,151	1,431	0,489
	11-20 lat	4,06	0,68	4,0			
	21 i więcej	4,16	0,66	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	10 lat i mniej	3,58	0,96	4,0	0,331	8,068	0,018
	11-20 lat	3,91	0,92	4,0			
	21 i więcej	3,79	0,87	4,0			
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	10 lat i mniej	3,82	0,90	4,0	0,396	12,060	0,002
	11-20 lat	4,04	0,78	4,0			
	21 i więcej	4,21	0,68	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	10 lat i mniej	4,12	0,86	4,0	0,395	13,866	0,001
	11-20 lat	4,25	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,52	0,62	5,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W dalszych obliczeniach szczegółowych zbadano wpływ zmiennej odbycia dodatkowej formacji pastoralnej na uzyskane wyniki badań duszpasterzy dotyczące gotowości do posługi sakramentalnej. Różnica istotna statystycznie wystąpiła tylko w przypadku jednego twierdzenia. Respondenci po dodatkowej formacji pastoralnej wyraźnie częściej niż badani nie korzystający z takiej formacji potwierdzają gotowość podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków ($p=0,003$). Wyniki prezentuje tabela 26.

Tabela 26. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Dodatkowa formacja pastoralnej	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	tak	4,23	0,79	4,0	0,003	0,374	0,708
	nie	4,23	0,70	4,0			
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	tak	4,44	0,73	5,0	0,027	1,016	0,310
	nie	4,41	0,61	4,0			
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	tak	4,54	0,61	5,0	0,047	0,702	0,483
	nie	4,50	0,64	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	tak	4,40	0,68	5,0	0,011	0,245	0,806
	nie	4,39	0,66	4,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	tak	4,09	0,75	4,0	0,048	0,497	0,619
	nie	4,05	0,75	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	tak	3,93	0,87	4,0	0,300	2,996	0,003
	nie	3,63	0,96	4,0			
	tak	4,05	0,86	4,0	0,099	1,321	0,186

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Dodatkowa formacja pastoralnej	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	nie	3,95	0,80	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	tak	4,29	0,77	4,0	0,035	0,454	0,650
	nie	4,25	0,77	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

2. Wsparcie w życiu duchowością rodziny

Pasterska posługa uświęcania rodziny wiąże się troską o jej duchowość. Sobór Watykański II podkreślał szczególną drogę duchową jaką jest powołanie małżeńskie i rodzinne. Dekret o apostołstwie świeckich wzywa małżonków i rodziny do ustawicznego doskonalenia danych właściwości i przymiotów wpisanych w ich życie oraz posługiwania się otrzymanymi darami Ducha Świętego (por. DA 4). Pedagogia świętości realizowana w ramach duszpasterstwa rodzin wymaga, aby prezbiterzy nieśli małżonkom wielkoduszne i różnorakie wsparcie w życiu duchowością małżeństwa i rodziny.

Wyniki zaprezentowane w tabeli 27. informują, że łącznie ponad 90% prezbiterów deklaruje i zdecydowanie deklaruje gotowość uczenia wiernych świętowania niedzieli i świąt w rodzinie (94,6%), zachęcania małżonków do wspólnej modlitwy (92,8%) oraz ukazywania potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie (92%) i roli błogosławienia dzieci (90,6%). Łącznie ponad cztery piąte respondentów deklaruje dyspozycyjność do zachęcania do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzania rodzin Matce Bożej (88,6%), ukazywania, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem (86,9%), ukazywania roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa (86,9%), ukazywania paschalności życia małżeńskiego (85,4%), szczenia czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych (85,1%), a także zachęcania małżonków do zawierzania rodzin Sercu Pana Jezusa (80,6%). Niewiele niższy jest łączny procent respondentów deklarujących i zdecydowanie potwierdzających gotowość do uczenia rodzinnego rozważania słowa Bożego (79%), ukazywania obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej (75,5%) oraz organizowania pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów (61,2%). Jednocześnie co dziesiąty badany deklaruje brak gotowości do tejże posługi (zob. tabela 27). Warto zauważyć również, że poczucie gotowości do wspierania rodzin w życiu ich duchowością harmonizuje u prezbiterów z troską o rozwój własnego życia modlitewnego i duchowego (96,3%) oraz pragnieniem podejmowania modlitwy wstawienniczej za narzeczonych (88,3%) – zob. tabela A 18.

Tabela 27. Liczbowy i procentowy rozkład wsparcia w życiu duchowością rodziny.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	0	0,0	1	0,3	18	5,1	115	32,8	217	61,8	4,56	0,60	5,0
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	0	0,0	17	4,8	69	19,7	155	44,2	110	31,3	4,02	0,84	4,0
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	0	0,0	2	0,6	23	6,6	117	33,3	209	59,5	4,52	0,64	5,0
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	0	0,0	5	1,4	46	13,1	184	52,4	116	33,0	4,17	0,70	4,0
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	0	0,0	8	2,3	66	18,8	149	42,5	128	36,5	4,13	0,79	4,0
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	0	0,0	2	0,6	31	8,8	131	37,3	187	53,3	4,43	0,68	5,0
zachęcanie do zawierzenia rodzin Sercu Pana Jezusa	2	0,6	10	2,8	56	16,0	139	39,6	144	41,0	4,18	0,84	4,0
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	2	0,6	1	0,3	37	10,5	130	37,0	181	51,6	4,39	0,73	5,0
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	1	0,3	2	0,6	25	7,1	158	45,0	165	47,0	4,38	0,67	4,0
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	2	0,6	6	1,7	44	12,5	169	48,1	130	37,0	4,19	0,76	4,0
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	7	2,0	32	9,1	97	27,6	123	35,0	92	26,2	3,74	1,01	4,0
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	0	0,0	8	2,3	38	10,8	188	53,6	117	33,3	4,18	0,71	4,0
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	0	0,0	5	1,4	43	12,3	186	53,0	117	33,3	4,18	0,69	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Wyraźnie nasilone zróżnicowanie odpowiedzi respondentów wiąże się ze zmienną wieku. Tendencja ta dotyczy jedenastu odpowiedzi. Kapłani w wieku powyżej 46 lat istotnie częściej niż pozostali badani deklarują gotowość zachęcania małżonków do zawierzenia rodzin Sercu Pana Jezusa ($p < 0,001$), szerzenia czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych ($p < 0,001$), organizowania pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów ($p < 0,001$), ukazywania, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem ($p = 0,001$), ukazywania potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie ($p = 0,002$), uczenia rodzinnego rozważania słowa Bożego ($p = 0,004$) oraz świętowania niedzieli i świąt w rodzinie ($p = 0,007$). Ta sama grupa badanych częściej także wyraża gotowość ukazywania rodzicom roli błogosławienia dzieci ($p = 0,007$), zachęcania do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej ($p = 0,030$) oraz ukazywania roli ofiarności, wzajemnej opieki i wsparcia,

zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa ($p=0,039$). Wyniki zestawia tabela 28.

Tabela 28. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a wiek respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	poniżej 35 lat	3,99	0,80	4,0	0,327	9,934	0,007
	36-45 lat	4,17	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,32	0,66	4,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	poniżej 35 lat	3,98	0,74	4,0	0,257	7,850	0,020
	36-45 lat	4,14	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,23	0,68	4,0			
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	poniżej 35 lat	4,18	0,78	4,0	0,116	1,300	0,522
	36-45 lat	4,26	0,71	4,0			
	46 i więcej lat	4,30	0,72	4,0			
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	poniżej 35 lat	4,21	0,75	4,0	0,192	4,866	0,088
	36-45 lat	4,23	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,40	0,66	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	poniżej 35 lat	4,07	0,74	4,0	0,315	10,945	0,004
	36-45 lat	4,18	0,67	4,0			
	46 i więcej lat	4,38	0,64	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	poniżej 35 lat	4,07	0,77	4,0	0,304	10,027	0,007
	36-45 lat	4,17	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,37	0,67	4,0			
zachęcanie do zawierzania rodzin Sercu Pana Jezusa	poniżej 35 lat	4,30	0,72	4,0	0,335	16,727	<0,001
	36-45 lat	4,40	0,62	4,0			
	46 i więcej lat	4,64	0,64	5,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	poniżej 35 lat	4,21	0,71	4,0	0,235	7,023	0,030
	36-45 lat	4,34	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,45	0,67	5,0			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	poniżej 35 lat	4,01	0,84	4,0	0,365	12,782	0,002
	36-45 lat	4,08	0,70	4,0			
	46 i więcej lat	4,37	0,64	4,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	poniżej 35 lat	4,47	0,69	5,0	0,349	20,079	<0,001
	36-45 lat	4,59	0,55	5,0			
	46 i więcej lat	4,82	0,49	5,0			
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	poniżej 35 lat	4,30	0,72	4,0	0,364	19,526	<0,001
	36-45 lat	4,34	0,66	4,0			
	46 i więcej lat	4,66	0,56	5,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	poniżej 35 lat	4,11	0,74	4,0	0,333	13,010	0,001
	36-45 lat	4,29	0,72	4,0			
	46 i więcej lat	4,45	0,68	5,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	poniżej 35 lat	4,24	0,74	4,0	0,236	6,474	0,039
	36-45 lat	4,27	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,48	0,60	5,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienna rodziny pochodzenia respondentów nie różnicuje wyników badań (zob. tabela A 10). Natomiast znacząco różnicuje je liczba rodzeństwa w dwóch przypadkach. Duszpasterze

mający dwoje rodzeństwa częściej niż pozostali badani czują się gotowi ukazywać obecność Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej ($p=0,006$) oraz ukazywać paschalność życia małżeńskiego ($p=0,017$). Wyniki prezentuje tabela 29.

Tabela 29. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a liczba rodzeństwa respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	brak/ jedno	4,48	0,65	5,0	0,168	3,177	0,204
	dwoje	4,65	0,54	5,0			
	troje i więcej	4,56	0,61	5,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	brak/ jedno	3,88	0,84	4,0	0,342	10,074	0,006
	dwoje	4,22	0,84	4,0			
	troje i więcej	3,98	0,82	4,0			
zachęcania małżonków do wspólnej modlitwy	brak/ jedno	4,50	0,69	5,0	0,035	0,003	0,998
	dwoje	4,54	0,59	5,0			
	troje i więcej	4,52	0,65	5,0			
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	brak/ jedno	4,08	0,71	4,0	0,257	8,117	0,017
	dwoje	4,33	0,67	4,0			
	troje i więcej	4,13	0,70	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	brak/ jedno	4,03	0,84	4,0	0,200	2,789	0,248
	dwoje	4,23	0,75	4,0			
	troje i więcej	4,13	0,78	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	brak/ jedno	4,41	0,74	5,0	0,121	1,318	0,517
	dwoje	4,52	0,58	5,0			
	troje i więcej	4,39	0,69	5,0			
zachęcanie do zawierzenia rodzin Sercu Pana Jezusa	brak/ jedno	4,09	0,90	4,0	0,155	1,253	0,534
	dwoje	4,24	0,78	4,0			
	troje i więcej	4,19	0,84	4,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	brak/ jedno	4,33	0,79	4,0	0,099	1,005	0,605
	dwoje	4,38	0,70	4,0			
	troje i więcej	4,43	0,72	5,0			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	brak/ jedno	4,34	0,77	4,0	0,097	0,452	0,798
	dwoje	4,43	0,59	4,0			
	troje i więcej	4,37	0,65	4,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	brak/ jedno	4,05	0,82	4,0	0,289	5,796	0,055
	dwoje	4,34	0,64	4,0			
	troje i więcej	4,18	0,78	4,0			
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	brak/ jedno	3,60	0,98	4,0	0,261	3,853	0,146
	dwoje	3,86	1,01	4,0			
	troje i więcej	3,76	1,02	4,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	brak/ jedno	4,10	0,79	4,0	0,195	3,670	0,160
	dwoje	4,29	0,66	4,0			
	troje i więcej	4,16	0,69	4,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	brak/ jedno	4,08	0,76	4,0	0,156	2,145	0,342
	dwoje	4,23	0,64	4,0			
	troje i więcej	4,21	0,69	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienna miejsca zamieszkania respondentów nie wykazuje różnic istotnych statystycznie (zob. tabela A 11). Znacznie wyraźniejsze zróżnicowanie wyników powoduje zmienna stażu kapłańskiego respondentów. Prezbiterzy ze stażem kapłańskim powyżej 21 lat istotnie częściej niż pozostali badani potwierdzają gotowość zachęcania do zawierania rodzin Sercu Pana Jezusa ($p < 0,001$), szerzenia czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych ($p < 0,001$), uczenia świętowania niedzieli i świąt w rodzinie ($p = 0,001$), zachęcania do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej ($p = 0,001$), zachęcania małżonków do wspólnej modlitwy ($p = 0,002$), ukazywania obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej ($p = 0,003$) oraz organizowania pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów ($p = 0,039$). Wyniki przedstawia tabela 30.

Tabela 30. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a staż kapłański respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	10 lat i mniej	4,45	0,66	5,0	0,296	14,691	0,001
	11-20 lat	4,57	0,55	5,0			
	21 i więcej	4,74	0,53	5,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	10 lat i mniej	3,90	0,85	4,0	0,360	11,415	0,003
	11-20 lat	3,99	0,84	4,0			
	21 i więcej	4,26	0,79	4,0			
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	10 lat i mniej	4,38	0,75	5,0	0,341	12,659	0,002
	11-20 lat	4,54	0,57	5,0			
	21 i więcej	4,72	0,48	5,0			
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	10 lat i mniej	4,09	0,75	4,0	0,164	2,850	0,241
	11-20 lat	4,20	0,63	4,0			
	21 i więcej	4,26	0,70	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	10 lat i mniej	4,11	0,82	4,0	0,137	2,553	0,279
	11-20 lat	4,09	0,72	4,0			
	21 i więcej	4,22	0,84	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	10 lat i mniej	4,38	0,73	5,0	0,172	3,244	0,198
	11-20 lat	4,41	0,65	4,5			
	21 i więcej	4,55	0,60	5,0			
zachęcanie do zawierania rodzin Sercu Pana Jezusa	10 lat i mniej	3,95	0,95	4,0	0,519	19,682	<0,001
	11-20 lat	4,24	0,72	4,0			
	21 i więcej	4,47	0,68	5,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	10 lat i mniej	4,26	0,87	4,0	0,384	14,193	0,001
	11-20 lat	4,36	0,60	4,0			
	21 i więcej	4,64	0,55	5,0			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	10 lat i mniej	4,29	0,77	4,0	0,249	5,971	0,051
	11-20 lat	4,37	0,60	4,0			
	21 i więcej	4,54	0,54	5,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	10 lat i mniej	4,02	0,86	4,0	0,429	16,847	<0,001
	11-20 lat	4,22	0,63	4,0			
	21 i więcej	4,45	0,66	5,0			
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	10 lat i mniej	3,59	1,06	4,0	0,311	6,503	0,039
	11-20 lat	3,82	0,95	4,0			

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	21 i więcej	3,90	0,98	4,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	10 lat i mniej	4,10	0,74	4,0	0,180	4,690	0,096
	11-20 lat	4,20	0,64	4,0			
	21 i więcej	4,28	0,74	4,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	10 lat i mniej	4,09	0,74	4,0	0,198	4,200	0,122
	11-20 lat	4,21	0,66	4,0			
	21 i więcej	4,29	0,64	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów różnicuje w sposób istotny statystycznie wyniki badań. Prezbiterzy posiadający doświadczenie dodatkowej formacji częściej niż pozostali kapłani czują się gotowi: ukazywać rolę ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa ($p < 0,001$), ukazywać, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem ($p = 0,001$), uczyć rodzinnego rozważania słowa Bożego ($p = 0,009$), a także ukazywać paschalność życia małżeńskiego ($p = 0,041$) oraz potrzebę wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie ($p = 0,043$). Wyniki prezentuje tabela 31.

Tabela 31. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	tak	4,59	0,62	5,0	0,044	0,946	0,344
	nie	4,55	0,60	5,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	tak	4,13	0,80	4,0	0,177	1,860	0,063
	nie	3,95	0,85	4,0			
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	tak	4,55	0,64	5,0	0,050	0,754	0,451
	nie	4,50	0,65	5,0			
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	tak	4,26	0,73	4,0	0,134	2,040	0,041
	nie	4,12	0,68	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	tak	4,27	0,77	4,0	0,222	2,597	0,009
	nie	4,05	0,80	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	tak	4,49	0,66	5,0	0,087	1,247	0,213
	nie	4,40	0,68	5,0			
zachęcanie do zawierania rodzin Sercu Pana Jezusa	tak	4,16	0,86	4,0	-0,022	-0,178	0,858
	nie	4,18	0,83	4,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	tak	4,42	0,75	5,0	0,049	0,815	0,415
	nie	4,37	0,72	4,0			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	tak	4,48	0,60	5,0	0,161	2,026	0,043
	nie	4,32	0,70	4,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	tak	4,25	0,79	4,0	0,086	1,299	0,194
	nie	4,16	0,74	4,0			
	tak	3,85	1,02	4,0	0,173	1,506	0,132

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	nie	3,68	1,00	4,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	tak	4,33	0,68	4,0	0,243	3,242	0,001
	nie	4,09	0,71	4,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	tak	4,33	0,71	4,0	0,239	3,498	<0,001
	nie	4,09	0,67	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

ROZDZIAŁ V

GOTOWOŚĆ REALIZACJI POSŁUGI MIŁOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ I BUDOWANIA WSPÓLNOTY KOŚCIOŁA

Duszpasterska troska prezbiterów o wspólnotę Ludu Bożego realizuje się poprzez miłość chrześcijańską i budowanie wspólnoty Kościoła. Fundamentem tej misji jest miłość pasterska, będąca stylem kapłańskiego myślenia i działania, towarzyszenia wiernym⁶⁶⁷. Jej źródłem jest konsekracja prezbitera, upodabniająca go do Jezusa Chrystusa, Głowy i Pasterza Kościoła. Chrystus, który stał się sługą wszystkich, zaprasza do tej samej postawy wybranych do kapłaństwa, którzy kontynuują Jego dzieło odkupienia. Dlatego też miłość pasterska, realizująca się w służbie Ludowi Bożemu jest „wewnętrzną zasadą, cnotą ożywiającą i kierującą życiem duchowym kapłana, który wzoruje się na Chrystusie Głowie i Pasterzu”⁶⁶⁸. Miłość pasterska jest zatem całkowitym darem z siebie dla wspólnoty Kościoła, łączącym w sobie wieloraką i różnorodną działalność duszpasterską⁶⁶⁹. Szczególną przestrzenią tej działalności jest duszpasterstwo rodzin, które jest pierwszoplanową dziedziną działalności pasterskiej Kościoła. Duszpasterska troska przyczynia się do rozwoju rodzin chrześcijańskich, jednakże do tego się nie ogranicza. Powinna ona towarzyszyć wszystkim rodzinom, a szczególnie tym, które znajdują się w sytuacjach znajdującym się trudnych i nieprawidłowych⁶⁷⁰.

1. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych

Duszpasterskie towarzyszenie narzeczonym powinno być troską całej wspólnoty Kościoła o właściwe przygotowanie do sakramentu małżeństwa i życia rodzinnego⁶⁷¹. Jednakże odpowiedzialnymi za nie w szczególny sposób są duszpasterze, których prawodawca kościelny obliguje do osobistego przygotowania nupturientów, które przysposabiałoby do świętości stanu małżeńskiego oraz jego obowiązków⁶⁷². Jest to ważne działanie duszpasterskie, gdyż jego jakość w dużej mierze decyduje o przyszłym życiu małżeńskim i rodzinnym. Wymaga ono osobistego odkrycia przez prezbiterów roli ważności towarzyszenia narzeczonym i zaangażowania się w proces przygotowania do małżeństwa⁶⁷³.

⁶⁶⁷ Synod Archidiecezji Poznańskiej 2004-2008. *Dokumenty i Statuty*, Poznań 2008, 45.

⁶⁶⁸ PDV 23.

⁶⁶⁹ Tamże; zob. DK 6.

⁶⁷⁰ Por. FC 65.

⁶⁷¹ Zob. AL 201.

⁶⁷² Zob. KPK 1063, § 2.

⁶⁷³ SPMR 98.

Wyniki przedstawione w tabeli 32. informują, że łącznie ponad cztery piąte duszpasterzy potwierdziło zwyczajnie lub w sposób zdecydowany gotowość uczenia narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości (85,7%) oraz wspierania ich w rozwoju wiary i życia sakramentalnego (81,2%). Około trzy czwarte badanych wyraziło gotowość ukazywania wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem (77,6%), wprowadzania narzeczonych we wspólną modlitwę (76,1%), spotkania się z nimi w kancelarii parafialnej (75%), rozmawiania z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje (71,8%) oraz towarzyszenia duszpasterskiego po ślubie (70,4%). Łącznie około dwie trzecie respondentów zadeklarowało także gotowość zapoznawania narzeczonych z duchowością małżeńską (69,3%), przygotowania par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin (63,6%) oraz poznawania sytuacji duchowej narzeczonych (61,3%). Należy zauważyć, że prawie co dziesiąty duszpasterz deklaruje jednocześnie brak gotowości do przygotowania par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin (8,8%), poznawania sytuacji duchowej narzeczonych (7,7%) oraz zapoznawania narzeczonych z duchowością małżeńską (7,5%) – zob. tabela 32.

Tabela 32. Liczbowy i procentowy rozkład zaangażowania w posługę wobec narzeczonych.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	6	1,7	21	6,0	109	31,1	155	44,2	60	17,1	3,69	0,88	4,0
ukazywanie wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem	0	0,0	6	1,7	73	20,8	159	45,3	113	32,2	4,08	0,77	4,0
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	3	0,9	7	2,0	56	16,0	168	47,9	117	33,3	4,11	0,80	4,0
spotkanie się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	4	1,1	11	3,1	73	20,8	181	51,6	82	23,4	3,93	0,82	4,0
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	0	0,0	4	1,1	46	13,1	196	55,8	105	29,9	4,15	0,67	4,0
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	4	1,1	16	4,6	79	22,5	175	49,9	77	21,9	3,87	0,84	4,0
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	4	1,1	27	7,7	97	27,6	149	42,5	74	21,1	3,75	0,91	4,0
zapoznawanie narzeczonych z duchowością małżeńską	3	0,9	23	6,6	82	23,4	174	49,6	69	19,7	3,81	0,86	4,0
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	1	0,3	11	3,1	72	20,5	179	51,0	88	25,1	3,97	0,78	4,0
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	4	1,1	17	4,8	83	23,6	159	45,3	88	25,1	3,88	0,88	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 - nie zgadzam się, 2 - raczej nie zgadzam się, 3 - raczej zgadzam się, 4 - zgadzam się, 5 - zdecydowanie zgadzam się.

W obliczeniach uwzględniono wpływ zmiennej wieku badanych respondentów. Istotne statystycznie różnice pomiędzy wynikami wystąpiły w przypadku sześciu twierdzeń dotyczących towarzyszenia narzeczonemu. Badani prezbiterzy w wieku powyżej 45. roku życia częściej niż młodsi czują się gotowi wspierać narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego ($p < 0,001$), ukazywać wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem ($p = 0,007$), rozmawiać z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje ($p = 0,016$), przygotować pary do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin ($p = 0,031$), wprowadzać narzeczonych we wspólną modlitwę ($p = 0,032$) oraz zapoznawać narzeczonych z duchowością małżeńską ($p = 0,046$). Wyniki przedstawia tabela 33.

Tabela 33. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a wiek respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	poniżej 35 lat	3,62	0,94	4,0	0,166	1,788	0,409
	36-45 lat	3,69	0,82	4,0			
	46 i więcej lat	3,79	0,89	4,0			
ukazywanie wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem	poniżej 35 lat	3,94	0,84	4,0	0,337	10,039	0,007
	36-45 lat	4,08	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,28	0,74	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	poniżej 35 lat	3,89	0,91	4,0	0,497	19,632	<0,001
	36-45 lat	4,14	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,38	0,67	4,0			
spotykanie się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	poniżej 35 lat	3,88	0,87	4,0	0,142	3,777	0,151
	36-45 lat	3,91	0,67	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,90	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	poniżej 35 lat	4,10	0,73	4,0	0,146	2,980	0,225
	36-45 lat	4,12	0,62	4,0			
	46 i więcej lat	4,24	0,67	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	poniżej 35 lat	3,73	0,93	4,0	0,315	8,303	0,016
	36-45 lat	3,89	0,74	4,0			
	46 i więcej lat	4,04	0,82	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	poniżej 35 lat	3,61	0,98	4,0	0,301	6,937	0,031
	36-45 lat	3,76	0,82	4,0			
	46 i więcej lat	3,91	0,92	4,0			
zapoznawanie narzeczonych z duchowością małżeńską	poniżej 35 lat	3,67	0,91	4,0	0,248	6,175	0,046
	36-45 lat	3,87	0,77	4,0			
	46 i więcej lat	3,91	0,88	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	poniżej 35 lat	3,86	0,85	4,0	0,264	6,862	0,032
	36-45 lat	3,98	0,70	4,0			
	46 i więcej lat	4,13	0,77	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	poniżej 35 lat	3,83	0,97	4,0	0,100	0,497	0,780
	36-45 lat	3,91	0,81	4,0			
	46 i więcej lat	3,93	0,83	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W obliczeniach szczegółowych uwzględniono oddziaływanie zmiennej rodziny pochodzenia na uzyskane wyniki badań małżonków. Różnica istotna statystycznie wystąpiła tylko w przypadku jednego z twierdzeń. Duszpasterze pochodzący z pełnych rodzin częściej niż badani pochodzący z rodzin niepełnych częściej odczuwają gotowość wprowadzania narzeczonych we wspólną modlitwę ($p=0,040$). Wyniki prezentuje tabela 34.

Tabela 34. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a rodzina pochodzenia respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	pełna	3,70	0,88	4,0	0,150	0,936	0,349
	niepełna	3,55	0,91	4,0			
ukazywanie wartości czystości i wstrzemięźliwości seksualnej przed ślubem	pełna	4,08	0,77	4,0	0,049	0,329	0,742
	niepełna	4,03	0,73	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	pełna	4,13	0,80	4,0	0,231	1,619	0,105
	niepełna	3,90	0,82	4,0			
spotykane się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	pełna	3,94	0,82	4,0	0,148	1,172	0,241
	niepełna	3,79	0,82	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	pełna	4,16	0,66	4,0	0,158	0,995	0,320
	niepełna	4,00	0,80	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	pełna	3,88	0,84	4,0	0,083	0,434	0,664
	niepełna	3,79	0,90	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	pełna	3,76	0,92	4,0	0,175	1,123	0,261
	niepełna	3,59	0,87	4,0			
zapoznajwanie narzeczonych z duchowością małżeńską	pełna	3,82	0,86	4,0	0,202	1,479	0,139
	niepełna	3,62	0,82	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	pełna	4,00	0,77	4,0	0,310	2,054	0,040
	niepełna	3,69	0,81	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	pełna	3,90	0,88	4,0	0,173	1,185	0,236
	niepełna	3,72	0,84	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Okazuje się także, iż zmienna liczby rodzeństwa nie różnicuje wyników badań (zob. tabela A 12). Natomiast zmienna miejsca zamieszkania i posługi badanych różnicuje je w jednym przypadku. Kapłani ze średnich miast istotnie częściej niż badani pochodzący z małych miast i wsi deklarują odczuwanie gotowości poznawania sytuacji duchowej narzeczonych ($p=0,045$). Wyniki prezentuje tabela 35.

Tabela 35. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a miejsce zamieszkania respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	wieś	3,61	0,89	4,0	0,239	6,192	0,045
	małe miasto	3,67	0,81	4,0			
	średnie miasto	3,85	0,89	4,0			

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
ukazywanie wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem	wieś	4,11	0,77	4,0	0,071	0,598	0,742
	małe miasto	4,05	0,83	4,0			
	średnie miasto	4,04	0,75	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	wieś	4,06	0,81	4,0	0,112	1,677	0,432
	małe miasto	4,16	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,17	0,82	4,0			
spotykanie się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	wieś	3,85	0,85	4,0	0,183	3,374	0,185
	małe miasto	4,02	0,72	4,0			
	średnie miasto	4,03	0,80	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	wieś	4,17	0,66	4,0	0,108	0,969	0,616
	małe miasto	4,07	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,14	0,67	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	wieś	3,86	0,84	4,0	0,044	0,030	0,985
	małe miasto	3,90	0,81	4,0			
	średnie miasto	3,87	0,88	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	wieś	3,71	0,91	4,0	0,135	1,673	0,433
	małe miasto	3,72	0,95	4,0			
	średnie miasto	3,84	0,90	4,0			
zapoznavanie narzeczonych z duchowością małżeńską	wieś	3,73	0,84	4,0	0,198	4,317	0,115
	małe miasto	3,84	0,82	4,0			
	średnie miasto	3,93	0,90	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	wieś	3,94	0,76	4,0	0,178	3,333	0,189
	małe miasto	3,90	0,81	4,0			
	średnie miasto	4,08	0,80	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	wieś	3,88	0,90	4,0	0,232	3,934	0,140
	małe miasto	3,74	0,83	4,0			
	średnie miasto	3,97	0,87	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Następnie sprawdzono oddziaływanie zmiennej stażu kapłańskiego respondentów na uzyskane wyniki badań. Różnicuje ona wyniki w sposób istotny statystycznie w przypadku trzech twierdzeń. Duszpasterze z 21-letnim i dłuższym stażem kapłańskim częściej niż pozostali badani czują się kompetentni do wspierania narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego ($p < 0,001$), ukazywania im wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem ($p = 0,007$) oraz rozmawiania z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje ($p = 0,008$). Wyniki przedstawia tabela 36.

Tabela 36. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a staż kapłański respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	10 lat i mniej	3,64	0,93	4,0	0,151	1,704	0,427
	11-20 lat	3,68	0,80	4,0			
	21 i więcej	3,79	0,90	4,0			
ukazywanie wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem	10 lat i mniej	3,97	0,83	4,0	0,326	10,026	0,007
	11-20 lat	4,06	0,68	4,0			
	21 i więcej	4,29	0,74	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	10 lat i mniej	3,89	0,90	4,0	0,490	19,752	<0,001
	11-20 lat	4,18	0,67	4,0			
	21 i więcej	4,38	0,67	4,0			
spotykanie się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	10 lat i mniej	3,89	0,86	4,0	0,131	3,894	0,143
	11-20 lat	3,90	0,66	4,0			
	21 i więcej	4,02	0,92	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	10 lat i mniej	4,09	0,73	4,0	0,175	4,454	0,108
	11-20 lat	4,11	0,59	4,0			
	21 i więcej	4,27	0,67	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	10 lat i mniej	3,73	0,94	4,0	0,338	9,753	0,008
	11-20 lat	3,89	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,07	0,82	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	10 lat i mniej	3,67	0,96	4,0	0,241	5,277	0,071
	11-20 lat	3,72	0,81	4,0			
	21 i więcej	3,91	0,94	4,0			
zapoznajwanie narzeczonych z duchowością małżeńską	10 lat i mniej	3,70	0,89	4,0	0,214	4,768	0,092
	11-20 lat	3,87	0,77	4,0			
	21 i więcej	3,91	0,89	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	10 lat i mniej	3,89	0,83	4,0	0,232	5,755	0,056
	11-20 lat	3,96	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,12	0,77	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	10 lat i mniej	3,83	0,97	4,0	0,102	0,496	0,780
	11-20 lat	3,91	0,77	4,0			
	21 i więcej	3,93	0,85	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zgodnie z prognozą zmienna odbycia dodatkowej formacji pastoralnej różnicuje także wyniki badań dotyczące towarzyszenia narzeczonym. Występowanie istotnej statystycznie różnicy pomiędzy wynikami z grup różniących się odbyciem dodatkowej formacji pastoralnej stwierdzono w ośmiu przypadkach. Duszpasterze po odbyciu dodatkowej formacji pastoralnej częściej niż ci, którzy jej nie odbyli czują się gotowi: towarzyszyć narzeczonym poprzez zapoznajwanie narzeczonych z duchowością małżeńską ($p=0,002$), wprowadzać ich we wspólną modlitwę ($p=0,002$), ukazywać im wartość czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem ($p=0,005$), przygotować pary do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin ($p=0,006$), spotykać się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej ($p=0,007$), rozmawiać z przeżywającymi trudne sytuacje ($p=0,014$), uczyć ich dialogu

służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości ($p=0,025$) oraz poznawać ich sytuację duchową ($p=0,047$). Wyniki prezentuje tabela 37.

Tabela 37. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	tak	3,81	0,89	4,0	0,197	1,984	0,047
	nie	3,62	0,87	4,0			
ukazywanie wartości czystości i wstrzeźliwości seksualnej przed ślubem	tak	4,22	0,76	4,0	0,229	2,797	0,005
	nie	4,00	0,76	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	tak	4,17	0,84	4,0	0,098	1,521	0,128
	nie	4,07	0,78	4,0			
spotykanie się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	tak	4,07	0,83	4,0	0,223	2,692	0,007
	nie	3,85	0,80	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	tak	4,25	0,67	4,0	0,162	2,244	0,025
	nie	4,09	0,67	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	tak	4,00	0,87	4,0	0,207	2,469	0,014
	nie	3,79	0,83	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	tak	3,91	0,92	4,0	0,254	2,738	0,006
	nie	3,65	0,90	4,0			
zapoznajawanie narzeczonych z duchowością małżeńską	tak	3,99	0,81	4,0	0,294	3,125	0,002
	nie	3,70	0,86	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	tak	4,13	0,79	4,0	0,249	3,155	0,002
	nie	3,88	0,76	4,0			
towarzystwo duszpasterskie narzeczonym po ślubie	tak	3,97	0,86	4,0	0,136	1,450	0,147
	nie	3,83	0,89	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

2. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom

Kościół towarzyszy swoim członkom na drogach wiary. Zadanie to spoczywa w szczególności na duszpasterzach, którzy mogą przybliżyć wierzącym obecność Jezusa Chrystusa⁶⁷⁴. Z tego względu powinni oni zostać wprowadzeni w sztukę towarzyszenia duszpasterskiego, aby z bliskością, szacunkiem i współczuciem, zawsze zdejmować sandały wobec świętej ziemi drugiego (por. Wj 3,5)⁶⁷⁵. Duszpasterze zasadniczo zawsze są w pewnym sensie duszpasterzami rodzin, które oczekują wielkodusznego towarzyszenia i wsparcia w realizacji ich wzniesłego powołania. Towarzystwo to wymaga nawrócenia

⁶⁷⁴ EG 169.

⁶⁷⁵ Tamże.

duszpasterskiego i odpowiedniej formacji prezbiterów, jak również cierpliwości i wytrwałości w obliczu wyzwań, przed którymi stają małżonkowie i rodzice⁶⁷⁶.

Wyniki przedstawione w tabeli 38. informują, że łącznie ponad cztery piąte respondentów potwierdziło zwyczajnie lub w sposób zdecydowany gotowość częstego wspierania małżonków modlitwą (85,7%). Ponadto łącznie około trzy czwarte respondentów wyraziło gotowość wspierania rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka (78,3%), zachęcania do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich (77,8%), podejmowania rozmów duszpasterskich z małżonkami (76,4%), zachęcania rodzin do apostolatu i działalności charytatywnej (76,3%), zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeżeń katolickich (74,1%), odwiedzania rodzin, by nieść im Chrystusa (74,1%) oraz poszukiwania okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego (74,0%). Niewiele niższy odsetek, bo łącznie około dwie trzecie badanych deklaruje gotowość ukazywania duchowości małżeńskiej (70,9%), wspierania małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości (70,1%), organizowania spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci (66,4%), posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich (65,6%) oraz towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy (63,5%), organizowania spotkań ze specjalistami w celu umacniania więzi małżeńskiej (60,4%) oraz ukazywania wartości rozpoznawania płodności (58,7%). Wyniki te harmonizują z danymi dotyczącymi tożsamości prezbiterów, które wskazują, że 88,4% badanych prezbiterów odczuwa gotowość zauważania potrzeb małżeństw i rodzin, a 77,4% utrzymywania więzi z nimi (zob. tab. A 18).

Zdumiewa jednak fakt, że spory odsetek kapłanów wyraża brak gotowości ukazywania wartości rozpoznawania płodności (13,1%), organizowania spotkań ze specjalistami w celu umacniania więzi małżeńskiej (9,4%) oraz wspierania ich w wychowaniu dzieci (8,9%), a także brak gotowości towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy (7,2%) oraz do posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich (6,5%), poszukiwania okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego (6,3%), ukazywania duchowości małżeńskiej (5,7%), wspierania małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości (5,4%) – zob. tabela 38.

Tabela 38. Liczbowy i procentowy rozkład gotowości towarzyszenia małżonkom i rodzicom.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeżeń katolickich	1	0,3	12	3,4	78	22,2	173	49,3	87	24,8	3,95	0,79	4,0
posługa małżonkom w zrzeczeniach katolickich	4	1,1	19	5,4	98	27,9	148	42,2	82	23,4	3,81	0,89	4,0

⁶⁷⁶ Zob. J. GOLEŃ, *The Challenges of Accompanying Families...*, s. 104–105.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	9	2,6	24	6,8	106	30,2	144	41,0	68	19,4	3,68	0,95	4,0
częste wspieranie małżonków modlitwą	1	0,3	4	1,1	45	12,8	169	48,1	132	37,6	4,22	0,73	4,0
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	3	0,9	19	5,4	69	19,7	156	44,4	104	29,6	3,97	0,89	4,0
ukazywanie duchowości małżeńskiej	3	0,9	17	4,8	82	23,4	172	49,0	77	21,9	3,86	0,84	4,0
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	2	0,6	11	3,1	70	19,9	186	53,0	82	23,4	3,95	0,78	4,0
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	8	2,3	23	6,6	87	24,8	164	46,7	69	19,7	3,75	0,92	4,0
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	3	0,9	9	2,6	79	22,5	158	45,0	102	29,1	3,99	0,83	4,0
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	0	0,0	19	5,4	86	24,5	181	51,6	65	18,5	3,83	0,79	4,0
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	2	0,6	23	6,6	103	29,3	153	43,6	70	19,9	3,76	0,86	4,0
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	2	0,6	8	2,3	68	19,4	172	49,0	101	28,8	4,03	0,79	4,0
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	3	0,9	12	3,4	61	17,4	169	48,1	106	30,2	4,03	0,83	4,0
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	9	2,6	37	10,5	99	28,2	155	44,2	51	14,5	3,58	0,95	4,0
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	2	0,6	15	4,3	66	18,8	185	52,7	83	23,6	3,95	0,80	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Zmienna wieku wyraźnie różnicuje uzyskane wyniki badań rodziców. Respondenci w wieku powyżej 46 roku życia częściej niż młodsi duszpasterze odczuwają gotowość towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy ($p<0,001$), zachęcania do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich ($p<0,001$), zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich ($p=0,004$), posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich ($p=0,005$), organizowania spotkań ze specjalistami w celu umacniania więzi małżeńskiej ($p=0,018$), podejmowania rozmów duszpasterskich z małżonkami ($p=0,018$) oraz zachęcania rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej ($p=0,033$). Zestawienie wyników zawiera tabela 39.

Tabela 39. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a wiek respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich	poniżej 35 lat	3,84	0,79	4,0	0,308	11,076	0,004
	36-45 lat	3,91	0,78	4,0			
	46 i więcej lat	4,15	0,79	4,0			
	poniżej 35 lat	3,67	0,95	4,0	0,347	10,434	0,005

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
posługa małżonkom w zrzeczeniach katolickich	36-45 lat	3,80	0,79	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,92	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	poniżej 35 lat	3,51	1,07	4,0	0,375	8,005	0,018
	36-45 lat	3,70	0,84	4,0			
	46 i więcej lat	3,88	0,87	4,0			
częste wspieranie małżonków modlitwą	poniżej 35 lat	4,21	0,80	4,0	0,138	2,102	0,350
	36-45 lat	4,16	0,70	4,0			
	46 i więcej lat	4,30	0,65	4,0			
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	poniżej 35 lat	3,92	0,99	4,0	0,115	0,394	0,821
	36-45 lat	3,97	0,83	4,0			
	46 i więcej lat	4,03	0,81	4,0			
ukazywanie duchowości małżeńskiej	poniżej 35 lat	3,73	0,89	4,0	0,230	5,033	0,081
	36-45 lat	3,94	0,77	4,0			
	46 i więcej lat	3,96	0,84	4,0			
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	poniżej 35 lat	3,80	0,85	4,0	0,293	8,022	0,018
	36-45 lat	4,01	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,10	0,69	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	poniżej 35 lat	3,61	1,05	4,0	0,288	4,701	0,095
	36-45 lat	3,79	0,85	4,0			
	46 i więcej lat	3,89	0,81	4,0			
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	poniżej 35 lat	3,95	0,96	4,0	0,067	0,109	0,947
	36-45 lat	4,00	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,76	4,0			
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	poniżej 35 lat	3,73	0,85	4,0	0,223	5,139	0,077
	36-45 lat	3,84	0,76	4,0			
	46 i więcej lat	3,96	0,73	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	poniżej 35 lat	3,49	0,95	4,0	0,529	20,225	<0,001
	36-45 lat	3,84	0,77	4,0			
	46 i więcej lat	4,02	0,78	4,0			
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	poniżej 35 lat	3,81	0,89	4,0	0,509	20,960	<0,001
	36-45 lat	4,05	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,32	0,66	4,0			
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	poniżej 35 lat	3,99	0,91	4,0	0,157	2,264	0,322
	36-45 lat	3,99	0,78	4,0			
	46 i więcej lat	4,15	0,78	4,0			
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	poniżej 35 lat	3,49	1,01	4,0	0,188	2,670	0,263
	36-45 lat	3,58	0,88	4,0			
	46 i więcej lat	3,68	0,95	4,0			
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	poniżej 35 lat	3,82	0,91	4,0	0,299	6,816	0,033
	36-45 lat	3,95	0,73	4,0			
	46 i więcej lat	4,12	0,72	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W toku analizy wyników badań ze względu na zmienną rodziny pochodzenia w jednym przypadku wykazano występowanie różnicy istotnej statystycznie. Kapłani pochodzący z pełnych rodzin częściej niż badani pochodzący z rodzin niepełnych deklarują gotowość

zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeseń katolickich ($p=0,036$). Wyniki zestawiono w tabeli 40.

Tabela 40. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a rodzina pochodzenia respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeseń katolickich	pełna	3,98	0,78	4,0	0,320	2,094	0,036
	niepełna	3,66	0,86	4,0			
posługa małżonkom w zrzeseściach katolickich	pełna	3,82	0,90	4,0	0,058	0,433	0,665
	niepełna	3,76	0,87	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	pełna	3,67	0,95	4,0	-0,088	-0,604	0,546
	niepełna	3,76	0,91	4,0			
częste wspieranie małżonków modlitwą	pełna	4,22	0,73	4,0	0,086	0,681	0,496
	niepełna	4,14	0,74	4,0			
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	pełna	3,98	0,89	4,0	0,188	1,230	0,219
	niepełna	3,79	0,90	4,0			
ukazywanie duchowości małżeńskiej	pełna	3,88	0,83	4,0	0,189	1,160	0,246
	niepełna	3,69	0,93	4,0			
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	pełna	3,97	0,78	4,0	0,213	1,601	0,109
	niepełna	3,76	0,79	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	pełna	3,73	0,94	4,0	-0,273	-1,322	0,186
	niepełna	4,00	0,71	4,0			
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	pełna	4,00	0,84	4,0	0,100	0,735	0,462
	niepełna	3,90	0,82	4,0			
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	pełna	3,84	0,79	4,0	0,080	0,678	0,498
	niepełna	3,76	0,79	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	pełna	3,76	0,88	4,0	0,074	0,633	0,527
	niepełna	3,69	0,76	4,0			
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	pełna	4,03	0,79	4,0	0,034	0,212	0,832
	niepełna	4,00	0,85	4,0			
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	pełna	4,06	0,82	4,0	0,300	1,842	0,066
	niepełna	3,76	0,87	4,0			
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	pełna	3,58	0,95	4,0	0,101	0,603	0,546
	niepełna	3,48	0,99	4,0			
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	pełna	3,95	0,80	4,0	0,091	0,587	0,557
	niepełna	3,86	0,83	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Zmienna liczby rodzeństwa nie generuje różnic istotnych statystycznie (zob. tabela A 13). Natomiast zmienna miejsca zamieszkania i posługi prezbiterów różnicuje wyniki w dwóch przypadkach. Respondenci zamieszkujący średnie miasta częściej niż kapłani z małych miast i wsi wyrażają gotowość do organizowania spotkań ze specjalistami w celu

umacniania więzi małżeńskiej ($p=0,003$) oraz spotkań ze specjalistami w celu wspierania rodziców w wychowaniu dzieci ($p=0,043$). Wyniki zestawione zostały w tabeli 41.

Tabela 41. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a miejsce zamieszkania respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeczy katolickich	wieś	3,95	0,76	4,0	0,184	2,412	0,299
	małe miasto	3,84	0,82	4,0			
	średnie miasto	4,02	0,84	4,0			
posługa małżonkom w zrzeczeniach katolickich	wieś	3,76	0,90	4,0	0,147	1,661	0,436
	małe miasto	3,80	0,89	4,0			
	średnie miasto	3,91	0,89	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	wieś	3,55	0,96	4,0	0,367	11,311	0,003
	małe miasto	3,67	0,91	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,92	4,0			
częste wspieranie małżonków modlitwą	wieś	4,21	0,74	4,0	0,043	0,381	0,826
	małe miasto	4,20	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,24	0,74	4,0			
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	wieś	3,97	0,88	4,0	0,336	5,527	0,063
	małe miasto	3,75	0,98	4,0			
	średnie miasto	4,09	0,83	4,0			
ukazywanie duchowości małżeńskiej	wieś	3,81	0,84	4,0	0,207	5,652	0,059
	małe miasto	3,80	0,81	4,0			
	średnie miasto	4,01	0,86	4,0			
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	wieś	3,92	0,79	4,0	0,104	2,178	0,337
	małe miasto	3,97	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,02	0,83	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	wieś	3,68	0,95	4,0	0,301	6,281	0,043
	małe miasto	3,64	0,93	4,0			
	średnie miasto	3,94	0,84	4,0			
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	wieś	3,99	0,88	4,0	0,270	3,479	0,176
	małe miasto	3,82	0,85	4,0			
	średnie miasto	4,09	0,71	4,0			
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	wieś	3,84	0,79	4,0	0,264	5,887	0,053
	małe miasto	3,66	0,73	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,81	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	wieś	3,75	0,86	4,0	0,201	3,132	0,209
	małe miasto	3,64	0,75	4,0			
	średnie miasto	3,84	0,93	4,0			
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	wieś	4,02	0,82	4,0	0,281	4,372	0,112
	małe miasto	3,87	0,83	4,0			

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	średnie miasto	4,15	0,70	4,0			
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	wieś	4,00	0,84	4,0	0,100	2,085	0,353
	małe miasto	4,03	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,10	0,90	4,0			
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	wieś	3,55	0,96	4,0	0,083	0,920	0,631
	małe miasto	3,57	0,90	4,0			
	średnie miasto	3,63	0,96	4,0			
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	wieś	3,98	0,83	4,0	0,165	3,243	0,198
	małe miasto	3,82	0,72	4,0			
	średnie miasto	3,95	0,80	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Wyniki uwzględniające zmienną stażu kapłańskiego wskazują na występowanie różnic istotnych statystycznie w siedmiu przypadkach. Respondenci ze stażem dłuższym niż 21 lat częściej niż pozostali badani potwierdzają gotowość towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy ($p < 0,001$), zachęcania do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich ($p < 0,001$), zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich ($p = 0,004$), posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich ($p = 0,005$), podejmowania rozmów duszpasterskich z małżonkami ($p = 0,014$), zachęcania rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej ($p = 0,015$) oraz do organizowania spotkań ze specjalistami w celu umacniania więzi małżeńskiej ($p = 0,032$). Wyniki zestawione zostały w tabeli 42.

Tabela 42. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a staż kapłański respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich	10 lat i mniej	3,86	0,79	4,0	0,299	11,041	0,004
	11-20 lat	3,90	0,78	4,0			
	21 i więcej	4,16	0,80	4,0			
posługa małżonkom w zrzeczeniach katolickich	10 lat i mniej	3,68	0,95	4,0	0,351	10,721	0,005
	11-20 lat	3,81	0,75	4,0			
	21 i więcej	4,03	0,93	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	10 lat i mniej	3,53	1,07	4,0	0,349	6,889	0,032
	11-20 lat	3,72	0,79	4,0			
	21 i więcej	3,88	0,88	4,0			
częste wspieranie małżonków modlitwą	10 lat i mniej	4,20	0,80	4,0	0,128	1,589	0,452
	11-20 lat	4,18	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,30	0,65	4,0			
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	10 lat i mniej	3,93	0,99	4,0	0,108	0,444	0,801
	11-20 lat	3,96	0,80	4,0			

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	21 i więcej	4,03	0,82	4,0			
ukazywanie duchowości małżeńskiej	10 lat i mniej	3,74	0,88	4,0	0,228	5,308	0,070
	11-20 lat	3,96	0,77	4,0			
	21 i więcej	3,94	0,84	4,0			
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	10 lat i mniej	3,80	0,86	4,0	0,297	8,528	0,014
	11-20 lat	4,04	0,70	4,0			
	21 i więcej	4,10	0,69	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	10 lat i mniej	3,61	1,05	4,0	0,280	4,731	0,094
	11-20 lat	3,82	0,80	4,0			
	21 i więcej	3,89	0,82	4,0			
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	10 lat i mniej	3,97	0,93	4,0	0,056	0,156	0,925
	11-20 lat	3,99	0,76	4,0			
	21 i więcej	4,02	0,77	4,0			
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	10 lat i mniej	3,76	0,85	4,0	0,198	4,273	0,118
	11-20 lat	3,83	0,75	4,0			
	21 i więcej	3,96	0,72	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	10 lat i mniej	3,53	0,93	4,0	0,495	18,205	<0,001
	11-20 lat	3,85	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,02	0,78	4,0			
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	10 lat i mniej	3,84	0,89	4,0	0,481	19,325	<0,001
	11-20 lat	4,04	0,68	4,0			
	21 i więcej	4,33	0,65	4,0			
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	10 lat i mniej	3,97	0,93	4,0	0,196	2,906	0,234
	11-20 lat	4,01	0,72	4,0			
	21 i więcej	4,17	0,77	4,0			
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	10 lat i mniej	3,50	1,00	4,0	0,197	2,989	0,224
	11-20 lat	3,58	0,87	4,0			
	21 i więcej	3,70	0,96	4,0			
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	10 lat i mniej	3,80	0,89	4,0	0,320	8,436	0,015
	11-20 lat	3,99	0,71	4,0			
	21 i więcej	4,12	0,72	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Zmienna niezależna odbycia dodatkowej formacji pastoralnej różnicuje wyniki badań aż w przypadku dziesięciu twierdzeń. Prezbiterzy, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną częściej niż kapłani nie posiadający jej mają poczucie gotowości towarzyszenia małżonkom poprzez: podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami (p=0,007), zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich (p=0,008), organizowanie spotkań ze specjalistami w celu umacniania więzi małżeńskiej (p=0,013), ukazywanie duchowości małżeńskiej (p=0,018), wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka (p=0,019), zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich (p=0,020), ukazywanie wartości rozpoznawania płodności (p=0,022), a także poprzez posługę małżonkom w zrzeczeniach katolickich (p=0,035), wspieranie ich w procesie stopniowego

dojrzewania miłości ($p=0,044$) oraz towarzyszenie w kryzysach ($p=0,046$). Wyniki przedstawia tabela 43.

Tabela 43. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p																																																																																																																																																																				
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeseń katolickich	tak	4,09	0,80	4,0	0,216	2,632	0,008																																																																																																																																																																				
	nie	3,87	0,78	4,0				posługa małżonkom w zrzeseń katolickich	tak	3,95	0,82	4,0	0,224	2,104	0,035	nie	3,73	0,93	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	tak	3,82	0,96	4,0	0,227	2,477	0,013	nie	3,59	0,94	4,0	częste wspieranie małżonków modlitwą	tak	4,24	0,73	4,0	0,038	0,491	0,623	nie	4,20	0,73	4,0	poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	tak	4,04	0,90	4,0	0,115	1,351	0,177	nie	3,92	0,88	4,0	ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018	nie	3,79	0,82	4,0	podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109
posługa małżonkom w zrzeseń katolickich	tak	3,95	0,82	4,0	0,224	2,104	0,035																																																																																																																																																																				
	nie	3,73	0,93	4,0				organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	tak	3,82	0,96	4,0	0,227	2,477	0,013	nie	3,59	0,94	4,0	częste wspieranie małżonków modlitwą	tak	4,24	0,73	4,0	0,038	0,491	0,623	nie	4,20	0,73	4,0	poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	tak	4,04	0,90	4,0	0,115	1,351	0,177	nie	3,92	0,88	4,0	ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018	nie	3,79	0,82	4,0	podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0								
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	tak	3,82	0,96	4,0	0,227	2,477	0,013																																																																																																																																																																				
	nie	3,59	0,94	4,0				częste wspieranie małżonków modlitwą	tak	4,24	0,73	4,0	0,038	0,491	0,623	nie	4,20	0,73	4,0	poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	tak	4,04	0,90	4,0	0,115	1,351	0,177	nie	3,92	0,88	4,0	ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018	nie	3,79	0,82	4,0	podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																				
częste wspieranie małżonków modlitwą	tak	4,24	0,73	4,0	0,038	0,491	0,623																																																																																																																																																																				
	nie	4,20	0,73	4,0				poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	tak	4,04	0,90	4,0	0,115	1,351	0,177	nie	3,92	0,88	4,0	ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018	nie	3,79	0,82	4,0	podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	tak	4,04	0,90	4,0	0,115	1,351	0,177																																																																																																																																																																				
	nie	3,92	0,88	4,0				ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018	nie	3,79	0,82	4,0	podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																												
ukazywanie duchowości małżeńskiej	tak	3,98	0,87	4,0	0,192	2,357	0,018																																																																																																																																																																				
	nie	3,79	0,82	4,0				podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007	nie	3,88	0,76	4,0	organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																								
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	tak	4,09	0,80	4,0	0,207	2,719	0,007																																																																																																																																																																				
	nie	3,88	0,76	4,0				organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127	nie	3,71	0,91	4,0	odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																				
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	tak	3,82	0,95	4,0	0,114	1,525	0,127																																																																																																																																																																				
	nie	3,71	0,91	4,0				odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657	nie	3,98	0,83	4,0	wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	tak	4,01	0,85	4,0	0,030	0,444	0,657																																																																																																																																																																				
	nie	3,98	0,83	4,0				wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044	nie	3,77	0,79	4,0	towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																												
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	tak	3,94	0,78	4,0	0,168	2,013	0,044																																																																																																																																																																				
	nie	3,77	0,79	4,0				towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046	nie	3,69	0,85	4,0	zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																								
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	tak	3,88	0,88	4,0	0,187	1,995	0,046																																																																																																																																																																				
	nie	3,69	0,85	4,0				zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020	nie	3,98	0,73	4,0	wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																																				
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	tak	4,12	0,88	4,0	0,147	2,326	0,020																																																																																																																																																																				
	nie	3,98	0,73	4,0				wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019	nie	3,96	0,84	4,0	ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																																																
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	tak	4,16	0,81	4,0	0,203	2,344	0,019																																																																																																																																																																				
	nie	3,96	0,84	4,0				ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022	nie	3,49	0,98	4,0	zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																																																												
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	tak	3,73	0,87	4,0	0,242	2,283	0,022																																																																																																																																																																				
	nie	3,49	0,98	4,0				zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																																																																								
zachęcanie rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	tak	4,03	0,79	4,0	0,135	1,602	0,109																																																																																																																																																																				
	nie	3,90	0,81	4,0																																																																																																																																																																							

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

3. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych

Duszpasterska troska Kościoła o małżeństwa i rodziny przejawia się w szczególny sposób wobec rodzin znajdujących się w sytuacjach trudnych. Jest ona podążaniem za rodziną i towarzyszeniem jej „krok w krok” w uwarunkowaniach i sytuacjach w jakich przychodzi jej

funkcjonować. Kościół naśladować swego Pana pragnie mieć dla wszystkich „słowo prawdy, dobroci, zrozumienia, nadziei, żywego uczestnictwa w ich niekiedy dramatycznych trudnościach”⁶⁷⁷. Dlatego też wzywa prezbiterów do niesienia z pasterską miłością bezinteresownej pomocy wszystkim rodzinom⁶⁷⁸. Naśladowując Dobrego Pasterza kapłani powinni ze zrozumieniem i wielkodusznością posługiwać duszpastersko rodzinom w różnych w sytuacjach trudnych, starając się zarazem o wyeliminowanie przyczyn ich trudności⁶⁷⁹.

Wyniki przedstawione w tabeli 44. informują, że łącznie ponad cztery piąte prezbiterów potwierdza zwyczajnie i sposób zdecydowany swoją gotowość wspierania rodzin dotkniętych ubóstwem (82%). Natomiast łącznie około dwie trzecie duszpasterzy deklaruje gotowość towarzyszenia rodzinom przeżywającym poważne choroby, czy żałobę (71,8%), pomagania rodzinom osób uzależnionych (68,9%), odwiedzania rodzin dotkniętych niepełnosprawnością (68,4%), wspierania dzieci z rodzin niepełnych (67,3%), wspierania duchowego i materialnego wdów i wdowców (66,1%) oraz wspierania osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej (64,4%). Około połowa respondentów potwierdza poczucie dyspozycyjności do towarzyszenia małżonkom z problemem niepłodności (54,7%) oraz towarzyszenia małżeństwom mieszanym (47,9%). Zadziwić może fakt, iż jedynie jedna czwarta deklaruje poczucie otwartości na przyjęcie rodzin migrantów (25%), podczas gdy prawie dwie piąte deklaruje brak gotowości na przyjęcie rodzin migrantów (39,3%). Zdumiewa również to, że około jedna szóstka kapłanów wyraża brak gotowości towarzyszenia małżeństwom mieszanym (18,2%) oraz małżonkom z problemem niepłodności (15,6%). Ponadto pewien, niewielki procent duszpasterzy deklaruje brak poczucia gotowości wspierania osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej (9,1%), wspierania duchowego i materialnego wdów i wdowców (7,7%), odwiedzania rodzin dotkniętych niepełnosprawnością (7,2%), pomagania rodzinom osób uzależnionych (6,5%), wspierania dzieci z rodzin niepełnych (6,3%) oraz towarzyszenia rodzinom przeżywającym poważne choroby, czy żałobę (5,4%) – zob. tabela 44.

Tabela 44. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji gotowości troski o rodziny w sytuacjach trudnych.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
towarzyszenie małżonkom z problemem niepłodności	11	3,1	44	12,5	104	29,6	135	38,5	57	16,2	3,52	1,01	4,0
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	3	0,9	19	5,4	93	26,5	162	46,2	74	21,1	3,81	0,86	4,0
towarzyszenie małżeństwom mieszanym	12	3,4	52	14,8	119	33,9	122	34,8	46	13,1	3,39	1,00	3,0

⁶⁷⁷ FC 65.

⁶⁷⁸ Tamże.

⁶⁷⁹ Por. tamże, 77.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	2	0,6	23	6,6	86	24,5	165	47,0	75	21,4	3,82	0,86	4,0
towarzystwo rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	4	1,1	15	4,3	80	22,8	164	46,7	88	25,1	3,90	0,86	4,0
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	44	12,5	94	26,8	125	35,6	63	17,9	25	7,1	2,80	1,09	3,0
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	5	1,4	22	6,3	92	26,2	163	46,4	69	19,7	3,77	0,88	4,0
zatrzymanie o rodziny dotknięte ubóstwem	1	0,3	12	3,4	50	14,2	172	49,0	116	33,0	4,11	0,79	4,0
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	4	1,1	19	5,4	86	24,5	165	47,0	77	21,9	3,83	0,87	4,0
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	10	2,8	22	6,3	93	26,5	145	41,3	81	23,1	3,75	0,97	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

W toku prowadzonych analiz zweryfikowano także oddziaływanie zmiennej niezależnej wieku duszpasterzy na uzyskane rezultaty badań. Okazało się ono wyraźne w przypadku czterech odpowiedzi. Respondenci w wieku powyżej 46 roku życia częściej niż młodsi badani czują się gotowi, aby wspierać dzieci z rodzin niepełnych ($p<0,001$), pomagać rodzinom osób uzależnionych ($p=0,002$), towarzyszyć rodzinom przeżywającym poważne choroby czy żałobę ($p=0,005$), a także wspierać osoby doznające przemocy fizycznej i psychicznej ($p=0,019$). Wyniki prezentuje tabela 45.

Tabela 45. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a wiek respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
towarzystwo małżonkom z problemem niepłodności	poniżej 35 lat	3,40	1,03	4,0	0,237	3,033	0,219
	36-45 lat	3,56	1,00	4,0			
	46 i więcej lat	3,64	0,97	4,0			
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	poniżej 35 lat	3,58	0,92	4,0	0,491	17,912	<0,001
	36-45 lat	3,86	0,80	4,0			
	46 i więcej lat	4,07	0,75	4,0			
towarzystwo małżeństwom mieszanym	poniżej 35 lat	3,27	1,03	3,0	0,291	5,369	0,068
	36-45 lat	3,39	0,98	3,0			
	46 i więcej lat	3,56	0,98	4,0			
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	poniżej 35 lat	3,68	0,91	4,0	0,265	5,004	0,082
	36-45 lat	3,87	0,86	4,0			
	46 i więcej lat	3,95	0,77	4,0			
towarzystwo rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	poniżej 35 lat	3,71	0,92	4,0	0,362	10,550	0,005
	36-45 lat	3,98	0,78	4,0			
	46 i więcej lat	4,07	0,85	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	poniżej 35 lat	2,73	1,16	3,0	0,177	2,044	0,360
	36-45 lat	2,90	1,01	3,0			

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	46 i więcej lat	2,78	1,11	3,0			
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	poniżej 35 lat	3,70	0,96	4,0	0,157	1,531	0,465
	36-45 lat	3,76	0,85	4,0			
	46 i więcej lat	3,86	0,84	4,0			
zatraskanie o rodziny dotknięte ubóstwem	poniżej 35 lat	4,08	0,87	4,0	0,159	1,247	0,536
	36-45 lat	4,06	0,82	4,0			
	46 i więcej lat	4,22	0,61	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	poniżej 35 lat	3,62	0,98	4,0	0,443	12,870	0,002
	36-45 lat	3,88	0,80	4,0			
	46 i więcej lat	4,06	0,73	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	poniżej 35 lat	3,55	1,12	4,0	0,391	7,934	0,019
	36-45 lat	3,84	0,83	4,0			
	46 i więcej lat	3,94	0,88	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Zmienne niezależne rodziny pochodzenia i liczby rodzeństwa respondentów nie różnicują w sposób istotny wyników badań (zob. tabele A 14 i A 15). Natomiast widoczne jest oddziaływanie zmiennej niezależnej miejsca zamieszkania (posługi duszpasterskiej) respondentów na uzyskane wyniki. Występowanie różnicy istotnej statystycznie stwierdzono w jednym przypadku. Duszpasterze posługujący w średnich miastach częściej niż pozostali badani deklarują poczucie otwartości na przyjęcie rodzin migrantów ($p=0,022$). Zestawienie wyników zawiera tabela 46.

Tabela 46. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a miejsce zamieszkania respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
towarzystwo małżonkom z problemem niepłodności	wieś	3,48	1,00	4,0	0,131	1,574	0,455
	małe miasto	3,51	1,01	4,0			
	średnie miasto	3,61	1,03	4,0			
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	wieś	3,75	0,83	4,0	0,207	5,857	0,053
	małe miasto	3,75	0,87	4,0			
	średnie miasto	3,96	0,90	4,0			
towarzystwo małżeństwom mieszanym	wieś	3,38	0,97	3,0	0,264	4,642	0,098
	małe miasto	3,25	0,98	3,0			
	średnie miasto	3,51	1,08	4,0			
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	wieś	3,82	0,85	4,0	0,211	1,623	0,444
	małe miasto	3,69	0,99	4,0			
	średnie miasto	3,90	0,78	4,0			
towarzystwo rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	wieś	3,85	0,84	4,0	0,230	5,831	0,054
	małe miasto	3,82	0,85	4,0			

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	średnie miasto	4,05	0,90	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	wieś	2,69	1,07	3,0	0,381	7,659	0,022
	małe miasto	2,72	1,03	3,0			
	średnie miasto	3,07	1,15	3,0			
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	wieś	3,76	0,83	4,0	0,247	4,514	0,105
	małe miasto	3,62	0,90	4,0			
	średnie miasto	3,87	0,97	4,0			
z troską o rodziny dotknięte ubóstwem	wieś	4,08	0,78	4,0	0,214	4,587	0,101
	małe miasto	4,02	0,79	4,0			
	średnie miasto	4,23	0,81	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	wieś	3,81	0,85	4,0	0,150	2,765	0,251
	małe miasto	3,77	0,80	4,0			
	średnie miasto	3,92	0,95	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	wieś	3,76	0,95	4,0	0,233	2,816	0,245
	małe miasto	3,61	0,97	4,0			
	średnie miasto	3,84	1,01	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

W obliczeniach uwzględniono także wpływ zmiennej stażu kapłańskiego respondentów. Z uzyskanych danych wynika, że różnice istotne statystycznie wystąpiły w przypadku czterech twierdzeń. Badani duszpasterze ze stażem dłuższym niż 21 lat kapłaństwa częściej niż pozostali kapłani potwierdzają gotowość wspierania dzieci z rodzin niepełnych ($p < 0,001$), pomagania rodzinom osób uzależnionych ($p = 0,002$), towarzyszenia rodzinom przeżywającym poważne choroby i żałobę ($p = 0,007$) oraz wspierania osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej ($p = 0,027$). Wyniki prezentuje tabela 47.

Tabela 47. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a staż respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
towarzyszenie małżonkom z problemem niepłodności	10 lat i mniej	3,44	1,04	4,0	0,179	1,539	0,463
	11-20 lat	3,55	0,99	4,0			
	21 i więcej	3,62	0,97	4,0			
wspierania dzieci z rodzin niepełnych	10 lat i mniej	3,58	0,93	4,0	0,486	19,006	<0,001
	11-20 lat	3,91	0,75	4,0			
	21 i więcej	4,07	0,77	4,0			
towarzyszenie małżeństwom mieszanym	10 lat i mniej	3,30	1,03	3,0	0,258	4,511	0,105
	11-20 lat	3,38	0,95	3,0			
	21 i więcej	3,56	1,00	4,0			
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	10 lat i mniej	3,74	0,89	4,0	0,196	2,340	0,310
	11-20 lat	3,84	0,88	4,0			
	21 i więcej	3,93	0,78	4,0			

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
towarzyszenie rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	10 lat i mniej	3,73	0,93	4,0	0,349	9,855	0,007
	11-20 lat	3,99	0,73	4,0			
	21 i więcej	4,08	0,86	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	10 lat i mniej	2,74	1,16	3,0	0,169	1,596	0,450
	11-20 lat	2,91	1,00	3,0			
	21 i więcej	2,76	1,11	3,0			
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	10 lat i mniej	3,72	0,96	4,0	0,138	1,189	0,552
	11-20 lat	3,76	0,82	4,0			
	21 i więcej	3,85	0,85	4,0			
z troską o rodziny dotknięte ubóstwem	10 lat i mniej	4,09	0,89	4,0	0,172	1,784	0,410
	11-20 lat	4,05	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,22	0,62	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	10 lat i mniej	3,65	0,97	4,0	0,441	12,627	0,002
	11-20 lat	3,87	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,09	0,73	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	10 lat i mniej	3,57	1,13	4,0	0,387	7,245	0,027
	11-20 lat	3,84	0,75	4,0			
	21 i więcej	3,96	0,89	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Podobnie jak w przypadku poprzedniej zmiennej niezależnej, także odbycie dodatkowej formacji pastoralnej różnicuje wyniki w sposób istotny statystycznie w czterech przypadkach. Duszpasterze, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną częściej niż pozostali badani deklarują gotowość towarzyszenia małżeństwom mieszanym ($p=0,002$), towarzyszenia małżonkom z problemem niepłodności ($p=0,003$), przyjęcia rodzin migrantów ($p=0,003$) oraz wspierania duchowego i materialnego wdów i wdowców ($p=0,049$). Wyniki zestawia tabela 48.

Tabela 48. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
towarzyszenie małżonkom z problemem niepłodności	tak	3,73	0,94	4,0	0,328	2,980	0,003
	nie	3,40	1,03	3,0			
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	tak	3,90	0,90	4,0	0,138	1,809	0,070
	nie	3,76	0,83	4,0			
towarzyszenie małżeństwom mieszanym	tak	3,59	1,04	4,0	0,310	3,082	0,002
	nie	3,28	0,97	3,0			
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	tak	3,88	0,87	4,0	0,100	1,248	0,212
	nie	3,78	0,86	4,0			
towarzyszenie rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	tak	3,99	0,84	4,0	0,141	1,554	0,120
	nie	3,85	0,87	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	tak	3,02	1,06	3,0	0,335	2,951	0,003
	nie	2,68	1,10	3,0			

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	tak	3,87	0,90	4,0	0,161	1,971	0,049
	nie	3,71	0,87	4,0			
zatrzymanie o rodziny dotknięte ubóstwem	tak	4,19	0,75	4,0	0,118	1,231	0,218
	nie	4,07	0,81	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	tak	3,88	0,91	4,0	0,082	1,073	0,283
	nie	3,80	0,85	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	tak	3,81	1,00	4,0	0,081	1,063	0,288
	nie	3,73	0,96	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

4. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych

Pasterska troska Kościoła o rodzinę nie ogranicza się jedynie do wspierania wybranych rodzin chrześcijańskich. Powinna ona poszerzać swe horyzonty „na miarę Serca Chrystusowego” kierując się pastoralnymi zasadami miłości i miłosierdzia. Dzięki temu Kościół może przyjąć, towarzyszyć z miłością oraz integrować we wspólnocie osoby żyjące w sytuacjach nieuregulowanych⁶⁸⁰. Z jednej strony zawsze powinien on pozostać wierny ewangelicznemu nauczaniu o małżeństwie, ale z drugiej winien z Chrystusową troską wspierać najsłabszych, doświadczających miłości zranionej i zagubionych. Posługa presbiterów wobec osób w sytuacjach nieregularnych jest proklamacją Ewangelii oraz pomocą w odnalezieniu właściwego sposobu przynależności do wspólnoty Kościoła⁶⁸¹. Jej celem jest towarzyszenie w odkrywaniu pedagogii łaski Bożej w ich życiu oraz pomoc w realizacji pełni planu Bożego⁶⁸².

Wyniki przedstawione w tabeli 49. informują, że łącznie ponad cztery piąte badanych presbiterów deklaruje gotowość motywowania osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we Mszy św. (80,6%). Z kolei około trzy czwarte respondentów potwierdza gotowość wspierania duchowego osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek (74,7%), a także zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci (72,1%). Łącznie około dwie trzecie badanych duszpasterzy deklaruje gotowość: zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie (70,0%), pomocy w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa (67,6%) oraz włączania osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną (63,8%).

⁶⁸⁰ FC 65; zob. AL 296.

⁶⁸¹ AL 291, 297.

⁶⁸² J. GOLEŃ, *Towarzyszenie, rozeznawanie i integracja...*, w: *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 113.

Natomiast niewiele ponad połowa respondentów potwierdza gotowość rozeznawania odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach (61%), podejmowania z nimi rozmów duszpasterskich (59,6%) oraz włączania ich do wspólnot religijnych (59,3%). Niepokój duszpasterski może budzić fakt, że niecała połowa badanych odczuwa gotowość prowadzenia spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych (47,8%). Jednocześnie 16,0% respondentów deklaruje brak gotowości prowadzenia spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych. Ponadto pewien odsetek duszpasterzy stwierdza u siebie brak gotowości rozeznawania odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach (11,4%), podejmowania rozmów duszpasterskich z osobami w sytuacjach nieprawidłowych (9,4%), pomocy w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa (8,5%), włączania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych (7,7%) oraz włączania ich w działalność charytatywną (7,4%) – zob. tabela 49.

Tabela 49. Liczbowy i procentowy rozkład zaangażowania w towarzystwie osobom w sytuacjach nieregularnych.

Zaangażowanie w towarzystwie osobom w sytuacjach nieregularnych	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	5	1,4	28	8,0	109	31,1	147	41,9	62	17,7	3,66	0,91	4,0
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	1	0,3	14	4,0	90	25,6	169	48,1	77	21,9	3,87	0,80	4,0
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	5	1,4	35	10,0	97	27,6	160	45,6	54	15,4	3,64	0,91	4,0
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	10	2,8	20	5,7	84	23,9	149	42,5	88	25,1	3,81	0,97	4,0
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	2	0,6	9	2,6	87	24,8	177	50,4	76	21,7	3,90	0,78	4,0
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	1	0,3	25	7,1	101	28,8	165	47,0	59	16,8	3,73	0,83	4,0
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	0	0,0	27	7,7	116	33,0	154	43,9	54	15,4	3,67	0,83	4,0
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	1	0,3	8	2,3	59	16,8	186	53,0	97	27,6	4,05	0,75	4,0
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	2	0,6	14	4,0	73	20,8	180	51,3	82	23,4	3,93	0,80	4,0

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	9	2,6	47	13,4	127	36,2	110	31,3	58	16,5	3,46	1,00	3,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

W toku analiz sprawdzono oddziaływanie zmiennej wieku respondentów. Istotną statystycznie różnicę wykryto w przypadku czterech odpowiedzi. Najstarsza grupa wiekowa badanych kapłanów częściej niż młodszy respondenci deklaruje gotowość do: rozmów duszpasterskich z osobami w sytuacjach nieprawidłowych ($p=0,005$), wspierania duchowego osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek ($p=0,008$), pomocy w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa ($p=0,009$) oraz zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci ($p=0,014$). Szczegółowe wskaźniki prezentuje tabela 50.

Tabela 50. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a wiek respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	poniżej 35 lat	3,46	0,97	4,0	0,389	10,601	0,005
	36-45 lat	3,74	0,83	4,0			
	46 i więcej lat	3,85	0,87	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	poniżej 35 lat	3,80	0,89	4,0	0,173	2,140	0,343
	36-45 lat	3,89	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	3,97	0,82	4,0			
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	poniżej 35 lat	3,53	0,98	4,0	0,236	3,272	0,195
	36-45 lat	3,65	0,81	4,0			
	46 i więcej lat	3,77	0,92	4,0			
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	poniżej 35 lat	3,57	1,16	4,0	0,474	9,486	0,009
	36-45 lat	3,90	0,84	4,0			
	46 i więcej lat	4,04	0,75	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	poniżej 35 lat	3,77	0,88	4,0	0,320	8,538	0,014
	36-45 lat	3,90	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,09	0,71	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	poniżej 35 lat	3,64	0,91	4,0	0,196	2,836	0,242
	36-45 lat	3,74	0,74	4,0			
	46 i więcej lat	3,84	0,83	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	poniżej 35 lat	3,55	0,89	3,0	0,215	5,363	0,068
	36-45 lat	3,76	0,71	4,0			
	46 i więcej lat	3,72	0,87	4,0			
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	poniżej 35 lat	3,97	0,86	4,0	0,201	2,836	0,242
	36-45 lat	4,06	0,69	4,0			
	46 i więcej lat	4,17	0,65	4,0			

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	poniżej 35 lat	3,84	0,85	4,0	0,308	9,657	0,008
	36-45 lat	3,86	0,82	4,0			
	46 i więcej lat	4,15	0,69	4,0			
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	poniżej 35 lat	3,42	1,11	3,0	0,076	0,270	0,874
	36-45 lat	3,46	0,93	3,0			
	46 i więcej lat	3,50	0,94	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Zweryfikowane zmienne niezależne rodziny pochodzenia i liczby rodzeństwa respondentów nie wykazały obecności różnic istotnych statystycznie (zob. tabele A 17 i A 18). Zmienna miejsca zamieszkania różnicuje wyniki przypadku pięciu odpowiedzi. Badani prezbiterzy ze średnich miast stosunkowo częściej niż duszpasterze z małych miast i wsi deklarują gotowość: pomocy osobom w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa ($p=0,002$), zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci ($p=0,008$), włączania tychże osób w działalność charytatywną ($p=0,027$), zachęcania ich do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie ($p=0,046$) oraz włączania ich do wspólnot religijnych ($p=0,008$). Uzyskane wyniki ukazuje tabela 51.

Tabela 51. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a miejsce zamieszkania respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	wieś	3,65	0,90	4,0	0,166	1,753	0,416
	małe miasto	3,57	0,83	4,0			
	średnie miasto	3,74	0,97	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	wieś	3,79	0,82	4,0	0,241	6,156	0,046
	małe miasto	3,89	0,75	4,0			
	średnie miasto	4,03	0,80	4,0			
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	wieś	3,56	0,89	4,0	0,242	5,383	0,068
	małe miasto	3,61	0,94	4,0			
	średnie miasto	3,80	0,91	4,0			
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	wieś	3,67	0,97	4,0	0,372	12,575	0,002
	małe miasto	3,89	0,91	4,0			
	średnie miasto	4,04	0,97	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	wieś	3,81	0,79	4,0	0,289	9,626	0,008
	małe miasto	3,85	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,10	0,78	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	wieś	3,67	0,83	4,0	0,287	7,234	0,027
	małe miasto	3,62	0,82	4,0			

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	średnie miasto	3,91	0,83	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	wieś	3,61	0,85	4,0	0,382	9,737	0,008
	małe miasto	3,51	0,87	3,0			
	średnie miasto	3,89	0,72	4,0			
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	wieś	4,03	0,76	4,0	0,236	3,118	0,210
	małe miasto	3,93	0,81	4,0			
	średnie miasto	4,17	0,68	4,0			
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	wieś	3,88	0,82	4,0	0,121	2,124	0,346
	małe miasto	3,97	0,68	4,0			
	średnie miasto	4,00	0,85	4,0			
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	wieś	3,39	1,02	3,0	0,227	4,207	0,122
	małe miasto	3,39	0,92	3,0			
	średnie miasto	3,62	1,00	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

W badaniach zweryfikowano także oddziaływanie zmiennej stażu kapłańskiego respondentów, wskutek czego stwierdzono występowanie czterech różnic istotnych statystycznie. Duszpasterze posiadający 21 i więcej lat stażu kapłańskiego częściej niż pozostali badani czują się gotowi do: wspierania duchowego osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek ($p=0,004$), pomocy w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa ($p=0,006$), zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci ($p=0,006$), a także do rozmów duszpasterskich z tymi osobami ($p=0,008$). Wyniki zostały zestawione w tabeli 52.

Tabela 52. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a staż kapłański respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	10 lat i mniej	3,49	0,99	4,0	0,372	9,584	0,008
	11-20 lat	3,73	0,78	4,0			
	21 i więcej	3,87	0,88	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	10 lat i mniej	3,82	0,87	4,0	0,160	2,180	0,336
	11-20 lat	3,87	0,67	4,0			
	21 i więcej	3,98	0,84	4,0			
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	10 lat i mniej	3,57	0,97	4,0	0,208	3,097	0,213
	11-20 lat	3,61	0,79	4,0			
	21 i więcej	3,78	0,94	4,0			
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	10 lat i mniej	3,59	1,15	4,0	0,480	10,156	0,006
	11-20 lat	3,90	0,80	4,0			
	21 i więcej	4,07	0,75	4,0			

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	10 lat i mniej	3,78	0,87	4,0	0,335	10,107	0,006
	11-20 lat	3,89	0,67	4,0			
	21 i więcej	4,11	0,71	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	10 lat i mniej	3,64	0,90	4,0	0,201	3,225	0,199
	11-20 lat	3,75	0,71	4,0			
	21 i więcej	3,84	0,85	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	10 lat i mniej	3,57	0,89	4,0	0,180	3,971	0,137
	11-20 lat	3,75	0,67	4,0			
	21 i więcej	3,72	0,89	4,0			
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	10 lat i mniej	3,98	0,86	4,0	0,211	3,572	0,168
	11-20 lat	4,04	0,64	4,0			
	21 i więcej	4,19	0,65	4,0			
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	10 lat i mniej	3,84	0,87	4,0	0,331	10,876	0,004
	11-20 lat	3,86	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,17	0,69	4,0			
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	10 lat i mniej	3,45	1,11	3,0	0,036	0,202	0,904
	11-20 lat	3,45	0,89	3,0			
	21 i więcej	3,48	0,94	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Obliczenia porównawcze wyników osiągniętych przez respondentów będących po dodatkowej formacji pastoralnej i tych, którzy jej nie odbyli bardzo często wykazują istnienie różnic istotnych statystycznie. Prezbiterzy, którzy korzystali z dodatkowej formacji pastoralnej częściej niż pozostali badani czują się gotowi, aby wspierać duchowo osoby rozwiedzione, które nie wstąpiły w nowy związek ($p < 0,001$), zachęcać osoby w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie ($p = 0,001$), rozeznawać odpowiedzialność moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach ($p = 0,001$) oraz zachęcać osoby w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci ($p = 0,007$). Ponadto są oni wyraźnie częściej gotowi prowadzić spotkania formacyjne i modlitewne dla osób w sytuacjach nieprawidłowych ($p = 0,014$), pomagać w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa ($p = 0,016$), motywować osoby w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św. ($p = 0,022$) oraz włączać je do wspólnot religijnych ($p = 0,027$). Wyniki prezentuje tabela 53.

Tabela 53. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregulowanych	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p																																																																																																								
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,77	0,95	4,0	0,164	1,794	0,073																																																																																																								
	nie	3,60	0,88	4,0				zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	tak	4,05	0,78	4,0	0,284	3,217	0,001	nie	3,77	0,80	4,0	rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	tak	3,83	0,97	4,0	0,307	3,364	0,001	nie	3,52	0,85	4,0	pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	tak	3,96	0,96	4,0	0,236	2,419	0,016	nie	3,73	0,97	4,0	zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	tak	4,02	0,86	4,0	0,194	2,689	0,007	nie	3,83	0,72	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266	nie	3,69	0,82	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	tak	4,05	0,78	4,0	0,284	3,217	0,001																																																																																																								
	nie	3,77	0,80	4,0				rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	tak	3,83	0,97	4,0	0,307	3,364	0,001	nie	3,52	0,85	4,0	pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	tak	3,96	0,96	4,0	0,236	2,419	0,016	nie	3,73	0,97	4,0	zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	tak	4,02	0,86	4,0	0,194	2,689	0,007	nie	3,83	0,72	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266	nie	3,69	0,82	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0								
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	tak	3,83	0,97	4,0	0,307	3,364	0,001																																																																																																								
	nie	3,52	0,85	4,0				pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	tak	3,96	0,96	4,0	0,236	2,419	0,016	nie	3,73	0,97	4,0	zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	tak	4,02	0,86	4,0	0,194	2,689	0,007	nie	3,83	0,72	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266	nie	3,69	0,82	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																				
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	tak	3,96	0,96	4,0	0,236	2,419	0,016																																																																																																								
	nie	3,73	0,97	4,0				zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	tak	4,02	0,86	4,0	0,194	2,689	0,007	nie	3,83	0,72	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266	nie	3,69	0,82	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	tak	4,02	0,86	4,0	0,194	2,689	0,007																																																																																																								
	nie	3,83	0,72	4,0				włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266	nie	3,69	0,82	4,0	włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																												
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	tak	3,80	0,86	4,0	0,109	1,112	0,266																																																																																																								
	nie	3,69	0,82	4,0				włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027	nie	3,60	0,80	4,0	motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																																								
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	tak	3,79	0,86	4,0	0,192	2,208	0,027																																																																																																								
	nie	3,60	0,80	4,0				motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022	nie	3,98	0,75	4,0	wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																																																				
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	tak	4,18	0,72	4,0	0,196	2,293	0,022																																																																																																								
	nie	3,98	0,75	4,0				wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001	nie	3,81	0,82	4,0	prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																																																																
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	tak	4,14	0,74	4,0	0,333	3,668	<0,001																																																																																																								
	nie	3,81	0,82	4,0				prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014	nie	3,36	1,00	3,0																																																																																												
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	tak	3,63	0,99	4,0	0,268	2,450	0,014																																																																																																								
	nie	3,36	1,00	3,0																																																																																																											

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

ROZDZIAŁ VI

WNIOSKI I POSTULATY DOTYCZĄCE UMACNIANIA POSŁUGI DUSZPASTERSKIEJ WOBEC RODZIN

Rodzina jest pierwszą drogą Kościoła⁶⁸³. Z tego też względu duszpasterstwo rodzin stanowi pierwszoplanową dziedzinę posługi pastoralnej⁶⁸⁴. Główna odpowiedzialność za jej spełnianie spoczywa na biskupach. Jednakże jak podkreśla Papież Rodziny biskupi w realizacji swej misji posługują się kapłanami, zlecając im to szczególne zadanie towarzyszenia duszpasterskiego rodzinom. Ich posługa stanowi istotną część działalności Kościoła na rzecz małżeństwa i rodziny⁶⁸⁵. Istotnym warunkiem owocności tejże posługi jest formacja osób duchownych zaangażowanych w duszpasterstwo rodzin. Na jej potrzebę wskazywał już kilkadziesiąt lat temu papież Jan Paweł II oraz Kongregacja Wychowania Katolickiego⁶⁸⁶. Jej potrzebę ponownie podkreślił papież Franciszek stwierdzając wprost, że „kapłanom brakuje odpowiedniej formacji, aby podjąć złożone dzisiejsze problemy rodzin”⁶⁸⁷. Jej celem jest ciągle kształtowanie postawy uzdalniającej do promocji małżeństwa i rodziny oraz chronienie ich przed zagrożeniami⁶⁸⁸. Formacja prezbiterów do posługi małżeństwom i rodzinom obejmuje zarówno umacnianie tożsamości kapłańskiej jak również pobudzanie procesów rozwoju już posiadanej wrażliwości pastoralnej, wiedzy i kwalifikacji⁶⁸⁹. Chodzi o stały proces rozwoju duchowego, intelektualnego, teologicznego oraz pastoralnego, zmierzającego do podtrzymania i umacniania miłości pasterskiej prezbiterów na wzór Dobrego Pasterza⁶⁹⁰.

Przeprowadzona refleksja naukowa nad posługą duszpasterzy wobec rodzin, szczególnie dotycząca poczucia gotowości i przygotowania prezbiterów do duszpasterstwa rodzin stanowi podstawę sformułowania wniosków i postulatów pastoralnych dla formacji kapłańskiej, przygotowującej do efektywnego posługiwania rodzinom. W kontekście wspomnianych powyżej, złożonych współczesnych problemów małżeństw i rodzin, a także postulowanego przez papieża Franciszka nawrócenia duszpasterskiego, obejmującego także posługę rodzinom⁶⁹¹, konieczne jest znalezienie adekwatnych środków formacji prezbiterów. Przedmiotem formacji kapłańskiej do tejże posługi powinno być motywowanie duszpasterzy

⁶⁸³ Por. LdR 13.

⁶⁸⁴ Por. FC 65.

⁶⁸⁵ FC 73.

⁶⁸⁶ Zob. FC 70; WFS.

⁶⁸⁷ AL 202.

⁶⁸⁸ M. Polak, *Stala formacja prezbiterów do duszpasterstwa rodzin wyzwaniem nowej ewangelizacji*, „Teologia i Moralność” 11(2006), s. 140.

⁶⁸⁹ J. SZYMOŁON, *Formacja osób pracujących w duszpasterstwo rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin...*, s. 772.

⁶⁹⁰ Por. PDV. 73; A. VOANHOYE, *Kim jest ksiądz?*, „Pastores” 2011, nr 2, s. 26-38.

⁶⁹¹ Zob. EG 25-33; AL 201; KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* (29.06.2020).

do głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom, umacnianie zaangażowania w posługę uświęcania Kościoła domowego oraz wspieranie duszpasterzy w realizacji posługi miłości i budowania wspólnoty chrześcijańskiej. Adekwatne działania formacyjne podejmowane wobec duszpasterzy mogą kształtować większą ich gotowość do podejmowania posługi wobec narzeczonych, małżonków, rodziców oraz rodzin będących w sytuacjach trudnych i nieuregulowanych.

1. Motywowanie duszpasterzy do głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom

Z duszpasterskiego punktu widzenia przepowiadanie słowa Bożego posiada pierwsze miejsce w porządku działania⁶⁹². Prezbiterzy wezwani przez Chrystusa do realizacji misji ewangelizacji świata, jako głosiciele słowa Bożego, zaproszeni są do jego osobistego przyjęcia, aby mogli oni stać się autentycznymi świadkami głoszonej Ewangelii. Zadanie to obejmuje w szczególności sposób przepowiadania adresowane do małżeństw i rodzin, do których Kościół pragnie dotrzeć z ewangelią rodziny⁶⁹³. Z istoty Bożego zamysłu dotyczącego małżeństwa i rodziny wynika to, że przesłanie to jest dla człowieka „radością, która napędza serce i całe życie”⁶⁹⁴ oraz „odpowiedzią na najgłębsze pragnienia”⁶⁹⁵. Sam Zbawiciel towarzyszy Kościołowi i jego duszpasterzom w realizacji posłannictwa przepowiadania Ewangelii rodziny⁶⁹⁶. Niosą oni Boże orędzie zdolne dotrzeć do wnętrza serc i rodzin, pozwalające wzrastać w miłości oraz umacniać małżonków w realizacji swego powołania⁶⁹⁷.

Misja głoszenia słowa Bożego małżonkom i rodzinom obejmuje różnorodne formy działania duszpasterskiego zmierzające do zaszczepiania w nich Ewangelii. Proklamowanie Bożego zamysłu o małżeństwie i rodzinie jest realizowane w przepowiadaniu liturgicznym i pozaliturgicznym, katechezie (szczególnie w procesie przygotowania do sakramentu małżeństwa), rekolekcjach małżeństw i rodzin oraz kierownictwie duchowym małżonków i rodziców. Głoszone małżonkom i rodzinom słowo Boże jest zaproszeniem do przyjęcia Bożego słowa, które jest żywe i skuteczne (por. Hbr 4, 12). Wspomniane formy realizacji posługi słowa Bożego mogą pomóc w przepojeniu wartościami ewangelicznymi życia małżeńskiego i rodzinnego.

Na podstawie wyników zawartych w tabeli 1. można stwierdzić, że ponad cztery piąte respondentów zadeklarowało swoją gotowość przepowiadania liturgicznego dotyczącego

⁶⁹² KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa...I*, 2.

⁶⁹³ FC 3.

⁶⁹⁴ AL 200.

⁶⁹⁵ AL 201.

⁶⁹⁶ AL 60.

⁶⁹⁷ Por. AL 200, 208.

istotnych zagadnień związanych z małżeństwem i rodziną, takich jak: świętość i nienaruszalność ludzkiego życia, nierozzerwalność małżeństwa, wartość miłości wiernej, silnej i trwałej, małżeństwo jako zjednoczenie osób w małżeństwie, bycie najmniejszą wspólnotą kościelną, małżeńskie powołanie do świętości oraz zrodzenia i wychowania potomstwa. Podobny odsetek badanych prezbiterów potwierdza gotowość przepowiadania na temat godności osoby ludzkiej, troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie, łaski sakramentu małżeństwa i jej działania w życiu, odpowiedzialnego rodzicielstwa, a także ukazywania, że współżycie małżeńskie jest wyrazem wzajemnej miłości oraz objaśniania na czym polegają poszczególne grzechy małżeńskie. Taki sam procent respondentów (około cztery piąte) deklaruje gotowość prowadzenia katechezy sakramentalnej dla rodziców z okazji przyjęcia przez ich dzieci chrztu, pierwszej spowiedzi i Komunii oraz bierzmowania (zob. tabela 12). Należy jednak zauważyć, że w grupie prezbiterów deklarujących gotowość głoszenia Bożego zamysłu o małżeństwie i rodzinie, mniej niż połowa potwierdza tę gotowość zdecydowanie. Najbardziej wyraziste jest to w przypadku gotowości przepowiadania o istocie odpowiedzialnego rodzicielstwa, gdzie 30,5% badanych zdecydowanie zadeklarowało taką gotowość, podczas gdy mniej zdecydowanie – 54,1% (zob. tabela 1). Wskaźniki te mogą wskazywać na niedobory wiedzy z zakresu teologii małżeństwa i rodziny. Należałoby zatem podjąć określone zagadnienia w ramach stałej formacji prezbiterów. Wydaje się, że diecezjalny Wydział Duszpasterstwa Rodzin mógłby skutecznie pomóc duszpasterzom gromadzącym się w ramach formacji stałej i uzupełniającej pogłębiać te treści dla owocniejszego spełniania posługi głoszenia wiernym dobrej nowiny o małżeństwie i rodzinie⁶⁹⁸. Papież Franciszek podkreśla, że przekaz zamysłu Bożego o małżeństwie i rodzinie nie może być obroną zimnej, oderwanej od życia doktryny, ale przepowiadaniem o miłości Bożej zaszczerpionej w małżeństwie i rodzinie⁶⁹⁹. Natomiast fakt, że tylko trzy czwarte prezbiterów potwierdza gotowość przypominania, iż każdy akt małżeński powinien być otwarty na poczęcie życia (76,9%) może wskazywać na delikatność podejmowanego tematu. Być może u duszpasterzy rodzi to obawy w jaki sposób przekaz ten zostanie odebrany i zinterpretowany. Niemniej jednak uzyskany wynik w połączeniu ze wspomnianym wyżej wskaźnikiem odnoszącym się do przepowiadania o istocie odpowiedzialnego rodzicielstwa powinien być sygnałem dla odpowiedzialnych za formację stałą prezbiterów oraz pracowników Wydziału Duszpasterstwa Rodzin wskazującym na potrzebę uzupełniania formacji etyczno-moralnej. Jeszcze niższy odsetek respondentów potwierdza gotowość prezbiterów do nauczania o kobiecości i męskości w świetle antropologii (67,6%), co może wskazywać na niedobory wiedzy antropologiczno-

⁶⁹⁸ Por. AL 59.

⁶⁹⁹ Por. AL 59, 201.

psychologicznej dotyczącej tego zagadnienia. Również te zagadnienia powinny być pogłębiane podczas spotkań formacyjnych dla duszpasterzy.

Jednocześnie teologów pastoralistów zastanawia wysoki wynik wskazujący, że aż 44,1% badanych prezbiterów potwierdza gotowość głoszenia rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców. Może to łączyć się z odbywaniem przez znaczny odsetek respondentów dodatkowej formacji, zwłaszcza ewangelizacyjnej (zob. wykres 6). Z wynikiem tym harmonizują inne optymistyczne wskaźniki dotyczące gotowości duszpasterzy do inspirowania się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów duszpasterzowania (92,0%), pogłębiania wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji ich powołania (77,5%) – zob. tabela A 18, a także poszukiwania interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego (66,3%) – zob. tabela 12.

Warto zauważyć, że gotowość przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie częściej deklarują prezbiterzy bardziej zaawansowani wiekiem (zob. tabela 2), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabela 4) oraz ci, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną (zob. tabela 5). W związku z powyższym formacją przygotowującą do przepowiadania ewangelii rodziny⁷⁰⁰ należałoby obejmować ogół duszpasterzy, ale ze szczególnym uwzględnieniem prezbiterów młodszych, mających krótszy staż kapłański. Warto ponadto proponować kapłanom dodatkową formację pastoralną, która – jak wskazują uzyskane wyniki – pozytywnie oddziałuje na poczucie gotowości realizacji misji przepowiadania wobec małżeństw i rodzin. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom wiernych, którzy „pragną słowa Bożego o małżeństwie i rodzinie”⁷⁰¹, zasadne wydaje się nieustanne podkreślanie w ramach formacji stałej potrzeby rozwijania osobistej zażyłości kapłana ze słowem Bożym⁷⁰², jak również potrzebę wsłuchiwania się w głos wiernych, dla rozpoznawania sytuacji egzystencjalnej współczesnych rodzin⁷⁰³. Formacja ta powinna umożliwiać także zdobywanie wiedzy z zakresu teologii małżeństwa i rodziny oraz zagadnień antropologiczno-psychologicznych oraz etycznych związanych z małżeństwem tak, aby prezbiterzy „ukazywali jasno wspaniały plan Boga w odniesieniu do rodziny i pomagali małżonkom radośnie go w swym życiu realizować”⁷⁰⁴.

⁷⁰⁰ Por. AL 200.

⁷⁰¹ SPMR 105.

⁷⁰² Zob. PVD 26; EG 145-153.

⁷⁰³ Zob. EG 154; WFS 2; M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna...*, s. 142-143.

⁷⁰⁴ FRANCISZEK, *Duszpasterstwo odważne i pełne miłości*. Przemówienie na nadzwyczajnym Konsystorzu Kardynałów poświęconemu rodzinie (20.02.2014), OsRomPol 35(2014), nr 3-4, s. 23; zob. PAWEŁ VI, *Humanae vitae*, 28; LdR 18, 23.

Wyniki zestawione w tabeli 6. wskazują, iż prawie każdy respondent potwierdza swoją gotowość wyjaśniania narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa (98,9%). Jednak już znacznie niższy procent badanych prezbiterów wyraża gotowość zapraszania narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa (81,5%) oraz zaangażowania się w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa poprzez podejmowanie kluczowych tematów dotyczących miłości małżeńskiej i rodzicielstwa, czystości przedmałżeńskiej, sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary, działania łaski sakramentu w życiu małżeńskim, Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny (niecałe trzy czwarte). Chociaż mogłoby się wydawać, że uzyskane wyniki dotyczące tych zagadnień są wysokie, to należy jednak zauważyć, że tylko około jedna czwarta respondentów zdecydowanie zadeklarowała powyższą gotowość.

Nieco słabiej jeszcze prezentuje się deklarowany stosunek respondentów do zaangażowania w konkretne formy przygotowania młodzieży i narzeczonych do małżeństwa takie jak: prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii (68,6%), ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji (52,7%) oraz głoszenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej (45,6%). Wydaje się, że trafnym i ważnym postulatem dla diecezjalnego przygotowania do małżeństwa jest przygotowanie przez diecezjalny Wydział Duszpasterstwa Rodzin materiałów dydaktycznych dla duszpasterzy, dostosowanych do odbiorców i zawierających zarówno istotne treści teologiczne i etyczne jak również wykorzystujących nowoczesne metody i formy przekazu oraz pracy zespołowej, które stanowiłyby pomoc w realizacji zadań przygotowania do małżeństwa. Warto dodać, że badani prezbiterzy wyrażają ambiwalentny stosunek do gotowości prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym. Zaledwie ponad jedna trzecia badanych wyraża taką gotowość (37,7%), a jednocześnie 29,6% wyraża jej brak. Może to wiązać się z dyskusyjną – w opinii duszpasterzy – celowością i potrzebą prowadzenia katechez dla narzeczonych w formach weekendowych. Jak zauważa ks. Jacek Goleń, formacja ludzka i chrześcijańska zakłada dojrzewanie, co wymaga pewnego czasu. Z tego też powodu przygotowanie do małżeństwa nie powinno ograniczać się tylko do jednego spotkania weekendowego. Przyjmując formę weekendową za dogodniejszą dla narzeczonych, należałoby w trakcie przygotowania jednocześnie zaplanować i realizować przynajmniej trzy zjazdy weekendowe, organizowane w pewnych odstępach czasowych. Przygotowanie do małżeństwa organizowane w tej formie powinno obejmować sprawowanie Eucharystii,

możliwość skorzystania z sakramentu pokuty, rozważanie słowa Bożego, katechezy, konferencje i zajęcia warsztatowe ze specjalistami⁷⁰⁵.

Zmienne niezależne różnicują w sposób istotny statystycznie odpowiedzi prezbiterów w zakresie zaangażowania w przygotowanie do małżeństwa. Na uzyskane wyniki w sposób istotny statystycznie oddziałuje zmienna wieku (tabela 7), miejsca duszpasterzowania (tabela 9), stażu kapłańskiego (tabela 10) oraz odbycia dodatkowej formacji (tabela 11). Respondenci starsi, posługujący w średnich miastach, z dłuższym stażem kapłańskim oraz ci, którzy odbyli dodatkową formację częściej wyrażają gotowość podejmowania omawianej posługi przepowiadania.

Należy zwrócić uwagę na wyniki dotyczące gotowości do spełniania posługi katechetycznej wobec dorosłych, w tym wobec małżonków i rodziców (zob. tabela 12). Aż 66,1% respondentów zadeklarowało gotowość prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych, przy czym zdecydowanie zgadza się z tym twierdzeniem jedynie 23,6% prezbiterów. Ponadto należy zauważyć wpływ zmiennych niezależnych. Gotowość prowadzenia katechezy dorosłych częściej deklarują starsi wiekiem (tabela 13), duszpasterze ze średnich miast (tabela 14), z dłuższym stażem kapłańskim (tabela 15) oraz odbywający dodatkową formację (tabela 16). Pomimo iż katecheza dorosłych jest najznakomitszą i centralną formą katechezy⁷⁰⁶, w praktyce parafialnej jest ona ciągle marginalnym obszarem działalności katechetycznej prezbiterów. Konieczne wydaje się kształtowanie świadomości prezbiterów dotyczącej pilnej potrzeby prowadzenia katechezy dorosłych. Jej adresaci są bowiem jako rodzice odpowiedzialni za wychowanie w wierze dzieci i młodzieży⁷⁰⁷. Rzeczywistość pastoralna w parafiach wskazuje na nagłą potrzebę rozwoju tej formy katechizacji, a jednocześnie na istniejące jeszcze szanse jej owocnego prowadzenia. Wymaga to również odpowiedniego przygotowania „osoby katechety-towarzysza, a zarazem wychowawcy, który potrafi wesprzeć również w procesach osobistego rozwoju”⁷⁰⁸. Katecheci ci powinni być „starannie dobierani i przygotowani do tej delikatnej posługi poprzez właściwą formację”⁷⁰⁹. Zasadne wydaje się zatem celowe przygotowanie prezbiterów do posługi katechetów osób dorosłych. Większy akcent na ten wymiar formacji mógłby być położony zarówno w formacji seminaryjnej jak również w ramach formacji stałej kapłanów.

Nieco niższe wskaźniki dotyczą gotowości duszpasterzy do sprawowania posługi kierownictwa duchowego wobec narzeczonych i małżonków (zob. tabela 17). Pomimo ogólnej

⁷⁰⁵ Por. J. GOLEŃ, *Odnova przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 30-32.

⁷⁰⁶ PDK 12; zob. CT 43; DCE 20.

⁷⁰⁷ D. KURZYDŁO, *Katecheza dorosłych wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Postulaty katechetów dotyczące katechezy dorosłych*, „Studia katechetyczne” 14(2018), s. 112.

⁷⁰⁸ DK 263.

⁷⁰⁹ Tamże.

deklaracji wysokiego odsetka badanych (78,4%) dotyczącej gotowości pomagania młodzieży w rozeznawaniu powołania do małżeństwa, około połowa respondentów potwierdza gotowość sprawowania posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców (57,8%), towarzyszenia małżonkom w kryzysach (57,2%) oraz towarzyszenia po rozpadzie małżeństwa (56,4%). Jednak wnikliwsza analiza uzyskanych wyników pokazuje, że jedynie jedna piąta respondentów zdecydowanie deklaruje gotowość sprawowania tejże posługi. Powyższe wyniki, a dodatkowo jeszcze wyraźne deklaracje braku gotowości do bycia kierownikami duchowymi osób żyjących w związkach niesakramentalnych (18,5%) oraz małżonków i rodziców (11,7%), wskazują na pilną potrzebę formacji duszpasterzy do posługi towarzyszenia duszpasterskiego oraz kierownictwa duchowego małżonków. Oczekiwania małżonków w tym zakresie sformułowane zostały już w dokumencie Kongregacji Wychowania Katolickiego *Wskazania na temat formacji seminarzystów odnośnie problemów związanych z małżeństwem i rodziną* (19.03.1995). Jak zauważono małżonkowie chrześcijańscy „poszukują spowiedników i kierowników duchowych, którzy reprezentowaliby kryteria moralne pewne i byłiby doświadczonymi przewodnikami na drogach doskonalenia ewangelicznego, stwierdzają jednak, iż trudno im takich znaleźć”⁷¹⁰. Wydaje się, że konstatacja ta po kilkudziesięciu latach niewiele straciła ze swej aktualności. Formacja stała prezbiterów powinna intensywniej wychodzić naprzeciw potrzebom małżonków w zakresie towarzyszenia duchowego i duszpasterskiego. Wiąże się to z wyzwaniem skuteczniejszej formacji prezbiterów do posługi kierownictwa duchowego w ogóle oraz pogłębiania wiedzy i umiejętności dotyczących posługi małżonkom. W tym celu warto promować wśród kapłanów możliwość formacji dodatkowej, przygotowującej do towarzyszenia duchowego⁷¹¹.

Analiza zmiennych niezależnych wykazała ponadto, że zmienna wieku znacząco różnicuje wyniki badań. Prezbiterzy starsi chętniej niż młodsi deklarują gotowość prowadzenia kierownictwa duchowego małżonków (tabela 18). Podobnie oddziałuje zmienna stażu kapłańskiego, gdzie duszpasterze z dłuższym stażem częściej czują się przygotowani do sprawowania posługi duszpasterskiego i duchowego towarzyszenia małżonkom (tabela 19). Także zmienna odbycia dodatkowej formacji pastoralnej w odniesieniu do gotowości kierownictwa duchowego małżonków różnicuje wszystkie rezultaty. Prezbiterzy odbywający dodatkową formację wyraźnie częściej czują się gotowi do towarzyszenia małżonkom, niż ci, którzy z niej nie korzystają. Wsparcie w dojrzewaniu wiary i miłości małżeńskiej obejmuje

⁷¹⁰ WFS 8.

⁷¹¹ Warto podkreślić, propozycję dodatkowej formacji prezbiterów do towarzyszenia duchowego w formie dwuletniego kursu dla kierowników duchowych, którą proponuje Dom Formacji Stałej *Manresa* w Starej Wsi prowadzony przez Ojców Jezuitów, a działający na terenie archidiecezji przemyskiej. Zob. <https://manresa.jezuici.pl/propozycje-dla-ksiezy/> [dostęp: 1.02.2022].

kierownictwo duchowe jako pomoc w realizacji powołania. Jak wspomniano powyżej posługa towarzyszenia duchowego wymaga odpowiednich kompetencji, a co za tym idzie, stosownego przygotowania. Wydaje się, że przygotowanie to można byłoby skutecznie i owocnie włączyć w stałą formację presbiterów, mając szczególnie na uwadze pewne deficyty zgłaszane przez kapłanów młodszych i posiadających krótszy staż. Warto również proponować presbiterom diecezjalnym odbywanie dodatkowej formacji do pełnienia tejże posługi.

2. Umacnianie duszpasterskiej posługi uświęcania małżonków i rodzin

„Głoszenie Ewangelii i przyjmowanie jej z wiarą osiąga pełnię w sprawowaniu sakramentów”⁷¹². Dlatego też wspólnota Ludu Bożego potrzebuje wyświęconych presbiterów, którzy celebując sakramenty spełniają posługę uświęcania. Dokonuje się to w szczególny sposób w Eucharystii, której sprawowanie stanowi centrum misji kapłańskiej⁷¹³. Kapłaństwo zostało bowiem ustanowione ze względu na sakrament Eucharystii i przez jego sprawowanie presbiterzy najlepiej służą wspólnocie Kościoła i jej uświęceniu⁷¹⁴. Dla małżeństw sakrament ten jest źródłem, z którego „wyrasta, stale się odnawia i nieustannie ożywia ich przymierze małżeńskie”⁷¹⁵. Eucharystia i pozostałe sakramenty, będąc znakami zbawczej obecności Jezusa Chrystusa, stanowią ważną pomoc służącą małżonkom w realizacji powołania do świętości. Poprzez łaskę sakramentalną Chrystus wkracza w życie małżeńskie i rodzinne, które przeniknięte Jego obecnością może stać się „prawdziwą drogą do świętości w życiu codziennym i drogą rozwoju mistycznego, środkiem wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem”⁷¹⁶. Presbiterzy powinni zatem z troską przybliżać małżonkom i rodzinom liczne środki uświęcenia, tworzące duchowość małżeńską i rodzinną⁷¹⁷. Należą do nich: modlitwa małżeńska i rodzinna, pobożność ludowa, poświęcenie Sercu Jezusowemu, czy pobożność maryjna.

Wyniki zestawione w tabeli 22. informują, że ponad 90% presbiterów deklaruje gotowość posługi sakramentalnej wobec rodzin, szczególnie w odniesieniu do sakramentów Eucharystii, pokuty, czy namaszczenia chorych. Należy zaakcentować, że jest to posługa pierwsza i najważniejsza, jakiej rodziny oczekują do Kościoła. Dlatego też wymaga od duszpasterzy głębokiego celebrowania sakramentalnych znaków, które będzie promieniowało i przemieniało na codzienne życie rodzin⁷¹⁸. Jednak należy tutaj zauważyć,

⁷¹² FC 55.

⁷¹³ Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji presbiterów w Polsce...*, 42.

⁷¹⁴ Por. KKK 1551; M. OZOROWSKI, *Służba kapłańska w Kościele*, „Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża” 27(2009), s. 18.

⁷¹⁵ FC 57.

⁷¹⁶ AL 316.

⁷¹⁷ Por. AL 223.

⁷¹⁸ Por. SPMR 87, 89.

że gotowość pogłębiania w rodzinach pobożności eucharystycznej, pomimo ogólnie wysokiego wskaźnika, znacznie niższy procent deklaruje w sposób zdecydowany (38,5%). Adoracja, będąca naturalnym przedłużeniem Eucharystii wprowadza wiernych w duchowe przenikanie do całego ich życia. Soborowy dekret o posłudze i życiu prezbiterów zachęca kapłanów do poszukiwania codziennych przestrzeni spotkania z Chrystusem podczas nawiedzeń Najświętszego Sakramentu i w kulcie eucharystycznym (por. DP 18). Prezbiterzy którzy sami zatroszczą się o pogłębienie duchowości eucharystycznej poprzez wierność codziennej praktyce adoracji, będą gotowi do pogłębienia tej duchowości w rodzinach.

Wskaźniki gotowości prezbiterów dotyczące krzewienia duchowości małżeńskiej i rodzinnej zestawione w tabeli 27, informują, że ponad 90% badanych deklaruje gotowość wskazywania sposobów rodzinnego świętowania, zachęcania małżonków do wspólnej modlitwy małżeńskiej oraz zachęcania do praktyki błogosławienia potomstwa. Wyniki te mogą napawać optymizmem. Jednakże trzeba stwierdzić, że pastoralna troska o życie małżonków i rodzin ich własną duchowością staje się ważnym aspektem towarzyszenia małżeństwom i rodzinom dopiero w ostatnich dziesięcioleciach. Z tego względu należy przybliżyć kapłanom duchowość właściwą życiu małżeńskiemu i rodzinnemu. Cenną pomocą w tym względzie mogą być treści zawarte na ten temat w adhortacjach apostolskich *Familiaris consortio* oraz *Amoris laetitia*⁷¹⁹. Zwłaszcza papież Franciszek przybliży najważniejsze rysy duchowości rodziny. Warto również wprowadzać prezbiterów w duszpasterskie towarzyszenie zrzeszeniom rodzin, które od wielu lat są krzewicielami tejże duchowości⁷²⁰.

Należy podkreślić, iż ponad cztery piąte prezbiterów wyraziło gotowość pogłębiania w rodzinach pobożności eucharystycznej (86,6%) oraz praktyki pierwszych piątków miesiąca (84,9%) – zob. tabela 22. Podobny odsetek respondentów potwierdza gotowość rozwijania w rodzinach pobożności maryjnej (88,6%), rozwoju w małżonkach osobistej relacji z Bogiem (86,9%), ukazywania ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w Eucharystii i sakramencie małżeństwa (86,9%), a także wyjaśniania paschalności życia małżeńskiego (85,4%), szerzenia czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych (85,1%) i zachęcania do zawierzenia rodzin Najświętszemu Sercu Pana Jezusa (80,6%) – zob. tabela 27. Wyniki te są bez wątpienia socjologicznie optymistyczne. Wskazują jednocześnie, że niemal co piąty duszpasterz nie potwierdza gotowości do wspomaganie wiernych w życiu duchowością małżeńską i rodzinną. Ponadto, nieco wnikliwsza analiza wyników wskazuje, że znacznie mniejszy procent badanych zdecydowanie deklaruje taką gotowość. Duchowość małżeńska i rodzinna jest bardzo ważnym, aczkolwiek rzadko

⁷¹⁹ Por. FC 55-62; AL 313-325; zob. J. KOBĄK, *Ujęcie duchowości małżeńskiej w adhortacjach...*, s. 147–157.

⁷²⁰ J. GOLEŃ, *The Challenges of Accompanying Families...*, s. 111.

promowanym czynnikiem rodzinnej pedagogii świętości⁷²¹. Papież Franciszek zaprasza prezbiterów do towarzyszenia małżonkom i rodzinom w rozwoju duchowym. Po raz pierwszy w historii Kościoła poświęca on w dokumencie papieskim tematyce duchowości rodziny cały rozdział (dziewiąty) adhortacji *Amoris laetitia*. Podkreśla w niej znaczenie duchowości rodziny, modlitwy i uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii oraz zachęca pary do „regularnego spotykania się w celu krzewienia rozwoju życia duchowego i solidarności w konkretnych potrzebach życiowych”⁷²². Prezbiterzy towarzyszący małżonkom i rodzinom odnajdą w tej adhortacji wiele inspiracji dla wspierania małżonków w chrześcijańskim rozwoju duchowym.

Warto zauważyć również, iż poczucie gotowości do pomocy w życiu duchowością małżeństwa i rodziny harmonizuje z troską o rozwój własnego życia modlitewnego i duchowego prezbiterów. Aż 96,3% respondentów deklaruje pragnienie rozwoju swojego życia modlitewnego, a jednocześnie 88,3% wyraża chęć podejmowania modlitwy wstawienniczej za narzeczonych, małżonków i rodziny (zob. tabela A 18). Ponad trzy czwarte respondentów (79,0%) potwierdza gotowość uczenia rozważania słowa Bożego w rodzinie, przy czym tylko część z nich czyni to zdecydowanie (zob. tabela 27). Należy podkreślić doniosłe znaczenie obecności tegoż słowa w realizacji powołania małżeńskiego i w życiu wspólnoty rodzinnej. Papież Rodziny wskazuje, że słowo Boże objawia rodzinie jej prawdziwą tożsamość wynikającą z zamysłu Bożego⁷²³. Papież Benedykt XVI natomiast w adhortacji *Verbum Domini*, podkreślając związek między słowem Bożym a małżeństwem i rodziną chrześcijańską, zauważa, że znajduje się ono u początków małżeństwa. Instytucja ta, atakowana i narażona na rozpowszechniający się współcześnie nieład, w słowie Bożym może odnaleźć prawdę o pierwotnej dobroci człowieka, powołanego do wzajemnej, wiernej i płodnej miłości⁷²⁴. Dlatego też prezbiterzy, będący sługami Słowa powinni nieustannie wychodzić do rodzin z ewangelią rodziny, która jest „odповідzią na najgłębsze pragnienia człowieka”⁷²⁵. Ponadto duszpasterze powinni być zatroskani o rozwój tej formy modlitwy rodzinnej jaką jest modlitewne rozważanie słowa Bożego, gdyż może ono stanowić ważne kryterium rozeznawania działania Bożego i Jego woli w życiu małżonków i rodzin⁷²⁶.

Należy zwrócić uwagę na to, iż ponad połowa duszpasterzy (62,4%) deklaruje gotowość podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków, przy czym 8,5% badanych wyraźnie zadeklarowało poczucie braku kompetencji do tejże posługi. Jednocześnie teologa pastoralistę

⁷²¹ Zob. WFS 6.

⁷²² AL 223.

⁷²³ FC 49.

⁷²⁴ VD 85.

⁷²⁵ AL 201, zob. 60, 63, 76, 200.

⁷²⁶ NADZWYCZAJNY SYNOD BISKUPÓW, *Relatio synodi. Wyzwania duszpasterskie związane z rodziną w kontekście ewangelizacji*, 34.

zastanawia to, iż tylko jedna trzecia badanych prezbiterów zdecydowanie zadeklarowało gotowość podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków (zob. tabela 22). Małżonkowie – jak podkreśla polski dokument *Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie* – oczekują od prezbiterów nie tylko dyspozycyjności w konfesjonale, braku pośpiechu czy powierzchowności w spełnianiu posługi pojednania⁷²⁷, ale również podjęcia się towarzyszenia duszpasterskiego na drodze stałego spowiednictwa. Potrzebują oni bowiem spowiedników, kierujących się pewnymi kryteriami moralnymi oraz formatorów sumień⁷²⁸. Niestety małżonkowie często spotykają się z oporem ze strony „kapłanów, którzy wydają się być mało zainteresowani taką posługą lub są do niej słabo przygotowani”⁷²⁹. Wagę tejże posługi podkreśla polskie *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*. Spowiednik posługujący małżonkom jest w konfesjonale sędzią, lekarzem i ojcem⁷³⁰. Dlatego jego ważnym obowiązkiem jest kształtowanie sumień penitentów⁷³¹ w oparciu o wskazania Kościoła⁷³². Wskaźnik dotyczący gotowości posługi stałego spowiednictwa małżonków może sygnalizować potrzebę uzupełnienia wiedzy teologicznej, bioetycznej i psychologicznej podczas stałej formacji prezbiterów⁷³³, tak, aby dać spowiednikom odpowiednie przygotowanie do podjęcia posługi stałego spowiednictwa małżonków. Warto również promować wśród kapłanów adresowaną do duszpasterzy możliwość formacji dla spowiedników, która stanowi pomoc w realizacji posługi pojednania⁷³⁴.

Ponadto warto zauważyć, że odpowiedzi respondentów dowiodły, iż gotowość do podejmowania posługi uświęcania wykazują częściej prezbiterzy bardziej zaawansowani wiekiem (zob. tabele 23 i 28), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabele 25 i 30) oraz ci, którzy odbyli dodatkową formację pastoralną (zob. tabele 26 i 31). Wyniki te wskazują na potrzebę wytężonej pracy formacyjnej służącej spełnianiu posługi uświęcania. Powinni być nią objęci wszyscy prezbiterzy, a w szczególności kapłani młodszy, a tym samym mający krótszy staż posługi duszpasterskiej.

⁷²⁷ SPMR 90.

⁷²⁸ Zob. WFS 8.

⁷²⁹ Tamże.

⁷³⁰ DDR 53.

⁷³¹ AL 37; zob. 222, 265.

⁷³² Wskazania te zawarte są zwłaszcza w dokumentach: *Humanae vitae, Familiaris consortio, Evangelium vitae, Amoris laetitia, Vademecum dla spowiedników. O niektórych zagadnieniach moralnych dotyczących życia małżeńskiego*.

⁷³³ Por. DDR 53.

⁷³⁴ Godną polecenia wydaje się być *Szkoła dla spowiedników* prowadzona przez Krakowską Prowincję Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, która działa pod patronatem Komisji Duchowieństwa Episkopatu Polski i której poparcia udzieliła także Penitencjaria Apostolska. Zob. <https://sds.kapucyni.pl/> [dostęp: 21.06.2022].

3. Wspieranie duszpasterzy w posłudze miłości i budowania wspólnoty Kościoła skierowanej do narzeczonych, małżonków oraz rodzin w sytuacjach trudnych i nieuregulowanych

Prezbiterzy wezwani są do ofiarnej służby na rzecz wspólnoty Ludu Bożego, na wzór pasterskiej miłości Jezusa Chrystusa. Miłość ta realizowana przez duszpasterzy z hojnością przyczynia się do budowania wspólnoty⁷³⁵. Tożsamość prezbitera, polegająca na upodobnieniu się do Chrystusa Głowy, Pasterza, Sługi i Oblubieńca Kościoła, owocuje aktywnością duszpasterską, której jednym z przejawów jest duszpasterstwo rodzin. Kapłani realizując posługę miłości i budowania wspólnoty Kościoła skierowaną do narzeczonych, małżonków, rodziców oraz osób w sytuacjach trudnych i nieuregulowanych towarzyszą im na różnych etapach życia oraz w różnych sytuacjach życiowych.

Wyniki odnoszące się do towarzyszenia duszpasterskiego narzeczonym zaprezentowane w tabeli 32. wskazują na często wyrażaną duszpasterską gotowość duszpasterzy do wspierania narzeczonych w budowaniu przestrzeni dialogu wzmacniającego ich miłość (85,7%), przy czym tylko ponad jedna trzecia z nich deklaruje tę gotowość w sposób zdecydowany. Duszpasterstwo narzeczonych i małżonków, według papieża Franciszka, powinno być przede wszystkim duszpasterstwem więzi, wspierającym dojrzewanie miłości i umacniającym wzajemny dialog⁷³⁶. W innym miejscu swej adhortacji papież Franciszek wskazuje, że „dialog jest sposobem uprzywilejowanym i niezbędnym, by żyć, rozwijać i wyrażać miłość w małżeństwie i życiu rodzinnym”⁷³⁷. Sztuka dialogu służąca umacnianiu wzajemnej więzi miłości narzeczonych jest nabywana na drodze długiej i mozolnej praktyki, dlatego wymaga również wsparcia duszpasterskiego. Duszpasterze towarzyszący narzeczonym zatroskani o wzmacnianie wzajemnej komunikacji narzeczonych, budującej ich miłość⁷³⁸, powinni proponować im konkretne formy wsparcia, jak warsztaty komunikacji interpersonalnej oraz zajęcia ze specjalistami i doświadczonymi małżonkami, mogącymi podzielić się swoim doświadczeniem dialogu w parze. Natomiast po zawarciu małżeństwa warto proponować małżonkom rekolekcje organizowane przez zrzeczenia rodzin⁷³⁹.

Wysoki procent respondentów (81,2%) podkreśla gotowość wspierania narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego, przy czym znacznie mniej czyni to w sposób zdecydowany (33,3%) – zob. tabela 32. Wskaźniki te obligują do zapewnienia w ramach

⁷³⁵ Zob. KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Droga formacji prezbiterów w Polsce...*, 44.

⁷³⁶ Por. AL 211.

⁷³⁷ AL 136.

⁷³⁸ Zob. AL 209.

⁷³⁹ Rekolekcje skoncentrowane na dialogu małżeńskim są organizowane między innymi przez Spotkania Małżeńskie oraz Domowy Kościół, Gałąź rodzinna Ruchu Światło-Życie.

formacji kapłańskiej pomocy w przygotowaniu się prezbiterów do owocnej posługi wobec narzeczonych. Posługa ta powinna być jednym z priorytetowych działań duszpasterskich, ożywiającym osobistą zażyłość narzeczonych z Bogiem⁷⁴⁰. Ma ono stać się „rzeczywistą drogą (*itinerarium*) pogłębienia i dojrzewania wiary”⁷⁴¹. Wymaga to jednak – jak podkreśla papież Franciszek w adhortacji *Amoris laetitia* – bardziej adekwatniej formacji kapłanów z uwzględnieniem współczesnej sytuacji rodziny. Jak zauważa papież prezbiterom często niestety brakuje odpowiednich kompetencji do efektywnego towarzyszenia narzeczonym, a następnie małżonkom⁷⁴². Zagadnienia te powinny być przedmiotem rozważań podejmowanych w ramach stałej formacji prezbiterów. Należy zatroszczyć się o odpowiednią formację duszpasterzy przygotowujących narzeczonych do małżeństwa. Podczas spotkań w ramach formacji stałej prezbiterów warto prezentować w pogłębiony sposób również zagadnienia obecne w katechezie przedślubnej, odbywającej się w ramach bezpośredniego przygotowania do małżeństwa.

Około trzy czwarte badanych duszpasterzy wyraziło gotowość ukazywania młodzieży i narzeczonym wartości czystości i wstrzemięźliwości seksualnej przed ślubem (77,6%). Jest to zadanie, które powinno być szczególną troską duszpasterzy, gdyż czystość ta jest istotną wartością przygotowania do małżeństwa⁷⁴³. Papież Franciszek podkreśla potrzebę przypominania o wartości cnót, wśród których czystość stanowi cenny warunek autentycznego rozwoju miłości. Wymaga to większego zaangażowania duszpasterskiego wspólnoty kościelnej w przygotowanie narzeczonych do życia małżeńskiego. Istotne znaczenie ma szczególnie świadectwo dawane w rodzinie, jak również włączenie przygotowania do małżeństwa w proces inicjacji chrześcijańskiej, w którym sakrament małżeństwa jest ukazywany w łączności z chrztem oraz innymi sakramentami. Papież podkreśla również potrzebę tworzenia odpowiednich programów duszpasterskiego przygotowania do małżeństwa⁷⁴⁴.

Podobny procent badanych prezbiterów (76,1%) deklaruje gotowość wprowadzania narzeczonych we wspólną modlitwę. Przygotowanie do małżeństwa jest drogą pogłębienia wiary otrzymanej na chrzcie świętym⁷⁴⁵. Prezbiterzy towarzyszący narzeczonym powinni zachęcać ich do życia sakramentalnego, jak również wprowadzać w praktykę wspólnej modlitwy. 75,0% badanych kapłanów potwierdza gotowość spotykania się z narzeczonymi

⁷⁴⁰ Por. SMPR 98; zob. J. GOLEŃ, *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa...*, s. 24.

⁷⁴¹ SMPR 99; zob. DICASTERO PER I LAICI, LA FAMIGLIA E LA VITA, *Itinerari catecumenali per la vita matrimoniale. Orientamenti pastorali per le Chiese particolari*, Libreria Editrice Vaticana 2022.

⁷⁴² Por. AL 202.

⁷⁴³ Por. SPMR 102, 103.

⁷⁴⁴ Zob. AL 206. Zapewne w nawiązaniu do tegoż papieskiego wskazania w ostatnim czasie wypracowany został specjalny dokument watykańskiej Dykasterii ds. Świeckich, Rodziny i Życia, *Itinerari catecumenali per la vita matrimoniale. Orientamenti pastorali per le Chiese particolari*, Libreria Editrice Vaticana 2022.

⁷⁴⁵ FC 51.

w kancelarii parafialnej. Spotkanie to ma na celu poznanie przez duszpasterza jakie jest zaangażowanie religijne i przygotowanie do małżeństwa narzeczonych⁷⁴⁶, nie powinno jednakże ograniczać się do kwestii formalnych⁷⁴⁷. Badania wskazują również, że 71,8% prezbiterów deklaruje chęć rozmawiania z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje, 70,4% respondentów odczuwa gotowość towarzyszenia duszpasterskiego narzeczonym po ślubie, 69,3% potwierdza gotowość zapoznawania narzeczonych z duchowością małżeńską, stanowiącą drogę realizacji powołania do świętości w życiu małżeńskim⁷⁴⁸. Ponadto 63,6% kapłanów deklaruje zamiar przygotowania par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin, a 61,3% potwierdza gotowość poznawania sytuacji duchowej narzeczonych. Warto jednak zauważyć, że tylko około jedna trzecia z deklarujących gotowość do podejmowania powyższych działań czyni to w sposób zdecydowany. Z tego względu uzyskane wyniki trudno uznać za zadowalające.

Analiza wyników dotyczących oddziaływania zmiennych niezależnych w odniesieniu do towarzyszenia narzeczonym wskazuje, że gotowość do jego podejmowania częściej deklarują prezbiterzy starsi (zob. tabela 34), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabela 37) oraz odbywający dodatkową formację pastoralną (zob. tabela 38). Wskaźniki te nasuwają wniosek, iż troską o właściwe przygotowanie do towarzyszenia narzeczonym należałoby w pierwszej kolejności objąć prezbiterów młodszych prezbiterów, z krótszym stażem kapłańskim. Pogłębianie wiedzy, umiejętności i kompetencji w tym zakresie warto prowadzić przede wszystkim w ramach formacji stałej, a duchownych bliżej zainteresowanych tematyką warto wspierać w odbyciu dodatkowej formacji.

Wyniki zaprezentowane w tabeli 38, odnoszące się do towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom i rodzicom wskazują, że około trzy czwarte badanych duszpasterzy wyraziło gotowość: wspierania rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka (78,3%), zachęcania do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich (77,8%), podejmowania rozmów duszpasterskich z małżonkami (76,4%), zachęcania rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej (76,3%), zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeseń katolickich (74,1%), odwiedzania rodzin, by nieść im Chrystusa (74,1%) oraz poszukiwania okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego (74,0%). Chociaż wyniki wydają się być optymistyczne, trzeba pamiętać, że tylko niespełna połowa deklarujących taką gotowość, czyni to wyraźnie, w sposób zdecydowany. Z tego względu uzyskane wyniki zdają się tym bardziej odsłaniać wyzwanie dla formacji prezbiterów. Duszpasterstwo rodzin powinno podążać „krok

⁷⁴⁶ Por. DDR 29.

⁷⁴⁷ Zob. SPMR 98.

⁷⁴⁸ Zob. FC 56.

w krok” wraz z rodzinami, towarzysząc im na różnych etapach ich formacji i rozwoju⁷⁴⁹. Potrzebę takiego towarzyszenia podkreśla również papież Franciszek⁷⁵⁰. Apeluje, aby duszpasterze zachęcali rodziny do wzrastania wiary, przedkładając im różne sposoby modlitwy i drogi rozwoju duchowego⁷⁵¹. Małżonkowie potrzebują widzieć w kapłanach duszpasterzy zatroskanych o małżeństwa i rodziny, które współcześnie przeżywają wiele trudności. Wymaga to niewątpliwie odpowiedniego przygotowania prezbiterów do tego zadania⁷⁵². Z tego względu warto proponować prezbiterom odbywanie specjalistycznych studiów z zakresu duszpasterstwa rodzin⁷⁵³ i tym podobnych⁷⁵⁴, a także różnych form dodatkowej formacji pastoralnej przygotowującej do towarzyszenia duszpasterskiego narzeczonym i małżonkom⁷⁵⁵.

Około dwie trzecie respondentów potwierdza gotowość ukazywania duchowości małżeńskiej (70,9%) oraz wspierania małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości (70,1%). Jednocześnie dostrzec można, iż tylko jedna trzecia z tejże grupy respondentów deklaruje tę gotowość w sposób zdecydowany (zob. tabela 38). Duszpasterze powinni wspierać małżonków w procesie uświęcenia i wypełnianiu powołania. Kolejne wyniki wskazują na dość częstą gotowość prezbiterów do organizowania spotkań ze specjalistami w celu pedagogizacji rodziców (66,4%), a także gotowość do posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich (65,6%) oraz towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy (63,5%). Podobnie jak to było powyżej, mniejszość pozytywnych deklaracji dotyczących gotowości prezbiterów ma charakter zdecydowany (zob. tabela 38). Wspomniane obszary posługi duszpasterskiej odnoszą się do palących zadań duszpasterstwa rodzin. Współczesne rodziny w obliczu kryzysów małżeńskich i wychowawczych wymagają wsparcia duszpasterskiego. Parafialne wspólnoty rodzin w wieloraki sposób mogą „pośredniczyć w trosce i ożywianiu rodzin”⁷⁵⁶. Z tego względu pilnym wydaje się przygotowanie prezbiterów do posługi w kościelnych ruchach i wspólnotach małżonków i rodzin. Tenże obszar formacji kapłańskiej mógłby być skutecznie pogłębiany w ramach formacji stałej. Kapłani powinni mieć możliwość

⁷⁴⁹ FC 65.

⁷⁵⁰ Zob. AL 223.

⁷⁵¹ Por. tamże, 227.

⁷⁵² Zob. tamże, 202.

⁷⁵³ Studia takie są prowadzone w trybie dziennym przede wszystkim przez Katedrę Duszpasterstwa Rodzin w ramach Sekcji Teologii Pastoralnej i Katechetyki, działającej w Instytucie Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła w Lublinie.

⁷⁵⁴ Studia na kierunku Nauki o rodzinie prowadzone są między innymi na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie.

⁷⁵⁵ Jedną z propozycji dodatkowej formacji pastoralnej do towarzyszenia narzeczonym i małżonkom jest Studium Przygotowania do Towarzyszenia Małżeństwom dla Duchownych prowadzone przez Instytut Studiów nad Rodziną im. Arcybiskupa Kazimierza Majdańskiego w Łomiankach pod Warszawą.

⁷⁵⁶ AL 229.

poznawania kościelnych zrzeczeń rodzin oraz specyfiki duszpasterskiej posługi w tych wspólnotach. Duszpasterze nie mogą również pozostawiać rodziców samych w procesie wychowania dzieci, w którym rodzice obecnie często przeżywają różnorakie trudności⁷⁵⁷. Wspólnota Kościoła, przy wsparciu duszpasterzy powinna wspierać rodziców w procesie wychowania. Papież apeluje do duszpasterzy, aby w swym zaangażowaniu na rzecz rodzin wspierali rodziców w tej misji⁷⁵⁸.

Okolo trzy piąte prezbiterów deklaruje gotowość do organizowania spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej (60,4%) oraz ukazywania wartości rozpoznawania płodności (58,7%) – zob. tabela 38. Wyniki te potwierdzają wcześniejszą deklarację respondentów dotyczącą gotowości do zauważania potrzeb małżeństw i rodzin oraz utrzymywania więzi z nimi (zob. tab. A 18). Zastanawia jednak fakt, że prawie jedna szóstka kapłanów nie potwierdza gotowości ukazywania wartości rozpoznawania płodności (13,1%) – zob. tabela 38. Wyniki te mogą wskazywać na pewne braki wiedzy bioetycznej i dotyczącej NPR u duszpasterzy towarzyszącym małżeństwom. Warto zatem na formacyjne spotkania prezbiterów zapraszać bioetyków i nauczycieli NPR, aby przybliżali duszpasterzom tę ważną z punktu widzenia duszpasterskiego towarzyszenia małżonkom tematykę.

Przywołane powyżej wyniki wskazują, iż znaczny procent badanych prezbiterów wyraża chęć wielkodusznego towarzyszenia małżonkom i rodzicom na różnych etapach życia rodziny, jak również oferowania im okazji do skorzystania z pomocy specjalistów⁷⁵⁹. Pomimo dosyć wysoki wskaźników procentowych, wszyscy duszpasterze powinni podczas formacji stałej mieć możliwość poznawania aktualnej sytuacji rodziny, jej problemów i wyzwań, wobec których stają. W odniesieniu do posługi małżonkom warto wsłuchać się w głos papieża Franciszka, który w adhortacji *Evangelii gaudium* wskazuje warunki towarzyszenia duchowego. Bez wątpienia można je odnieść również do towarzyszenia małżonkom, ze względu na potrzebę poznawania ich sytuacji duchowej. Towarzyszenie to wymaga nieustannego uczenia się sztuki słuchania, będącej zdolnością serca, umożliwiającą odbycie prawdziwego spotkania duchowego. Ponadto potrzeba cierpliwości w towarzyszeniu drogom rozwoju duchowego poszczególnych osób⁷⁶⁰. Ponadto potrzebne wydaje się zapoznanie duszpasterzy przez pracowników Wydziału Duszpasterstwa Rodzin ze szczegółową ofertą oraz funkcjonowaniem parafialnych i specjalistycznych poradni rodzinnych, do których można kierować małżonków i rodziców. Nieocenioną pomocą duszpasterską może być informator

⁷⁵⁷ Por. AL 235.

⁷⁵⁸ Por. AL 279.

⁷⁵⁹ Por. tamże.

⁷⁶⁰ Zob. EG 171.

diecezjalnego duszpasterstwa rodzin, przybliżający kapłanom działanie poradni rodzinnych oraz specjalistycznych. Korzystne w tym względzie mogłoby być również przygotowanie przez Wydział Duszpasterstwa Rodzin ulotek, które prezbiterzy mogliby przekazywać małżonkom w konfesjonale lub kancelarii parafialnej.

Analizując uzyskane wyniki zmiennych niezależnych, zauważyć należy, że prezbiterzy starsi (zob. tabela 40), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabela 43) oraz odbywający dodatkową formację pastoralną (zob. tabela 44) częściej deklarują gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom. Wynika z tego, iż podobnie jak w przypadku gotowości do duszpasterskiego towarzyszenia narzeczonemu należałoby formować i umacniać motywację wszystkich duszpasterzy do posługi małżonkom i rodziców. Z większą jednak uwagą i pieczołowitością należałoby wzmacniać kompetencje duszpasterzy młodszych oraz posiadających krótszy staż posługi, przede wszystkim w ramach formacji stałej, jak również poprzez inspirowanie i wspieranie podejmowania dodatkowej formacji pastoralnej.

Wyniki przedstawione w tabeli 44, odnoszące się do duszpasterskiego towarzyszenia rodzinom w sytuacjach trudnych, wskazują, że łącznie ponad cztery piąte prezbiterów zadeklarowało gotowość zatroskania o rodziny dotknięte ubóstwem (82,0%). Soborowy dekret o posłudze i życiu prezbiterów przypomina o tym, że ubodzy i słabi są powierzeni szczególnej trosce i opiece kapłanów (por. DP 6). Papież Franciszek wskazując na złożoną i trudną sytuację ubogich rodzin, wzywa duszpasterzy do szczególnego ich wsparcia. W trudnych sytuacjach osób najbardziej potrzebujących, duszpasterze powinni ze szczególną uwagą „zrozumieć, pocieszyć, włączyć, unikając narzucania im zestawu norm”⁷⁶¹.

Trzeba zauważyć także, iż około dwie trzecie duszpasterzy wyraziło gotowość do towarzyszenia rodzinom doświadczającym: poważnej choroby, czy śmierci członka rodziny (71,8%), uzależnień (68,9%), niepełnosprawności (68,4%), niepełnej rodziny (67,3%), wdowieństwa (66,1%) oraz przemocy fizycznej i psychicznej (64,4%). Jednak w przypadku wszystkich przywołanych wskaźników mniejszość deklarujących taką gotowość czyni to w sposób zdecydowany, co pozostawia pewien niedosyt pastoralny. Rodziny znajdujące się w trudnych sytuacjach powinny być w centrum zainteresowania duszpasterskiego kapłanów, którzy w duchu miłości i służby pasterskiej otoczą je szczególną opieką i troską⁷⁶². Franciszek sugeruje potrzebę dobrego przygotowania duszpasterskiego do posługi rodzinom w sytuacjach trudnych⁷⁶³. Wymaga to podjęcia dodatkowej formacji duchowej i pastoralnej,

⁷⁶¹ AL 49.

⁷⁶² Por. DDR 66.

⁷⁶³ Por. AL 204.

która wychodziłaby naprzeciw potrzebom duszpasterskiej opieki nad rodzinami w tych skomplikowanych uwarunkowaniach.

Teologów pastoralistów może zastanawiać wynik odnoszący się do gotowości towarzyszenia małżonkom z problemem niepłodności oraz małżeństwom mieszanym. Poczucie kompetencji w tym zakresie potwierdza odpowiednio 54,7% i 47,9%. Natomiast brak takiej gotowości odsłania 15,6% i 18,2% respondentów (zob. tabela 44). Wydaje się, że wskaźnik dotyczący wspierania duszpasterskiego małżonków z problemem niepłodności może wiązać się z delikatnością moralną tegoż zagadnienia, jak również ciągle niewystarczającym rozpowszechnieniem metody leczenia niepłodności jaką jest naprotechnologia. Formacja kapłańska stwarza okazję przygotowania do tego szczególnego towarzyszenia wymagającego delikatności i wiedzy. Wartościowe i potrzebne wydaje się zaangażowanie pracowników diecezjalnego Wydziału Duszpasterstwa Rodzin w promocję naprotechnologii, a także pomoc małżonkom z problemem niepłodności w korzystaniu z niej. Małżonkowie ci oczekują często od duszpasterzy sprawdzonych informacji i kontaktów w celu skorzystania z pomocy specjalistów z zakresu naprotechnologii. Odnosząc się natomiast do wyniku dotyczącego towarzyszenia małżeństwom mieszanym należy stwierdzić, że w rejonie pracy respondentów jakim jest archidiecezja przemyska, prawdopodobnie niezbyt często spotykają się oni z małżeństwami mieszanymi i dlatego dość często nie deklarują gotowości duszpasterskiego towarzyszenia.

Gotowość prezbiterów do przyjęcia rodzin migrantów deklaruje zaledwie jedna czwarta badanych, a odwrotną postawę braku takiej otwartości, potwierdziło aż 39,3% duszpasterzy (zob. tabela 44). Wyniki te mogą mieć związek ze złożoną sytuacją geopolityczną, związaną z ruchem migracyjnym dotyczącym kraje europejskie w momencie prowadzenia badań. Narastająca fala migracyjna, wykazała trudności zmierzenia się z tym doświadczeniem. Było to jednocześnie trudne wyzwanie, przed którym stanęła wspólnota kościelna, w tym również duszpasterze. Trudności z nim związane mogą przekładać się na powyższe wskaźniki.

Analiza wyników oddziaływania zmiennych niezależnych na gotowość prezbiterów do towarzyszenia rodzinom w sytuacjach trudnych wskazuje, że poczucie tejże gotowości częściej deklarują prezbiterzy starsi (zob. tabela 46), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabela 48) oraz odbywający dodatkową formację pastoralną (zob. tabela 49). Posługa ta wymaga szczególnej wrażliwości na rodziny potrzebujące pomocy, co zakłada również potrzebę właściwego przygotowania do jej pełnienia. Propozycje formacyjne w ramach formacji stałej jak również wspieranie podejmowania przez prezbiterów dodatkowej formacji pastoralnej należy kierować do wszystkich duszpasterzy. Wyniki pokazały jednak,

że szczególnie pilne jest kierowanie tychże propozycji do kapłanów młodszych wiekiem i stażem kapłańskim.

Wyniki przedstawione w tabeli 49., odnoszące się do zaangażowania duszpasterzy w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieuregulowanych, informują, że ponad cztery piąte prezbiterów określiło gotowość motywowania osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa w Eucharystii (80,6%). Postawę taką w sposób zdecydowany zadeklarowało tylko 27,6% badanych. Franciszek zaprasza kapłanów do zachęcania, aby osoby w sytuacjach nieuregulowanych odnajdywały we Mszy św. najcenniejsze wsparcie w ich sytuacji życiowej⁷⁶⁴. Około trzech czwartych zadeklarowało gotowość okazywania wsparcia duchowego osobom rozwiedzionym, które nie wstąpiły w nowy związek (74,7%)⁷⁶⁵, do zachęcania osób, pozostających w sytuacjach nieuregulowanych do życia w miłości i wierności, troski o chrześcijańskie wychowanie dzieci (72,1%)⁷⁶⁶ oraz do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie (70,0%). Trzeba jednak zauważyć, że tylko jedna piąta badanych prezbiterów w zdecydowany sposób deklaruje gotowość wspierania rozwiedzionych, którzy nie wstąpili w nowy związek, wspierania osób żyjących w sytuacjach nieprawidłowych w wiernej miłości i wychowywaniu dzieci oraz zachęcania tych osób do ufności pokładanej w Bogu. Już papież Polak, Jan Paweł II wskazywał duszpasterzom, że nie mogą pozostawić samym sobie rozwiedzionych żyjących w nowych związkach. Powinni podawać im do dyspozycji adekwatne do ich sytuacji środki zbawienia (słuchanie słowa Bożego, uczestnictwo w Eucharystii, modlitwa, działalność charytatywna, pokuta)⁷⁶⁷. Wydaje się, że problematyka duszpasterskiego wspierania osób w sytuacjach nieprawidłowych wymaga pogłębienia, którego przestrzenią mogłaby być dla kapłanów formacja stała.

Pomimo, iż ogółem 61,0% duszpasterzy potwierdza swoją gotowość do rozeznawania odpowiedzialności moralnej wraz z osobami rozwiedzionymi żyjącymi w nowych związkach, to tylko co czwarty z tej grupy czyni to w sposób zdecydowany. Wskaźnik ten nie napawa optymizmem i może wskazywać na trudności w recepcji nauczania papieża Franciszka w odniesieniu do tego zagadnienia, jak również obnażać brak przygotowania. Z tego względu formacja prezbiterów powinna stwarzać przestrzeń poznawania nauczania Kościoła na temat towarzyszenia osobom rozwiedzionym i rozeznawania ich odpowiedzialności moralnej, a także powinna przygotowywać duszpasterzy do tej ważnej posługi, która obecnie jest bez wątpienia wyzwaniem dla duszpasterstwa rodzin. Duszpasterze zaproszeni do towarzyszenia osobom

⁷⁶⁴ AL 242.

⁷⁶⁵ Zob. AL 242; J. GOLEŃ, *Towarzystwo, rozeznawanie i integracja...*, w: K. GLOMBIK, J. GOLEŃ, A. NADBRZEŻNY, *Droga miłosierdzia i integracji...*, s. 127-128.

⁷⁶⁶ FC 84; AL 246.

⁷⁶⁷ Por. FC 84.

rozwiedzionym powinni w swym posługiwaniu przyjmować „postawę Syna Bożego, który wszystkim wychodzi naprzeciw, nie pomijając nikogo”⁷⁶⁸. Jest On bowiem Dobrym Pasterzem „stu owiec, a nie dziewięćdziesięciu dziewięciu. Chce je wszystkie”⁷⁶⁹. Poprzez posługę duszpasterską pragnie On nieść orędzie miłosierdzia Bożego, które jest bijącym sercem Ewangelii⁷⁷⁰.

Powyższy wniosek jeszcze wyraźniej potwierdzają wyniki wskazujące, że wprawdzie około trzech piątych respondentów deklaruje gotowość podejmowania rozmów duszpasterskich z osobami w sytuacjach nieprawidłowych (59,6%), włączania ich do wspólnot religijnych (59,3%) oraz prowadzenia spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych (47,8%), ale trzeba zauważyć, że tylko co czwarty badany z tej grupy zdecydowanie potwierdza taką gotowość (zob. tabela 49). Cała wspólnota Kościoła, a w szczególności prezbiterzy powinni przyjąć papieskie wezwanie do otwartości na osoby w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich na drodze ich integracji⁷⁷¹. Formacja stała powinna ożywiać motywację kapłanów do tegoż duszpasterskiego towarzyszenia, a także umacniać ich wiedzę, umiejętności i kompetencje.

Podobnie jak poprzednio, z analizy zmiennych niezależnych dotyczących towarzyszenia osobom w sytuacjach nieuregulowanych można wnioskować, że poczucie gotowości pełnienia tejże posługi częściej potwierdzają prezbiterzy starsi (zob. tabela 51), z dłuższym stażem kapłańskim (zob. tabela 53) oraz odbywający dodatkową formację pastoralną (zob. tabela 54). Ta szczególna forma towarzyszenia duszpasterskiego wymaga odpowiedniego przygotowania duszpasterzy. Należałoby zatem proponować bogatszą i pogłębioną formację do pełnienia tej posługi wszystkim prezbiterom, gdyż jest to zagadnienie nowe i niełatwe. Trzeba jednak pamiętać, że większe deficyty i potrzeby w tym zakresie mogą przejawiać prezbiterzy młodszy wiekiem i stażem kapłańskim.

Przeprowadzone badania na celowo dobranej grupie prezbiterów z archidiecezji przemyskiej dotyczące posługi wobec małżeństw i rodzin prowadzą do wniosku o potrzebie pogłębiania formacji kapłanów do prowadzenia duszpasterstwa rodzin w parafii. Należy podkreślić, iż jest ono „zadaniem nie tylko nielicznych kapłanów, którym zostało lub zostanie powierzone duszpasterstwo rodzin, lecz jest wymiarem dziś podstawowym i, można rzec, wszechobecnym apostołatu chrześcijańskiego, do którego wypełnienia powołani są wszyscy kapłani”⁷⁷². Podobnie, odpowiedzialność za samo duszpasterstwo rodzin spoczywa na każdym

⁷⁶⁸ FRANCISZEK, Bulla *Misericordiae vultus*, 12.

⁷⁶⁹ AL 309.

⁷⁷⁰ Zob. FRANCISZEK, Bulla *Misericordiae vultus*, 12.

⁷⁷¹ Por. AL 246.

⁷⁷² WFS 14.

Kościele lokalnym, a dokładniej, na każdej wspólnocie parafialnej. Dlatego też – jak zaznacza Papież Rodziny – każda wspólnota parafialna „winna lepiej sobie uświadomić łaskę i odpowiedzialność, które otrzymuje od Pana dla rozwijania duszpasterstwa rodzin. Żaden program duszpasterstwa organicznego nie może nigdy, na żadnym poziomie, pominąć duszpasterstwa rodzin”⁷⁷³. Myśl tę podejmuje papież Franciszek wskazując, że parafie wnoszą główny wkład w duszpasterstwo rodzin, co implikuje potrzebę odpowiedniej formacji presbiterów do posługi wobec małżeństw i rodzin⁷⁷⁴.

⁷⁷³ FC 70.

⁷⁷⁴ Zob. AL 202.

ZAKOŃCZENIE

Niniejsza rozprawa miała na celu ukazanie problematyki posługi duszpasterzy wobec rodzin oraz sposobów jej realizacji. Realizując ten cel w oparciu o metodę paradygmatu analizy teologii pastoralnej, dysertacja najpierw prezentuje nauczanie Kościoła dotyczące posługi duszpasterskiej wobec małżeństw i rodzin. Następnie, na etapie realizowanym, rozprawa ukazała na podstawie wyników badań empirycznych przekonania prezbiterów archidiecezji przemyskiej dotyczące gotowości do podejmowania różnorodnych form i sposobów posługi wobec rodzin. Finalnie dysertacja zmierzała do sformułowania wniosków i postulatów dla formacji prezbiterów, dotyczących posługi wobec rodzin.

Podjęcie zagadnienia posługi duszpasterskiej wobec rodzin wydawało się uzasadnione przede wszystkim pilną potrzebą postulowanego przez ostatnich papieży nawrócenia duszpasterskiego, szczególnie w obszarze towarzyszenia małżeństwom i rodzinom potrzebującym pastoralnego wsparcia w obliczu współczesnych wyzwań. W dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości funkcjonowania chrześcijańskich rodzin niezbędne jest podejmowanie badań naukowych nad duszpasterską posługą wobec rodzin, pozwalających na właściwe ujmowanie tejże problematyki przy zastosowaniu odpowiednich metod badawczych.

Duszpasterska posługa rodzinom jest istotnym obszarem kapłańskiego posługiwania Ludowi Bożemu. Rodzina, będąc podstawową komórką życia społecznego, jest również pierwszą wspólnotą Kościoła. Dlatego też pozostałe formy posługi kapłańskiej winny być podporządkowane prymatowi duszpasterskiego towarzyszenia rodzinom. Prorodzinne ukierunkowanie duszpasterstwa Kościoła jest wymogiem jego owocności. Rodziny w aktualnej sytuacji wymagają adekwatnego wsparcia i opieki ze strony duszpasterzy. Prezbiterzy towarzyszący narzeczonemu, małżonkom i rodzinom, jak również osobom, których sytuacja życiowa jest moralnie nieprawidłowa i prawnie nieuregulowana powinni być dla nich przewodnikami duchowymi na drogach wzrastania w wierze.

W obliczu głębokich kryzysów dotykających współcześnie małżeństwa i rodziny potrzeba, aby prezbiterzy stali się odważnymi głosicielami ewangelii rodziny, czyli Bożego zamysłu o małżeństwie i rodzinie. Rodziny, szczególnie w aktualnej sytuacji, potrzebują orędzia zbawienia, które stałoby się umocnieniem ich tożsamości i posłannictwa. Słowo, które stało się ciałem poprzez kapłańską posługę głoszenia powinno zamieszkiwać w rodzinie, przynosząc życie Boże (por. J 1,14). Posługa ta jest pierwszym zadaniem, do którego zostali powołani apostołowie, a których misję kontynuują prezbiterzy. Dlatego też jej realizacja, powinna być oparta przede wszystkim na osobistej, kapłańskiej wierności słowu Bożemu

i świadectwie życia. Duszpasterze, będąc głosicielami Ewangelii, powinni jednocześnie być Jego słuchaczami. Słowo Boże przepowiadane rodzinom w liturgii, w katechezie, w kierownictwie duchowym, czy w innych obszarach kapłańskiego posługiwania staje się dla nich orędziem Bożego zamysłu wobec ich życia, światłem dla rodzinnych dróg (por. Ps 119,105).

Na drodze realizacji powołania do świętości w życiu małżeńskim i rodzinnym szczególne znaczenie posiadają sakramenty, a zwłaszcza Eucharystia oraz sakrament pokuty i pojednania. Duszpasterze będący szafarzami sakramentalnych znaków działają *in persona Christi* w Jego misji uświęcania. Pan Jezus poprzez liturgiczną posługę prezbiterów, obdarza wiernych łaską sakramentalną, która przybliży ich do Boga. Duszpasterska posługa uświęcania sprawowana wobec rodzin umacnia jej członków do postępowania na drodze doskonałości chrześcijańskiej. Jej początek stanowi sakrament chrztu św., który jednoczy człowieka wierzącego z Bogiem. Pozostałe sakramenty wzmacniają tę komunie duchową. Szczególną przestrzenią jej budowania jest Msza św., która jest źródłem miłości i komunii małżeńskiej. Małżonkowie wszczępieni w Chrystusa, w Eucharystii odnajdują źródło dla swej miłości. Czerpanie z tych Bożych darów, wymaga jednak nieustannego zapraszania małżonków i rodziny do nawrócenia. Jego szczególnym przejawem jest sakrament pokuty. Dlatego prezbiterzy zatroskani o świętość małżeństw i rodzin powinni z zaangażowaniem i oddaniem być sługami pojednania między Bogiem a ludźmi. Ponadto powołanie do świętości powinno być odczytywane w rodzinie w codzienności jej życia. Dlatego też ważnym zadaniem duszpasterzy towarzyszących rodzinom winno być przybliżanie im duchowości małżeńskiej i rodzinnej, będącej doświadczeniem wiary w rzeczywistości ich życia.

Pasterska miłość wobec małżeństw i rodzin, która realizuje się w ofiarnej służbie wymaga duszpasterskiego towarzyszenia małżeństwom i rodzinom. Jego początkiem jest duszpasterstwo narzeczonych, którzy przygotowują się do przyjęcia sakramentu małżeństwa i życia rodzinnego. Współczesne uwarunkowania wymagają od prezbiterów zindywidualizowanego wsparcia nupturientów w rozwoju ich wiary i umacniania wzajemnej miłości. Towarzyszenie to nie może jednak zakończyć się z chwilą zaślubin, ale powinno przejść w duszpasterskie wsparcie małżonków i rodziców. Posługa ta winna służyć umacnianiu wiary i dojrzewaniu miłości małżeńskiej oraz odkrywaniu i realizacji powołania rodzicielskiego. Wymaga ona także gorliwego niesienia pomocy rodzinom, które doświadczają niekiedy złożonych i trudnych sytuacji życiowych. Kapłańska miłość, wrażliwość i troska mogą stać się ważnym wsparciem w tych rodzinnych wyzwaniach. Jednocześnie duszpasterskie towarzyszenie, realizowane na wzór Dobrego Pasterza, którego Serce otwarte jest dla każdego,

nie może pomijać osób żyjących w nieuregulowanych sytuacjach małżeńskich, które szczególnie potrzebują wsparcia i opieki.

Przeprowadzone w toku przygotowania dysertacji badania empiryczne dowiodły, że badani prezbiterzy archidiecezji przemyskiej w przeważającej większości deklarują gotowość do posługi małżeństwom i rodzinom. Wysokie wskaźniki pozytywnych deklaracji gotowości do podejmowania poszczególnych form duszpasterskiej posługi rodzinom wskazują na to, iż doceniają oni rolę tego obszaru działalności. Jednocześnie niezbyt wysokie są odsetki tych, którzy gotowość tę wyrażają w sposób jednoznacznie zdecydowany. Z tego względu wyniki z jednej strony mogą napawać pewnym optymizmem, a z drugiej nie dają powodów do euforycznego zadowolenia, utraty czujności i stagnacji, gdyż przeważająca większość badanych nie wyraziła swojej gotowości w sposób zdecydowany, co może wskazywać na słabszą motywację do realizacji posługi rodzinom. Tak więc, z całą pewnością należy wzmacniać motywację prezbiterów do posługiwania rodzinom. Na podstawie uzyskanych wyników badań dotyczących wielu szczegółowych kwestii nasuwają się następujące konkluzje:

1. Zebrane wyniki wykazały, że badani duszpasterze często deklarują gotowość do liturgicznego przepowiadania Bożego zamysłu o małżeństwie i rodzinie. Postulatem pastoralnym dla stałej formacji prezbiterów wydaje się podejmowanie działań mających na celu rozwijanie kapłańskiej zażyłości duchowej ze słowem Bożym tak, aby duszpasterze, będąc najpierw uczniami przyjmującymi Bożą naukę, stawali się misjonarzami głoszącymi małżonkom i rodzinie Chrystusa. Wymaga to również, aby duszpasterze, jako uczniowie-misjonarze poznawali kontekst życia współczesnych rodzin, adresatów ich przepowiadania. Szczególnie pilnym wyzwaniem jest potrzeba lepszego przygotowania duszpasterzy do prowadzenia przygotowania narzeczonych do małżeństwa. Ten bardzo ważny obszar duszpasterstwa rodzin musi być realizowany przez kompetentnych i właściwie przygotowanych prezbiterów, co implikuje potrzebę wzmożonego wysiłku formacyjnego ze strony diecezji.

2. Istotnym zadaniem posługi słowa jest katecheza dorosłych, niestety marginalizowana w duszpasterskiej rzeczywistości Kościoła w Polsce, co potwierdzają także uzyskane wyniki. Potrzeba zatem motywowania oraz przygotowania merytorycznego kapłanów do prowadzenia katechezy adresowanej do dorosłych, w tym małżonków i rodziców. Formacja stała nie może pomijać tej centralnej formy katechezy. Wręcz odwrotnie, powinna być ona ważnym przedmiotem podejmowanych w jej ramach rozważań. Dla realizacji tego postulatu niezbędna jest współpraca diecezjalnych wydziałów Duszpasterstwa rodzin i Katechetycznego.

3. Ważną formą przepowiadania słowa Bożego jest kierownictwo duchowe, sprawowane wobec małżonków. W oparciu o wyniki przeprowadzonych badań można stwierdzić pilną

potrzebę przygotowania duszpasterzy do kierownictwa duchowego narzeczonych i małżonków. Z jednej strony trzeba zauważyć bowiem pragnienie korzystania przez licznych małżonków z kierownictwa duchowego, a z drugiej tylko niewielki odsetek prezbiterów zdecydowanie wyraża gotowość do jego prowadzenia. Uzupełnianie tychże deficytów zapewne zależy w dużej mierze od samych kapłanów-duszpasterzy. Jednak zarówno w ramach formacji stałej jak również dzięki podejmowaniu dodatkowej formacji należy pogłębiać kompetencje prezbiterów do towarzyszenia duchowego małżeństwom i rodzinom.

4. Kapłani bardzo często deklarują gotowość celebrowania świętych czynności dla umacniania małżonków na drodze realizacji powołania do świętości. Jednocześnie prezbiterzy ujawniają potrzebę umacniania zaangażowania w posługę spowiednika małżonków i rodziców. Potrzebują oni często uzupełnienia wiedzy teologicznomoralnej dotyczącej życia małżeńskiego i rodzinnego, bioetyki itp. Prowadzona planowo stała formacja kapłańska stwarza dobrą okazję do uzupełniania poziomu przygotowania spowiedników małżonków i rodziców. Ważną rolę może odegrać na tym polu także promowanie wśród duszpasterzy dodatkowej formacji dla spowiedników.

5. Nowym obszarem teologii małżeństwa i rodziny jest duchowość małżeńska. Z tego względu badania wykazują niezbyt często występującą gotowość duszpasterzy do jej umacniania i wspierania małżonków na ich drodze życia duchowego. Wniosek ten powinien znaleźć odzwierciedlenie w formacji prezbiterów, która powinna w pogłębiony sposób ukazywać te zagadnienia. Z tego względu potrzeba, aby wszyscy kapłani zostali zaznajomieni z problematyką duchowości małżeńskiej i rodzinnej, tak, aby mogli przybliżać ją wiernym w ramach duszpasterskiego towarzyszenia.

6. Posługa duszpasterska wobec narzeczonych, małżonków i rodzin jest istotnym obszarem pastoralnego wsparcia. Duszpasterze zaproszeni do realizacji posługi miłości i budowania wspólnoty Kościoła wraz ze wskazanymi odbiorcami potrzebują zarówno wzmacniania kompetencji jak i motywacji. Zwłaszcza niektóre obszary duszpasterstwa narzeczonych, małżeństw i rodzin wymagają szczególnej uwagi. Oprócz ukazanego powyżej zadania przygotowania duszpasterzy do posługi narzeczonym potrzebne jest także zwrócenie uwagi na ich przygotowanie do pracy z małżonkami oraz wspierania ich w realizacji powołania małżeńskiego i rodzinnego. Wymaga to zarówno częściowego ukierunkowania stałej formacji prezbiterów na takie przygotowanie, jak również aktywności formacyjnej Wydziału Duszpasterstwa Rodzin wobec duszpasterzy. Cenną pomocą w przygotowaniu prezbiterów do posługi duszpasterstwa rodzin w parafii jest odbycie dodatkowej formacji oraz podejmowanie przez nich samych towarzyszenia małżonkom zrzeszonym w kościelnych ruchach i wspólnotach rodzin. Nierzadko występujące złożone i trudne sytuacje, w których żyją

współczesne rodziny wymagają również specjalistycznego przygotowania duszpasterzy do posługiwania takim rodzinom. Chociaż respondenci dość często deklarują gotowość do podejmowania tejże posługi, wydaje się, że bardzo korzystne byłoby interdyscyplinarne kształcenie i podejmowanie dodatkowej formacji przez duszpasterzy.

7. Szczególnie aktualnym obecnie polem zaangażowania duszpasterskiego powinna być posługa wobec rodzin w sytuacjach nieuregulowanych. Wyniki przeprowadzonych badań wykazały pilną potrzebę umacniania prezbiterów w realizacji tego zadania, do którego podchodzą oni z pewnym oporem. Wynikać to może także z deficytów przygotowania do rozeznawania wraz z tymi osobami ich sytuacji i odpowiedzialności przed Bogiem. Również w tym zakresie kapłani powinni być przygotowywani do towarzyszenia, rozeznawania i integracji we wspólnocie Kościoła.

Przedstawione studium, będące próbą przybliżenia problematyki posługi kapłańskiej wobec małżeństw i rodzin nie rozwiązuje wszystkich problemów badawczych dotyczących pastoralnego towarzyszenia rodzinom. Raczej może inspirować do prowadzenia podobnych badań, zwłaszcza w innych diecezjach lub regionach kraju jak również za granicą. Dla obiektywizacji uzyskanych wyników warto byłoby podjąć badania nad problematyką posługi duszpasterzy wobec rodzin w ocenie jej adresatów, czyli narzeczonych, małżonków i rodziców. Dalsze badania mogłyby służyć pogłębieniu refleksji naukowej oraz doskonaleniu formacji prezbiterów do sprawowania posługi wobec rodzin. Wydaje się, że prowadzenie podobnych badań oraz publikowanie ich wyników pomaga pasterzom i duszpasterzom „stawać w prawdzie” oraz obiektywizować postrzeganie rzeczywistości pastoralnej. W ten sposób mogą one stać się przyczynkiem do nawrócenia pastoralnego prezbiterów, pomocą w ich formacji, a także inspiracją do częstszego i bardziej kompetentnego sprawowania posługi duszpasterskiego towarzyszenia małżeństwom i rodzinom.

BIBLIOGRAFIA

I. ŹRÓDŁA

Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, wydanie piąte, Poznań 2000.

1. DOKUMENTY SOBÓRU WATYKAŃSKIEGO II

Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 48-78.

Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 104-166.

Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 526-606.

Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 377-401.

Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 288-301.

Dekret o posłudze i życiu presbiterów *Presbyterorum ordinis*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Pallottinum – Poznań 2002, s. 478-508.

2. NAUCZANIE PAPIEŻY

BENEDYKT XVI, Encyklika o miłości chrześcijańskiej *Deus caritas est* (25.12.2005), Wrocław: TUM 2006.

BENEDYKT XVI, *Kapłan jest narzędziem miłosiernej miłości Boga*. Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską, OsRomPol 6/2007, s. 29-30.

BENEDYKT XVI, *Kapłani darem dla Kościoła i świata*. Katecheza wygłoszona podczas środowej audyencji generalnej (05.05.2010), OsRomPol 7/2010, s. 49-51.

BENEDYKT XVI, *Orzeczenia sądowe muszą odzwierciedlać prawdę o małżeństwie*. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej, OsRomPol 3/2011, s. 20-22.

BENEDYKT XVI, *Pan uobecnia swoje działanie przez posługę kapłana*. Katecheza wygłoszona podczas środowej audyencji generalnej (14.04.2010), OsRomPol 6/2010, s. 42-44.

- BENEDYKT XVI, *Podstawowym priorytetem kapłana jest codzienna modlitwa i więź z Chrystusem*. Wieczorne czuwanie w wigilię zakończenia Roku Kapłańskiego (10.06.2010), OsRomPol 8-9/2010, s. 31-35.
- BENEDYKT XVI, Posynodalna adhortacja apostolska o Eucharystii źródle i szczycie życia i misji Kościoła *Sacramentum caritatis* (22.02.2007), Wrocław2007.
- BENEDYKT XVI, Posynodalna adhortacja apostolska o słowie Bożym w życiu i misji Kościoła *Verbum Domini* (30.10.2010), Wrocław: TUM 2010.
- BENEDYKT XVI, *Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary*. Przemówienie do uczestników Kongresu Diecezji Rzymskiej (6.06.2005), OsRomPol 9/2005, s. 30-33.
- BENEDYKT XVI, *Rodzina migrująca*. Benedykt XVI na Dzień Migranta i Uchodźcy (18.10.2006), OsRomPol 1/2007, s. 4-5.
- BENEDYKT XVI, *Rodzina szkołą wartości ludzkich i chrześcijańskich*. Przesłanie do uczestników Spotkania Rodzin (15-17.01.2009), OsRomPol 12/2009, s. 23-24.
- BENEDYKT XVI, *Wierście w moc waszego kapłaństwa!*. Przemówienie podczas spotkania z duchowieństwem w archikatedrze św. Jana (25.05.2006), OsRomPol 6-7/2006, s. 15-17.
- BENEDYKT XVI, *Z gorliwością wypełniajcie ważną posługę w konfesjonale*. Przemówienie do spowiedników papieskich bazylik i członków Penitencjarii Apostolskiej, OsRomPol 5/2007, s. 43.
- FRANCISZEK, Adhortacja apostolska o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie *Evangellii gaudium* (24.11.2013), Częstochowa: Edycja Świętego Pawła 2014.
- FRANCISZEK, Adhortacja apostolska o powołaniu do świętości w świecie współczesnym *Gaudete et exsultate* (19.03.2018), Kraków: Wydawnictwo M 2018.
- FRANCISZEK, Bulla *Misericordiae vultus* (11 kwietnia 2015), Wrocław: TUM 2015.
- FRANCISZEK, *Duszpasterstwo odważne i pełne miłości*. Przemówienie na nadzwyczajnym Konsystorzu Kardynałów poświęconemu rodzinie (20.02.2014), OsRomPol 3-4/2014, s. 23-24.
- FRANCISZEK, *Dwoje w jednym*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (02.04.2014), OsRomPol 5/2014, s. 37-38.
- FRANCISZEK, *Dzieci są bogactwem dla ludzkości*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (18.03.2015), OsRomPol 3-4/2015, s. 42-43.
- FRANCISZEK, Encyklika o braterstwie i przyjaźni społecznej *Fratelli tutti* (3.10.2020), Kraków: Wydawnictwo M 2020.
- FRANCISZEK, Encyklika o wierze *Lumen fidei* (29.06.2013), Kraków: Wydawnictwo M 2013.

- FRANCISZEK, Encyklika w trosce o wspólny dom *Laudato si* (24.05.2015), Kraków: Wydawnictwo M 2015.
- FRANCISZEK, *Gospodarka na miarę rodziny*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (03.06.2015), OsRomPol 7-8/2015, s. 46-47.
- FRANCISZEK, *Hymn do matek*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (07.01.2015), OsRomPol 2/2015, s. 52-53.
- FRANCISZEK, *Jak palce jednej ręki*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (11.02.2015), OsRomPol 3-4/2015, s. 36-37.
- FRANCISZEK, *Jezusa a małżeństwo mężczyzny i kobiety*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (29.04.2015), OsRomPol 5/2015, s. 47-48.
- FRANCISZEK, *Kluczowe przymierze*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (09.09.2015), OsRomPol 10/2015, s. 57-58.
- FRANCISZEK, *Kobieta jest arcydziełem stworzenia*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (22.04.2015), OsRomPol 5/2015, s. 46-47.
- FRANCISZEK, *Kreatywność i śmiałość*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (15.04.2015), OsRomPol 5/2015, s. 45-46.
- FRANCISZEK, List apostołski w formie „Motu proprio” *Antiquum ministerium* (10.05.2021).
- FRANCISZEK, *Ludzie starsi to my*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (04.03.2015), OsRomPol 3-4/2015, s. 39-40.
- FRANCISZEK, *Modlitwa w intencji Synodu*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (25.03.2015), OsRomPol 3-4/2015, s. 43-44.
- FRANCISZEK, *Na peryferiach nowy początek historii*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (17.12.2014), OsRomPol 1/2015, s. 55-56.
- FRANCISZEK, *Najbliższy szpital*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (10.06.2015), OsRomPol 7-8/2015, s. 48-49.
- FRANCISZEK, *Nie bądźmy niewolnikami pracy*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (12.08.2015), OsRomPol 9/2015, s. 47-48.
- FRANCISZEK, *Niech nie będzie zamkniętych drzwi*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (08.08.2015), OsRomPol 9/2015, s. 46-47.
- FRANCISZEK, *Oczami Boga*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (09.04.2014), OsRomPol 5/2014, s. 38-39.
- FRANCISZEK, *Opowiem wam, czym był Synod*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (10.12.2014), OsRomPol 1/2015, s. 54-55.
- FRANCISZEK, *Patris corde*. List apostołski z okazji 150. rocznicy ogłoszenia świętego Józefa Patronem Kościoła powszechnego, Pallottinum 2020.

- FRANCISZEK, *Poeci modlitwy*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (11.03.2015), *OsRomPol* 3-4/2015 s. 41-42.
- FRANCISZEK, Posynodalna adhortacja apostolska do młodych i całego Ludu Bożego *Christus vivit* (25.03.2019), Kraków: Wydawnictwo M 2019.
- FRANCISZEK, Posynodalna adhortacja apostolska o miłości w rodzinie *Amoris laetitia* (19.03.2016), Wrocław: TUM 2016.
- FRANCISZEK, Posynodalna adhortacja apostolska *Querida Amazonia* (2.02.2020), Kraków: Wydawnictwo M 2020.
- FRANCISZEK, Prawo do pracy. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (17.06.2015), *OsRomPol* 7-8/2015, s. 49-51.
- FRANCISZEK, *Przemówienie do biskupów polskich przybyłych „Ad limina Apostolorum”* (7.02.2014)
https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/adlimina-pl_07022014.html [dostęp: 20.06.2022].
- FRANCISZEK, *Rodziny zranione*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (24.06.2015), *OsRomPol* 7-8/2015, s. 51-52.
- FRANCISZEK, *Sieroty w rodzinie*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (28.01.2015), *OsRomPol* 2/2015, s. 53-54.
- FRANCISZEK, *Uśmiech na pustyni miasta*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (02.09.2015), *OsRomPol* 10/2015, s. 56-57.
- FRANCISZEK, *Wielka praca*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (27.05.2015), *OsRomPol* 6/2015, s. 47-48.
- FRANCISZEK, *Z tego samego ciała*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (18.02.2015), *OsRomPol* 3-4/2015, s. 37-39.
- FRANCISZEK, *Złoty węzeł*. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (16.09.2015), *OsRomPol* 10/2015, s. 59-60.
- FRANCISZEK, *Żyjemy w epoce miłosierdzia*. Przemówienie podczas spotkania z kapłanami diecezji rzymskiej (6.03.2014), *OsRomPol* 3-4/2014, s. 30-31.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o biskupie słudze Ewangelii Jezusa Chrystusa dla nadziei świata *Pastores gregis* (16.10.2003), Wrocław: TUM 1997.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o formacji kapłanów we współczesnym świecie *Pastores dabo vobis* (25.03.1992), Wrocław: TUM 1995.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach *Catechesi tradendae* (16. 10. 1979),

- https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_16101979_catechesi-tradendae.html [dostęp: 13.06.2022].
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o powołaniu o misji świeckich w Kościele i świecie dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II *Christifideles laici* (30.12.1988) Wrocław: TUM 2017.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym *Familiaris consortio* (22.09.1981), Wrocław: TUM 2000.
- JAN PAWEŁ II, Adhortacja o świętym Józefie *Redemptoris Custos* (15.08.1989), Wrocław 2017.
- JAN PAWEŁ II, *Bo tu jest twoje życie i długie trwanie twego pobytu na ziemi*. Orędzie Jana Pawła II na Wielki Post 2005 roku (8.09.2004), *OsRomPol* 3/2005, s. 5-7.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika o błogosławionej Maryi Dziewicy w życiu pielgrzymującego Kościoła *Redemptoris Mater* (25.03.1987), Wrocław: TUM 1995.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła *Veritatis splendor* (06.08.1993), Wrocław: TUM 2021.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego *Evangelium vitae* (25.03.1995), Wrocław: TUM 2021.
- JAN PAWEŁ II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. w Pelplinie* (6.06.1999), w: JAN PAWEŁ II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, Kraków 2012, s. 1022-1028.
- JAN PAWEŁ II, Jezus Chrystus-Mesjasz „Kapłan”. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (25.02.1987), w: *Wierzę w Jezusa Chrystusa Odkupiciela*, Città del Vaticano 1989.
- JAN PAWEŁ II, Jezus Chrystus-Mesjasz „Król”. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (25.02.1987), w: *Wierzę w Jezusa Chrystusa Odkupiciela*, Città del Vaticano 1989.
- JAN PAWEŁ II, Jezus Chrystus-Mesjasz „Prorok”. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (25.02.1987), w: *Wierzę w Jezusa Chrystusa Odkupiciela*, Città del Vaticano 1989.
- JAN PAWEŁ II, Konstytucja apostolska *Magnum matrimonii sacramentum*. Prawne uznanie Papieskiego Instytutu Studiów nad Małżeństwem i Rodziną (7.10.1982).
- JAN PAWEŁ II, List do dzieci *Tra pochi giorni* (13.12.1994), *OsRomPol* 1/1995, s. 4-7.
- JAN PAWEŁ II, List do kobiet *Aciascuna di voi* (29.06.1995) <https://jp2online.pl/obiekt/list-do-kobiet-%22a-ciascuna-di-voi%22;T2JqZWN0OjE5NjM=> [dostęp: 22.06.2022].
- JAN PAWEŁ II, List do młodych całego świata *Parati semper* (31.03.1985), Wrocław: TUM 2005.
- JAN PAWEŁ II, List do osób w podeszłym wieku (1.10.1999), *OsRomPol* 12/1999, s. 4-11.

- JAN PAWEŁ II, List do Rodzin *Gratissimus sane* (22.02.1994), Wrocław: TUM 1998.
- JAN PAWEŁ II, *Medytacja o bezinteresownym darze* (8.02.1994), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/inne/medytacja_08021994.html [dostęp: 30.03.2022].
- JAN PAWEŁ II, Misja ewangelizacyjna prezbiterów. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (21.04.1993), w: *Wierzę w Kościół jeden, święty, powszechny i apostołski*, Città del Vaticano 1996.
- JAN PAWEŁ II, *Posługa kapłańska w sakramencie pojednania*. Przemówienie do Penitencjarii Apostolskiej, OsRomPol 5-6/1993, s. 43-44.
- JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostołska *Ecclesia in Europa* (28.06.2003), Wrocław: TUM 2017.
- JAN PAWEŁ II, Prezbiter – służebne uczestnictwo w kapłaństwie Chrystusa. Katecheza wygłoszona podczas śródowej audiencji generalnej (31.02.1993), w: *Wierzę w Kościół jeden, święty, powszechny i apostołski*, Città del Vaticano 1996.
- JAN PAWEŁ II, *Rodzina chrześcijańska silna wiarą*. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny (18.10.2002), OsRomPol 1/2003, s. 32.
- JAN PAWEŁ II, *Sakrament pokuty w życiu Kościoła*. Przemówienie do Penitencjarii Apostolskiej, OsRomPol 5-6/1998, s. 4-6.
- JAN PAWEŁ II, *Sakrament pokuty wielkim darem Bożego miłosierdzia*. Przemówienie do uczestników kursu dla spowiedników zorganizowanego przez Penitencjarię Apostolską, OsRomPol 6/1996, s. 10-22.
- JAN PAWEŁ II, *Towarzyszyć choremu aż do końca*. Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia (12.11.2004), OsRomPol 2/2005, s. 38.
- JAN PAWEŁ II, *Uczyńcie z waszej rodziny kartę Ewangelii*. (Manila, 25.01.2003), OsRomPol 3/2003, s. 130.
- JAN PAWEŁ II, *Uświęcać czas choroby*. Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia (22.01.2005), OsRomPol 4/2005, s. 28-29
- JAN PAWEŁ II, *Wychowanie zadaniem kapłanów, osób konsekrowanych i wiernych świeckich*. Przemówienie do Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego (1.02.2005), OsRomPol 4/2005, s. 11.
- PAWEŁ VI, Adhortacja apostołska o czci i naśladowaniu najświętszej panny Maryi, Matki Kościoła i wzoru wszystkich cnót *Signum Magnum* (13.05.1967), https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/adhortacje/signum_magnum_13051967.html [dostęp: 13.06.2022].

PAWEŁ VI, Adhortacja apostołska o ewangelizacji w świecie współczesnym *Evangelii nuntiandi* (08.12.1975), Wrocław: TUM 2001.

PAWEŁ VI, Encyklika o celibacie kapłańskim *Sacerdotalis caelibatus* (24.06.1967), Tarnów: Wydawnictwo Biblos 2002.

PAWEŁ VI, Encyklika o zasadach moralnych w dziedzinie przekazywania życia ludzkiego *Humanae vitae* (25.07.1968), Wrocław: TUM 1999.

PIUS XII, Encyklika *Casti connubii* (31.12.1930 r.), Warszawa: TUM 2020.

3. DOKUMENTY STOLICY APOSTOLSKIEJ

DICASTERO PER I LAICI, LA FAMIGLIA E LA VITA, *Itinerari catecumenali per la vita matrimoniale. Orientamenti pastorali per le Chiese particolari*, Libreria Editrice Vaticana 2022.

KONGREGACJA BISKUPÓW, Instrukcja na temat pasterskiej posługi biskupów *Ecclesiae imago* (22.02.1973), w: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, red. W. KACPRZYK, M. SITARZ, Lublin 2006, s. 403-516.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Ogólna instrukcja katechetyczna *Directorium Catechisticum Generale* (11.04.1971), „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 63 (1973), nr 2, s. 37–112.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (15.08.1997), Poznań: Wydawnictwo Jedność 1998.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Kapłan – pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* (04.08.2002), Poznań-Pallottinum 2002.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Kapłan pasterz i przewodnik wspólnoty parafialnej* (4.08.2002), Wrocław: TUM 2002.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Instrukcja Nawrócenie duszpasterskie wspólnoty parafialnej w służbie misji ewangelizacyjnej Kościoła* (29.06.2020). Wrocław: TUM 2020.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan – szafarz miłosierdzia Bożego. Pomoce dla spowiedników i kierowników duchowych* (9.03.2001), Tarnów: Wydawnictwo Biblos 2011.

KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Kapłan głosiciel Słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze* (19.03.1999), Poznań – Pallottinum 1999.

KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium homiletyczne* (29.06.2014), Pallottinum 2015.

- KONGREGACJA DS. KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania (17.12.2001)*, Pallottinum 2003.
- KONGREGACJI DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium Tota Ecclesia o posłudze i życiu kapłanów (31.01.1994)*, Kraków: Wydawnictwo Karmelitów Bosych 2013.
- KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 2010.
- KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Obrzędy sakramentu chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, Katowice 2010.
- KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2010.
- KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Obrzędy sakramentu pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2002.
- KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów*, Katowice 1999.
- NADZWYCZAJNY SYNOD BISKUPÓW, *Relatio synodi. Wyzwania duszpasterskie związane z rodziną w kontekście ewangelizacji*, OsRomPol 11/2014, s. 8–18.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Duszpasterstwo osób rozwiedzionych żyjących w nowych związkach (25.01.1997)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 237-241.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie. Wskazania dla wychowania w rodzinie (8.12.1995)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 107-174.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Motu proprio Rodzina przez Boga ustanowiona (9.05.1981)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 13-16.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Nota na temat naturalnej regulacji poczęć oraz diagnostycznych metod płodności (1988)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 17-18.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Od rozpacz do nadziei (8.05.1992)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 19-40.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Przygotowanie do małżeństwa (13.05.1986)*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 175-205.

- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Rodzina a ludzka prokreacja* (13.05.2006), w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 311-363.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Rodzina i rozrodczość człowieka* (6.06.2006), w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Rodzina, małżeństwo i „wolne związki”* (26.07.2000), w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 243–285.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Vademecum dla spowiedników. O niektórych zagadnieniach moralnych dotyczących życia małżeńskiego* (12.02.1997), w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, t. I, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2010, s. 207-228.
- PAPIESKA RADA DS. RODZINY, *Wychowanie do czystej miłości. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, Kraków: Wydawnictwo AA 2011.
- PENITENCJARIA APOSTOLSKA, *Nota o ważności forum wewnętrznego i nienaruszalności pieczęci sakramentalnej*, Niepokalanów 2019.
- XIV ZGROMADZENIE ZWYCZAJNE SYNODU BISKUPÓW, *Powołanie i misja rodziny w Kościele i świecie współczesnym. Dokumenty i komentarz*, Kraków: Wydawnictwo M 2016.
- ZWYCZAJNE ZGROMADZENIE GENERALNE SYNODU BISKUPÓW, *Orędzie Ojców Synodu do Ludu Bożego* (28.10.1990), III, OsRomPol 11/1990.

4. DOKUMENTY KOŚCIOŁA W POLSCE

- Druga Instrukcja Episkopatu Polski dotycząca przygotowania do małżeństwa i życia rodzinnego oraz wprowadzenia nowego obrzędu sakramentu małżeństwa* (11.03.1975)
Dyrektorium Duszpasterstwa Rodzin, Warszawa 2003.
- Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* (13.12.1989).
- Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski dla duszpasterzy dotycząca małżeństwa konkordatowego* (23.02.1998).
- Instrukcja o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim* (05.09.1985).
- Instrukcja w sprawie duszpasterstwa małżeństw o różnej przynależności kościelnej* (11.03.1987).

- Kapłaństwo i życie konsekrowane jako wspólnota życia i posługi z Chrystusem*, w: *Drugi Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum 2001.
- KOMISJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI, *wskazania dotyczące katechezy rodziców i chrzestnych przed chrztem dziecka* (11.04.2018).
- Pierwsza Instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu wiernych do sakramentu małżeństwa i o duszpasterstwie rodzin* (12.02.1969).
- Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie*, w: *Drugi Polski Synod Plenarny (1991-1999)*, Pallottinum 2001.
- Wskazania dotyczące przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania* (14.03.2017 r.).
- Zasady formacji kapłańskiej w Polsce. Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (26.08.1999), Częstochowa 1999.
- Droga formacji prezbiterów w Polsce. Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (10.04.2021), Poznań 2021.
- List pasterski o małżeństwie i rodzinie na Niedzielę Świętej Rodziny 2013 roku*, <https://episkopat.pl/list-pasterski-na-niedziele-swietej-rodziny-2013-roku/> [dostęp: 22.06.2022].
- Służyć prawdzie o małżeństwie i rodzinie* (19.06.2009), Warszawa 2009.
- Rodzina nadzieją świata. List Konferencji Episkopatu Polski na święto Świętej Rodziny* (14.11.2005).

5. DOKUMENTY INNYCH KOŚCIOŁÓW LOKALNYCH

- Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki łacińskiej i Karaibów, Dokument końcowy. Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w nim życie* (29.06.2007), Gubin 2014.
- KOMISJA EPISKOPATU WŁOSKIEGO DO SPRAW RODZINY I ŻYCIA, *Przygotowanie do małżeństwa i życia w rodzinie*, w: *Sztuka relacji między ludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2014, s. 354-365.

6. DOKUMENTY DIECEZJALNE

- Instrukcja o bliższym i bezpośrednim przygotowaniu do małżeństwa*, w: *Synod Archidiecezji Przemyskiej 1995-2000. Statuty i aneksy*, Przemyśl 2000 s. 330-333.
- Synod Archidiecezji Poznańskiej 2004-2008. Dokumenty i Statuty*, Poznań 2008.
- Synod Archidiecezji Przemyskiej 1995-2000. Statuty i aneksy*, Przemyśl 2000.

7. ŹRÓDŁO WYTWORZONE

Wypełnione 351 kwestionariuszy ankiety do badań nad posługą wobec rodzin w posiadaniu autora rozprawy.

II. LITERATURA PRZEDMIOTU

ADAMCZYK J., *Celebracja sakramentu małżeństwa według wybranych dyrektorów duszpasterstwa rodzin*, „Ius Matrimoniale” 27(2016), nr3, s. 49-80.

ADAMCZYK J., *Duszpasterstwo osób żyjących w małżeństwie i rodzinie według wybranych dyrektorów. Aspekt prawno-duszpasterski*, „Ius Matrimoniale” 28(2017), nr 1, s. 41-79.

ADAMCZYK J., *Kolędowa wizyta duszpasterska aspekt prawno-pastoralny*, „Studia Prawnicze KUL” 1 (73) 2018, s. 26-30.

ADAMCZYK J., *Pracownicy katolickich poradni rodzinnych. Aspekt kanoniczno-pastoralny*, „Ius Matrimoniale” 25(2014), nr 4, s. 77-101.

ADAMCZYK J., *Przygotowanie do małżeństwa w świetle Directorio de la pastoral familiar de la Iglesia en España*, „Ius Matrimoniale” 27(2016), nr 4, s. 61-77.

ADAMCZYK J., *Zadania proboszcza w zakresie poradnictwa rodzinnego*, „Ius Matrimoniale” 28(2017), nr 2, s. 65-81.

ADAMOWICZ L., *Problem przygotowania do sakramentu małżeństwa – problemem nauczania życia w małżeństwie w ogóle*, w: *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, red. A. CZAJA, WYŻLIC M., Lublin 2008, s. 91-97.

ARBASZEWSKI P., *Rodzinne wychowanie do życia wiarą w przygotowaniu potomstwa do sakramentu małżeństwa*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. IX, 2010, s. 115-137.

ASZTABSKA K., *Adopcja zamiast aborcji*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 125-130.

AUGUSTYN J. (red.), *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, Kraków 2013.

AUGUSTYN J. (red.), *Sztuka spowiedania. Poradnik*, Kraków 2012.

AUGUSTYN J., *Kapłan a kierownictwo duchowe*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 497-507.

AUGUSTYN J., *W drodze do Emaus*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 85-95.

- BAJDA J., *Mażeńskie ślubowanie*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 50/1999, s. 45-69.
- BAJER VEL BOJER A., *Przygotowanie do małżeństwa w ujęciu Jana Pawła II i papieża Franciszka*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 27(2018) 2, s. 155-164.
- BAŃKOWSKI T., *Misje i rekolekcje jako formy ewangelizacji*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 201-208.
- BAR W., *Duszpasterstwo małżeństw mieszanych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 531-546.
- BAR W., *Pastoral Care for Mixed Marriages*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 442-452.
- BARÓ D. V., *Rodzina w służbie życia*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2011, s. 139-145.
- BARRY W. A., CONNOLLY W. J., *Kierownictwo duchowe w praktyce*, Kraków 1992.
- BARTH G., *Amoris laetitia — ciągłość czy zerwanie? Kwestie hermeneutyczne*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 25-50.
- BARTOSZEK A., *Problematyka seksualności w sakramencie pokuty w świetle nowego odczytania adhortacji apostolskiej Reconciliatio et paenitentia*, „Studia Theologica Varsaviensia” 2/2014, s.165-188.
- BASSA B., *Dowartościowanie odpowiedzialnego rodzicielstwa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 177-192.
- BIAŁY S., *Troska Kościoła polskiego o małżeństwa rozwiedzione po opublikowaniu adhortacji apostolskiej Amoris laetitia. Aspekt komunii świętej*, „Studia Teologiczne” 35(2017), s. 61-75.
- BIELA B., *Rodzina jako komunია życia i miłości w Domowym Kościele Ruchu Światło-Życie*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 69-87.
- BIELEŃ R., *Aspekt pastoralny wdowieństwa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. KAMIŃSKI R., PYŻLAK G., GOLEŃ J., Lublin 2013, s. 611-616.
- BIELEŃ R., *Care for Dysfunctional Families*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 488-499.

- BIELEŃ R., *Duszpasterstwo rodzin we współczesnej Polsce. Uwarunkowania - zadania – prognozy*, Lublin 2001.
- BIELEŃ R., *Kapłani i diakoni w posłudze współczesnemu małżeństwu i rodzinie w świetle najnowszych wskazań Kościoła*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 18/2002, s. 151-174.
- BIELEŃ R., *Pomoc rodzinom z problemem uzależnienia od środków społecznego przekazu*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 634-643.
- BLACHNICKI F., *Pary animatorskie a kapłani-moderatorzy w ruchu „Domowy Kościół”*, w: *Domowy Kościół. Listy do wspólnot rodzinnych*, Kraków 2003, t.2, s. 377-379.
- BŁASIAK A., DYBOWSKA E., *Ślub kościelny. Dlaczego nie? Pedagogiczno-psychologiczne aspekty pracy nad sobą w czasie przygotowania do małżeństwa i w małżeństwie*, „Teologia i Moralność” 12(2012), s. 135-156.
- BOLEWSKI J., *Teologiczne aspekty kierownictwa duchowego*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 37-48.
- BOURGEOIS D., *Duszpasterstwo Kościoła*, Poznań 2001.
- BRAMBILLA F. G., BROVELLI F., BUSANI G., CATELLA A., FUMAGALLI A., MONTI E., SCALABRINI S. C., VIGNOLO R., *Spowiedź. Nie wiem, co powiedzieć...*, Kraków 2010.
- BRAMBILLA F. G., *Duszpasterska praktyka penitencjalna*, w: *Spowiedź. Nie wiem, co powiedzieć...*, BRAMBILLA F. G., BROVELLI F., BUSANI G., CATELLA A., FUMAGALLI A., MONTI E., SCALABRINI S. C., VIGNOLO R., Kraków 2010, s. 7-24.
- BRAUN-GAŁKOWSKA M., *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa – przygotowanie do życia w relacji*, w: *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, red. A. CZAJA, M. WYŻLIC, Lublin 2008, s. 79-83.
- BRYL D., *Zapłodnienie in vitro w kontekście sakramentu pojednania i pokuty*, „Teologia i Moralność” 10(2011), s. 69-90.
- BRZEMIA-BONAREK A., *Rozeznanie w sądzie kościelnym*, w: *Rozeznanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYDŹYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 321-357.
- BRZEZIŃSKI M., *Biblijnoteologiczne podstawy duszpasterstwa rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 80-90.
- BRZEZIŃSKI M., *Doświadczenie miłosiernej miłości w życiu rodzinnym*, „Studia Teologiczne”, 26(2008), s. 125-139.

- BRZEZIŃSKI M., *Duszpasterska troska Kościoła o żyjących w związkach nieprawidłowych*, w: *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, red. M. BRZEZIŃSKI, J. JĘCZEŃ, Lublin 2014, s. 199-211.
- BRZEZIŃSKI M., *Duszpasterska troska o rodziny adopcyjne*, „Studia Teologiczne. Białystok Drohiczyn Łomża” 1/2010, s. 213-226.
- BRZEZIŃSKI M., *Pastoral care of the family as ministry for marriage and the family*, „Studia Teologiczne. Idźcie i głóście” 34(2016), s. 163-177.
- BRZEZIŃSKI M., *Przygotowanie do celebracji sakramentu małżeństwa jako sakramentu wiary i miłości*, „Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża” 27(2009), s. 127-136.
- BRZEZIŃSKI M., *Przygotowanie do małżeństwa: „kurs” czy „katecheza”?*, w: *Wartość i dobro rodziny*, red. JĘCZEŃ J., STEPULAK M. Z., Lublin 2011, s. 353-562.
- BRZEZIŃSKI M., *Rodzina – domowy Kościół, który służy i ewangelizuje*, „Studia Teologiczne” 29(2011), s. 131-147.
- BRZEZIŃSKI M., *Rola i zadania osób duchownych w duszpasterstwie rodzin*, w: *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, red. M. BRZEZIŃSKI, J. JĘCZEŃ, Lublin 2014, s. 179-198.
- BRZEZIŃSKI M., *Życie duchowe rodziny*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. TOMKIEWICZ A., WIECZOREK W., Lublin 2010, s. 333-345.
- BUKALSKI S., *Wzajemne poznawanie się narzeczonych w świetle strategii Foccus. Możliwości zastosowania duszpasterskiego*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2014 nr 21, s. 231-240.
- BURKE R. L., *Kanoniczne stwierdzenie nieważności małżeństwa. Proces jako poszukiwanie prawdy*, w: *Pozostać w prawdzie Chrystusa. Małżeństwo i Komunia w Kościele katolickim*, red. R. DODARO, Poznań 2015, s. 205-235.
- BURSKI K., *Wspólna modlitwa małżonków*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 115-137.
- BUTTIGLIONE R., *Otoczmy troską życie, niosąc nadzieję na współczesne areopagi*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 317-322.
- BUTTIGLIONE R., *Przyjacielska odpowiedź krytykom Amoris laetitia*, Kraków 2018.
- CATELLA A., *Sprawowanie pokuty*, w: *Spowiedź. Nie wiem, co powiedzieć...*, F. G. BRAMBILLA, F. BROVELLI, G. BUSANI, A. CATELLA, A. FUMAGALLI, E. MONTI, S. C. SCALABRINI, R. VIGNOLO, Kraków 2010, s. 169-187.
- Catholic Family Ministry. The Scientific reflection and the Practical ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2018.
- CELARY I., *Troska duszpasterska wobec osób starszych w starzejącym się społeczeństwie polskim*, „Teologiczne Studia Siedleckie” 17/2020, s. 67-90.

- CELARY I., *Domowy Kościół fundamentalnym obszarem katechezy rodzinnej*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 59-68.
- CELARY I., *Troska duszpasterska o rodziny migrantów*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostoelskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. GOLEŃ J., Lublin 2017, s. 421-432.
- CELARY I., *Znaczenie Eucharystii dla formacji życia rodzinnego*, „Teologia Praktyczna” 6(2005), s. 157-168.
- CHAŁUPNIAK R., *Jaka katecheza dorosłych?*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 87-113.
- CHAŁUPNIAK R., *Katecheza rodzinna – współczesne wyzwania i realizacje*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 145–166.
- CHARMOT F., *Rozeznawanie duchowe i kierownictwo duchowe*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 293-299.
- CHMIELEWSKI M., *Katecheza rodzinna w kontekście uwarunkowań społeczno-eklezyjalnych*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 305-321.
- CHMIELEWSKI M., *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 97-118.
- CHOJNACKA E., *Ewangelizacja rodziny w Liście do Rodzin Jana Pawła II*, w: *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, red. S. DZIEKOŃSKI, Warszawa 2002, s. 93-96.
- CHOLEWA M., *Towarzyszenie duchowe w parafii*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 537-543.
- CHWASZCZ J., *Pomoc rodzinom dysfunkcyjnym*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 616-617.
- CZAJA A., *Rodzina miłością wielką. Pasterska myśl o rodzinie*, Opole 2014.
- CZAJA A., WYŻLIC M. (red.), *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, Lublin 2008.
- CZERWONKA G., *Duszpasterskie towarzyszenie małżonkom w odpowiedzialnym rodzicielstwie*, „Roczniki Teologiczne” 6/2020, s.105-120.
- CZERWONKA G., *Duszpasterze a towarzyszenie małżonkom*, AK 173(2019), z. 2(663), s. 352–361.
- CZERWONKA G., *Gotowość duszpasterzy do towarzyszenia małżonkom w rozwoju wiary*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 40/2020, s. 99-118.

- CZUPRYN B., *Antropologiczne podstawy duszpasterstwa rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 66-80.
- CZUPRYŃSKI W., *Przygotowanie do małżeństwa w obliczu współczesnych wyzwań kulturowych*, „*Studia Warmińskie*” 52(2015), s. 215-225.
- DE PAOLIS V., *Rozwiedzeni żyjący w nowych związkach a sakramenty Eucharystii i pojednania*, w: *Pozostać w prawdzie Chrystusa. Małżeństwo i Komunia w Kościele katolickim*, red. DODARO R., Poznań 2015, s. 175-204.
- DERDZIUK A., *Potrzeba łaski pojednania w małżeństwie*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 51-64.
- DÖPFER J., *Kapłaństwo: elementy stałe i ziemne*, AK 73(1969), nr 3, s. 321-323.
- DRYŻDŻYK SZ., GILSKI M. (red.), *Rozeznanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Kraków 2019.
- DUDZIAK U., *Wspieranie rodzin w przyjęciu i trosce o życie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 331-341.
- DULLAK K., *Przygotowanie do sakramentu małżeństwa w ujęciu kodeksowego ustawodawstwa synodalnego w Polsce do 2001 roku*, „*Prawo Kanoniczne*” 47 (2004) nr 1-2, s. 61-76.
- Duszpasterstwo odważne pełne miłości*, OsRomPOI 35(2014), nr 3-4.
- Duszpasterstwo specjalistyczne*, red. R. KAMIŃSKI, B. DROŹDŹ, Lublin 1998.
- DYK S., *Family Retreats*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific reflection and the Practical ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2018, s. 317-328.
- DYK S., *Rekolekcje rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. Kamiński, G. Pyżlak, J. Goleń, Lublin 2013, s. 443-456.
- DZIEDZIC Z., *Duszpasterskie znaczenie wtajemniczenia w sakrament małżeństwa*, w: *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, red. A. CZAJA, M. WYŻLIC, Lublin 2008, s. 85-90.
- DZIEKOŃSKI S., *Formacja rodziców we współczesnych modelach katechezy dorosłych*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 175-197.
- DZIEKOŃSKI S., *Katecheza rodzinna w Polsce po roku 1990*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 405-422.

- DZIEKOŃSKI S., *Katecheza rodzinna w Polsce po roku 1990*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 405-422.
- DZIEKOŃSKI S., *Katecheza w przygotowaniu do małżeństwa*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 63-64/2001, s. 119-137.
- DZIEKOŃSKI S., *Rodzina chrześcijańska w katechezie ewangelizacyjnej*, w: *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, red. S. DZIEKOŃSKI, Warszawa 2002, s. 33-66.
- DZIEKOŃSKI S., *Rodzina jako przedmiot katechezy*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 349-362.
- DZIEWIECKI M., *Duszpasterstwo małżeństw w kryzysie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 1(2019), s. 18-26.
- DZIEWIECKI M., *Kierownictwo duchowe narzeczonych i małżonków*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 551-560.
- DZIK M., *Biblijny obraz rodziny i małżeństwa w adhortacji Amoris laetitia*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 51-64.
- DZIUBA A., *Spowiednik wobec penitenta z problemami bioetycznymi*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. XIV/2, 2015, s. 87-96.
- DZIUBA A., *Spowiedź małżonków: życie małżeńskie a sakramentalna posługa pokuty i pojednania (zagadnienia wybrane)*, Kraków 2000.
- DZIUK P., *Obowiązki prezbytera jako spowiednika*, „Resovia Sacra” r. 23 (2016) s. 55-73.
- FAGGIONI M. P., *Teologia małżeństwa w adhortacjach Familiaris consortio i Amoris laetitia. Aspekty duszpasterskie*, „Verbum Vitae”, 40/1(2022), s. 133–145.
- FALKOWSKI M., *Katechizacja przedślubna jako bezpośrednie przygotowanie do zawarcia sakramentu małżeństwa*, „Zeszyty Formacji Katechetów” t. 71, nr 3, 2018, s. 97-106.
- FERNÁNDEZ-CARVAJAL F., *Jak dobrze skorzystać z kierownictwa duchowego?*, Kraków 2006.
- FIAŁKOWSKI M., *Aktywne uczestnictwo małżonków w życiu Kościoła*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 139-151.
- FIAŁKOWSKI M., *Rodzina jako Kościół domowy*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 703-717.
- FIAŁKOWSKI M., *Ruchy religijne jako miejsce i narzędzie nawrócenia*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. LIPIEC, Lublin 2015, s. 131-144.

- FIAŁKOWSKI M., *The Family as Domestic Church*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. YZŁAK, Lublin 2013, s. 544-556.
- FIAŁKOWSKI M., *Wspieranie rodzin w wychowaniu do wiary*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 361-371.
- FLIPO C., *Towarzyszenie duchowe w tradycji Kościoła*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 49-54.
- GABRYEL E., *Współpraca duszpasterza z sądem kościelnym*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 301-309.
- GAJDA T., *Uwzględnienie paschalnego prawa ofiary w duszpasterstwie rodzin*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 163-175.
- GALLAGHER T. M., *Rozeznawanie duchów. Św. Ignacy uczy jak podejmować lepsze decyzje*, Kraków 2016.
- GALLAGHER T. M., *Rozeznawanie woli Bożej. Św. Ignacy uczy jak podejmować lepsze decyzje*, Kraków 2015.
- GAŁĘSKA U., *Poradnictwo rodzinne jako pomoc w rozwiązywaniu życiowych problemów rodziny*, „Wychowanie w Rodzinie” 4/2011, s. 199-208.
- GLAESER Z., „Rodzina centrum i sercem cywilizacji miłości”. *Jana Pawła II przesłanie do rodzin i o rodzinie w kontekście listu do rodzin Gratissimam sane*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 43–58.
- GŁOMBIK K., *Sakramentalność małżeństwa w nauczaniu Josepha Ratzingera/Benedykta XVI*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 59–77.
- GŁOMBIK K., *Spowiednik w konfrontacji z problemami etycznymi sfery seksualnej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 35(2015), s. 235-254.
- GŁOMBIK K., *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 37(2017), s. 101-125.
- GŁOMBIK K., *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, w: *Sakramentalna przysięga małżeńska w obliczu wyzwań współczesnego świata. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, S. PAWIŃSKI, Opole 2017, s. 27-49.

- GŁOMBİK K., *Znaczenie przysięgi małżeńskiej w strukturze sakramentu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 37(2017), nr 2, s. 101-125.
- GŁÓD F., *Mądrość Bożej koncepcji małżeństwa i rodziny*, *Studium pastoralne*, Wrocław 2005.
- GOFFI T., *Duchowość małżeńska*, Kraków 2001.
- GOLEŃ J., *A Witness that Supports the Love of the Spouses*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 252-259.
- GOLEŃ J., *Care for Incomplete Families*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 419-429.
- GOLEŃ J., *Duszpasterstwo rodzin niepełnych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 516-531.
- GOLEŃ J., *Forming Communities of Families*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 329-337.
- GOLEŃ J., *Kierownictwo duchowe małżonków*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 407-418.
- GOLEŃ J., *Marriage and Family Counseling*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 337-338.
- GOLEŃ J., *Motywy zawarcia małżeństwa sakramentalnego. Studium z Duszpasterstwa rodzin w świetle badań narzeczonych*, Lublin 2013.
- GOLEŃ J., *Odnowa przygotowania narzeczonych do małżeństwa po adhortacji Amoris laetitia*, „Teologia Praktyczna” 20/2019, s. 21-35.
- GOLEŃ J., *Parish Family Counseling Centers*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 338-351.
- GOLEŃ J., *Pastoral Accompaniment for People in Irregular Situations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 453-463.
- GOLEŃ J., *Poradnictwo małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 378-393.

- GOLEŃ J., *Rodzina środowiskiem wychowania do życia w małżeństwie i rodzinie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 717-734.
- GOLEŃ J., *Rola świadectwa w rodzinie*, „*Verbum Vitae*” 28(2015), s. 423-458.
- GOLEŃ J., *Spiritual Direction for Spouses*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 287-299.
- GOLEŃ J., *Strengthening the Conjugal Bond*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 250-252.
- GOLEŃ J., *The Challenges of Accompanying Families in Light of the Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „*Rocznik Teologii Katolickiej*” t. XVII/1, 2018, s. 103-117.
- GOLEŃ J., *The Family as Environment of Sex Education*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 568-583.
- GOLEŃ J., *The Family as the Place of Education for Love and Family Life*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 591-600.
- GOLEŃ J., *The Family as the Place of Moral Education*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 583-591.
- GOLEŃ J., *The Renewal of Pastoral Care of the Family in the Light of the Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „*Roczniki Teologiczne*” LXIV/6/2017, s. 95-114.
- GOLEŃ J., *Tworzenie wspólnot rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 432-443.
- GOLEŃ J., *Umacnianie duszpasterstwa rodzin w parafii*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 189-199.
- GOLEŃ J., *Wprowadzenie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 15-21.
- GOLEŃ J., *Wspieranie rodzin w wychowaniu seksualnym*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 343-360.

- GOLISZEK P., *Katecheza młodzieży i dorosłych o małżeństwie i rodzinie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 225-254.
- GÓRALSKI W., *Problem udziału w życiu sakramentalnym osób żyjących w niekanonicznych związkach małżeńskich*, „Roczniki nauk prawnych” T. XIV, z. 2, 2004, s. 95-107.
- GÓRALSKI W., *Przygotowanie do małżeństwa oraz towarzyszenie młodym małżonkom poprzez budzenie wiary potrzebą chwili. Na kanwie przemówienia Franciszka do Roty Rzymskiej z 21 stycznia 2017 roku*, „Ius Matrimoniale” 28(2017), nr 3, s. 17-33.
- GÓRKA M., „Rozwód kościelny” – postęp, porażka, czy nieporozumienie?, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 95-102.
- GÓZDŹ K., *Teologia człowieka*, Lublin 2006.
- GRANAT W., *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, T. 2, Lublin 1974.
- GRĘZLIKOWSKI J., *Kanoniczne i duszpasterskie znaczenie instytucji zaręczyn*, „Teologia i Człowiek” 7(2017), nr 1, s. 123-143.
- GRĘZLIKOWSKI J., *Prawno-kościelne implikacje adhortacji Amoris laetitia*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 97-114.
- GRYZ K., *Prawo stopniowości w posynodalnych adhortacjach o rodzinie Familiaris consortio i Amoris laetitia*, w: *Spór wokół interpretacji Amoris laetitia*, red. A. PRYBA, Poznań 2018, s. 153-179;
- GRZEŚKOWIAK J., *Podstawowe funkcje Kościoła w rodzinie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 7/1985, s. 39-68.
- HABINIAK M., *Pastoral Care for People Living in Free Unions*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, KAMIŃSKI R., PYŻŁAK G., Lublin 2013, s. 464-472.
- HABINIAK M., *Towarzyszenie wolnym związkom w przyjmowaniu wymagań Ewangelii*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 309-319.
- HAJDUK A., *Zadania wychowawcze w katechezie liturgicznej*, w: *Pedagogika wiary. Książka dedykowana księdzu profesorowi Zbigniewowi Markowi SJ w 60. rocznicę urodzin i 35. rocznicę kapłaństwa*, red. A. HAJDUK, J. MÓŁKA, Kraków 2007, s. 281-293.
- HAJDUK R., *O słowach, które uzdrawiają*, cz. 4, „Homo Dei” 69 (1999), nr 4(253), s. 106-117.

- HAREZGA S., *Rola Słowa Bożego w chrześcijańskim małżeństwie i rodzinie*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 45-50.
- HIŻYCKI S., *Kierownictwo duchowe według Ojców pustyni. Antologia i komentarz*, Kraków 2012.
- J. KAMIŃSKI, *Zadania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostolskiej „Familiaris consortio” i dokumentów Kościoła w Polsce. Studium z duszpasterstwa rodzin*, Lublin 2009, mps AB KUL.
- JABŁOŃSKI F., *Ślub kościelny. Jak przygotować? Pastoralne działania formacyjne wobec narzeczonych w archidiecezji gnieźnieńskiej*, „Teologia i Moralność” 12(2012), s. 157-172.
- JALICS F., *Towarzystwo duchowe. Wspólne wzrastanie w wierze*, Kraków 2017.
- JANIAK A., *Sztuka współbycia. Komunikacja osób duchownych z chorym, umierającym i żałobnikiem*, Poznań 2019.
- JANICKI J. J., *Posługa uświęcania*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. KAMIŃSKI R., Lublin 2002, s. 221-290.
- JANIEC Z., *Wpływ liturgii domowej na rozwój osobowy rodziny*, w: *Wartość i dobro rodziny*, red. JĘCZEŃ J., STEPULAK M. Z., Lublin 2011, s. 351-363.
- JANOWSKI W., *Realizacja powołania do świętości w małżeństwie i rodzinie na tle niektórych nurtów współczesnej duchowości*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 441-448.
- JASTRZĄB D., *Spowiedź a kierownictwo duchowe*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik*, red. AUGUSTYN J., Kraków 2012, s. 315-323.
- JEŻYNA K., *Jak dzisiaj mówić o przymiotach miłości małżeńskiej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 117-127.
- KALBARCZYK A., BAJON, S., *Głoszenie słowa Bożego w ramach sakramentu pokuty i pojednania*, w: *Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2014, s. 253-268.
- KALINOWSKI M., *Duszpasterski telefon zaufania*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 403-407.

- KALINOWSKI M., *Pastoral Helplines*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 359-368.
- KALINOWSKI M., *Sytuacja rodziny z osobą chorą w fazie terminalnej*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 443-451.
- KALDON S., *Różaniec rodzinny znakiem czasu*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 425-439.
- KAMIŃSKI J., *Care for the Elderly and the Sick*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 223-229.
- KAMIŃSKI J., *Care for the Sacramentality of Marriage*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 200-207.
- KAMIŃSKI J., *Caring for the Family as a Community*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 207-216.
- KAMIŃSKI J., *Concern for Conceived Life*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. GOLEŃ J., KAMIŃSKI R., PYŻŁAK G., Lublin 2013, s. 217-223.
- KAMIŃSKI J., *Duszpasterstwo osób żyjących w związkach niesakramentalnych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 508-516.
- KAMIŃSKI J., *Troska o sakramentalny charakter małżeństwa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 317-324.
- KAMIŃSKI J., *Troska o wspólnotowy wymiar rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 309-317.
- KAMIŃSKI J., *Troska o życie ludzkie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 324-341.
- KAMIŃSKI J., *Wychowanie moralne w rodzinie*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 409-420.
- KAMIŃSKI J., *Zadania duszpasterstwa rodzin*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 4(59), 2012, s. 81-92.

- KAMIŃSKI R. (red.), *Teologia pastoralna. T. 2. Teologia pastoralna szczegółowa*, red. KAMIŃSKI R., Lublin 2002.
- KAMIŃSKI R., *Duszpasterstwo rodzin jako działalność zbawcza Kościoła*, „Roczniki Teologiczne”, t. XLI, z. 6, 2014, s. 100.
- KAMIŃSKI R., *Duszpasterstwo rodzin jako refleksja naukowa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 23-44.
- KAMIŃSKI R., *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, M. FIAŁKOWSKI, Lublin 2006, s. 212-218.
- KAMIŃSKI R., *Parafia miejscem realizacji duszpasterstwa*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 11-77.
- KAMIŃSKI R., *Pastoral Care of the Family – a Scientific Reflection*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 27-39.
- KAMIŃSKI R., *Posługa pasterska*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 290-308.
- KAMIŃSKI R., *Posługa prezbiterów w parafii*, w: *Teologia pastoralna. T. 1. Teologia pastoralna fundamentalna*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2000, s. 359-367.
- KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, *Duszpasterstwo*, w: LTP, s. 201-209.
- KAMIŃSKI R., PRZYGODA W., *Duszpasterstwo*, w: LTP, s. 201-209.
- KAMIŃSKI R., *Troska duszpasterstwa rodzin o małżeństwo i rodzinę*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 5-24.
- Kapłan doradca duchowy i towarzyszenie duchowe w Equipes Notre-Dame*, red. H. i P. KUKOŁOWICZOWIE, Kraków 2019.
- KASPER W., *Nowe akcenty w dogmatycznym rozumieniu służby kapłańskiej*, „Concilium – Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” wyd. pol. 1-5 (1969), s. 165-170.
- KASZOWSKI M., *Posługa kapłana w stowarzyszeniach rodzin*, Przemyśl 1996.
- Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, red. S. Dziekoński, Warszawa 2002.
- KICIŃSKI A., *Catechesis for Spouses and Parents*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 300-307.
- KICIŃSKI A., *Duszpasterstwo rodzin z niepełnosprawnością*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 546-564.

- KICIŃSKI A., *Katecheza małżonków i rodziców*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 371-378.
- KŁYS J., *Podmiotowe uwarunkowania duszpasterstwa rodzin*, w: *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. II, red. K. MAJDAŃSKI, Warszawa 1990, s. 111-161.
- KMIECIK B., *Towarzystwo duchowe małżonkom i osobom w sytuacjach nieregularnych w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „Family Forum” 2017, s. 107-124.
- KNOTZ K., *Zasady spowiedzi małżonków według Vademecum dla spowiedników*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2012, s. 405-417.
- KOBAK J., *Anthropological Foundations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 107-120.
- KOBAK J., GOLEŃ J., *Pastoral Care for Families Suffering from Infertility, Care for Families with Disabled Members*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 408-419.
- KOBAK J., *Rodzina szkołą modlitwy*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 5(60) 2013, s.185-199.
- KOBAK J., *Ujęcie duchowości małżeńskiej w adhortacjach Familiaris consortio i Amoris laetitia*, „Verbum Vitae” 40/1(2022), s. 147-157.
- KOPICZKO T., *Katecheza dorosłych. Budowanie relacji czy pogłębianie wiedzy?*, „Studia katechetyczne” 14/2018, s. 51-65.
- KOSICKA U., *Miłosierni jak Rodzina Trójcy Świętej i ludzkie rodziny*, Kraków 2020.
- KOSMALA K., *Antykoncepcja hormonalna*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 167-180.
- KOSMALA K., *Naturalne planowanie rodziny*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 181-191.
- KOT T., *Kierownictwo duchowe w Ćwiczeniach duchownych. Refleksje biblijne*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, red. W. KRÓLIKOWSKI, Kraków 2013, s. 17-33.
- KRAJCZYŃSKI J., *Duszpasterstwo małżonków rozwiedzionych i żyjących w nowych związkach*, w: *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 399-420.

- KRAJCZYŃSKI J., *Posłannictwo kapłańskie małżeństwa chrześcijańskiego*, „Ius Matrimoniale” 11(17) 2006, s. 53-78.
- KRAJCZYŃSKI J., *Rozeznawanie sytuacji osób rozwiedzionych żyjących w nowych związkach. Praktyczny komentarz do Amoris laetitia*, Kraków 2017.
- KRAKOWIAK C., *Mistagogia*, w: EK t. 12, Lublin 2008, k. 1260-1262.
- KRAKOWIAK CZ., *Funkcja kapłańska rodziny – liturgia domowa*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 245-264.
- KRAKOWIAK P., *Od kampanii „Hospicjum to też Życie” do nowych form duszpasterskiej pomocy w żałobie*, w: *Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2008, s. 237-245.
- KRAKOWIAK P., *Opieka paliatywno-hospicyjna w Polsce i zadania duszpasterskie z nią związane*, w: *Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2008, s. 215-236.
- KRALKA K., *Szkoła rozeznawania duchowego*, Kraków 2018.
- KRANZ E., *Działalność Doradców Życia Rodzinnego w parafii*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 49-50.
- KROCZEK P., *Adhortacja Amoris laetitia w optyce kanonicznej*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 115-131.
- KRÓLIKOWSKI W. (red.), *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, Kraków 2013.
- KRZYSTECZKO H., *Pomoc małżeństwu i rodzinie poprzez spowiedź i poradnictwo pastoralne*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 117-123.
- KUCHARČIK R., *Dowartościowanie świadectwa i towarzyszenia małżonków*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 215-223.
- KUCHARČIK R., *Odnowa przygotowania do małżeństwa w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 195-206.
- KUCHARČIK R., *Spouses Accompanying Marriages and Couples*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŹLAK, Lublin 2013, s. 271-287.

- KUCZMARSKA E., Rodzice świadkami wiary wobec dzieci. „Studia Leopoliensia” 12(2019), s. 217-228.
- KUCZMARSKA E., Samotne rodzicielstwo wyzwaniem duszpasterskim, AK 173(2019), s. 120–130.
- KULBACKI P., *Katechumenat przedmałżeński narzeczonych*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 133-147.
- KULIGOWSKI R., *Przygotowanie do sakramentu pokuty i pojednania małżonków*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 51/2000, s. 68-79.
- KURZYDŁO D., *Katecheza dorosłych wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Postulaty katechetów dotyczące katechezy dorosłych*, „Studia katechetyczne” 14(2018), s. 111-113.
- KURZYDŁO D., *Koncepcja katechezy dorosłych we współczesnych dokumentach Kościoła*, Kraków 2003.
- LAGHI P., *Formacja przyszłych kapłanów do duszpasterstwa rodzin w warunkach współczesnych*, w: *Dwadzieścia lat Nauk o rodzinie. Obchody XX-lecia Instytutu studiów nad Rodziną ATK w Łomiankach*, red. D. BAZYLUK, K. KORCZAK, D. KRAWCZYK, J. SZ. SZYMCZAK, Warszawa 1995, s. 152-165.
- LANDWÓJTOWICZ P., *Duszpasterskie poradnictwo małżeńskie – założenia teoretyczne*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 167–183.
- LANDWÓJTOWICZ P., *Duszpasterskie wsparcie małżonków i rodzin w kryzysach*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 373-385.
- LANDWÓJTOWICZ P., *Pastoral Care for Married Couples in Crisis*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 380-397.
- LEWANDOWSKI G., *Modlitwa środkiem uświęcenia małżeństwa i rodziny*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 45/1998, s. 12-24.
- LIPIEC D., *Współpraca prezbitera z rodziną w wypełnianiu jej posłannictwa jako Kościoła domowego według adhortacji Familiaris consortio*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 59-60/2002, s. 55-68.
- LIPIEC D., *Duszpasterskie towarzyszenie młodym małżonkom*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 321-330.

- LIPIEC D., *Duszpasterstwo niepełnosprawnych w diecezji*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 4(59) 2012, s. 65-79.
- LIPIEC D., *Duszpasterstwo rodzin osób niepełnosprawnych*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 3(58) 2011, s. 363-378.
- LIPIEC D., *Duszpasterstwo rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 77-90.
- LIPIEC D., *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, Lublin 2015.
- LIPIEC D., *Formacja presbiterów do duszpasterstwa osób z niepełną sprawnością*, „Teologia i Człowiek” 54(2021) 2, s. 27-44.
- LIPIEC D., *Odwiedziny duszpasterskie rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 418-432.
- LIPIEC D., *Pastoral Visits to Families*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 307-316.
- LIPIEC D., *Rodzina szkołą apostołatu*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 734-739.
- LIPIEC D., *The Family: A School of Apostolate*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 614-621.
- LIPIEC D., *Wizyta duszpasterska zwana kolędą szansą aktywizacji religijnej rodzin w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 119-133.
- LIPIEC G., *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w ujęciu ks. P. Poręby i ks. J. Wilka*, Lublin 2013, mps AB KUL.
- LUBOWICKI K., *Duchowość małżeńska w nauczaniu bł. Jana Pawła II*, Kraków 2005.
- LUBOWICKI K., *Współczesne uwarunkowania posługi wobec małżeństwa i rodziny*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 28(2020) 2, s. 113–134.
- ŁABENDOWICZ S., *Katecheza dorosłych realizacją programów duszpasterskich Kościoła w Polsce*, „Studia katechetyczna” 14(2018), s. 25-50.
- ŁAWRESZUK M., *Rodzina, duchowny i ich miejsce przy umierającym człowieku*, „Elpis” 19/2017, s. 29-33.
- ŁUŻYŃSKI W., *Rodzina chrześcijańska w nauczaniu Jana Pawła II*, Toruń 2015.
- ŁYSY H., *Wizyta duszpasterska zwana kolędą w nowej perspektywie pastoralno-homiletycznej. Rezygnacja z kryterium: „zawsze się tak robiło” (EG 33)*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 40(2020), nr 2, s. 87-108.
- MAJER P., *Rozeznawanie przedmałżeńskie*, w: *Rozeznawanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYŻDŻYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 255-277.

- MALICCY T. i E., *Rekolekcje małżeńskie typu „Marriage Encounter”*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 45-48.
- MANCINI A., GIACCHI E., *Rodzina i modlitwa*, w: red. BRZEZIŃSKI M., *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, Lublin 2011, s. 217-225.
- MARCOL A., *Spowiednik wobec małżeństw niesakramentalnych*, „Collectanea Theologica” 61/4, 1991, s. 107-118.
- MATTHEEUWS A., *Prowadzeni przez Ducha Świętego. Towarzystwo duchowe*, Pelplin 2011.
- MATWIEJUK K., *Małżeństwo jak droga uświęcania*, „Teologiczne Studia Siedleckie” XVI (2019) 16, s. 97-115.
- MATWIEJUK K., *Przez sakramentalne małżeństwo ku Kościołowi domowemu*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 89-94.
- MAKOSA P., *Zadania katechezy przygotowującej do sakramentu małżeństwa w świetle adhortacji Amoris Laetitia*, „Roczniki Teologiczne” t. LXIII, z. 11, 2016, s. 113-127.
- MELCAREK K., *Biblical Foundations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 42-60.
- MEYER A. I. J. M., *Ścieżki formacji młodych małżeństw oraz formacja stała*, w: red. BRZEZIŃSKI M., *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, Lublin 2011, s. 131-137.
- MIERZWIŃSKI B., *Care for Families Touched by Unemployment*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 472-479.
- MIERZWIŃSKI B., *Duszpasterz wobec sytuacji współczesnej polskiej rodziny*, „Teologia Praktyczna” 4/2003, s. 281-295.
- MIERZWIŃSKI B., *Men as Husbands and Fathers*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 502-513.
- MIERZWIŃSKI B., *Mężczyzna jako mąż i ojciec*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 658-670.
- MIERZWIŃSKI B., *Rodzina wobec bezrobocia*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 564-578.
- MIERZWIŃSKI B., WILK J., BIELEŃ R., *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 403-442.
- MIGUT B., *Wspólny udział małżonków w Eucharystii*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 95-110.

- MIGUT B., *Wspólny udział małżonków w Eucharystii*, w: *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, red. M. WYŻLIC, A. CZAJA, Lublin 2010, s. 89-113.
- MIKOŁAJEC J., *Duszpasterz*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, M. FIAŁKOWSKI, Lublin 2006, s. 218-222.
- MIKOŁAJEC J., *Helping Families of Migrant Workers*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 479-488.
- MIKOŁAJEC J., *Pomoc rodzinom przeżywającym rozłąkę ze względu na emigrację zarobkową*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 578-589.
- MIKRUT A., *Praca charytatywna w parafii*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 246-261.
- MIKULSKI J., *Rola kapłana w Domowym Kościele – gałęzi rodzinnej Ruchu Światło-Życie*, Kraków 2011.
- MIRAS J., BAÑARES J. I., *Małżeństwo i rodzina*, Poznań 2009.
- MISIASZEK K., *Katecheza dorosłych dla Kościoła w Polsce*, „Studia katechetyczne” 14(2018), s. 11-24.
- MISIASZEK K., *Katecheza małżonków i rodziców w parafii*, w: *Duszpasterstwo rodzin w parafii. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. J. GOLEŃ, D. LIPIEC, Lublin 2016, s. 63-76.
- MISIASZEK K., *Zagadnienie katechezy dorosłych według dokumentu „Katecheza dorosłych we wspólnocie chrześcijańskiej”*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 49-60.
- MISIUREK J. POPLAWSKI J. M., *Kierownictwo duchowe w służbie nowej ewangelizacji*, Lublin 2000.
- MIZIAK J., *Formacyjny wymiar sakramentu pokuty*, „Teologia i moralność” t. 10, 2011, s. 186;
- MOKRZYCKI B., *Kościół w świętości*, Warszawa 1984.
- MONTI E., *Posługa pojednania: współczesna problematyka moralna*, w: *Spowiedź. Nie wiem, co powiedzieć...*, F. G. BRAMBILLA, F. BROVELLI, G. BUSANI, A. CATELLA, A. FUMAGALLI, E. MONTI, S. C. SCALABRINI, R. VIGNOLO, Kraków 2010, s. 109-151.
- MROCZKOWSKI I., *Rozznaczanie odpowiedzialności moralnej w sytuacjach nieprawidłowych*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 285-296.
- MROCZKOWSKI I., *Sakrament pokuty a obrona życia ludzkiego*, „Studia Płockie” t. XXXIV/2006, s. 161-167.

- MÜLLER G. L., *Przedmowa*, w: R. BUTTIGLIONE, *Przyjacielska odpowiedź krytykom Amoris laetitia*, Kraków 2018, s. 5-28.
- MÜLLER G., *Świadectwo mocy łaski. O nierozzerwalności małżeństwa i debacie dotyczącej dopuszczenia do sakramentów osób rozwiedzionych żyjących w nowych związkach*, w: *Pozostać w prawdzie Chrystusa. Małżeństwo i Komunia w Kościele katolickim*, red. R. DODARO, Poznań 2015, s. 143-159.
- MURAWSKI R., *Teologiczne podstawy katechezy dorosłych*, AK 424-425 (1979), s. 179-187.
- MUSZALA A., *Rozeznawanie w Amoris laetitia papieża Franciszka*, w: *Rozeznanie przeszłość, terażniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYŻDŻYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 221-251.
- NADBRZEŻNY A., *Sakramentologiczne implikacje adhortacji Amoris laetitia*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 65-80.
- NAJDA A. J., *Rola chrześcijańskiego małżeństwa w głoszeniu Ewangelii*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 307-315.
- NARECKI Z., *Duszpasterstwo zwyczajne w parafii a urzeczywistnianie Kościoła*, Lublin 2001.
- Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017. Rok 2014/2015*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2014.
- NIEWIADOMSKA I., CHWASZCZ J., NESTERENKO A., *Pomoc rodzinom z problemem uzależnienia od środków psychoaktywnych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 617-634.
- NIEWIADOMSKA I., CHWASZCZ J., *Pomoc rodzinom doświadczającym przemocy fizycznej i psychicznej*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 643-655.
- NIPARKO R., *Duszpasterstwo*, w: EK, t. 4, k. 390-397.
- NIPARKO R., *Katecheza dorosłych. Zarys teorii*, Poznań 1987.
- NIŚCIGORSKI W., *Pastoralna troska o osoby rozwiedzione żyjące w nowych związkach*, „Nurt SVD”, 2(2018), s. 327-341.
- NOSEK T., *Katechizacja dorosłych w parafii*, w: *Pedagogika wiary. Książka dedykowana księdzu profesorowi Zbigniewowi Markowi SJ w 60. rocznicę urodzin i 35. rocznicę kapłaństwa*, red. A. HAJDUK, J. MÓŁKA, Kraków 2007, s. 455-472.
- NOSOWSKI Z., *Małżeńskie duszpasterstwo miłosierdzia*, „Więź” 57(2014), nr 2.
- NOWAK W., *Rodzina – domowy Kościół jako podmiot i przedmiot liturgii Kościoła*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 2265-280.

- NOWAKOWSKI L., *Kierownictwo duchowe w kontekście działania zrzeżeń katolickich*, Górna Grupa 2015.
- OLENIACZ T., *Reguły rozeznawania duchowego a kierownictw duchowe*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 321-329.
- OLSZEWSKI M., *Duszpasterstwo parafialne w świetle programów duszpasterskich Episkopatu Polski 1967-2000. Studium teologicznopastoralne*, Białystok 2005.
- ORZESZYNA J., *Spowiednik wobec antykoncepcji. W 40. rocznicę opublikowania encykliki Pawła VI Humanae vitae*, „Family Forum” 1(2011), s. 227-238.
- ORZESZYNA J., *Spowiedź narzeczonych i małżonków*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2012, s. 393-403.
- OSEWSKA E., *Ograniczenia i możliwości katechezy w rodzinie*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 11(1995), s. 81-97.
- OSEWSKA E., *Wychowanie modlitewne w rodzinie*, w: *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, red. S. Dziekoński, Warszawa 2002, s. 67-92.
- OSTROWSKA K., RYŚ M., *Przygotowanie do życia w rodzinie. Część I. Materiały pomocnicze dla nauczycieli, wychowawców i rodziców*, Warszawa 1997.
- Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2008.
- OZOROWSKI E., *Małżeństwo i rodzina w zamyśle Bożym*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 317-324.
- OZOROWSKI M., *Zasady formacji duszpasterzy rodzin*, w: *Wartość i dobro rodziny*, red. JĘCZEŃ J., STEPULAK M. Z., Lublin 2011, s. 543-551.
- PACHOLAK P., *Ku duszpasterstwu Kościoła domowego*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 45-58.
- PALUCH K., *Obowiązki i zadania spowiednika*, „Symposium” R. XX 2016, nr 1(30), s. 9-26.
- PALUCH K., *Szafarz sakramentu pokuty*, „Symposium” 1/2008, s. 57-69.
- PARYSIEWICZ B., *Patologie w rodzinie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 253-273.
- PARYSIEWICZ B., *Strategia wspierania miłości w małżeństwie i rodzinie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 255-273.
- PARZYSZEK M., *Rodzina w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego. Aspekt pedagogiczny*, Lublin 2012.

- PAWIŃSKI S., *Otoczmy troską życie małżeńskie w przepowiadaniu*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 163-174.
- PENNER A. M I F., *Duszpasterska troska przygotowania do małżeństwa*, w: red. M. BRZEZIŃSKI, *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, Lublin 2011, s. 125-129.
- PÉREZ-SOBA J. J., *La pastorale familiare. Tra programmazioni pastorali e generazione di una vita*, Siena 2013.
- PERINI P. G., *Parafie otwarte na ruchy służące rodzinie*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI. Lublin 2013, s. 235-237.
- PIASECKI R., *W służbie rodziny poprzez Stowarzyszenie Rodzin Katolickich*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 289-300.
- PIGNA A., *Kierownictwo duchowe. Zasady i praktyka*, Poznań 2019
- PINDEL R., *Od ewangelizacji do wspólnoty*, Kraków 2000.
- POKORSKI K., *Foundations in the Church's Canon Law*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 91-107.
- POKRYWKA M., *Teologicznomoralne implikacje adhortacji Amoris laetitia*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostoelskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 81-96.
- POLAK M., *Bliższe przygotowanie do życia w małżeństwie i rodzinie. Duszpasterskie koncepcje Kościoła w Polsce i w Niemczech. Próba porównania*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 148–162.
- POLAK M., *Duszpasterskie nawrócenie w kluczu mistagogicznym*, w: *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2014, s. 200-218.
- POLAK M., *Między ograniczonością ludzką a prawem Bożym. Duszpasterstwo miłosierdzia w sytuacjach nieregularnych*, w: *Spór wokół interpretacji Amoris laetitia*, red. A. PRYBA, Poznań 2018, s. 195-207.
- POLAK M., *Misyjny dynamizm duszpasterstwa rodzin*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostoelskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 177-185.

- POLAK M., *Mystagogical Preparation for Marriage*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 242-250.
- POLAK M., *Ongoing Formation in Family Ministry for Priests*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 641-651.
- POLAK M., *Prezbiterologia pastoralna. Pastoralna tożsamość współczesnego prezbitera*, Poznań 2016.
- POLAK M., *Spoleczno-kulturowe uwarunkowania duszpasterstwa narzeczonych*, „Teologia Praktyczna” 2001, t. 2, s. 104–123.
- POLAK M., *Stala formacja prezbiterów do duszpasterstwa rodzin wyzwaniem nowej ewangelizacji*, „Teologia i Moralność” 11(2006), s. 135-148.
- POLAK M., *Towarzystwo narzeczonym we wspólnocie kościelnej*, w: *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 299-307.
- POLEK M., *Pastoralna promocja wiernych świeckich w kontekście duszpasterstwa rodzin*, „Roczniki Teologiczne” t. XLI, z. 6, 2014, s. 139-152.
- PORADA E., *Jakie przygotowanie do małżeństwa w Kościele XXI wieku?*, „Studia Salvatoriana Polonica” 8(2014), s. 49-64.
- PORADA E., *Nadzieje i obawy w pracy z rodziną*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 51-57.
- POTOCKI A., *Katecheza dorosłych w przemianie*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 61-85.
- POTOCKI A., *Między szkołą i parafią. W kierunku katechezy sakramentalnej*, „Teologia Praktyczna” 12(2011), s. 65-79.
- POTOCKI A., *Wizyta duszpasterska – kolęda: instytucjonalizacja kontroli w grupie parafialnej*, „Normy, dewiacje i kontrola społeczna” 17-18/2017, s. 24-47.
- Praktyczne wskazania duszpasterskie dla spowiedników dotyczące zagadnień moralnych życia małżeńskiego*, Przemyśl 1998.
- PRYBA A. (red.), *Spór wokół interpretacji Amoris laetitia*, Poznań 2018.
- PRYBA A., *Duszpasterstwo rodzin działalnością ewangelizacyjną wobec rodzin*, „Teologia Praktyczna” 17/2016, s. 107-117.

- PRYBA A., *Poradnictwo małżeńsko-rodzinne. Próba konkretnych inicjatyw na rzecz rodziny w oparciu o program szkoleniowy dla ośrodków polonijnych*, „Roczniki Nauk o Rodzinie” 5(60) 2013, s. 171-186.
- PRYBA A., *Posługa sakramentalnej pokuty i kierownictwa duchowego w perspektywie świętości chrześcijańskiej*, „Teologia i Moralność” 10(2011), s. 201-212.
- PRYBA A., *Sakrament pokuty pomocą w drodze do małżeńskiej świętości*, „Teologia i Moralność” 10(2015), s. 153-165.
- PRZYBYŁOWSKI J. K., *Wychowanie chrześcijańskie w rodzinie*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 115–127.
- PRZYCZYNA W., SIWEK G., *Rekolekcje rodzinne w parafii jednym ze sposobów wspierania rodziny*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 57-58/2001, s. 48-53.
- PRZYCZYNA W., SIWEK G., *Rekolekcje rodzinne w parafii są jednym ze sposobów wspierania rodziny*, „Sprawy rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 57-58/2001, s. 48-53.
- PRZYGODA W., *Apostolat rodziny wobec współczesnych wyzwań społeczno-kulturowych*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. LANDWÓJTOWICZ P., Opole 2016, s. 79–98.
- PRZYGODA W., *Dowartościowanie miłości i miłosierdzia w duszpasterstwie rodzin*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 149-162.
- PRZYGODA W., *Duszpasterstwo rodzin jako działalność zbawcza Kościoła ukierunkowana na rodzinę*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 275-293.
- PRZYGODA W., *Funkcja królewska rodziny – apostolat w rodzinie i przez rodzinę*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 281-292.
- PRZYGODA W., *Papieża Franciszka troska pastoralna o ubogich i wykluczonych*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. LIPIEC, Lublin 2015, s. 77-102.
- PRZYGODA W., *Posługa charytatywna Kościoła*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 443-506.
- PRZYGODA W., *The church's saying ministry*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 171-186.

- PYŻŁAK G., *Duszpasterstwo rodzin wobec młodych małżeństw*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 99-114.
- PYŻŁAK G., *Initiation in Preparing the Faithful for Marriage and Family Life*, „Rocznik Teologii Katolickiej” t. XVII/1, 2018, s. 133-146.
- PYŻŁAK G., *Preparation for Marriage and Family Life in Pope Francis' Apostolic Exhortation Amoris Laetitia*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 18/2019, s. 85-100.
- PYŻŁAK G., *Preparation for marriage and family life*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific reflection and the Practical ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2018, s. 231-241.
- PYŻŁAK G., *Przygotowanie do życia małżeńskiego i rodzinnego*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 341-371.
- PYŻŁAK G., *Rodzina dysfunkcyjna i formy jej pomocy*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” Rok XII 2013 nr 1 (22), s. 118-130.
- PYŻŁAK G., *The Phases of Marriage Preparation*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 213-241.
- PYŻŁAK G., *Towarzystwo rodzinom po rozpadzie*, w: *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 387-398.
- PYŻŁAK G., *Troska duszpasterstwa rodzin o narzeczonych*, „Roczniki Pastoralno-katechetyczne” T. 4(59) 2012, s. 103-116.
- RATZINGER J. – BENEDYKT XVI, *Kościół. Wspólnota w drodze*, Kielce 2009, s. 104-106.
- RATZINGER J., *Pielgrzymująca wspólnota wiary. Kościół jako komunია*, Kraków 2003, s. 139.
- RĘBACZ A., *Otoczmy troską życie w małżeństwie i rodzinie*, w: *Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2008, s. 196-204.
- RĘBISZ A., *Formacja przyszłych duszpasterzy małżeństw i rodzin*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 87/3/2009, s. 76-81.
- Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005.
- ROSTWOROWSKI P., *Kierownictwo duchowe*, Kraków 2012.

- RÖTZER E., *Droga miłości – „Humanae Vitae” a naturalne planowanie rodziny*, w: *W służbie rodzinie. 50-lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008, s. 151-166.
- RYBICKI A., *Duchowość rodziny w duszpasterstwie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 275-283.
- RYBICKI A., *Theological-Spiritual Foundations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 81-90.
- RYCHLICKI CZ., *Problem osoby szafarza sakramentu małżeństwa*, „Ius Matrimoniale” 4(10) 1999, s. 125-138.
- RZEPA W., *Wychowanie religijne w rodzinie*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 395-407.
- SAK J., *The Couple's Care for Their Mutual Bond*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 259-271.
- SANTORSKI A., *Kierownictwo duchowe w życiu i posłudze księdza*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 183-193.
- SHELKLE K.H., *Służby i służby w Kościołach czasów nowotestamentalnych*, „Concilium – Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” wyd. pol. 1-5 (1969).
- SIWEK G., *Przepowiadanie Słowa Bożego*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 131-179.
- SKIBA P., *Katecheza ewangelizacyjna w nowych ruchach i wspólnotach kościelnych. Studium katechetyczne wybranych ruchów i wspólnot kościelnych*, Lublin 2006.
- SKRE CZKO A., *Eucharystia w życiu rodziny chrześcijańskiej*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 70/2/2005, s. 121-133.
- SKRE CZKO A., *Formacja sumienia w rodzinie*, „Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża” 30(2012), s. 93-109.
- SKRE CZKO A., *Odwiedziny duszpasterskie rodzin jako okazja do kształtowania kultury pedagogicznej rodziców*, „Studia Teologiczne Białystok Drohiczyn Łomża” 27(2009), s. 137-148.
- SKRE CZKO A., *Pedagogizacja rodziców*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 456-472.
- SKRE CZKO A., *Rodzina w komunii z Bogiem*, „Studia Teologiczne” 29(2011), s. 149-161.

- SKRE CZKO A., *The Pedagogization of Parents*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŹLAK, Lublin 2013, s. 368-379.
- SKRE CZKO A., *Troska Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwie i rodzinie w okresie Wielkiej Nowenny (1957-1966). Studium teologiczno-pastoralne*, Białystok 2002.
- SŁAWIŃSKI H., *Liturgiczne przepowiadanie słowa Bożego jako jedno z naczelných zadań posługi kapłańskiej*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 1/2002 (cz. 2), s. 158-171.
- SŁAWIŃSKI H., *Wychowawcze znaczenie homilii ślubnej*, „Teologia i Moralność” 12(2012), s. 103-119.
- SŁOWIK M., *Wpływ Eucharystii na kształtowanie wspólnoty rodzinnej w nauczaniu Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia” 38 (2000) nr 2 s. 147-173.
- SŁUP L., *Widziane oczyma żony. O kierownictwie duchowym w małżeństwie*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 561-569.
- SMYKOWSKI K., *Theological-Moral Foundations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŹLAK, Lublin 2013, s. 74-81.
- SOBCZYK J., *Kierownictwo duchowe i poradnictwo rodzinne. Możliwości ich wspólnego zastosowania w trakcie rekolekcji dla rodzin*, „Teologia i Moralność” 7(2012), s. 173-189.
- SOBECZKO H. J., *Integralność sakramentów inicjacji chrześcijańskiej*, w: *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię. Przez Chrystusa, z Chrystusem, w Chrystusie. Przez wiarę i chrzest do świadectwa. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017*, red. S. STUŁKOWSKI, Poznań 2014, s. 219-238.
- SOSNOWSKI A., *Prowadzenie narzeczonych w procesie przygotowania do małżeństwa*, w: *Droga do „Amoris laetitia”*, red. P. KROCZEK, Kraków 2015, s. 85-123.
- ŠPIDLÍK T., *Ignacjański model kierownictwa duchowego*, w: *Kierownictwo duchowe według św. Ignacego Loyoli*, red. W. KRÓLIKOWSKI, Kraków 2013, s. 69-85.
- STALA J., *Charyzmat rodziny i realizowana przez nią edukacja religijna*, „Studia Pastoralne”, 2009, nr 5, s. 112-120.
- STALA J., *Potrzeby i możliwości wprowadzenia elementów ewangelizacyjnych do katechezy rodzinnej*, w: *Katecheza ewangelizacyjna w rodzinie, parafii, szkole*, red. DZIEKOŃSKI S., Warszawa 2002, s. 13-31.
- STALA J., *Rola katechezy dorosłych w formacji katechetycznej rodziców*, w: *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MISIASZEK, Warszawa 2002, s. 159-174.

- STEFANEK S., *Nowa ewangelizacja w rodzinie*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 225-230.
- STEFANEK S., *Sakrament małżeństwa wezwaniem i podstawą duchowości małżeńsko-rodzinnej*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 211-216.
- STEPULAK M. Z., *Rodzina w dialogu z duchowieństwem w parafii*, w: *Laikat i duchowieństwo w Kościele katolickim w Polsce. Problem dialogu i współistnienia*, red. J. BANIAK, Poznań 2012, s. 291-304.
- STIERLI J., *Sztuka kierownictwa duchowego*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 23-36.
- STRZELCZYK G., *Niespójności katolickiej doktryny o sakramencie małżeństwa*, „*Studia Teologii Dogmatycznej*” T. 2(2016), s. 106-119.
- SUŁKOWSKI S., *Rekolekcje parafialne*, w: *Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. SUŁKOWSKI, Poznań 2008, s. 299-300.
- SYCZEWSKI T., *Problematyka liturgiczna w przygotowaniu do małżeństwa*, „*Studia Teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża*” 11(1993), s. 1149-165.
- SZABAT K., *Aktualna sytuacja w przygotowaniu bezpośrednim do małżeństwa w opinii narzeczonych. Wybrane aspekty*, w: *Sens i wartość sakramentu małżeństwa*, red. A. CZAJA, M. WYŻLIC, Lublin 2008, s. 59-71.
- SZAJKOWSKA I., *Towarzystwo małżeństwom w kryzysach w świetle adhortacji Amoris laetitia*, „*Nurt SVD*” 2 (2019), s. 249-261.
- SZEMIEL M., *Wymogi prawa a podejście duszpasterskie w przedślubnym badaniu nupturientów*, „*Kościół i prawo*” 8(21) 2019, nr 2, s. 143-154.
- SZEWCZYK W., *Poradnia specjalistyczna i telefon zaufania «ARKA»*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 244-245.
- SZEWCZYK W., *Poradnictwo rodzinne. Program szkoleniowy dla Ośrodków Polonijnych*, Hannover-Tarnów 2011.
- SZKODOŃ J., *Ewangelizacja w rodzinie i przez rodzinę*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 233-243.
- SZKODOŃ J., *Małżeństwo i rodzina*, Kraków 2010.

- SZOT L., KALINOWSKI M., *Supporting the Family Faced with Illness or Death*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 419-429.
- SZOT L., *Pomoc rodzinie w sytuacji choroby i śmierci*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 602-610.
- SZPAKOWSKI B., *Spowiadanie ludzi w szczególnie trudnych sytuacjach życia*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2012, s. 473-486.
- SZPONDER R., *Regulacja prawna zaręczyn w Polsce*, „*Analecta Cracoviensia*” 50 (2018), s. 281–302.
- SZYMAŃSKI J., *Spowiednik jako formator sumienia penitenta*, „*Studia Włocławskie*” 8(2005), s. 97-105;
- SZYMCZYK L., *Poradnictwo rodzinne jako forma wsparcia małżeństwa i rodziny*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*” 1/2016, s. 183-197.
- SZYMOŁON J., *Formacja osób pracujących w duszpasterstwie rodzin*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 771-779.
- SZYMOŁON J., *Pomoc psychoduchowa w sytuacji śmierci członka rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 589-601.
- ŚLIWIŃSKI P. J., *Rozeznawanie w sakramencie pokuty i pojednania*, w: *Rozeznanie przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. SZ. DRZYŻDŻYK, M. GILSKI, Kraków 2019, s. 307-320.
- ŚMIGIEL W., *Catholic Family Associations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 622-629.
- ŚMIGIEL W., *Eklezjalność zrzeczeń religijnych*, Pelplin 2015.
- ŚMIGIEL W., *Kręgi apostołatu rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 739-746.
- ŚMIGIEL W., *Places of the Family's Apostolate*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 614-621.
- ŚMIGIEL W., *Ruchy, stowarzyszenia, wspólnoty i grupy wspierające rodziny*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 453-464.
- ŚMIGIEL W., *Troska Kościoła o osoby żyjące w związkach niesakramentalnych*, „*Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny*” 87/3/2009, s. 82-95.
- ŚMIGIEL W., *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty*, Lublin 2010.

- ŚMIGIEL W., *Zrzeszenia rodzin katolickich*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 747-755.
- TAFELSKA M., *Katecheza chrzcielna jako szansa rozwoju religijnego rodziców*, „Teologia i Moralność”, 10(2015), s. 131-144.
- TATAR M., *Duchowość małżeństwa i rodziny*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny”, 70/2/2005, s. 98-120.
- THIBODEAUX M. E., *Rozeznawanie duchowe. Sztuka świadomego życia*, Kraków 2018.
- TOMKIEWICZ A., *Duszpasterstwo indywidualne*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 599-626.
- TOMKIEWICZ A., *Rozmowa duszpasterska na przełomach życia rodzinnego*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 495-508.
- TOMKIEWICZ A., *Wartość osoby niepełnosprawnej w rodzinie*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 323-331.
- Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostołskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017.
- TRĄBKA G., *Kapłan jako duszpasterz małżeństw i rodzin*, w: *Duszpasterstwo Rodzin Archidiecezji Lubelskiej 1965-2015*, red. G. TRĄBKA, I. IWAŃCZYK, Lublin 2015, s. 63-80.
- TRUBIŁOWICZ E., *Specialized Marriage and Family Counseling Centers*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 351-359.
- TRUBIŁOWICZ E., *Specjalistyczne poradnie małżeńsko-rodzinne*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 393-403.
- TUNKIEWICZ M., *Rodzina a formacja małżeńsko-rodzinna*, w: *Dom, rodzina, małżeństwo*, red. J. J. PAWLIK, Olsztyn 2013, s. 87-95.
- TWARDY J., *Mistagogia w homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 129-142.
- URBAŃSKI S., *Odkrywanie wartości kierownictwa duchowego dla formacji życia wewnętrznego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 28/1990/ nr 2, s. 99-113.
- VIDAL R., *Rola ruchów rodzinnych w duszpasterskiej posłudze diecezjalnej*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2013, s. 229-234.
- VINGT-TROIS A., *Kierownictwo duchowe i sakrament pojednania*, w: *Sztuka kierownictwa duchowego. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2013, s. 277-281.

- W służbie rodzinie. 50-Lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej, red. E. PORADA, M. WANDRASZ, Katowice 2008.
- WANAT Z., *Spowiednik jako uczestnik rewolucji czułości w świetle nauczania Papieża Franciszka*, „Studia Gdańskie” T. XXXVIII, s. 227-236.
- WĘTKOWSKI K., *Kanoniczno-duszpasterskie przygotowanie do zawarcia małżeństwa w świetle przemówienia Benedykta XVI do Roty Rzymskiej z 22 stycznia 2011 roku*, „Studia Gnesnensia” Tom XXV (2011), s. 413–423.
- WIECZOREK W., *Sakramentalność małżeństwa*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 90-105.
- WIECZOREK W., *The Sacramentality of Marriage*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, Lublin 2013, s. 61-73.
- WIECZOREK W., *Życie duchowe małżeństwa i rodziny*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 106-120.
- WIELEBSKI T., *Duszpasterstwo małżeństw niesakramentalnych*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. KAMIŃSKI, B. DROŻDŻ, Lublin 1998, s. 291-309.
- WILK J., *Czym jest duszpasterstwo rodzin?*, „Homo Dei” 2/1998, s. 32-49.
- WILK J., *Duszpasterstwo rodzin w służbie dzieci*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 63-64/2001, s. 138-145.
- WILK J., *Duszpasterstwo rodzin: zasady praktycznego działania*, „Homo Dei” 4/1998, s. 43-56.
- WITEK S. (red.), *Duszpasterstwo w konfesjonale*, Poznań 1988.
- WOJACZEK K., *Koncepcja duszpasterstwa rodzin w „Familiaris consortio”*, w: *Małżeństwo i rodzina w świetle nauki Kościoła i współczesnej teologii*, red. A. L. SZAFRAŃSKI, Lublin 1985, s. 273-290.
- WOJACZEK K., *Pastoralne determinanty profilaktyki kryzysu małżeństwa*, „Studia Pastoralne” 2015, nr 11, s. 142-152.
- WOJACZEK K., *Personalistyczno-relacyjny kontekst duszpasterstwa rodzin – subdyscypliny teologii praktycznej*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 251-259.
- WOLAŃSKI B., *Przyjąć postawę „wyjścia” (por. EG 27). Odnowa przygotowania rodziców do chrztu dziecka – katecheza i rozmowa duszpasterska*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. LIPIEC, Lublin 2015, s. 181-190.
- WOLICKI M., *Dojrzała osobowość*, Wrocław 2000.
- WOLSKI K., *Funkcja prorocka rodziny – katecheza w rodzinie*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. TOMKIEWICZ, W. WIECZOREK, Lublin 2010, s. 293-304.

- WOŹNIAK J., *Media w życiu rodzinnym*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 487-495.
- WOŹNIAK J., *The Family and Mass Media*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. Goleń, R. Kamiński, G. Pyżlak, Lublin 2013, s. 600-609.
- WROŃSKA H., *Catechesis in the Family*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. Goleń, R. Kamiński, G. Pyżlak, Lublin 2013, s. 557-567.
- WROŃSKA H., *Katecheza w rodzinie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 472-487.
- WROŃSKA H., *Katechizacja*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 179-199.
- WRÓBEL J., *Bioethical Foundations*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. Goleń, R. Kamiński, G. Pyżlak, Lublin 2013, s. 121-140.
- WYŻLIC M., CZAJA A. (red.), *W trosce o owocowanie sakramentu małżeństwa*, Lublin 2010.
- YASTREMSKY A., *Wyzwania duszpasterstwa rodzin w świetle adhortacji apostolskiej Amoris laetitia*, „*Studia Leopoliensia*” 9(2016), s. 285-293.
- YASTREMSKY A., „*Wolne związki*” w świetle adhortacji apostolskiej „*Amoris laetitia*”. *Wynik uwarunkowań czy wyzwanie duszpasterskie*, AK 171(2018), s. 123-132.
- ZAGRODZKI W., *Rozwiedzeni są w Kościele*, Kraków 2010.
- ZAJĄC K., *Parafialne poradnictwo rodzinne elementem nowej ewangelizacji. Poszukiwanie rozwiązań w dokumentach Kościoła*, „*Teologia i Moralność*” 14(2019), s. 197-209.
- ZAJĄC M., *Children in the Family*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. Goleń, R. Kamiński, G. Pyżlak, Lublin 2013, s. 526-535.
- ZAJĄC M., *Dzieci w rodzinie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 682-694.
- ZAJĄC M., *Praktyka katechizacji*, w: *Teologia Pastoralna. T. 2. Teologia Pastoralna szczegółowa*, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2002, s. 199-221.
- ZAREMBSKI Z., *Dziadkowie w rodzinie*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 694-703.
- ZAREMBSKI Z., *Kobieta jako żona i matka*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 670-682.

- ZAREMBSKI Z., *The Elderly in the Family*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 535-544.
- ZAREMBSKI Z., *Troska Kościoła w Polsce o małżeństwo i rodzinę po Soborze Watykańskim II. Studium teologicznopastoralne*, Toruń 2013.
- ZAREMBSKI Z., *Umacnianie podmiotowości rodziny w duszpasterstwie*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 201-214.
- ZAREMBSKI Z., *Women as Wives and Mothers*, w: *Catholic Family Ministry. The Scientific Reflection and the Practical Ministry of the Church*, red. J. GOLEŃ, R. KAMIŃSKI, G. PYŻŁAK, Lublin 2013, s. 513-535.
- ZAREMBSKI Z., *Wskazania papieża Franciszka dla duszpasterstwa rodzin*, w: *Duszpasterstwo w świetle nauczania papieża Franciszka*, red. D. LIPIEC, Lublin 2015, s. 163-180.
- ZATORSKI W., *Rozeznawanie duchowe*, Kraków 2013.
- ZELMA A., *Szkolne nauczanie religii wobec zadania przygotowania młodzieży do konstruktywnego rozwiązywania konfliktów w małżeństwie i rodzinie*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 122-132.
- ZUBERBIER A., *Kapłaństwo Nowego Przymierza*, „Znak” 49(1997), nr 11, s. 14.
- ZURZYCKI M., *Dowartościowanie działania łaski w duszpasterstwie rodzin*, w: *Towarzyszyć małżeństwu i rodzinie. Inspiracje adhortacji apostolskiej Amoris laetitia dla duszpasterstwa rodzin*, red. J. GOLEŃ, Lublin 2017, s. 135-147.
- ZURZYCKI M., *Wymiary duchowości rodziny w adhortacji Amoris laetitia*, „Roczniki Teologiczne” t. 65, 6(2018), s. 137-151.

III. LITERATURA POMOCNICZA

- AMBAUM J., *Tożsamość kapłana*, w: *Kapłaństwo*, red. S. STANCEL, Poznań-Warszawa 1988, s. 209-223.
- ANDERSON C. A., *Wspólnota wiary i duszpasterstwo rodzin*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2011, s. 113-124.
- AUGUSTYN J. (red.), *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, Kraków 2010.
- AUGUSTYN J., JEDLIŃSKI K., SANTORSKI J., *Terapia a duszpasterstwo*, Kraków 1995.
- AUGUSTYN J., *Weryfikacja treści i metod formacji kapłańskiej*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 481-491.

- BACANI JR. T. C., *Ruchy odnowy i ewangelizacja rodziny*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina chrześcijańska: Dobra Nowina na trzecie tysiąclecie*, red. . BRZEZIŃSKI, Lublin 2016, s. 99-106.
- BAGROWICZ J., *Naznaczcie wasze dziecko znakiem Jezusa Chrystusa. O właściwe przeżywanie sakramentu chrztu*, Włocławek 2015.
- BAGROWICZ J., *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006.
- BANIAK J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży gimnazjalnej na tle kryzysu jej tożsamości osobowej. Studium socjologiczne*, Kraków 2010.
- BANIAK J., *Powołania do kapłaństwa i do życia zakonnego w Polsce w latach 1900–2010. Studium socjologiczne*, Poznań 2012.
- BARAN K., *W sidłach cyberseksu. Zjawisko. Pomoc duszpasterska*, Kraków 2019.
- BARTNIK CZ. S., *Ręka i myśl. Teologia pracy, odpoczynku i świętowania*, Katowice 1982.
- BERGOGLIO J. M., PAPIEŻ FRANCISZEK, *Prawdziwa władza jest służbą*, Kraków 2013.
- BIELA R., CELARY I., *Wysłuchani w Ducha. Ku odnowie wspólnoty parafialnej – rodziny Bożej*, Katowice 2019.
- BIELECKI J., *Postawy rodzicielskie i poczucie empatii u rodziców dzieci z upośledzeniem umysłowym*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 509-534.
- BIELSKI T., *Synopsa tekstów Soboru watykańskiego II*, Poznań-Warszawa 1970.
- BIEŃ K., *Osamotnienie dziecka we współczesnej rodzinie*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 251–261.
- BLACHNICKI F., CENTRALNA DIAKONIA DOMOWEGO KOŚCIOŁA, *Oaza Nowego Życia I stopnia dla rodzin. Podręcznik*, Kraków 2013.
- BLACHNICKI F., *Chrystus Sługa światłem Kościoła*, Kraków 2007.
- BLACHNICKI F., *Ewangelizacja według planu ad Christum Redemptorem*, Kraków 2015.
- BLACHNICKI F., NOWAK A., *Rekolekcje ewangelizacyjne. Podręcznik*, Kraków 2013.
- BORUTKA T., *Refleksja nad kapłaństwem w świetle nauczania Kościoła*, Kraków 2009.
- BRESCIANI C., *Płciowość, małżeństwo, rodzina*, w: *Moralne działanie chrześcijanina*, red. MELINA L., Pallottinum-Poznań 2008, s. 271-384.
- BRYLA D., FILIPIAK A. (red.), *Chrzest. Przygotowanie rodziców i chrzestnych do sakramentu chrztu świętego dzieci*, Poznań 2015.
- BRZEZIŃSKI M. (red.), *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dokumenty Papieskiej Rady ds. Rodziny*, Lublin 2010.

- BRZEZIŃSKI M. (red.), *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Dzieci: rodzina i społeczeństwo w nowym tysiącleciu*, Lublin 2014.
- BRZEZIŃSKI M. (red.), *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: serce cywilizacji miłości*, Lublin 2011.
- BRZEZIŃSKI M. (red.), *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, Lublin 2013.
- BRZEZIŃSKI M. (red.), *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina chrześcijańska: Dobra Nowina na trzecie tysiąclecie*, Lublin 2016.
- BRZEZIŃSKI M., *Aborcja wyzwaniem dla duszpasterstwa rodzin*, w: *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, red. STEPULAK M. Z., Lublin 2010, s. 143-151.
- BRZEZIŃSKI M., JĘCZEŃ J. (red.), *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, Lublin 2014.
- BUXAKOWSKI J., *Wprowadzenie do teologii duszpasterstwa rodzin*, Pelplin 1999.
- CELARY I., *Ewangelia rodziny w świetle wybranych pism kardynała Waltera Kaspera*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 185–195.
- CHŁOPOWIEC M., *Wychowanie dziecka w rodzinie do świętowania*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 11/1995, s. 123-134.
- CHOLEWA M., *Tożsamość duchowa prezbitera diecezjalnego*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 493-499.
- CHROST M., *Rodzina niepełna – podstawowe pojęcia, typologia, przyczyny powstania*, w: *Pedagogika wiary. Książka dedykowana księdzu profesorowi Zbigniewowi Markowi SJ w 60. Rocznicę urodzin i 35. rocznicę kapłaństwa*, red. A. HAJDUK, J. MÓŁKA, Kraków 2007, s. 155-170.
- CHUCHRA M., SOBIESZEK M., *Małżeństwo i rodzina w sytuacji rozłąki z powodu migracji zarobkowej*, w: *Wartość i dobro rodziny*, red. J. JĘCZEŃ, M. Z. STEPULAK, Lublin 2011, s. 247-263.
- CHWASZCZ J., *Uzależnienie*, w: EK t. 19, kol. 1444-1445.
- CICCONE L., *Trudne spotkania w konfesjonale*, Kraków 2019.
- CYRKLAFF M., *Obowiązek sprawowania Liturgii godzin w Kościele*, „Studia Gdańskie” 43/2018, s. 173-185.
- CZARNECKA D., *Katechetyczny wymiar formacji w ruchach i stowarzyszeniach na przykładzie odnowy w Duchu Świętym*, „Studia Katechetyczne” 14/2018, s. 165-177.
- CZERNIAK J., *Naprotechnologia – dobra diagnostyka i skuteczne leczenie*, „Teologia i Moralność” 12(2017), s. 141-161.

- CZERWIK S., *Geneza i teologia odnowionej liturgii sakramentu małżeństwa*, w: *Odnowiona liturgia małżeńska. Pokuta chrześcijańska*, red. W. WOJDECKI, Warszawa 1980, s. 17-37.
- CZUPRYŃSKI W., *Chrześcijańskie wychowanie w rodzinie wobec współczesnych wyzwań kulturowych*, w: *Dom – Rodzina – Małżeństwo*, red. J. J. PAWLIK, Olsztyn 2013, s. 55-70.
- DĄBROWSKA A., *Hierarchia współcześnie w preferowanych wartości na przykładzie rodzin dysfunkcyjnych i prawidłowo funkcjonujących*, w: *Wartość i dobro rodziny*, red. J. JĘCZEŃ, M. Z. STEPULAK, Lublin 2011, s. 277-285.
- DE DIOS VIAL CORREA J., *Rodzina – sanktuarium życia*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2013, s. 41-54.
- DE M. DANTAS P. J. P., *In Persona Christi Capitis. Il ministro ordinato come rappresentante di Cristo capo della Chiesa nella discussione teologica da Pio XII fino ad oggi*, Siena 2010.
- DOBRYŃSKI A., *Kapłaństwo może być piękne. Twórcza moc ośmiu błogosławieństw*, Kraków 2016.
- DOMAGALSKI Z., *Małżeństwo darem i wezwaniem*, Gniezno 1992.
- DOZEMAN T. B., *Holiness and ministry. A Biblical Theology of Ordination*, Oxford 2008.
- DROŻDŻ B., *Duszpasterstwo chorych*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. KAMIŃSKI, B. DROŻDŻ, Lublin 1998, 273-290.
- DUDZIAK U., *Ukierunkowanie małżeństwa na dobro wspólne. Implikacje homiletyczne*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 95-105.
- DYK S., „*Jedność tematyczna*” homilii w *adhortacji Evangelii Gaudium*, „Roczniki Teologiczne” 61(2015), z. 12, S. 36-51.
- DYK S., *Rekolekcje*, w: EK t. 16, k. 1371-1375.
- DZIEDZIC J., *Kościół wobec starości. Perspektywa pastoralnoteologiczna*, „Polonia Sacra”, 1/2015, s. 95–113.
- DZIEDZIC J., *Kościół wobec zagrożeń związanych z wykluczeniem przez starość*, „Polonia Sacra” 4/2018, s. 107-133.
- DZIEWIECKI M., *Komunikacja personalna*, Kraków 2005.
- DZIEWIECKI M., *Rachunek sumienia dla małżonków i rodziców w świetle przysięgi małżeńskiej*, Wrocław 2020.
- DZIUBA A., *Rodzina Bogiem silna*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 75/3/2006, s. 56-91.

- ETCHEGARAY R., *Rodzina i ewangelizacja w zsekularyzowanym świecie przed Jubileuszem Roku 2000*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2013, s. 89-94.
- FRANCISZEK, *Sila powołania. O życiu konsekrowanym i poprawie relacji w Kościele*, Poznań 2019.
- FRASSINETTI G., *Jezus Chrystus wzór kapłana*, Tarnów 1996.
- GALANCIAK D., *Głoszenie słowa Bożego misją prezbitera*, „Sympozjum” 1/2020, s. 207-232.
- GALLAGHER R., *Pierwsza komunika twojego dziecka*, Kraków 2014.
- GALLAGHER R., *Pierwsza spowiedź twojego dziecka*, Kraków 2010.
- GALOT J., *Postać kapłana w świetle Soboru Watykańskiego II*, w: *Kapłaństwo*, red. S. STANCEL, Poznań-Warszawa 1988, s. 277-289.
- GAUCI T. I L., *Ruchy rodzinne w odnowie społeczeństwa*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2013, s. 239-243.
- GAWEL J., *Najświętsze Serce Jezusa. Nadzieja dla świata*, Kraków 2017.
- GŁOWA W., *Służba Boża*, Lubaczów 1986.
- GOLEŃ J., *Wychowanie seksualne w rodzinie. Studium pastoralne*, Rzeszów 2006.
- GRESHAKE G., *Być kapłanem dzisiaj*, Poznań 2010.
- GRZYWOCZ K., *Spowiedź święta i kierownictwo duchowe*, „Zeszyty Formacji Duchowej” 82/2019.
- GUINDON J., *Integralna formacja kandydatów do kapłaństwa*, Warszawa 1998.
- GUZEWICZ M., *Maryja i Józef, niezwykle małżeństwo*, Kraków 2020.
- HAJDUK A., MÓŁKA J. (red.), *Pedagogika wiary. Książka dedykowana księdzu profesorowi Zbigniewowi Markowi SJ w 60. Rocznicę urodzin i 35. rocznicę kapłaństwa*, Kraków 2007.
- HAJDUK R., *Apologetyka pastoralna, Duszpasterska odpowiedź Kościoła na wyzwania czasów współczesnych*, Kraków 2009.
- HAJDUK R., *Łagodność pastoralna, Homo Dei* 2018.
- HAŁAS T., *Formacja pastoralna seminarzystów w Polsce, Studium teologiczno-pastoralne w świetle badań diakonów w wybranych wyższych seminariach duchownych*, Lublin 2014, mps AB KUL.
- HANUSIAK B., *Rodzinna księga modlitwy. Panie, króluj w naszej rodzinie*, Kraków 2014.
- HARTLIEB S., *Pierwsza komunika święta. Droga wtajemniczenia w paschę Chrystusa*, Kraków 1996.

- HELLÍN F. G., *Naturalna struktura rodziny: dar i zadanie*, w: *W trosce o dobro małżeństwa i rodziny. Rodzina: dar i zadanie nadzieja ludzkości*, red. M. BRZEZIŃSKI, Lublin 2013, s. 55-65.
- JACYNIAK A., PŁUŻEK Z., *Świat ludzkich kryzysów*, Kraków 1997.
- JAN CHRYZOSTOM, *Dialogi o kapłaństwie*, Kraków 1992.
- JANIEC Z., *Święty Józef – kairos dla trzeciego tysiąclecia*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 36(2020), s. 125-142.
- JANKOWSKI A., ROMANIUK K., *Kapłaństwo w Piśmie świętym Nowego Testamentu*, Katowice 1972.
- JAROSZ M., *Rodzinne i społeczne aspekty religijności. Perspektywa psychologiczna*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 73-87.
- JASTRZĘBSKI Ł., *«Davvero grande è il mistero che si realizza nella liturgia». La liturgia e la vita spirituale cristiana nel Magistero di Giovanni Paolo II*, Przemyśl 2015.
- JAWORSKI R., *Postawy i zachowania księży wobec wiernych. Refleksja psychologiczna*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 259-268.
- JELONEK T., *Biblijna teologia kapłaństwa*, Kraków 2006.
- JĘCZEŃ J., STEPULAK M. Z. (red.), *Wartość i dobro rodziny*, Lublin 2011.
- JĘDRZEJAS A., *Tożsamość kapłana w refleksji polskich teologów XXI wieku*, Lublin 2010.
- KALBARCZYK A., *Celebracja homilii w kontekście celebracji Eucharystii i niedzieli*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 1/2012, s. 63–80.
- KALINOWSKI M., *Kościół i rodzina wobec problemu aborcji*, w: *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, red. M. Z. STEPULAK, Lublin 2010, s. 43-61.
- KALNIUK J., *Pasterska posługa kapłana w kontekście daru i zadania. Aspekt teologicznomoralny*, Kraków 2014.
- KAMIŃSKI R., DROŻDŻ B. (red.), *Duszpasterstwo specjalne*, Lublin 1998.
- KAMIŃSKI R., *Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym*, Lublin 1997.
- KAMIŃSKI R., *Duszpasterstwo zwyczajne*, w: LTP, s. 212-218.
- KAMIŃSKI R., *Kolęda*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, M. FIAŁKOWSKI, Lublin 2006, s. 384–388.
- KAMIŃSKI R., *Metodyka przygotowania prac promocyjnych z teologii praktycznej*, Siedlce 2017.
- KAMIŃSKI R., *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*, w: *Teologia pastoralna*. T. 1, red. R. KAMIŃSKI, Lublin 2000, s. 15-29.
- KAMIŃSKI R., *Wstęp*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. KAMIŃSKI, G. PYŻLAK, J. GOLEŃ, Lublin 2013, s. 17-22.

- KAMIŃSKI S., *Nauka i metoda. Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992.
- KANDEFER P., JANIGA W. (red.), *Słowo do rodziców. Sakrament chrztu*, Przemysł 2011.
- KATECHEZA DOROSŁYCH W ARCHIDIECEZJI POZNAŃSKIEJ, *Eucharystia. Przygotowanie rodziców dzieci klas III przed Pierwszą Komunią Świętą*, Poznań 2015.
- KAWECKI W., *Kultura w strategii troski o rodzinę*, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 75/3/2006, s. 92-106.
- KIERNIKOWSKI Z., *Kapłaństwo powszechne a kapłaństwo ministerialne*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 29-41.
- KIJAS Z. J., *Ksiądz – penitent i spowiednik*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 407-418.
- KLUZ M., *Opcja preferencyjna na rzecz ubogich realizacja przykazania miłości: z perspektywy globalnej i Polski*, „Studia Łęckie” 14/2012, s. 405-416.
- KNABIT L., *Kerygmat. Praktyczne uwagi*, Toruń 2013;
- KOCHEL J., *Miłość i odpowiedzialność w wychowaniu*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 129–143.
- KONECKI K., *Błogosławieństwa w życiu Kościoła*, „Studia Włocławskie” 5/2002, s. 150-160.
- KOPEĆ J. J., *Błogosławieństwa w polskiej tradycji religijnej*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 13/1997, s. 23-50.
- KORNAS-BIELA D., *Pedagogika prenatalna*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, t. 4, red. B. ŚLIWERSKI, Gdańsk 2010, s. 149-173.
- KOWALCZYK A., *Odnowa przepowiadania w parafii wsparciem chrześcijańskiego wychowania w rodzinie i osobistej formacji religijnej*, „Roczniki Teologiczne” 62(2015), z. 10, s. 121-136.
- KOWALCZYK D., *Współczucie w konfesjonale*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. AUGUSTYN J., Kraków 2010, s. 397-405.
- KOŹLAK P., *Rozznawanie i pełnienie woli Bożej. Wskazówki św. Alfonsa Liguoriego*, Kraków 2019.
- KRAKOWIAK CZ., *Sakrament święceń. Święcenia prezbiterów*, Lublin 2019.
- KRÓL L., *Znaczenie kultu Serca Jezusowego dla życia duchowego według św. Józefa S. Pelczara*, „Studia Wrocławskie” 9 (2006), s. 233-243.
- KRÓLIKOWSKI J., *Powołanie konsekracja i posłanie*, Kraków 2019.
- KUBIK W., *Posługa katechetyczna księży*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 441-448.

- KUCIARSKA-CIESIELSKA M., Uwarunkowania rozpadu rodzin polskich i ograniczenia diety, „Sprawy Rodziny. Pismo Rady Episkopatu Polski do spraw Rodziny” 57-58/2001, s. 110-134.
- KULBACKI P., *Rodzina szkołą trzeźwości*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1/2011, s. 117-128.
- KULIGOWSKI R., *Małżeństwo i rodzina a przemiany w kulturze dzisiaj*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 13-21.
- KUMALA J., *Maryja Wychowawczyni rodzin*.
- KWIATKOWSKI D., *Kult adoracji eucharystycznej źródłem autentycznych chrześcijańskich postaw moralnych*, „Teologia i Moralność” 12(2017), nr 2(22), s. 259-272.
- KWIATKOWSKI K., *Wychowanie religijne w rodzinie*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej. Przesłanie moralne Kościoła*, red. K. JEŻYNA, T. ZADYKOWICZ, s. 53-65.
- LEWEK A., *Kazanie*, w: EK t. 8, kol. 1265-1268.
- LICHTENBERG-KOKOSZKA E., *Rodzina i rodzicielstwo w dobie przemian. W szponach skrajności*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 263-276.
- LIPIEC D., *Formacja pastoralna młodych presbiterów w diecezjach w Polsce*, Lublin 2020.
- LIPIEC D., *Formacja pastoralna młodych presbiterów w diecezjach w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne*, Lublin 2020.
- LUCERAEU B., BURGUN C., *Kierunek małżeństwo! Katechezy dla narzeczonych*, Kielce 2020.
- MACHINEK M., *Współczesne zagrożenia życia ludzkiego*, w: *Otoczmy troską życie. Kościół niosący Ewangelię nadziei. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2006-2010. Rok 2008-2009*, red. S. Stułkowski, Poznań 2008, s. 178-195.
- MAĆKOWSKI A., *Przygotowanie do bierzmowania w oparciu o paradygmat katechumenalny*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie 19(2012), s. 79-97.
- MADRE P., *Jak być przewodnikiem duchowym?*, Kraków 2002.
- MARIAŃSKI J., *Katolicyzm Polski ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków 2011.
- MARTINI C. M., *Kapłaństwo. Czy warto poświęcić wszystko?*, Kraków 2009.
- MASTALSKI J., *Wartości kapłańskie*, Kraków 2013.
- MATWIEJUK K., *Niedziela jako tygodniowe świętowanie Paschy Chrystusa*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 13/2011, s. 123-135.
- MATWIEJUK K., *Presbiter w służbie Chrystusa Zbawiciela*, „Teologiczne Studia Siedleckie” Rok VI (2009), s. 31-39.

- MAZIAREK J., *Zalecenia duszpasterskie episkopatu Polski w związku z „Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci”*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, red. J. MAZIAREK, Warszawa 1987, s. 236-240.
- MAKOSA P., *Terminologiczne podstawy katechezy mistagogicznej*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 4(59) — 2012, s. 181-190.
- MICHALIK A. (Red.), *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, Tarnów 1997.
- MIERZEJEWSKI K., *Obowiązek uczestniczenia we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane*, „Prawo Kanoniczne” 57 (2014), nr 4, s. 65-88.
- MIERZWIŃSKI B., *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Słownik małżeństwa i rodziny*, red. E. OZOROWSKI, Warszawa-Łomianki 1999, s. 100-105.
- MIERZWIŃSKI B., *Rodzin duszpasterstwo*, w: LTP, s. 737-743.
- MIERZWIŃSKI B., *Teologia ciała jako istotny aspekt małżeństwa w świetle katechez środowych Jana Pawła II*, „Studia Pastoralne” 2009, nr 5, s. 35-43.
- MIERZWIŃSKI B., *W 20. Rocznicę Evangelium vitae. Aktualność encykliki wobec problemów współczesnego świata*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 25-41.
- MIGUT B., *Kazanie*, w: EK t. 8, kol. 1265.
- MIKOŁAJCZYK M., *Tu dzieje się miłosierdzie. Spowiedź w relacji do kierownictwa duchowego*, Szczecin 2019.
- MIKOŁAJEC J., *Duszpasterz*, w: LTP, s. 218-226.
- MIKOŁAJEC J., *Problem metody teologii pastoralnej*, „Studia Pastoralne” 1/2005, s. 21-34.
- MILEWSKI M., *Rodzina kolebką dojrzałego laikatu. Perspektywa pastoralna*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 57-72.
- MISIAK R., *Świętowanie Dnia Pańskiego w perspektywie tożsamości*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 1/2012, s. 99-122.
- MOJEK S., *Sens sakramentalnego braterstwa kapłańskiego w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, „Roczniki Teologiczne” t. XLI, 1994, z. 5, s. 39-52.
- MÜLLER G. L., *Listy o kapłaństwie*, Kraków 2019.
- MURAWSKI R., *Katecheza*, w: EK, t. 8, kol. 1027-1028.
- MUSZALA A., *A z tej śmierci życie tryska. Śmierć jak najwyższy akt moralny*, Pelplin 2022.
- MUSZALA A., *Przewodnik po cierpieniu*, Kraków 2016.
- NADOLSKI B., *Zaślubiny Chrystusa i Kościoła jako motyw homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 85-93.
- NEUNER P., ZULEHNER P. M., *Zrozumieć Kościół. Eklezjologia praktyczna*, Poznań 2016.

- NOWAK W., *Liturgia w rodzinie po Soborze Watykańskim II*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXIV/1/2011, s. 185-198.
- O’COLLINS G., KEENAN JONES M., *Jesus Our Priest. A Christian Approach to the Priesthood of Christ*, Oxford 2010.
- OGŁĘDZKI A., *Co należy wiedzieć przed chrztem dziecka?*, Olsztyn 2004.
- OLEARCZYK T. E., *Rodzina środowiskiem rozwoju oraz ochrony godności i tożsamości ludzkiej osoby*, w: *Pedagogika wiary. Książka dedykowana księdzu profesorowi Zbigniewowi Markowi SJ w 60. rocznicę urodzin i 35. rocznicę kapłaństwa*, red. A. HAJDUK, J. MÓŁKA, Kraków 2007, s. 97-107.
- OLSZEWSKI M., *Kerygmat. Dotknij, zobacz, to Ja jestem*, Kraków 2016.
- ORZESZYNA J., *Posłannictwo i obowiązki spowiednika w nauczaniu Jana Pawła II*, „Polonia Sacra” 2 (1998), s. 191-202.
- OSTROWSKI M., *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą. Posługa duszpasterska wśród pielgrzymów*, Kraków 2005.
- OSTROWSKI M., *Rodzina środowiskiem przyjaznym człowiekowi*, „Studia Pastoralne”, 2009, nr 5, s. 22-34.
- OZOROWSKI M., NOWACKI W. (red.), *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, Łomża 2005.
- OZOROWSKI M., *Służba kapłańska w Kościele*, „Studia Teologiczne. Białystok Drohiczyn Łomża” 1/2009, s. 9-19.
- OZOROWSKI M., *Zjednoczenie kapłana z Chrystusem*, „Studia Teologiczne. Białystok Drohiczyn Łomża”, 1/2010, s. 81-88.
- PACHOCKA M., MISIUNA J., *Migracje międzynarodowe– dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, w: *Współczesny Matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, red. J. OSIŃSKI, Warszawa 2015, s. 293-312.
- PALIŃSKI J., *Pobożność eucharystyczna dzisiaj*, „Studia Pastoralne” 1/2005, s. 143-157.
- PARZYCH-BLAKIEWICZ K., *Sakrament małżeństwa jako wyzwanie dla współczesnych chrześcijan wobec laickiej wizji małżeństwa i rodziny*, w: *Dom – Rodzina – Małżeństwo*, red. J. J. PAWLIK, Olsztyn 2013, s. 71-85.
- PAWLIK J. J. (red.), *Dom – Rodzina – Małżeństwo*, Olsztyn 2013.
- PAWLINA K., *Formacja do kapłaństwa w polskich seminariach*, Warszawa 2008.
- PAWŁOWSKI A., *Kerygmat w nowej ewangelizacji*, Poznań 2014.
- PIETRAS H., *Tożsamość kapłańska w Kościele starożytnym*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 59-66.

- PIETRUSZKA Z., *Duszpasterstwo chorych*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 58-66.
- PILARCZYK H., WIERDZKA-PILARCZYK A., PILARCZYK M., *Migracja w kontekście duszpasterstwa rodzin wyzwaniem dla współczesnego Kościoła. Perspektywa prawna, psychologiczna i teologiczna*, „Teologia i Moralność” 12(2017), s. 95-116.
- PINDEL R., *Kapłaństwo w Biblii*, Kraków 1992.
- PLUTA W., *Vademecum współpracy ludu Bożego i duszpasterza*, Zielona Góra 2009.
- PLATEK J. S., *Sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania*, Częstochowa 2018.
- PODZIELNY J., *Powołanie i misja rodziny w Kościele i świecie współczesnym. Stanowisko Konferencji Episkopatu Niemiec przed XIV Zwyczajnym Zgromadzeniem Ogólnym Synodu Biskupów. Próba analizy krytycznej*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 197–213.
- POLAK M., *Od teologii do eklezjologii pastoralnej. Zagadnienia fundamentalne*, Poznań 2014.
- POLESZAK L., *Poświęcenie się Bożemu Sercu jako forma kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa*, „Sympozjum” R. XXIV 2020, nr 1(38), s. 111-125.
- POLESZAK L., *Intronizacja Najświętszego Serca Jezusowego. Wypowiedzi Magisterium Kościoła, historia i teologia*, Kraków 2008.
- PORADA E., WANDRASZ M. (red.), *W służbie rodzinie. 50-Lecie Duszpasterstwa Rodzin Archidiecezji Katowickiej*, Katowice 2008.
- PORADA R., *Małżeństwo w dialogach ekumenicznych*, w: *Matrimonio et familiae. Z problematyki małżeństwa i rodziny*, red. P. LANDWÓJTOWICZ, Opole 2016, s. 215–236.
- POROSŁO K., WOŹNIAK R. J. (red.), *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, Kraków 2018.
- Prawda o rodzinie. Małżeństwo i wolne związki w wypowiedziach Benedykta XV*, Città del Vaticano 2007.
- PRUDACZUK M., *Kryzys powołania małżeńsko-rodzinnego*, „Nurt SVD” 1/2020, s. 261-272.
- PRYBA A., *Święta Rodzina wzorem duchowości rodzinnej*, „Salvatoris Mater” 11/3, 2009, s. 68-79.
- PRYBA A., *Świętowanie dnia Pańskiego umocnieniem wspólnoty kościoła Domowego*, „Forum Teologiczne” 14/2013, s. 67-78.
- PRZYGODA W., *Charytatywna działalność Kościoła*, w: *Kościół w czasach Jana Pawła II*, red. RUSECKI M., KAUCHA K., MASTEJ J., Lublin 2005, s. 259-271.
- PRZYGODA W., *Funkcje urzeczywistniania się Kościoła*, „Roczniki Teologiczne” 46(1999), z. 6, s. 175-198.

- PRZYGODA W., *Ubóstwo rodzin w Polsce wyzwaniem dla Kościoła*, „Studia Pastoralne” 11/2015, s.107-121.
- PSZYBYSZ B., *Biała książeczka. Przygotowanie do pierwszego pełnego uczestnictwa w Eucharystii cz. 2*, Ząbki 2007.
- PYŻLAK G., *Rodzina niepełna i jej wpływ na sytuację wychowawczą dziecka*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2(57) 2010, s. 91-104.
- RABIOR W. E., *Życie po... rozwodzie*, Kraków 2010.
- RADECKI A., *SOS dla kołedy. Wizyta duszpasterska: propozycje zmian*, Kraków 2018.
- RATZINGER J., *Głosiciele Słowa i służby Waszej radości*, Lublin 2012.
- RATZINGER J., *Pytanie o sens posługi kapłańskiej*, w: *Opera Omnia. Głosiciele Słowa i służby waszej radości. Teologia i duchowość sakramentu święceń*, Lublin 2012, s. 330-363.
- ROMANIUK, K., *Uczniowie i apostołowie Pańscy (kapłaństwo hierarchiczne)*, w: *Kapłaństwo w Piśmie świętym Nowego Testamentu*, red. A. JANKOWSKI, K. ROMANIUK, Katowice 1972, s. 113-255.
- RÓŻAŃSKA A., *Świętowanie - zapomniana kategoria pedagogiczna*, w: *Historia i współczesność procesu edukacyjno-wychowawczego*, red. D. KOCUREK, Katowice 2015, s. 105-114.
- RÓŻYCKI J., *Kapłaństwo królewskie i kapłaństwo służebne*, Katowice 2015.
- Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. SZYMCZAK W., Lublin 2009.
- RZESZOWSKI W., *Kancelaria miejscem trudnych spotkań*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. Augustyn, Kraków 2010, s. 387-396.
- SARAH R., *Służyć prawdzie*, Warszawa 2021.
- SAWA P., *Drogi odnowy Kościoła według Ewangelii gaudium papieża Franciszka*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1/2015, s. 182-202.
- SCHÖNBORN CH., *Radość kapłaństwa*, Warszawa 2009.
- SELEJDAK R., *Stawać się i być kapłanem Chrystusa*, Częstochowa 2013.
- SERRA A., *Maryja i Józef: kobieta i mężczyzna nowych czasów*, „Salvatoris Mater” 11(2009) nr 4, 32-42.
- SHEEN F. J., *Kapłan nie należy do siebie*, Sandomierz 2018.
- SICARI A. M., *Życie duchowe chrześcijanina*, Pallottinum-Poznań 1999.
- SIWEK G., *Głosiciel słowa Bożego*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 67-74.
- SIWEK G., *Homilia w obrzędzie odnowienia przysięgi małżeńskiej (jubileusz, rekolekcje, misje)*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 143-155.

- SIWEK G., *Rekolekcje*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. KAMIŃSKI, W. PRZYGODA, FIAŁKOWSKI M., Lublin 2006, s. 725-731.
- SKORUPA A., SŁOWIKOWSKA A. (red.), *Kapłaństwo posługi*, Lublin 2012.
- SKOWRONEK A. J., *Kim jest, a kim nie jest kapłan?*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 51-57.
- SKRE CZKO A., *Józef i Maryja przyjmują Chrystusa w rodzinie: paradygmat dla współczesnej rodziny*, „*Salvatoris Mater*” 6/4, 2004, s. 78-93.
- SKRZYPCZAK R., *Sakrament małżeństwa*, w: *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, red. POROSŁO K., WOŹNIAK R. J., Kraków 2018, s. 501-535.
- SOBECZKO H. J., *Elementy kultury świętowania niedzieli w Polsce*, „*Roczniki Liturgiczne*” t. 1(56) 2009, s. 419-434.
- SOBOLEWSKI Z., *Kapłan w służbie ubogich*, „*Teologiczne Studia Siedleckie*” Rok VI (2009), s. 53-74.
- SOCHA P., *Pobożność eucharystyczna dzisiaj*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 25/1, 1987, s. 183-197.
- SONAK D., *Formacja ludzka prezbiterów w świetle kwartalnika Pastores w latach 1998-2016*, Lublin 2018.
- SQUARISE C., *Istota spowiedzi*, w: *Sztuka spowiadania. Poradnik*, red. AUGUSTYN J., Kraków 2012, s. 45-54.
- STALA J., *Rodzina wspólnotą i miejscem wzrastania w wierze przez liturgię domowego Kościoła*, „*Liturgia Sacra*” 17 (2011), nr 2, s. 285–293.
- STANKOWSKA A., *Święty Józef – Opiekun Odkupiciela podporą naszych rodzin*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 459-461.
- STAROWIEYSKI M., *Ojcowie Kościoła o kapłaństwie i kapłanach*, Kraków 2010.
- STEFANEK S., *Rodzina chrześcijańska: dobra nowina na trzecie tysiąclecie*, w: *Rodzina drogą Kościoła. Księga Jubileuszowa na 25-lecie posługi pasterskiej Biskupa Łomżyńskiego Stanisława Stefanka TChr*, red. M. OZOROWSKI, W. NOWACKI, Łomża 2005, s. 231-235.
- STEFAŃSKI J., *Sakrament namaszczenia chorych w reformie Soboru Watykańskiego II*, Poznań 1988.
- STEPULAK M. Z. (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, Lublin 2010.
- STINISSEN W., *Spowiedź. Sakrament odpuszczenia grzechów*, Poznań 2000.
- SZCZEŚNIAK J., *Duszpasterstwo osób niepełnosprawnych*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. J. AUGUSTYN, Kraków 2010, s. 419-428.

- SZEWCZYK L., *Homilia czy kazanie? O nieuzasadnionym sentymencie kaznodziejów do kazań katechizmowych*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 7-17.
- SZEWCZYK W., *Duszpasterstwo rodzin*, w: *Duszpasterz wczoraj, dziś i jutro. Część II. Pierwsze kroki duszpasterza*, red. A. MICHALIK, Tarnów 1997, s. 105-114.
- SZPET J., BRYL D. (red.), *Przypatrzcie się powołaniu waszemu. Materiały do katechezy parafialnej młodzieży szkół ponadgimnazjalnych*, Poznań 2004.
- SZYMULA M., *Nawracający się spowiednik*, „Pastores” 82(1) 2019, s. 69-76.
- ŚMIGIEL W., *Formacja religijna rodziny. Perspektywa teologiczna*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 39-56.
- ŚMIGIEL W., *Wizyta duszpasterska, zwana kołędą, jako szansa na ewangelizację osób dystansujących się od Kościoła*, „Teologia Praktyczna” t. 14, 2013, s. 113-121.
- THURIAN M., *Tożsamość kapłana*, Kraków 1996.
- TOMKIEWICZ A., *Małżeństwo w służbie Kościołowi jako treść homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny”, 14/2010, s. 107-115.
- TRANDA H., *Wsparcie Kościołów dedykowane rodzinie w sytuacji jej kryzysu ekonomicznego*, „Studia z teorii wychowania” T. X, 2019, 3(28), s. 73-88.
- TRĄBKA G., IWAŃCZYK H. (red.), *Duszpasterstwo Rodzin Archidiecezji Lubelskiej 1965-2015*, Lublin 2015.
- TRONINA A., *Symbolika przymierza małżeńskiego w Starym Testamencie inspiracją treści homilii ślubnej*, „Przegląd Homiletyczny” 14/2010, s. 73-83.
- TUROWSKI W., *Homilia ślubna głosem nowego życia w Chrystusie*, „Studia Teologiczne” 33(2015), s. 283-298.
- TYMOSZ S., *Kapłaństwo służebne w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, w: *Kapłaństwo posługi*, red. A. SKORUPA, A. SŁOWIKOWSKA, LUBLIN 2012, s. 49-79.
- TYRAWA J., *Kult eucharystyczny*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 8/2, 2000, s. 23-36.
- VANHOYE A., *Jezus Chrystus, nasz Arcykapłan*, Pelplin 2009.
- VANHOYE A., MANZI F., VANNI U., *Kapłaństwo Nowego Przymierza*, Pelplin 2007.
- VIOLA V., *Rinnova in loro l'effusione del tuo spirito. La spiritualità dei presbiteri a partire dall'ordinazione. Meditazione*, Todi 2010.
- VOANHOYE A., *Kim jest ksiądz?*, „Pastores” 2011, nr 2, s. 26-38.
- WANDRASZ M., *Święta Rodzina wzorem dla naszych rodzin*, w: *Rodzina miłością wielka(?)*, red. W. SURMIAK, Katowice 2014, s. 295-304.
- WAWRO R., *Charyzmat Ruchu Światło-Życie i jego realizacja*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 135-147.

- WAWRO R., *Kształtowanie duchowości małżeńskiej i rodzinnej*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 151-162.
- WĄCHOL G., *Wsparcie duszpasterskie uzależnionych od alkoholu w procesie leczenia*, Kraków 2020.
- WĄCHOL G., *Posługa duszpasterska w środowisku osób zaburzonych psychicznie*, „Polonia Sacra” 1/2021, s. 23-39.
- WĄTROBA J., *Permanentna formacja duchowa kapłanów*, Częstochowa 1999.
- WESOŁY W., *Wychowawcza rola ojca w rodzinie*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 20/2013, s. 319-330.
- WIELEBSKI T., *Duszpasterstwo chorych w Polsce. Między teorią i praktyką*, „Teologia Praktyczna” 16/2015, s. 43-77.
- WIELEBSKI T., *Horyzontalny wymiar świętowania niedzieli w Polsce. Od nauczania Magisterium do działań duszpasterskich*, „Teologia Praktyczna” t.15, 2014, s. 41-70.
- WIELEBSKI T., *Istota i sposoby realizacji Nowej Ewangelizacji*, „Studia Aloisiana” 3/2014, s. 61-82.
- WISZOWATY E., *Agresja i przemoc jako problem duszpasterski*, „Studia Warmińskie” 43/2006, s. 201-214.
- WOLAŃSKI B., *Niedziela dniem Pańskim i świętem rodziny*, „Teologia Praktyczna” t. 12, 2011, s. 81-89.
- WOŁYNIEC W., *Tajemnica zawierzenia Maryi w nauczaniu Jana Pawła II*, „Salvatoris Mater” 7(2005) nr 1, s. 316-327.
- WROŃSKA H., *Ruchy i grupy eklezyjalne wspierające rodzinę*, „Roczniki Teologiczne” 11/2015, s. 79-94.
- WRÓBEL J., *Niepłodność i możliwości jej przewyciężenia z perspektywy bioetyki katolickiej*, „Symposium” 2/2017, s. 115-138.
- Współczesna rodzina w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. B. SZLUZ, A. SZLUZ, M. URBAŃSKA, Rzeszów 2017.
- WYSOCKI J., *Rytuał rodzinny*, Olsztyn 1984.
- WYSZYŃSKI S., *List do moich kapłanów. Wspólnie z Trójcą Świętą*, Paryż 1969.
- WYSZYŃSKI S., *Miłość pasterska*, w: *Sztuka bycia księdzem. Poradnik*, red. AUGUSTYN J., Kraków 2010, s. 361-367.
- WYŻLIC M., *Rodzina – wspólnota zbudowana na sakramencie małżeństwa*, w: *Ruch Światło-Życie w trosce o rodzinę*, red. W. SZYMCZAK, Lublin 2009, s. 23-37.
- ZALEWSKI Z., *Pobożność eucharystyczna, jej cechy i charakter*, „Ruch Biblijny I Liturgiczny” 39(4), s. 305–316.

ZYZAK W., *Co mam zrobić, aby osiągnąć życie wieczne? Duchowość chrześcijańska na świeckiej drodze życia*, Żywiec 2008.

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1.	Charakterystyka respondentów ze względu na wiek.....	104
Wykres 2.	Charakterystyka respondentów ze względu na rodzinę pochodzenia.....	104
Wykres 3.	Charakterystyka respondentów ze względu na liczbę posiadanych rodzeństwa..	105
Wykres 4.	Charakterystyka respondentów ze względu na miejsce zamieszkania.....	106
Wykres 5.	Charakterystyka respondentów ze względu na staż kapłański.....	106
Wykres 6.	Charakterystyka respondentów ze względu na odbycie dodatkowej formacji pastoralnej.....	108

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji posługi przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie.....	110
Tabela 2. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a wiek respondentów.....	112
Tabela 3. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a miejsce zamieszkania respondentów.....	113
Tabela 4. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a wiek respondentów a staż kapłański respondentów.....	115
Tabela 5. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	117
Tabela 6. Liczbowy i procentowy rozkład zaangażowania w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa.....	119
Tabela 7. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a wiek respondentów.....	120
Tabela 8. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a liczba rodzeństwa respondentów.....	121
Tabela 9. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a miejsce zamieszkania respondentów.....	122
Tabela 10. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a staż kapłański respondentów.....	124
Tabela 11. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	125
Tabela 12. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji katechezy małżonków i rodziców.....	127
Tabela 13. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a wiek respondentów.....	127
Tabela 14. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a miejsce zamieszkania respondentów.....	128
Tabela 15. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a staż kapłański respondentów.....	128
Tabela 16. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	129
Tabela 17. Liczbowy i procentowy rozkład gotowości kierownictwa duchowego małżonków.....	130
Tabela 18. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a wiek respondentów.....	131

Tabela 19. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a miejsce zamieszkania respondentów.....	132
Tabela 20. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a staż kapłański respondentów.....	133
Tabela 21. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	134
Tabela 22. Twierdzenia odnoszące się do różnych aspektów w zakresie zaangażowania w posługę sakramentalną.....	136
Tabela 23. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a wiek respondentów.....	137
Tabela 24. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a miejsce zamieszkania respondentów	137
Tabela 25. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a staż kapłański respondentów.....	138
Tabela 26. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	139
Tabela 27. Liczbowy i procentowy rozkład wsparcie w życiu duchowością rodziny.....	141
Tabela 28. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a wiek respondentów.....	142
Tabela 29. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a wiek respondentów.....	143
Tabela 30. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a staż kapłański respondentów.....	144
Tabela 31. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	145
Tabela 32. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	148
Tabela 33. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a wiek respondentów.....	149
Tabela 34. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a rodzina pochodzenia respondentów.....	150
Tabela 35. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a miejsce zamieszkania respondentów.....	150
Tabela 36. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a staż kapłański respondentów.....	152
Tabela 37. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	153
Tabela 38. Liczbowy i procentowy rozkład gotowości towarzyszenia małżonkom i rodzicom	154
Tabela 39. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a wiek respondentów.....	155

Tabela 40. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a rodzina pochodzenia respondentów.....	157
Tabela 41. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a miejsce zamieszkania respondentów.....	158
Tabela 42. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a staż kapłański respondentów	159
Tabela 43. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	161
Tabela 44. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji gotowości troski o rodziny w sytuacjach trudnych.....	162
Tabela 45. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a wiek respondentów.....	163
Tabela 46. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a miejsce zamieszkania respondentów.....	164
Tabela 47. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a staż respondentów.....	165
Tabela 48. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	166
Tabela 49. Liczbowy i procentowy rozkład zaangażowania w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych.....	168
Tabela 50. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a wiek respondentów.....	169
Tabela 51. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a miejsce zamieszkania respondentów.....	170
Tabela 52. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a staż kapłański respondentów.....	171
Tabela 53. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej przez respondentów.....	173
Tabela A 1. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a rodzina pochodzenia respondentów.....	272
Tabela A 2. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a liczba rodzeństwa respondentów.....	273
Tabela A 3. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a rodzina pochodzenia respondentów.....	274
Tabela A 4. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a rodzina pochodzenia respondentów.....	274

Tabela A 5. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a liczba rodzeństwa respondentów.....	275
Tabela A 6. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a rodzina pochodzenia respondentów.....	275
Tabela A 7. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a liczba rodzeństwa respondentów.....	276
Tabela A 8. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a rodzina pochodzenia respondentów.....	276
Tabela A 9. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a liczba rodzeństwa respondentów..	277
Tabela A 10. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a rodzina pochodzenia respondentów.....	277
Tabela A 11. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a miejsce zamieszkania respondentów.....	278
Tabela A 12. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a liczba rodzeństwa respondentów.....	279
Tabela A 13. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a liczba rodzeństwa respondentów.....	280
Tabela A 14. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a rodzina pochodzenia respondentów.....	281
Tabela A 15. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a liczba rodzeństwa respondentów.....	282
Tabela A 16. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a rodzina pochodzenia respondentów.....	282
Tabela A 17. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a liczba rodzeństwa respondentów.....	283
Tabela A 18. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji umacniania własnej tożsamości duszpasterskiej.....	285
Tabela A 19. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a wiek respondentów.....	285
Tabela A 20. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a rodzina pochodzenia.....	286
Tabela A 21. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a liczba rodzeństwa respondentów.....	287
Tabela A 22. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a miejsce zamieszkania.....	288
Tabela A 23. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a staż kapłański.....	288
Tabela A 24. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej.....	289

ANEKSY

ANEKS 1

Kwestionariusz ankiety do badań nad posługą duszpasterzy wobec rodzin

Drodzy Prezbiterzy,

Katedra Duszpasterstwa Rodzin KUL prowadzi badania naukowe nad gotowością duszpasterzy do posługi wobec rodzin. Wartość naukowa badań zależy od szczerych odpowiedzi na postawione pytania. Proszę przeczytać uważnie każde zdanie i określić, na ile zgadzasz się, że dane twierdzenie opisuje Twoją osobistą gotowość do określonej posługi duszpasterskiej. W ocenie odpowiedzi proszę korzystać z załączonej poniżej skali. Ankieta jest anonimowa, nie należy jej podpisywać. Wszystkie uzyskane wyniki będą umieszczone w zbiorczych zestawieniach statystycznych.

ks. mgr lic. Grzegorz Czerwonka

Uwaga:

Gotowość oznacza: **chęć** (zmotywowanie) **działania** w określony sposób; **osobiste przekonanie** do danego działania; **poczucie kompetencji** w pełnieniu danej posługi.

I. Posługa przepowiadania wobec rodzin

Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń w tabeli wykorzystując skalę

Skala odpowiedzi:

1 – nie zgadzam się

2 – raczej nie zgadzam się

3 – raczej zgadzam się

4 – zgadzam się

5 – zdecydowanie zgadzam się

Czuję się gotowy do...

1.	głoszenia homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	1	2	3	4	5
2.	głoszenia homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	1	2	3	4	5
3.	przepowiadania o godności osoby ludzkiej	1	2	3	4	5
4.	głoszenia o powołaniu małżonków do świętości	1	2	3	4	5
5.	ukazywania potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzyosobowe w małżeństwie	1	2	3	4	5
6.	ukazywania, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	1	2	3	4	5
7.	ukazywania wartości nierozzerwalności małżeństwa	1	2	3	4	5
8.	ukazywania małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	1	2	3	4	5
9.	ukazywania współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	1	2	3	4	5
10.	nauczania o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	1	2	3	4	5
11.	ukazywania piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	1	2	3	4	5

12.	ukazywania małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	1	2	3	4	5
13.	głoszenia o rodzinie jako najmniejszej wspólnoty kościelnej (Kościół domowy)	1	2	3	4	5
14.	przypominania, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na poczęcie życia)	1	2	3	4	5
15.	objaśniania, na czym polegają poszczególne grzechy	1	2	3	4	5
16.	objaśniania istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	1	2	3	4	5
17.	nauczania o kobiecości i męskości w świetle antropologii	1	2	3	4	5
18.	głoszenia rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	prowadzenia katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	1	2	3	4	5
2.	prowadzenia katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	1	2	3	4	5
3.	prowadzenia katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	1	2	3	4	5
4.	ewangelizowania narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	1	2	3	4	5
5.	prowadzenia katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	1	2	3	4	5
6.	wyjaśnienia narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	1	2	3	4	5
7.	zaproszenia narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	1	2	3	4	5
8.	prowadzenia katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	1	2	3	4	5
9.	ukazywania narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	1	2	3	4	5
10.	ukazywania dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	1	2	3	4	5
11.	pomocy narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	prowadzenia w parafii katechez dla dorosłych	1	2	3	4	5
2.	prowadzenia katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	1	2	3	4	5
3.	prowadzenia katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	1	2	3	4	5
4.	prowadzenia katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	1	2	3	4	5
5.	poszukiwania interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	pomagania młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	1	2	3	4	5
2.	posługi kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	1	2	3	4	5
3.	towarzyszenia duchowego osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	1	2	3	4	5
4.	zachęcania małżonków do ascezy i wyrzeczeń	1	2	3	4	5
5.	pomagania małżonkom w budowaniu więzi duchowej	1	2	3	4	5
6.	towarzyszenia duchowego osobom po rozpadzie małżeństwa	1	2	3	4	5
7.	kierownictwa duchowego osób żyjących w związkach niesakramentalnych	1	2	3	4	5

II. Posługa uświęcania rodzin

Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń w tabeli wykorzystując skalę

Skala odpowiedzi:

1 – nie zgadzam się

2 – raczej nie zgadzam się

3 – raczej zgadzam się

4 – zgadzam się

5 – zdecydowanie zgadzam się

Czuję się gotowy do...

1.	pogłębiania w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	1	2	3	4	5
2.	wyjaśniania rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	1	2	3	4	5
3.	zachęcania małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	1	2	3	4	5
4.	niesienia posługi sakramentalnej i wsparcia duchowego chorym w rodzinach	1	2	3	4	5
5.	proponowania małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	1	2	3	4	5
6.	podjęcia posługi stałego spowiednika małżonków	1	2	3	4	5
7.	zachęcania w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	1	2	3	4	5
8.	zachęcania do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	uczenia świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	1	2	3	4	5
2.	ukazywania obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	1	2	3	4	5
3.	zachęcania małżonków do wspólnej modlitwy	1	2	3	4	5
4.	ukazywania paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	1	2	3	4	5
5.	uczenia rodzinnego rozważania słowa Bożego	1	2	3	4	5
6.	ukazywania rodzicom roli błogosławienia dzieci	1	2	3	4	5
7.	zachęcania do zawierania rodzin Sercu Pana Jezusa	1	2	3	4	5
8.	zachęcania do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	1	2	3	4	5

9.	ukazywania potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	1	2	3	4	5
10.	szerzenia czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	1	2	3	4	5
11.	organizowania pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	1	2	3	4	5
12.	ukazywania, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	1	2	3	4	5
13.	ukazywania roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	1	2	3	4	5

III. Posługa miłości chrześcijańskiej i budowania wspólnoty Kościoła

Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń w tabeli wykorzystując skalę

Skala odpowiedzi:

1 – nie zgadzam się

2 – raczej nie zgadzam się

3 – raczej zgadzam się

4 – zgadzam się

5 – zdecydowanie zgadzam się

Czuję się gotowy do...

1.	poznawania sytuacji duchowej narzeczonych	1	2	3	4	5
2.	ukazywania wartości czystości i wstrzemięźliwości seksualnej przed ślubem	1	2	3	4	5
3.	wspierania narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	1	2	3	4	5
4.	spotykania się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	1	2	3	4	5
5.	uczenia narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	1	2	3	4	5
6.	rozmawiania z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	1	2	3	4	5
7.	przygotowania par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	1	2	3	4	5
8.	zapoznawania narzeczonych z duchowością małżeńską	1	2	3	4	5
9.	wprowadzania narzeczonych we wspólną modlitwę	1	2	3	4	5
10.	towarzyszenia duszpasterskiego narzeczonym po ślubie	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	zachęcania małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich	1	2	3	4	5
2.	posługi małżonkom w zrzeczeniach katolickich	1	2	3	4	5
3.	organizowania spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	1	2	3	4	5
4.	częstego wspierania małżonków modlitwą	1	2	3	4	5
5.	poszukiwania okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	1	2	3	4	5
6.	ukazywania duchowości małżeńskiej	1	2	3	4	5
7.	podjęmowania rozmów duszpasterskich z małżonkami	1	2	3	4	5
8.	organizowania spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	1	2	3	4	5
9.	odwiedzania rodzin, by nieść im Chrystusa	1	2	3	4	5
10.	wspierania małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	1	2	3	4	5

11.	towarzyszenia duszpasterskiego małżonkom przeżywającym kryzysy	1	2	3	4	5
12.	zachęcania do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	1	2	3	4	5
13.	wspierania rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	1	2	3	4	5
14.	ukazywania wartości rozpoznawania płodności	1	2	3	4	5
15.	zachęcania rodzin do apostołatu i działalności charytatywnej	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	towarzyszenia małżonkom z problemem niepłodności	1	2	3	4	5
2.	wspierania dzieci z rodzin niepełnych	1	2	3	4	5
3.	towarzyszenia małżeństwom mieszanym	1	2	3	4	5
4.	odwiedzania rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	1	2	3	4	5
5.	towarzyszenia rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	1	2	3	4	5
6.	otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	1	2	3	4	5
7.	wspierania duchowego i materialnego wdów i wdowców	1	2	3	4	5
8.	zatroskania o rodziny dotknięte ubóstwem	1	2	3	4	5
9.	pomagania rodzinom osób uzależnionych	1	2	3	4	5
10.	wspierania osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	1	2	3	4	5

Czuję się gotowy do...

1.	rozmów duszpasterskich z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	1	2	3	4	5
2.	zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	1	2	3	4	5
3.	rozeznawania odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	1	2	3	4	5
4.	pomocy w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	1	2	3	4	5
5.	zachęcania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	1	2	3	4	5
6.	włączania osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	1	2	3	4	5
7.	włączania osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	1	2	3	4	5
8.	motywowania osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we Mszy św.	1	2	3	4	5
9.	wspierania duchowego osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	1	2	3	4	5
10.	prowadzenia spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	1	2	3	4	5

IV. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej

Proszę ustosunkować się do wszystkich twierdzeń w tabeli wykorzystując skalę

Skala odpowiedzi:

1 – nie zgadzam się

2 – raczej nie zgadzam się

3 – raczej zgadzam się

4 – zgadzam się

5 – zdecydowanie zgadzam się

Czuję się gotowy do...

1.	inspirowania się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	1	2	3	4	5
2.	zauważania potrzeb małżeństw i rodzin	1	2	3	4	5
3.	utrzymywania więzi z małżeństwami i rodzinami	1	2	3	4	5
4.	powierzania małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	1	2	3	4	5
5.	rozwoju swojego życia modlitwy	1	2	3	4	5
6.	podjęcia modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	1	2	3	4	5
7.	zglobiania (studiowania) problematyki małżeńsko-rodzinnej	1	2	3	4	5
8.	towarzyszenia osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	1	2	3	4	5
9.	pogłębiania wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	1	2	3	4	5
10.	naśladowania Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	1	2	3	4	5
11.	poszukiwania nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	1	2	3	4	5

DANE OGÓLNE:

Wiek – proszę zaznaczyć X

poniżej 35 lat

36-45 lat

46-55 lat

56 i więcej lat

W jakim rodzynie Ksiądz się wychowywał? – proszę zaznaczyć X

w rodzinie pełnej, z obojgiem rodziców

w rodzinie niepełnej wskutek śmierci rodzica

w rodzinie, gdzie miał miejsce rozwód/rozejście się rodziców

w rodzinie stale niepełnej (z jednym rodzicem)

w rodzinie niepełnej czasowo (nieobecność rodzica powyżej 3 miesięcy)

w rodzinie zastępczej

Liczba rodzeństwa – proszę zaznaczyć X

- nie posiadam
- 1
- 2
- 3
- 4 i więcej

Miejsce zamieszkania (aktualnej pracy duszpasterskiej) – proszę zaznaczyć X

- Średnie miasto od 20 do 100 tys.
- Małe miasto – do 20 tys.
- Wieś

Staż kapłański – proszę zaznaczyć X

- mniej niż rok (neoprezbiter)
- 1-10 lat
- 11-20 lat
- 21-30 lat
- 31 i więcej

Czy ksiądz odbywał dodatkową formację pastoralną (oprócz f. stałej)?

- NIE
- TAK (*proszę zaznaczyć lub napisać jakiej*)
- formacja do posługi w zrzeszeniach kościelnych (ruchy, wspólnoty, stowarzyszenia)
- formacja ewangelizacyjna
- formacja spowiedników
- formacja kierowników duchowych
- inne (jakie?).....

ANEKS 2

Tabele nie zawierające różnic istotnych statystycznie

Tabela A 1. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a rodzina pochodzenia respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	pełna	4,15	0,77	4,0	0,043	0,538	0,591
	niepełna	4,10	0,62	4,0			
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	pełna	4,09	0,71	4,0	-0,148	-1,048	0,294
	niepełna	4,24	0,69	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	pełna	4,24	0,75	4,0	-0,037	-0,058	0,953
	niepełna	4,28	0,65	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	pełna	4,27	0,71	4,0	-0,006	0,200	0,841
	niepełna	4,28	0,59	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzypersonalne w małżeństwie	pełna	4,18	0,71	4,0	-0,130	-0,910	0,363
	niepełna	4,31	0,66	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	pełna	4,18	0,73	4,0	-0,024	-0,112	0,911
	niepełna	4,21	0,73	4,0			
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	pełna	4,43	0,68	5,0	0,052	0,646	0,518
	niepełna	4,38	0,62	4,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	pełna	4,32	0,69	4,0	0,010	0,296	0,767
	niepełna	4,31	0,60	4,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	pełna	4,13	0,76	4,0	-0,007	0,058	0,953
	niepełna	4,14	0,74	4,0			
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	pełna	4,61	0,61	5,0	0,022	0,191	0,848
	niepełna	4,59	0,63	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	pełna	4,42	0,68	5,0	0,181	1,636	0,102
	niepełna	4,24	0,64	4,0			
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	pełna	4,26	0,74	4,0	-0,087	-0,406	0,685
	niepełna	4,34	0,61	4,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnoty kościelnej (Kościół domowy)	pełna	4,33	0,68	4,0	0,194	1,403	0,161
	niepełna	4,14	0,74	4,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na początek życia)	pełna	4,05	0,84	4,0	-0,051	-0,090	0,928
	niepełna	4,10	0,72	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	pełna	4,12	0,75	4,0	-0,186	-1,314	0,189
	niepełna	4,31	0,66	4,0			
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	pełna	4,12	0,73	4,0	-0,054	-0,466	0,641
	niepełna	4,17	0,76	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	pełna	3,82	0,85	4,0	-0,077	-0,408	0,683
	niepełna	3,90	0,77	4,0			
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	pełna	3,33	1,09	3,0	-0,016	-0,140	0,888
	niepełna	3,34	1,14	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 2. Realizacja przepowiadania liturgicznego o małżeństwie i rodzinie a liczba rodzeństwa respondentów.

Przepowiadanie liturgiczne	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
głoszenie homilii i kazań dotyczących małżeństwa sakramentalnego	brak/ jedno	4,09	0,85	4,0	0,094	0,396	0,820
	dwoje	4,13	0,75	4,0			
	troje i więcej	4,18	0,70	4,0			
głoszenie homilii i kazań odnoszących się do życia rodzinnego	brak/ jedno	4,11	0,73	4,0	0,011	0,224	0,894
	dwoje	4,11	0,78	4,0			
	troje i więcej	4,10	0,66	4,0			
przepowiadanie o godności osoby ludzkiej	brak/ jedno	4,24	0,82	4,0	0,031	0,181	0,913
	dwoje	4,26	0,69	4,0			
	troje i więcej	4,23	0,72	4,0			
głoszenie o powołaniu małżonków do świętości	brak/ jedno	4,20	0,79	4,0	0,158	2,232	0,328
	dwoje	4,35	0,69	4,0			
	troje i więcej	4,26	0,65	4,0			
ukazywanie potrzeby ciągłej troski o miłość i więzi międzysobowe w małżeństwie	brak/ jedno	4,12	0,78	4,0	0,163	2,080	0,353
	dwoje	4,28	0,66	4,0			
	troje i więcej	4,18	0,68	4,0			
ukazywanie, czym jest łaska sakramentu małżeństwa i jak ona działa w życiu	brak/ jedno	4,15	0,77	4,0	0,067	0,570	0,752
	dwoje	4,16	0,72	4,0			
	troje i więcej	4,22	0,71	4,0			
ukazywanie wartości nierozzerwalności małżeństwa	brak/ jedno	4,36	0,70	4,0	0,126	1,703	0,427
	dwoje	4,48	0,66	5,0			
	troje i więcej	4,43	0,67	5,0			
ukazywanie małżeństwa jako zjednoczenia (wspólnoty) osób	brak/ jedno	4,30	0,72	4,0	0,039	0,094	0,954
	dwoje	4,34	0,66	4,0			
	troje i więcej	4,31	0,68	4,0			
ukazywanie współżycia małżeńskiego jako wyrazu wzajemnej miłości	brak/ jedno	4,11	0,82	4,0	0,041	0,193	0,908
	dwoje	4,12	0,73	4,0			
	troje i więcej	4,15	0,74	4,0			
nauczanie o świętości i nienaruszalności ludzkiego życia	brak/ jedno	4,58	0,67	5,0	0,043	0,067	0,967
	dwoje	4,62	0,62	5,0			
	troje i więcej	4,62	0,57	5,0			
ukazywanie piękna miłości wiernej, silnej i trwałej	brak/ jedno	4,36	0,72	4,5	0,096	0,798	0,671
	dwoje	4,45	0,66	5,0			
	troje i więcej	4,41	0,66	4,0			
ukazywanie małżonkom ich powołania do zrodzenia i wychowania potomstwa	brak/ jedno	4,21	0,78	4,0	0,086	0,543	0,762
	dwoje	4,29	0,70	4,0			
	troje i więcej	4,28	0,71	4,0			
głoszenie o rodzinie jako najmniejszej wspólnotie kościelnej (Kościół domowy)	brak/ jedno	4,18	0,77	4,0	0,209	4,186	0,123
	dwoje	4,31	0,66	4,0			
	troje i więcej	4,39	0,65	4,0			
przypominanie, że każdy akt małżeński powinien zachowywać gotowość rodzicielską (być otwarty na poczęcie życia)	brak/ jedno	4,07	0,84	4,0	0,015	0,107	0,948
	dwoje	4,06	0,88	4,0			
	troje i więcej	4,05	0,81	4,0			
objaśnianie, na czym polegają poszczególne grzechy	brak/ jedno	4,14	0,78	4,0	0,053	1,026	0,599
	dwoje	4,17	0,81	4,0			
	troje i więcej	4,12	0,69	4,0			
	brak/ jedno	4,09	0,78	4,0	0,105	1,272	0,529

Przepowiadanie liturgiczne	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
objaśnianie istoty odpowiedzialnego rodzicielstwa	dwoje	4,19	0,72	4,0			
	troje i więcej	4,10	0,71	4,0			
nauczanie o kobiecości i męskości w świetle antropologii	brak/ jedno	3,80	0,93	4,0	0,105	1,707	0,426
	dwoje	3,90	0,89	4,0			
	troje i więcej	3,79	0,75	4,0			
głoszenie rekolekcji ewangelizacyjnych dla małżonków i rodziców	brak/ jedno	3,40	1,10	3,0	0,133	1,188	0,552
	dwoje	3,36	1,15	3,0			
	troje i więcej	3,27	1,06	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 3. Zaangażowanie w przygotowanie młodzieży i narzeczonych do małżeństwa a rodzina pochodzenia respondentów.

Posługa przygotowania do małżeństwa	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
prowadzenie katechez dla młodzieży na temat miłości małżeńskiej i rodzicielstwa	pełna	3,91	0,92	4,0	-0,021	0,140	0,888
	niepełna	3,93	0,70	4,0			
prowadzenie katechez dla młodzieży o czystości przedmałżeńskiej	pełna	3,86	0,89	4,0	-0,105	-0,327	0,744
	niepełna	3,97	0,78	4,0			
prowadzenie katechez przedmałżeńskich dla młodzieży w parafii	pełna	3,88	0,96	4,0	0,192	1,343	0,179
	niepełna	3,69	0,85	4,0			
ewangelizowanie narzeczonych podczas dni skupienia i rekolekcji	pełna	3,51	1,04	4,0	0,199	0,890	0,373
	niepełna	3,31	1,07	3,0			
prowadzenie katechez przedślubnych dla narzeczonych w poradni rodzinnej	pełna	3,34	1,12	3,0	0,025	0,105	0,917
	niepełna	3,31	1,17	3,0			
wyjaśnienie narzeczonym sensu słów i gestów celebracji sakramentu małżeństwa	pełna	4,26	0,76	4,0	0,154	1,538	0,124
	niepełna	4,10	0,56	4,0			
zaproszenie narzeczonych do wyboru tekstów i modlitw ślubnej liturgii słowa	pełna	4,18	0,81	4,0	0,280	1,455	0,146
	niepełna	3,90	1,01	4,0			
prowadzenie katechez weekendowych dla narzeczonych w ośrodku rekolekcyjnym	pełna	3,14	1,12	3,0	0,137	0,611	0,541
	niepełna	3,00	1,13	3,0			
ukazywanie narzeczonym sposobów działania Boga w ich życiu osobistym i pary	pełna	3,92	0,84	4,0	0,299	1,670	0,095
	niepełna	3,62	0,94	4,0			
ukazywanie dynamicznego działania łaski sakramentu w ciągu życia małżeńskiego	pełna	3,90	0,82	4,0	0,142	0,971	0,332
	niepełna	3,76	0,87	4,0			
pomoc narzeczonym w odkrywaniu Bożego zamysłu wobec kobiety i mężczyzny	pełna	3,87	0,83	4,0	0,249	1,797	0,072
	niepełna	3,62	0,73	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 4. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a rodzina pochodzenia respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	pełna	3,81	0,93	4,0	0,121	0,890	0,373
	niepełna	3,69	0,85	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	pełna	4,10	0,79	4,0	-0,004	0,301	0,764
	niepełna	4,10	0,62	4,0			
	pełna	4,17	0,81	4,0	0,070	0,496	0,620

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
prowadzenie katechez dla rodziców przed I-szą Komunią św.	niepełna	4,10	0,82	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	pełna	4,08	0,83	4,0	-0,026	-0,034	0,973
	niepełna	4,10	0,72	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	pełna	3,85	0,86	4,0	0,233	1,531	0,126
	niepełna	3,62	0,90	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 5. Realizacja katechezy małżonków i rodziców a liczba rodzeństwa respondentów.

Realizacja katechezy małżonków i rodziców	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
prowadzenie w parafii katechez dla dorosłych	brak/ jedno	3,70	0,99	4,0	0,153	1,584	0,453
	dwoje	3,85	0,96	4,0			
	troje i więcej	3,83	0,86	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców i chrzestnych przed sakramentem chrztu	brak/ jedno	3,93	0,82	4,0	0,257	5,253	0,072
	dwoje	4,19	0,71	4,0			
	troje i więcej	4,14	0,79	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed I -szą Komunią św.	brak/ jedno	4,12	0,82	4,0	0,113	0,920	0,631
	dwoje	4,23	0,77	4,0			
	troje i więcej	4,16	0,82	4,0			
prowadzenie katechez dla rodziców przed sakramentem bierzmowania ich dzieci	brak/ jedno	3,97	0,87	4,0	0,154	2,192	0,334
	dwoje	4,12	0,84	4,0			
	troje i więcej	4,12	0,77	4,0			
poszukiwanie interesujących publikacji i pomocy medialnych dotyczących życia małżeńskiego i rodzinnego	brak/ jedno	3,74	0,89	4,0	0,251	4,470	0,107
	dwoje	3,99	0,83	4,0			
	troje i więcej	3,79	0,87	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 6. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a rodzina pochodzenia respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	pełna	4,07	0,76	4,0	0,134	1,086	0,277
	niepełna	3,93	0,70	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	pełna	3,64	0,99	4,0	0,154	1,094	0,274
	niepełna	3,48	0,83	3,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	pełna	3,65	0,95	4,0	0,201	1,260	0,208
	niepełna	3,45	0,87	3,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	pełna	3,71	0,86	4,0	0,163	1,097	0,273
	niepełna	3,55	0,87	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	pełna	3,89	0,80	4,0	0,026	0,350	0,727
	niepełna	3,86	0,69	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	pełna	3,63	0,95	4,0	0,151	1,082	0,279
	niepełna	3,48	0,91	3,0			
	pełna	3,41	1,04	3,0	0,165	0,829	0,407

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	niepełna	3,24	1,09	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 7. Gotowość kierownictwa duchowego małżonków a liczba rodzeństwa respondentów.

Gotowość kierownictwa duchowego małżonków	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pomaganie młodym w rozeznawaniu powołania do małżeństwa	brak/ jedno	4,04	0,81	4,0	0,037	0,202	0,904
	dwoje	4,08	0,77	4,0			
	troje i więcej	4,04	0,72	4,0			
posługa kierownictwa duchowego małżonków i rodziców	brak/ jedno	3,70	1,01	4,0	0,114	0,754	0,686
	dwoje	3,63	1,05	4,0			
	troje i więcej	3,58	0,91	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom przeżywającym kryzysy małżeńsko-rodzinne	brak/ jedno	3,70	0,97	4,0	0,100	0,650	0,723
	dwoje	3,60	0,96	4,0			
	troje i więcej	3,62	0,92	4,0			
zachęcanie małżonków do ascezy i wyrzeczeń	brak/ jedno	3,70	0,92	4,0	0,056	0,702	0,704
	dwoje	3,74	0,85	4,0			
	troje i więcej	3,68	0,83	4,0			
pomaganie małżonkom w budowaniu więzi duchowej	brak/ jedno	3,88	0,81	4,0	0,083	0,873	0,646
	dwoje	3,94	0,81	4,0			
	troje i więcej	3,86	0,77	4,0			
towarzyszenie duchowe osobom po rozpadzie małżeństwa	brak/ jedno	3,67	0,96	4,0	0,137	2,240	0,326
	dwoje	3,69	1,06	4,0			
	troje i więcej	3,55	0,87	4,0			
kierownictwo duchowe osób żyjących w związkach niesakramentalnych	brak/ jedno	3,42	1,14	3,0	0,101	1,244	0,537
	dwoje	3,44	1,10	4,0			
	troje i więcej	3,34	0,95	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 8. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a rodzina pochodzenia respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	pełna	4,24	0,73	4,0	0,101	0,809	0,419
	niepełna	4,14	0,74	4,0			
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	pełna	4,43	0,65	5,0	0,124	1,082	0,279
	niepełna	4,31	0,66	4,0			
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	pełna	4,52	0,62	5,0	0,108	0,838	0,402
	niepełna	4,41	0,68	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	pełna	4,40	0,66	4,0	0,056	0,194	0,846
	niepełna	4,34	0,77	5,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	pełna	4,05	0,75	4,0	-0,120	-0,774	0,439
	niepełna	4,17	0,76	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	pełna	3,76	0,94	4,0	0,206	1,333	0,183
	niepełna	3,55	0,87	4,0			

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	pełna	4,01	0,81	4,0	0,179	1,047	0,295
	niepełna	3,83	0,93	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	pełna	4,28	0,76	4,0	0,176	1,102	0,270
	niepełna	4,10	0,86	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney`a, p – poziom istotności.

Tabela A 9. Zaangażowanie w posługę sakramentalną a liczba rodzeństwa respondentów.

Zaangażowanie w posługę sakramentalną	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
pogłębianie w rodzinach pobożności związanej z adoracją eucharystyczną	brak/ jedno	4,26	0,78	4,0	0,059	0,969	0,616
	dwoje	4,20	0,67	4,0			
	troje i więcej	4,23	0,74	4,0			
wyjaśnianie rodzinom czym jest świadome i aktywne uczestnictwo w Eucharystii	brak/ jedno	4,37	0,71	4,0	0,156	3,277	0,194
	dwoje	4,53	0,61	5,0			
	troje i więcej	4,39	0,65	4,0			
zachęcanie małżonków do korzystania z sakramentu pojednania	brak/ jedno	4,48	0,70	5,0	0,131	2,264	0,322
	dwoje	4,61	0,53	5,0			
	troje i więcej	4,48	0,63	5,0			
niesienie posługi sakramentalnej i wsparcie duchowe chorych w rodzinach	brak/ jedno	4,40	0,74	5,0	0,017	0,351	0,839
	dwoje	4,40	0,64	4,0			
	troje i więcej	4,39	0,64	4,0			
proponowanie małżonkom i rodzicom pomocnych tekstów rachunku sumienia	brak/ jedno	4,01	0,85	4,0	0,100	0,267	0,875
	dwoje	4,11	0,67	4,0			
	troje i więcej	4,06	0,74	4,0			
podjęcie posługi stałego spowiednika małżonków	brak/ jedno	3,68	1,02	4,0	0,133	1,640	0,440
	dwoje	3,82	0,96	4,0			
	troje i więcej	3,73	0,87	4,0			
zachęcanie w konfesjonale do korzystania z poradni rodzinnych	brak/ jedno	3,96	0,88	4,0	0,141	1,646	0,439
	dwoje	4,09	0,77	4,0			
	troje i więcej	3,95	0,82	4,0			
zachęcanie do rodzinnego przeżywania pierwszych piątków miesiąca	brak/ jedno	4,20	0,84	4,0	0,158	1,295	0,523
	dwoje	4,35	0,67	4,0			
	troje i więcej	4,25	0,78	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 10. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a rodzina pochodzenia respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	pełna	4,57	0,59	5,0	0,086	0,332	0,740
	niepełna	4,48	0,74	5,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	pełna	4,04	0,83	4,0	0,210	1,096	0,273
	niepełna	3,83	0,97	4,0			
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	pełna	4,54	0,62	5,0	0,227	1,289	0,197
	niepełna	4,31	0,85	5,0			
	pełna	4,19	0,69	4,0	0,186	1,095	0,274

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	niepełna	4,00	0,80	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	pełna	4,14	0,80	4,0	0,068	0,592	0,554
	niepełna	4,07	0,75	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	pełna	4,43	0,67	5,0	0,021	-0,138	0,890
	niepełna	4,41	0,78	5,0			
zachęcanie do zawierzania rodzin Sercu Pana Jezusa	pełna	4,19	0,82	4,0	0,193	0,781	0,435
	niepełna	4,00	1,04	4,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	pełna	4,40	0,73	5,0	0,122	0,781	0,435
	niepełna	4,28	0,80	4,0			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	pełna	4,38	0,67	4,0	<0,001	0,148	0,882
	niepełna	4,38	0,62	4,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	pełna	4,20	0,76	4,0	0,061	0,484	0,628
	niepełna	4,14	0,79	4,0			
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	pełna	3,76	1,01	4,0	0,209	1,065	0,287
	niepełna	3,55	1,06	4,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	pełna	4,17	0,71	4,0	-0,067	-0,416	0,678
	niepełna	4,24	0,69	4,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	pełna	4,18	0,70	4,0	-0,027	-0,040	0,968
	niepełna	4,21	0,62	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 11. Wsparcie w życiu duchowością rodziny a miejsce zamieszkania respondentów.

Wsparcie w życiu duchowością rodziny	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
uczenie świętowania niedzieli i świąt w rodzinie	wieś	4,59	0,61	5,0	0,065	1,353	0,508
	małe miasto	4,52	0,59	5,0			
	średnie miasto	4,53	0,61	5,0			
ukazywanie obecności Trójcy świętej w miłości małżeńskiej i rodzinnej	wieś	4,06	0,80	4,0	0,129	0,617	0,735
	małe miasto	3,93	0,96	4,0			
	średnie miasto	3,99	0,83	4,0			
zachęcanie małżonków do wspólnej modlitwy	wieś	4,55	0,63	5,0	0,126	1,563	0,458
	małe miasto	4,43	0,72	5,0			
	średnie miasto	4,51	0,63	5,0			
ukazywanie paschalności życia małżeńskiego (obecności krzyża i zmartwychwstania)	wieś	4,14	0,70	4,0	0,088	1,537	0,464
	małe miasto	4,16	0,66	4,0			
	średnie miasto	4,23	0,72	4,0			
uczenie rodzinnego rozważania słowa Bożego	wieś	4,13	0,78	4,0	0,157	1,556	0,459
	małe miasto	4,03	0,84	4,0			
	średnie miasto	4,19	0,79	4,0			
ukazywanie rodzicom roli błogosławienia dzieci	wieś	4,43	0,70	5,0	0,119	1,819	0,403
	małe miasto	4,36	0,63	4,0			
	średnie miasto	4,48	0,66	5,0			

zachęcanie do zawierzenia rodzin Sercu Pana Jezusa	wieś	4,22	0,83	4,0	0,150	1,922	0,382
	małe miasto	4,07	0,83	4,0			
	średnie miasto	4,17	0,87	4,0			
zachęcanie do rodzinnej pobożności maryjnej i zawierzenia rodzin Matce Bożej	wieś	4,41	0,76	5,0	0,061	0,664	0,718
	małe miasto	4,34	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,38	0,69	4,5			
ukazywanie potrzeby wyrozumiałości i miłosierdzia w rodzinie	wieś	4,33	0,71	4,0	0,158	3,374	0,185
	małe miasto	4,34	0,66	4,0			
	średnie miasto	4,49	0,59	5,0			
szerzenie czci wobec Świętej Rodziny oraz świętych i błogosławionych	wieś	4,19	0,80	4,0	0,125	1,419	0,492
	małe miasto	4,11	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,24	0,71	4,0			
organizowanie pielgrzymek dla rodzin do sanktuariów	wieś	3,68	1,01	4,0	0,250	2,375	0,305
	małe miasto	3,93	0,85	4,0			
	średnie miasto	3,74	1,10	4,0			
ukazywanie, że więź małżeńska nie powinna przesłaniać osobistej relacji z Bogiem	wieś	4,16	0,72	4,0	0,145	2,177	0,337
	małe miasto	4,11	0,71	4,0			
	średnie miasto	4,26	0,69	4,0			
ukazywanie roli ofiarności oraz wzajemnej opieki i wsparcia, zakorzenionych w sakramentach Eucharystii i małżeństwa	wieś	4,16	0,71	4,0	0,198	3,766	0,152
	małe miasto	4,08	0,67	4,0			
	średnie miasto	4,28	0,68	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Tabela A 12. Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych a liczba rodzeństwa respondentów.

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
poznawanie sytuacji duchowej narzeczonych	brak/ jedno	3,66	0,94	4,0	0,160	2,168	0,338
	dwoje	3,80	0,86	4,0			
	troje i więcej	3,64	0,87	4,0			
ukazywanie wartości czystości i wstrzemięźliwości seksualnej przed ślubem	brak/ jedno	3,98	0,80	4,0	0,173	2,345	0,310
	dwoje	4,15	0,76	4,0			
	troje i więcej	4,09	0,76	4,0			
wspieranie narzeczonych w rozwoju wiary i życia sakramentalnego	brak/ jedno	4,08	0,84	4,0	0,166	2,494	0,287
	dwoje	4,22	0,72	4,0			
	troje i więcej	4,06	0,82	4,0			
spotykание się z narzeczonymi w kancelarii parafialnej	brak/ jedno	3,85	0,94	4,0	0,182	2,245	0,325
	dwoje	4,03	0,78	4,0			
	troje i więcej	3,91	0,76	4,0			
uczenie narzeczonych dialogu służącego umacnianiu wzajemnej więzi miłości	brak/ jedno	4,09	0,72	4,0	0,095	0,919	0,632
	dwoje	4,18	0,68	4,0			
	troje i więcej	4,16	0,65	4,0			
rozmawianie z narzeczonymi przeżywającymi trudne sytuacje	brak/ jedno	3,93	0,87	4,0	0,110	1,454	0,483
	dwoje	3,88	0,86	4,0			

Zaangażowanie w posługę wobec narzeczonych	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	troje i więcej	3,83	0,82	4,0			
przygotowanie par do włączenia się po przyjęciu sakramentu do wspólnot formacyjnych dla rodzin	brak/ jedno	3,66	0,93	4,0	0,124	1,470	0,480
	dwoje	3,76	0,92	4,0			
	troje i więcej	3,79	0,91	4,0			
zapoznavanie narzeczonych z duchowością małżeńską	brak/ jedno	3,77	0,90	4,0	0,057	0,283	0,868
	dwoje	3,83	0,88	4,0			
	troje i więcej	3,81	0,82	4,0			
wprowadzanie narzeczonych we wspólną modlitwę	brak/ jedno	3,92	0,83	4,0	0,076	0,674	0,714
	dwoje	4,00	0,80	4,0			
	troje i więcej	3,99	0,74	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie narzeczonym po ślubie	brak/ jedno	3,95	0,95	4,0	0,096	1,222	0,543
	dwoje	3,88	0,86	4,0			
	troje i więcej	3,85	0,85	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Tabela A 13. Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom a liczba rodzeństwa respondentów.

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
zachęcanie małżonków do włączenia się do zrzeczeń katolickich	brak/ jedno	3,79	0,83	4,0	0,213	5,365	0,068
	dwoje	4,00	0,77	4,0			
	troje i więcej	4,01	0,78	4,0			
posługa małżonkom w zrzeczeniach katolickich	brak/ jedno	3,74	0,96	4,0	0,123	0,881	0,644
	dwoje	3,80	0,93	4,0			
	troje i więcej	3,86	0,84	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla małżonków w celu umacniania więzi małżeńskiej	brak/ jedno	3,62	1,03	4,0	0,093	0,460	0,794
	dwoje	3,68	0,91	4,0			
	troje i więcej	3,71	0,93	4,0			
częste wspieranie małżonków modlitwą	brak/ jedno	4,21	0,79	4,0	0,134	1,798	0,407
	dwoje	4,30	0,65	4,0			
	troje i więcej	4,17	0,74	4,0			
poszukiwanie okazji do głoszenia małżonkom słowa Bożego	brak/ jedno	3,99	0,98	4,0	0,052	0,680	0,712
	dwoje	3,99	0,84	4,0			
	troje i więcej	3,94	0,87	4,0			
ukazywanie duchowości małżeńskiej	brak/ jedno	3,87	0,90	4,0	0,013	0,122	0,941
	dwoje	3,87	0,86	4,0			
	troje i więcej	3,86	0,79	4,0			
podejmowanie rozmów duszpasterskich z małżonkami	brak/ jedno	3,90	0,87	4,0	0,108	0,479	0,787
	dwoje	4,01	0,75	4,0			
	troje i więcej	3,95	0,75	4,0			
organizowanie spotkań ze specjalistami dla rodziców w celu wspierania ich w wychowaniu dzieci	brak/ jedno	3,73	0,98	4,0	0,132	1,073	0,585
	dwoje	3,84	0,87	4,0			
	troje i więcej	3,71	0,92	4,0			
odwiedzanie rodzin, by nieść im Chrystusa	brak/ jedno	4,00	0,83	4,0	0,058	0,185	0,912
	dwoje	4,02	0,81	4,0			
	troje i więcej	3,96	0,86	4,0			
	brak/ jedno	3,73	0,85	4,0	0,181	2,792	0,248

Gotowość towarzyszenia małżonkom i rodzicom	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
wspieranie małżonków w procesie stopniowego dojrzewania miłości	dwoje	3,91	0,81	4,0			
	troje i więcej	3,84	0,73	4,0			
towarzyszenie duszpasterskie małżonkom przeżywającym kryzysy	brak/ jedno	3,66	0,94	4,0	0,143	1,262	0,532
	dwoje	3,77	0,89	4,0			
	troje i więcej	3,81	0,80	4,0			
zachęcanie do korzystania z poradni rodzinnej w kryzysach małżeńskich	brak/ jedno	3,96	0,81	4,0	0,175	2,650	0,266
	dwoje	4,13	0,75	4,0			
	troje i więcej	4,01	0,80	4,0			
wspieranie rodziców w przyjęciu i urodzeniu poczętego dziecka	brak/ jedno	4,04	0,89	4,0	0,130	1,776	0,412
	dwoje	4,11	0,77	4,0			
	troje i więcej	3,98	0,84	4,0			
ukazywanie wartości rozpoznawania płodności	brak/ jedno	3,59	1,02	4,0	0,171	3,429	0,180
	dwoje	3,68	1,02	4,0			
	troje i więcej	3,51	0,86	4,0			
zachęcanie rodzin do apostolatu i działalności charytatywnej	brak/ jedno	3,82	0,89	4,0	0,255	4,911	0,086
	dwoje	4,07	0,80	4,0			
	troje i więcej	3,94	0,75	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 14. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a rodzina pochodzenia respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
towarzyszenie małżonkom z problemem niepłodności	pełna	3,55	1,00	4,0	0,305	1,438	0,150
	niepełna	3,24	1,09	3,0			
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	pełna	3,80	0,85	4,0	-0,092	-0,550	0,582
	niepełna	3,90	0,94	4,0			
towarzyszenie małżeństwom mieszanym	pełna	3,42	0,97	3,0	0,278	1,147	0,251
	niepełna	3,14	1,27	3,0			
odwiedzania rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	pełna	3,82	0,86	4,0	0,030	0,115	0,909
	niepełna	3,79	0,94	4,0			
towarzyszenie rodzinom przeżywającym poważne choroby/żałobę	pełna	3,90	0,86	4,0	-0,068	-0,302	0,763
	niepełna	3,97	0,87	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	pełna	2,83	1,08	3,0	0,312	1,416	0,157
	niepełna	2,52	1,21	2,0			
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	pełna	3,76	0,90	4,0	-0,029	0,031	0,976
	niepełna	3,79	0,73	4,0			
z troską o rodziny dotknięte ubóstwem	pełna	4,11	0,79	4,0	-0,029	-0,246	0,806
	niepełna	4,14	0,83	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	pełna	3,83	0,86	4,0	-0,033	-0,296	0,767
	niepełna	3,86	0,95	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	pełna	3,76	0,97	4,0	0,071	0,241	0,810
	niepełna	3,69	1,04	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 15. Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych a liczba rodzeństwa respondentów.

Gotowość troski o rodziny w sytuacjach trudnych	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
towarzystwo małżonkom z problemem niepłodności	brak/ jedno	3,42	1,06	4,0	0,182	1,304	0,521
	dwoje	3,61	1,01	4,0			
	troje i więcej	3,53	0,98	4,0			
wspieranie dzieci z rodzin niepełnych	brak/ jedno	3,78	0,87	4,0	0,056	0,207	0,901
	dwoje	3,84	0,90	4,0			
	troje i więcej	3,81	0,83	4,0			
towarzystwo małżeństwom mieszanym	brak/ jedno	3,40	1,09	3,5	0,203	2,536	0,281
	dwoje	3,52	0,94	3,0			
	troje i więcej	3,31	0,99	3,0			
odwiedzanie rodzin dotkniętych niepełnosprawnością	brak/ jedno	3,68	0,96	4,0	0,190	2,272	0,321
	dwoje	3,86	0,81	4,0			
	troje i więcej	3,88	0,83	4,0			
towarzystwo rodzinom przeżyującym poważne choroby/żałobę	brak/ jedno	3,89	0,91	4,0	0,038	0,062	0,970
	dwoje	3,93	0,82	4,0			
	troje i więcej	3,89	0,87	4,0			
otwartość na przyjęcie rodzin migrantów	brak/ jedno	2,71	1,21	3,0	0,263	3,234	0,199
	dwoje	2,97	1,04	3,0			
	troje i więcej	2,76	1,05	3,0			
wspieranie duchowe i materialne wdów i wdowców	brak/ jedno	3,77	0,95	4,0	0,044	0,197	0,906
	dwoje	3,74	0,91	4,0			
	troje i więcej	3,78	0,84	4,0			
zatrzymanie o rodziny dotknięte ubóstwem	brak/ jedno	4,09	0,87	4,0	0,044	0,060	0,971
	dwoje	4,13	0,76	4,0			
	troje i więcej	4,11	0,76	4,0			
pomaganie rodzinom osób uzależnionych	brak/ jedno	3,86	0,97	4,0	0,051	0,366	0,833
	dwoje	3,81	0,87	4,0			
	troje i więcej	3,83	0,82	4,0			
wspieranie osób doznających przemocy fizycznej i psychicznej	brak/ jedno	3,78	1,00	4,0	0,076	0,304	0,859
	dwoje	3,71	1,00	4,0			
	troje i więcej	3,77	0,94	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Tabela A 16. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a rodzina pochodzenia respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	pełna	3,68	0,89	4,0	0,235	1,039	0,299
	niepełna	3,45	1,06	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	pełna	3,88	0,80	4,0	0,014	-0,007	0,994
	niepełna	3,86	0,83	4,0			
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	pełna	3,65	0,89	4,0	0,204	1,097	0,273
	niepełna	3,45	1,06	3,0			
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	pełna	3,80	0,97	4,0	-0,092	-0,422	0,673
	niepełna	3,90	0,94	4,0			

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	pełna	3,90	0,79	4,0	0,004	0,227	0,820
	niepełna	3,90	0,72	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	pełna	3,73	0,83	4,0	0,043	0,216	0,829
	niepełna	3,69	0,89	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	pełna	3,68	0,83	4,0	0,091	0,602	0,547
	niepełna	3,59	0,78	4,0			
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	pełna	4,06	0,75	4,0	0,021	0,119	0,905
	niepełna	4,03	0,78	4,0			
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	pełna	3,95	0,80	4,0	0,261	1,601	0,109
	niepełna	3,69	0,85	4,0			
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	pełna	3,46	1,02	3,0	0,011	0,184	0,854
	niepełna	3,45	0,83	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 17. Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych a liczba rodzeństwa respondentów.

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
rozmowy duszpasterskie z osobami w sytuacjach nieprawidłowych	brak/ jedno	3,64	0,90	4,0	0,057	0,164	0,921
	dwoje	3,64	0,94	4,0			
	troje i więcej	3,69	0,90	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do ufności w działanie Boga w ich życiu i Jego prowadzenie	brak/ jedno	3,84	0,82	4,0	0,072	0,352	0,838
	dwoje	3,91	0,80	4,0			
	troje i więcej	3,88	0,81	4,0			
rozeznawanie odpowiedzialności moralnej osób rozwiedzionych, żyjących w nowych związkach	brak/ jedno	3,67	0,95	4,0	0,080	0,675	0,714
	dwoje	3,67	0,89	4,0			
	troje i więcej	3,59	0,90	4,0			
pomoc w zwróceniu się do sądu kościelnego ws. skargi na nieważność małżeństwa	brak/ jedno	3,68	1,11	4,0	0,234	1,623	0,444
	dwoje	3,92	0,92	4,0			
	troje i więcej	3,82	0,91	4,0			
zachęcanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wzajemnej miłości i wierności oraz chrześcijańskiego wychowania dzieci	brak/ jedno	3,85	0,93	4,0	0,112	0,316	0,854
	dwoje	3,96	0,70	4,0			
	troje i więcej	3,89	0,74	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych w działalność charytatywną	brak/ jedno	3,75	0,83	4,0	0,031	0,061	0,970
	dwoje	3,73	0,83	4,0			
	troje i więcej	3,72	0,84	4,0			
włączanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do wspólnot religijnych	brak/ jedno	3,65	0,84	4,0	0,047	0,475	0,788
	dwoje	3,65	0,86	4,0			
	troje i więcej	3,69	0,80	4,0			
motywowanie osób w sytuacjach nieprawidłowych do częstego uczestnictwa we mszy św.	brak/ jedno	3,97	0,86	4,0	0,204	3,705	0,157
	dwoje	4,17	0,74	4,0			
	troje i więcej	4,03	0,68	4,0			
	brak/ jedno	3,90	0,87	4,0	0,078	0,518	0,772
	dwoje	3,98	0,77	4,0			

Zaangażowanie w towarzyszenie osobom w sytuacjach nieregularnych	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
wspieranie duchowe osób rozwiedzionych, które nie wstąpiły w nowy związek	troje i więcej	3,91	0,80	4,0			
prowadzenie spotkań formacyjnych i modlitewnych dla osób w sytuacjach nieprawidłowych	brak/ jedno	3,46	1,06	3,0	0,122	0,630	0,730
	dwoje	3,38	1,02	3,0			
	troje i więcej	3,51	0,96	3,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

ANEKS 3

Zestawienia wyników badań dotyczących umacniania własnej tożsamości duszpasterskiej

Tabela A 18. Liczbowy i procentowy rozkład realizacji umacniania własnej tożsamości duszpasterskiej.

Umocnienie własnej tożsamości duszpasterskiej	Ocena 1		Ocena 2		Ocena 3		Ocena 4		Ocena 5		Statystyka opisowa		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	\bar{x}	SD	ME
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	0	0,0	1	0,3	27	7,7	130	37,0	193	55,0	4,47	0,65	5,0
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	1	0,3	5	1,4	35	10,0	155	44,2	155	44,2	4,30	0,73	4,0
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	1	0,3	9	2,6	69	19,7	156	44,4	116	33,0	4,07	0,81	4,0
powierzenie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	1	0,3	8	2,3	54	15,4	168	47,9	120	34,2	4,13	0,77	4,0
rozwój swojego życia modlitwy	0	0,0	1	0,3	12	3,4	117	33,3	221	63,0	4,59	0,57	5,0
podjęcie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	0	0,0	3	0,9	37	10,5	173	49,3	138	39,3	4,27	0,68	4,0
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	6	1,7	15	4,3	106	30,2	146	41,6	78	22,2	3,78	0,90	4,0
towarzystwo osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	2	0,6	20	5,7	79	22,5	149	42,5	101	28,8	3,93	0,89	4,0
pogłębienie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	1	0,3	7	2,0	71	20,2	168	47,9	104	29,6	4,05	0,78	4,0
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	2	0,6	1	0,3	44	12,5	145	41,3	159	45,3	4,30	0,74	4,0
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	0	0,0	9	2,6	58	16,5	177	50,4	107	30,5	4,09	0,75	4,0

Objaśnienia: N=351, 100%; \bar{x} - średnia arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana; skala udzielanych odpowiedzi: 1 – nie zgadzam się, 2 – raczej nie zgadzam się, 3 – raczej zgadzam się, 4 – zgadzam się, 5 – zdecydowanie zgadzam się.

Tabela A 19. Umocnienie własnej tożsamości duszpasterskiej a wiek respondentów.

Tożsamość duszpasterska	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	poniżej 35 lat	4,48	0,68	5,0	0,068	1,356	0,508
	36-45 lat	4,43	0,61	4,0			
	46 i więcej lat	4,50	0,65	5,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	poniżej 35 lat	4,14	0,77	4,0	0,385	17,014	<0,001
	36-45 lat	4,32	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,52	0,68	5,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	poniżej 35 lat	3,94	0,83	4,0	0,295	7,702	0,021
	36-45 lat	4,10	0,81	4,0			
	46 i więcej lat	4,23	0,75	4,0			

Tożsamość duszpasterska	Wiek	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	poniżej 35 lat	4,05	0,85	4,0	0,167	1,860	0,395
	36-45 lat	4,17	0,75	4,0			
	46 i więcej lat	4,21	0,67	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	poniżej 35 lat	4,54	0,58	5,0	0,122	2,495	0,287
	36-45 lat	4,59	0,60	5,0			
	46 i więcej lat	4,66	0,52	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	poniżej 35 lat	4,27	0,71	4,0	0,098	0,786	0,675
	36-45 lat	4,23	0,70	4,0			
	46 i więcej lat	4,33	0,61	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	poniżej 35 lat	3,83	0,95	4,0	0,137	2,037	0,361
	36-45 lat	3,70	0,87	4,0			
	46 i więcej lat	3,83	0,85	4,0			
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	poniżej 35 lat	3,75	0,94	4,0	0,356	9,471	0,009
	36-45 lat	3,99	0,88	4,0			
	46 i więcej lat	4,11	0,80	4,0			
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	poniżej 35 lat	4,14	0,77	4,0	0,232	5,406	0,067
	36-45 lat	3,91	0,80	4,0			
	46 i więcej lat	4,09	0,73	4,0			
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	poniżej 35 lat	4,13	0,85	4,0	0,287	8,995	0,011
	36-45 lat	4,42	0,62	4,0			
	46 i więcej lat	4,40	0,68	5,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	poniżej 35 lat	3,98	0,81	4,0	0,191	3,343	0,188
	36-45 lat	4,18	0,68	4,0			
	46 i więcej lat	4,12	0,75	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Tabela A 20. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a rodzina pochodzenia.

Tożsamość duszpasterska	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	pełna	4,46	0,66	5,0	-0,055	-0,243	0,808
	niepełna	4,52	0,57	5,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	pełna	4,30	0,74	4,0	-0,081	-0,360	0,719
	niepełna	4,38	0,62	4,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	pełna	4,07	0,80	4,0	-0,032	-0,471	0,638
	niepełna	4,10	0,94	4,0			
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	pełna	4,14	0,77	4,0	0,108	0,702	0,483
	niepełna	4,03	0,82	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	pełna	4,60	0,57	5,0	0,154	1,379	0,168
	niepełna	4,45	0,63	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	pełna	4,27	0,69	4,0	-0,006	0,159	0,873
	niepełna	4,28	0,59	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	pełna	3,77	0,90	4,0	-0,161	-0,966	0,334
	niepełna	3,93	0,88	4,0			
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	pełna	3,93	0,89	4,0	-0,037	-0,099	0,921
	niepełna	3,97	0,87	4,0			
	pełna	4,04	0,78	4,0	-0,025	-0,217	0,828

Tożsamość duszpasterska	Rodzina pochodzenia	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	niepełna	4,07	0,80	4,0			
naśladowania Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	pełna	4,32	0,74	4,0	0,144	1,084	0,278
	niepełna	4,17	0,76	4,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	pełna	4,09	0,74	4,0	0,059	0,102	0,919
	niepełna	4,03	0,91	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.

Tabela A 21. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a liczba rodzeństwa respondentów.

Tożsamość duszpasterska	Liczba rodzeństwa	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	brak/ jedno	4,53	0,64	5,0	0,246	9,931	0,007
	dwoje	4,60	0,57	5,0			
	troje i więcej	4,35	0,68	4,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	brak/ jedno	4,26	0,78	4,0	0,083	0,558	0,756
	dwoje	4,34	0,73	4,0			
	troje i więcej	4,31	0,70	4,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	brak/ jedno	3,99	0,82	4,0	0,123	1,519	0,468
	dwoje	4,09	0,86	4,0			
	troje i więcej	4,11	0,77	4,0			
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	brak/ jedno	4,08	0,84	4,0	0,187	4,417	0,110
	dwoje	4,26	0,76	4,0			
	troje i więcej	4,09	0,73	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	brak/ jedno	4,57	0,62	5,0	0,081	1,048	0,592
	dwoje	4,65	0,52	5,0			
	troje i więcej	4,57	0,58	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	brak/ jedno	4,16	0,79	4,0	0,160	1,889	0,389
	dwoje	4,32	0,65	4,0			
	troje i więcej	4,30	0,62	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	brak/ jedno	3,75	0,97	4,0	0,068	0,511	0,775
	dwoje	3,82	0,99	4,0			
	troje i więcej	3,78	0,79	4,0			
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	brak/ jedno	4,04	0,86	4,0	0,156	1,859	0,395
	dwoje	3,90	0,94	4,0			
	troje i więcej	3,89	0,87	4,0			
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	brak/ jedno	4,01	0,85	4,0	0,080	1,174	0,556
	dwoje	4,09	0,86	4,0			
	troje i więcej	4,04	0,68	4,0			
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	brak/ jedno	4,28	0,86	4,0	0,071	0,734	0,693
	dwoje	4,35	0,70	4,0			
	troje i więcej	4,29	0,69	4,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	brak/ jedno	4,01	0,78	4,0	0,161	2,131	0,345
	dwoje	4,17	0,76	4,0			
	troje i więcej	4,08	0,74	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 22. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a miejsce zamieszkania.

Tożsamość duszpasterska	Miejsce zamieszkania	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	wieś	4,46	0,64	5,0	0,259	4,416	0,110
	małe miasto	4,31	0,76	4,0			
	średnie miasto	4,57	0,57	5,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	wieś	4,26	0,76	4,0	0,253	6,250	0,044
	małe miasto	4,20	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,45	0,66	5,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	wieś	4,09	0,76	4,0	0,222	3,222	0,200
	małe miasto	3,92	0,88	4,0			
	średnie miasto	4,14	0,84	4,0			
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	wieś	4,05	0,73	4,0	0,303	13,273	0,001
	małe miasto	4,05	0,88	4,0			
	średnie miasto	4,35	0,74	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	wieś	4,61	0,57	5,0	0,035	0,435	0,805
	małe miasto	4,57	0,62	5,0			
	średnie miasto	4,57	0,56	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	wieś	4,32	0,65	4,0	0,119	1,791	0,408
	małe miasto	4,20	0,65	4,0			
	średnie miasto	4,23	0,74	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	wieś	3,71	0,87	4,0	0,265	9,010	0,011
	małe miasto	3,70	0,82	4,0			
	średnie miasto	3,97	0,97	4,0			
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	wieś	3,93	0,85	4,0	0,286	5,538	0,063
	małe miasto	3,75	0,89	4,0			
	średnie miasto	4,04	0,95	4,0			
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	wieś	4,00	0,75	4,0	0,292	9,679	0,008
	małe miasto	3,92	0,71	4,0			
	średnie miasto	4,21	0,84	4,0			
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	wieś	4,29	0,75	4,0	0,272	6,321	0,042
	małe miasto	4,15	0,73	4,0			
	średnie miasto	4,42	0,71	5,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	wieś	4,01	0,73	4,0	0,343	13,356	0,001
	małe miasto	3,97	0,82	4,0			
	średnie miasto	4,31	0,71	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, H – test Kruskala-Wallisa, p – poziom istotności.

Tabela A 23. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a staż kapłański.

Tożsamość duszpasterska	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	10 lat i mniej	4,47	0,67	5,0	0,116	2,903	0,234
	11-20 lat	4,41	0,61	4,0			
	21 i więcej	4,53	0,66	5,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	10 lat i mniej	4,16	0,77	4,0	0,366	16,227	<0,001
	11-20 lat	4,32	0,64	4,0			
	21 i więcej	4,53	0,71	5,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	10 lat i mniej	3,96	0,84	4,0	0,276	6,530	0,038
	11-20 lat	4,10	0,78	4,0			

Tożsamość duszpasterska	Staż kapłański	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	H	p
	21 i więcej	4,24	0,77	4,0			
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	10 lat i mniej	4,03	0,87	4,0	0,191	2,656	0,265
	11-20 lat	4,19	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,22	0,69	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	10 lat i mniej	4,53	0,59	5,0	0,140	3,461	0,177
	11-20 lat	4,60	0,59	5,0			
	21 i więcej	4,67	0,52	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	10 lat i mniej	4,24	0,72	4,0	0,094	0,739	0,691
	11-20 lat	4,25	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,34	0,60	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	10 lat i mniej	3,82	0,95	4,0	0,130	1,826	0,401
	11-20 lat	3,70	0,85	4,0			
	21 i więcej	3,83	0,87	4,0			
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	10 lat i mniej	3,76	0,95	4,0	0,389	10,312	0,006
	11-20 lat	3,99	0,85	4,0			
	21 i więcej	4,15	0,78	4,0			
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	10 lat i mniej	4,14	0,78	4,0	0,223	5,508	0,064
	11-20 lat	3,91	0,77	4,0			
	21 i więcej	4,07	0,77	4,0			
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	10 lat i mniej	4,15	0,84	4,0	0,272	8,348	0,015
	11-20 lat	4,42	0,59	4,0			
	21 i więcej	4,42	0,69	5,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	10 lat i mniej	4,03	0,80	4,0	0,119	1,311	0,519
	11-20 lat	4,12	0,69	4,0			
	21 i więcej	4,15	0,75	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} - średnia, arytmetyczna, SD - odchylenie standardowe, Me - mediana, $d\bar{x}$ - różnica między średnimi, H - test Kruskala-Wallisa, p - poziom istotności.

Tabela A 24. Umacnianie własnej tożsamości duszpasterskiej a odbycie dodatkowej formacji pastoralnej.

Tożsamość duszpasterska	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
inspirowanie się słowem Bożym w odkrywaniu sposobów mojego duszpasterzowania	tak	4,64	0,61	5,0	0,266	4,105	<0,001
	nie	4,37	0,65	4,0			
zauważanie potrzeb małżeństw i rodzin	tak	4,40	0,67	4,0	0,155	1,820	0,069
	nie	4,25	0,76	4,0			
utrzymywanie więzi z małżeństwami i rodzinami	tak	4,17	0,82	4,0	0,153	1,761	0,078
	nie	4,02	0,80	4,0			
powierzanie małżonkom roli współpracowników w parafialnym duszpasterstwie małżeństw i rodzin	tak	4,27	0,69	4,0	0,217	2,376	0,017
	nie	4,05	0,81	4,0			
rozwój swojego życia modlitwy	tak	4,66	0,52	5,0	0,109	1,630	0,103
	nie	4,55	0,60	5,0			
podejmowanie modlitwy za narzeczonych, małżonków i rodziny	tak	4,33	0,66	4,0	0,087	1,105	0,269
	nie	4,24	0,69	4,0			
zglobianie (studiowanie) problematyki małżeńsko-rodzinnej	tak	3,99	0,81	4,0	0,330	3,456	0,001
	nie	3,66	0,92	4,0			
	tak	4,05	0,83	4,0	0,182	1,700	0,089

Tożsamość duszpasterska	Dodatkowa formacja pastoralna	\bar{x}	SD	Me	$d\bar{x}$	U	p
towarzyszenie osobom w skomplikowanych i bolesnych przeżyciach	nie	3,86	0,92	4,0			
pogłębianie wiedzy teologiczno-moralnej, aby lepiej pomagać małżonkom w realizacji powołania	tak	4,15	0,73	4,0	0,161	1,802	0,072
	nie	3,99	0,80	4,0			
naśladowanie Chrystusa, który wychodzi z miłością i cierpliwością do wszystkich	tak	4,35	0,76	4,0	0,070	1,043	0,297
	nie	4,28	0,73	4,0			
poszukiwanie nowych, owocnych form i metod posługi duszpasterskiej	tak	4,22	0,73	4,0	0,204	2,404	0,016
	nie	4,01	0,76	4,0			

Objaśnienia: \bar{x} – średnia, arytmetyczna, SD – odchylenie standardowe, Me – mediana, $d\bar{x}$ – różnica między średnimi, U – test Manna-Whitney'a, p – poziom istotności.